NÁKRES

SLOVANSKÉHO BÁJESLOVÍ.

NAPSAL

Dr. HANUŠ MÁCHAL.

PRAHA.
NAKLADATELÉ F. ŠIMÁČEK KNIHTISKÁRNA
1891.

Předmluva.

Poněvadž články o bájesloví národů slovanských roztroušeny jsou větším dílem po různých časopisech a sbornících slovanských, a souborného díla, které by přehledně podávalo novější názory o mythologii slovanské, dosud v literatuře naší není, ačkoliv potřeba jeho obecně se uznává, odhodlal jsem se sestaviti hlavní zjevy bájesloví slovanského v přehledný celek, který by stručný obraz poskytoval o báječných názorech lidu slovanského. Abych rozsáhlou látku bájeslovnou poněkud obmezil, měl jsem především zvláštní zření k personifikacím a snažil jsem se vytknouti hlavně báječné bytosti, které lid ve svých představách vytvořil. Chtěje již předem každé nedorozumění předejíti, poznamenávám, že jsem neměl nijak v úmyslu sestaviti snad jen obraz bájesloví Slovanů pohanských, což na ten čas ani možno není, nýbrž chtěl jsem podati představy o báječných bytostech vůbec, pokud o nich historické zprávy svědčí a lid slovanský ve své tradici vypravuje, bez ohledu, zda tyto bytosti už Slovanům pohanským byly známy či teprve později povstaly; ovšem hleděl jsem, kde bylo možno, vrstvy pohanské a křesťanské stále odlišovati. Také přesně stanoviti, co od Slovanů samostatně vytvořeno a co od jiných národů přejato bylo, nebylo mi vždy možno, ačkoliv jsem k tomu stále přihlížel a pokud bylo možno, to také vytkl.

Jednotlivé názory o bytostech báječných snažil jsem se podati věrně dle tradice národní a při výkladě jejich řídil jsem se hlavně methodou srovnavací, která jediné vede k positivním výsledkům. Mnohé výklady zůstanou ovšem i při užití této methody sporny, avšak tomu nepodiví se nikdo, kdo uváží, že rozbor a třídění názorů mythologických patří k nejobtížnějším úkolům

kulturní historie vůbec, jak zřejmě ukazuje studium mythologie řecké, římské a germánské, které na pramenech mnohem starších a hojnějších se zakládá než bájesloví slovanské a od dávných dob mnohem usilovněji se pěstuje. Celkem varoval jsem se také úmyslně různotvarných analogií z bájesloví národů příbuzných nechtěje, aby nákres rozsahem svým příliš vzrostl.

Kdo zabývá se bájeslovím slovanským, zná zajisté s dostatek, jaké obtíže naskytují se při zkoumání tomto, a omluví proto také nedostatky nákresu mého. Ačkoliv v oboru bájesloví slovanského pilně se pracovalo a zvláště za naší doby bedlivě se zkoumá, přece látka bájeslovná větším dílem jest po různu roztroušena a nespracována, tak že ji třeba pracně shledávati a samostatně v celek skládati.

V Praze, v měsíci lednu 1891.

H. M.

I. Báje o stvoření světa a člověka.

1. Stvoření světa.*)

Báje o stvoření světa jsou zvláště u východních a jižních Slovanů velmi hojné. Řadu bájí kosmogonických začneme s koledou haličskou:

Jednou když bylo z počátku světa —
tehdy nebylo nebe ni země,
nebe ni země, jen siné moře,
a prostřed moře byly dva doubky
(zelený javor).
Sedli — padli na ně dva holoubci,
dva holoubci sedli na dva doubky,
počali sobě radu raditi,
radu raditi a vrkotati:
kterak pak máme svět osnovati?
Spustíme my se na dno do moře,
vyneseme si drobného písku,
drobného písku, siných kaménků.
Drobný píseček posejeme my,
siné kaménky (zlatý kámen) podujeme
my:
z drobného písku — černá zemička,
studená voda, zelená tráva,
ze siných kaménků — siné nebíčko,
siné nebíčko, světlé sluníčko,
světlé sluníčko, jasný měsíček,
jasný měsíček, drobné hvězdičky (Gol.
pěs. II. 5; Kostomarov, Ob istor. znač. Rus. nar. poezii. Charьkov 1843. 66).

Ve variantě této koledy jmenují se místo holoubků Kristus, sv. Petr a Pavel:

Když bylo před věkem,
před počátkem světa,
bylo siné moře,
na siném moři
stály tři javory,
na těch javorech
tři křesla stála,
na prvém křesle
sám Bůh seděl,
na druhém křesle
svatý Petr,
na třetím křesle
svatý Pavel.
Řekl Bůh k Petrovi:
— Ponoř se, Petře, na dno moře,
vynes, Petře, žlutého písku,
nasej po celém světě,
utvoř, Petře,
nebe i zemi,
nebe s hvězdami,
zemi s kvítky. —
Petr ponořil se, dna nedostihl,
písku nepřinesl,
světa nazasel,
nestvořil Petr
ni nebe, ni země,
ni nebe s hvězdami,
ni země s kvítky. —

---

*) Erben, Báje slovanská o stvoření světa v Č. Č. Mus. 1866. 35—45; Afanasjev II. 458—508; Veselovskij A., Dualističeskija pověrьja o mirozdanii v Sbor. XLVI. (Razyskanija v oblasti rus. duhov. sticha č. XI. 1—116); id. K voprosu o dualističeskich kosmogonijach v Etnogr. Obozr. 1890. II. 32—48; nekritický jest článek „Die alte Kosmogonie der Groszrussen“ v Auslandu r. 1886. č. 50; ostatní literatura uvedena v Rus. fil. věst. XXI. 176. 2 a nejúplněji v Etnograf. Obozr. 1889. 79. 1.

Podobně nadarmo ponořil se apoštol Pavel.

— Ponořil se sám Bůh na dno moře,
vynesl žlutého písku,
posel po celém světě,
stvořil sám Hospodin
nebe i zemi,
nebe s hvězdami,
zemi s kvítky (Nowosielski, Lud ukraiński II. 103—104).

Hojnější jsou báje, v nichž vedle Boha tvůrce jeví se satan jako jeho pomocník. V Haliči a Bukovině vypravují, že na počátku nebylo ničeho, jen nahoře nebe a pod ním voda. Tehdy plaval Bůh po vodě i spatřil veliký kus tvrdé pěny, na které seděl čert. Kdo jsi?, tázal se Bůh. Nepovím, řekl čert, leč vezmeš-li mě do svého člunku. Bůh mu to slíbil a onen řekl: Jsem čert! I jeli spolu oba mlčíce, až potom čert promluvil: Dobré by bylo, kdyby byla pevná země. — Budiž, řekl Bůh; potop se na dno mořské a přines nahoru hrst písku, udělám z něho pevnou zemi; ale když ten písek bráti budeš, řekni: Beru tě ve jménu božím! Čert ihned se potopil a nabral na dně mořském do obou hrstí písku řka: Beru tě ve jménu svém! Když přišel nahoru, neměl v hrstech nic. Bůh věda, co se stalo, těšil ho a poslal ještě jednou dolů na dno mořské Čert se potopil a sáhaje dole po písku, řekl: Beru tě ve jménu jeho! Přišed pak na vrch, neměl nic více písku, než co mu bylo za nehty zalezlo. Bůh vzal ten písek, nasypal po vrchu vody, a udělala se pevná země, ale jen tak malá jako lože. Když nastala noc, Bůh i čert lehli si spolu na zemi, aby si odpočinuli. Jakmile Bůh usnul, strčil jím čert k východu, chtěje ho do vody svrhnouti, aby se utopil; ale k východu udělala se daleko, daleko pevná země. Potom jím čert strčil k západu, a pak i na jiné strany: a kamkoli jím strčil, v tu stranu pokaždé země daleko se rozšířila (Erb. báje 14; poh. 143; Af. II. 460).

Legenda z jižního Ruska vypravuje, že Bůh na počátku světa pozval čerta a kázal mu vrhnouti se v bezdno vodní, aby odtud dostal hrst písku, neboť chtěl stvořiti zemi. Dobře, myslil satan, i já to učiním: ponořil se, dostal zemi a naplniv jí ústa ostatní přinesl Bohu, slova neříkaje. Bůh házel zemi na vodu a stvořil zemi tak rovnou, že na jednom konci bylo viděti, co se děje na druhém. Když to satan viděl, chtěl něco říci a zaskočilo mu. Bůh tázal se ho, co chce, a čert začal kašlati a strachem dal se na útěk. Hrom a blesk porážely ho na útěku; kde upadl, vyrostly pahorky a pohoří, kde zakašlal, tam vyrostla hora, kde vyskočil, pozdvihla se vysoká hora (Tereščenko, Byt russk. nar. V. 44—45).

Dle jiné báje ruské Hospodin poslal ďábla, aby přinesl ze dna mořského hrst písku. Nač?, otázal se ďábel. — Neptej se, a když budeš bráti písek, řekni: Žehnej Bůh! Dvakrát potopil se ďábel, ale rozhněvav se, že Bůh neukojil jeho zvědavosti, nevynesl ničeho. Bůh mu tedy řekl, že z toho písku stvoří zemi i lidi. To líbilo se čertu a spustiv se ještě jednou do vody, nezapomněl na sebe: naplnil ústa pískem, aby ošidil Boha a stvořil pro sebe zemi. Když Hospodin

nasel písku, a země začala růsti na vodách, rostla i v ústech ďáblových; začal ji vyplivovat, a tak povstaly výspy v bahnech a jezerech. Proto na nich ďábel rád žije (Rulikowski, Opis powiatu wasilkowskiego. Warszawa 1857. 169—170).

V olьgopolьském újezdě jeví se při stvoření světa Kristus a apoštol Petr. Apoštol Petr žádal Krista, aby stvořil svět. Kristus povolal čerta a kázal mu, aby potopil se do vody a uchytil, co může, se slovy: Ne já beru, ale Bůh béře. Čert ponořil se dvakrát do vody, ale jmenoval sebe místo Boha a proto se vrátil s prázdným; teprve po třetí přinesl písek a siný kámen, z kterých Hospodin stvořil svět. Zbývalo jen zemi požehnati. Jak to učinit? — Já vím, řekl Petr, a kázal čertu, aby ho donesl k vodě, začež mu slíbil udělati pomocníky. Čert nosil Petra, překřižoval celou zemi, a k vodě se nedostal; tak požehnali zemi. Potom mu sv. Petr poradil, jak si má opatřiti pomocníky (Čub. I. 142—143).

V radomyšlském újezdě věří, že na počátku nebylo ani nebe, ani země, byla jen tma a voda smíšená se zemí jako bahno. Bůh létal nad vodou, která šuměla pěnou. Jednou dechl Bůh na vodu a řekl: Nechť jest anděl. Andělu tomu dal šest křídel, aby mohl létati. Druhý den stvořil nebe a třetí den zavolal šestikřídlého anděla (serafyma, satanaila) a poručil mu, aby ponořil se na dno vody a přinesl m a l o u č á s t e č k u z e m ě ve jménu božím. Dvakráte ponořil se satanail do vody a vzal něco země ve jménu svém; ale země se mu v ruce rozsypala. Teprve po třetí přinesl zemi ve jménu božím, kousek strčil do úst a ostatní dal Bohu. Bůh zemi požehnal, aby rostla; ale země rostla i v hubě satanailově. Bůh kázal mu, aby ji vyplivl. Jak začal plivat, rodili se čerti podobní jemu. Když vyplival zemi, začal chrliti čistou slinu, a z té vyletovali andělé. Po té chtěl Bůh odpočinouti a ulehl s ostatními anděly. Satanail se svou družinou nespal a chtěl Boha s anděly uvrci do vody. Ačkoliv se zdála voda na blízku, nemohli přece k ní dojíti, proto položili Boha na totéž místo, kde ležel, a sami usnuli. Zatím Bůh čerty vhodil do vody a vzlétl s anděly do nebe. Čtvrtý den Bůh stvořil slunce, měsíc a hvězdy, pátý den udělal dvě ryby velké a dvě malé; veliké podložil pod zemi a přikázal jim, aby ji držely, a malé hodil do vody, aby se rozmnožily. Potom stvořil ptáčky a pustil je, aby létali a se množili (Čub. I. 143—144).

Méně biblického rázu jest legenda z podolské gubernie. Když Bůh chtěl stvořiti svět, pravil nejstaršímu andělu Satanailovi, aby šli stvořit svět. Přišli k moři a Bůh poručil Satanailovi, aby spustil se na dno a přinesl mu hrst písku se slovy: Beru tě, země, ve jménu Hospodinově! Dvakrát ponořil se Satanail, ale nadarmo, ježto zemi bral ve jménu svém. Teprve po třetí vynesl písek a Bůh chodě po moři jej rozséval. Satanail oblízl ruku, v které nesl písek; když už Bůh rozsel všecken písek, požehnal zemi a ta rostla; rostla však také v hubě Satanailově. Ten začal plivati a chrchlati; kde plivnul, tam vyrostly hory, kde chrchnul, tam skály. Hory a skály byly by dále rostly, kdyby jich sv. Petr a Pavel nebyli zakleli. Když Bůh od-

počíval, chtěl ho satan vrhnouti do moře, nosil ho na všecky čtyři strany, ale vody nedostihl (Dragomanov, Malorus. nar. predanija i razskazy str. 42).

Dle jiného podání Hospodin ustanoviv stvořiti svět, sebral anděly a poslal je vynésti z vody semena země. Ponořili se, ale ke dnu se nedostali, neboť byli lehčí vody. Tu znenadání zjevil se satan, potopil se na rozkaz boží do vody a přinesl semena země, která Bůh zasel (Barsov, Narodnyja predanija o mirotvorenii. Čtenija v imp. Obšč. Istor. i Drevn. 1886. IV. směs 3—5).

Kromě toho se bájí, že Bůh chtěje stvořiti svět, poslal satana na dno moře, aby za nehtem vynesl písek; přinesenou zemi sel sám satan, ale rozsypala se mu na vodě, poněvadž ji sel ve svém jménu a ne v božím. Bůh mu poručil, aby ji sel ve jménu božím; satan chtěje také pro sebe zemi stvořiti, potopil se ještě jednou do moře a nacpal si země do úst. Po té rozséval zemi dříve přinesenou ve jménu božím; ta rostla, ale rostla i v ústech zlého ducha. Satan chtěl ji vytáhnouti drápy, ale nedařilo se mu to; i vznesl se pod nebe a chrlil z úst zemi, která stále rostla tvoříc mohutné hory. Tu Hospodin požehnal zemi, a přestala růsti, ale pokryta byla horami (Barsov. l. c. 5; Čub. I. 145).

Maloruská legenda o stvoření světa jmenuje satanaila idolem, který vsadil se s Bohem, že stvoří zemi tak jako Bůh; co Bůh stvořil, bylo rovné a čisté, co idol, to hory a pahrbky (Dragomanov l. c. 15—16).

Na Dněpru vypravují, že hlavní, věrný anděl dvakrát se potopil; poprvé ničeho nedostal, po druhé vynesl hlínu a Bůh začal síti zemi. Házel zemi na východ slunce, a vyrůstaly hory, doliny, pole, a na těchto polích, horách a dolinách vyrůstala tráva a stromy, vykvétalo kvítí. Bůh ohlednuv se viděl, jak andělu nadula se ústa. Na otázku boží, co mu jest, odpověděl, že při ponořování se poškrabal. Zatím vzešlo na nebi slunce a byl první den. Před večerem bral anděl něco z úst a házel to na západ slunce, a z toho povstávaly také doliny, hory i pole, ale bez trávy, bez květin a stromů, vše holé jako na podzim, pusté a proklaté. Bůh vytýkal mu, že ukradl nebo zatajil před ním hlínu, a proto nazval ho satanailem a proklel ho, aby neměl pokoje do konce věku i země. Bůh vznesl se výše i dále k východu slunce, a satan níže na západ. Od setí božího povstali také dobří lidé a od ďáblova zlí a všecka nepravda i hříchy (Danilevskij v Istor. Věstniku 1888. dec. 732; Wisła IV. 388).

Podobné báje kosmogonické známy jsou i Bělorusům. Dle víry jejich byla na počátku toliko voda, po níž chodil Bůh. I spatřil vodní bublinu. Pukni!, kázal Bůh. Bublina pukla, a vyskočil z ní čert. Bůh poručil mu vynésti z vody kousek země; čert to učinil a část vstrčil do úst. Bůh nasel zemi, a čert, jemuž také v ústech rostla, byl původcem míst bažinatých (Šejn, Bělorus. nar. pěsni 428—429).

Velkorusové znají báji, že Bůh tvoře svět, dovolil čertu, aby sel zemi. Ale čert nemohl toho dovésti a proto rozkázal mu Bůh, aby přinesl ze dna mořského hrst země. Dvakráte země zmizela mu z hrsti,

teprve po třetí po božím příkaze zůstal mu za nehtem písek. Bůh vzal ten písek a nasel všecku zemi s travami, lesy a se všemi výhodami pro člověka. Po té chtěl čert, aby byli oba rodnými bratry: Bůh menší, on větší. Ale Bůh se jen usmíval; tu řekl čert: Nu, Pane, ty budeš starší bratr, já menší. Bůh usmívaje se, řekl: Vezmi mne za ruku nad loktem a stiskuj ji ze všech sil. Čert vzal Boha za ruku nad loktem a tiskl mu ji ze všech sil; konečně ustal od námahy, a Bůh se jen usmíval. Tu vzal Bůh čerta za ruku a čert usedl bolestí na bobeček; Bůh naložil na čerta znamení kříže a čert vběhl do podzemí. V tambovské gubernii vypravují, že na počátku byla dvě carstva: carstvo tmy na zemi, kde seděl silný a bohatý car Satanail, carstvo světla na nebi, boží. Bůh byl dobrý, miloval Satanaila, ale ten byl lstivý, zlý a nenáviděl Boha. Jednou se svářili, kdo z nich je silnější. Bůh poručil Satanailovi pozdvihnouti prestol, na kterém seděl, ale Satanail nemohl. Za to Bůh vrazil Satanaila až po kolena do země (Etnogr. Obozr. 1889. II. 64 sq).

Pskovští raskolníci znají toto podání o stvoření světa. Když čert dvakráte se potopiv přinesl po vůli boží písek, vstrčil část do úst a ostatek dal Bohu. Bůh rozhodil ten písek po vodě řka: Rozmnož se země a rosti! I vyrostly z toho tři díly světa, ale i ta troška v hubě ďáblově počala růsti, tváři se mu naduly, a jakkoliv se namáhal, nemohl nikterak toho pozbýti, až mu Bůh pomohl. Na to pak ďábel, co byl zatajil, vyprsknul po zemi veškeré a z toho se udělaly bažiny, pouště a místa neúrodná (Erben v Č. Č. Mus. 1866. 37).

Dle podání Zaoněžanů plavalo po starodávném okeaně-moři dvé gogolů (kačerů): jeden bílý gogol, druhý černý gogol, a těmi gogoly plavali sám Bůh všedržitel a satan. Po rozkazu božím satan přinesl hrst země ze dna mořského; Bůh udělal z něho roviny a pole, a satan propasti, úskalí a vysoké hory (Rybnikov, Pěsni IV. 219—220).

V jiné skazce severoruské se bájí, že na počátku nebylo ni země, ni nebe, nýbrž jen voda. Sabaot poručil satanu, aby přinesl ze dna mořského zemi. Satan proměniv se v gogola, přinesl po třetím ponoření se zemi. Bůh vrhl ji k východu a stvořil překrásnou zemi. Ze země, kterou satan z úst vychrlil na sever, povstala země chladná, kamenitá a neúrodná (Trudy Ethnogr. Otd. Imp. Obšč. Estestvoznanija atd. kn. III. seš. I. 87).

V tomské gubernii se věří, že Bůh poslal čerta, aby přinesl země ze dna mořského; čert třikrát se ponořil a nemohl vynésti více země, než co mu za nehet zalezlo. Bůh stvořil z toho zemi; tehdy čert začal se s ním hádati a chtěl zemi znovu vrhnouti do vody, ale nemohl jí už sebrati. Běžel za ní, ale ona dál a dále od něho se vzdalovala a tak se rozšířila, že nemá konce a kraje (Potanin v Etnograf. Sborniku VI. 122).

V kavkazském újezdě vypravují, že ďábel ukradl Bohu několik semen země a skryl je v ústech. Když Bůh zemi sel, a semena začala rychle růsti, rostla i v jeho ústech. Ďábel vytahoval kousíčky z úst a házel je na různá místa: kam padl větší kus, tam vyrostla větší hora, kam padl malinký kousek, tam utvořil se pahorek nebo malá vyvýšenina. Zatím vyrostla země v ústech jeho tak, že bylo

potřebí ústa rozříznouti; proto představuje se ďábel s odkrytými zuby (Izd. upravlenija Kavkazskago učebnago okruga III. otd. 2. p. 98).

Bulhaři vypravují, že na počátku nebylo země, jen voda. Byl jen Hospodin a ďábel, kteří žili tehdy zajedno. Jednou Hospodin řekl ďáblu: Pojď, ať stvoříme zemi! I poručil ďáblu, aby se potopil do vody se slovy: S boží silou a s mou, a vzal něco prsti ze dna mořského. Ďábel pustil se do vody, ale řekl: S mou a boží silou, a proto nedostihl dna. Také po druhé neřekl, co mu Bůh přikázal; teprve po třetí vyplnil rozkaz boží a přinesl za nehty něco prsti. Prsť tu vrhl Bůh pod vodu, a udělala se malá země. Když to ďábel viděl, přemlouval Hospodina, aby si lehl, chtěje, až Bůh usne, uvrci ho do vody. Ale Bůh znaje úmysl jeho, lehl si a tvářil se, jako by spal. Ďábel vzal Hospodina na ruce a chtěl vhoditi ho do vody, ale kamkoli se obrátil, šířila se země a vyrostla na všecky čtyři strany. Po té vzbudil Hospodina a prosil ho, aby vyrostlou zemi požehnal. Ale Hospodin odpověděl, že zemi požehnal, když ho ďábel na kříž po zemi nosil. Ďábel rozhněvav se utekl od Boha. Ale Bůh nevěděl, co počíti, aby země dál nerostla; proto poslal k ďáblu anděla-vojína a spolu včelu jím stvořenou, která měla vyslechnouti, co řekne ďábel. Ej hloupý Hospodin, odpověděl ďábel, ať vezme prut a překřižuje na všecky čtyři strany. Hospodin to učinil, a země přestala růsti (Obšt Trud 1868. II. 73—78)

Stopa stejného názoru o původě země zachovala se v národní srbské báchorce, v níž se líčí spor archanděla a čerta o slunce. Když totiž ďáblové odpadli od Boha, utekli na zemi a vzali s sebou slunce. Ďábelský král nabodl si je na kopí a nosil je na rameně. Když země Bohu žalovala, že celá sluncem shoří, poslal Bůh archanděla, aby slunce ďáblovi odňal. Archanděl přidružil se tedy ke králi ďábelskému, ale ten byl opatrný. Jednou přišli k moři a chtěli se koupati; ďábel zarazil kopí se sluncem do země. Když se chvilku koupali, řekl archanděl: Pohřižujme se, abychom viděli, kdo může hlouběji! Archanděl se vskutku pohřížil a přinesl v zubech nahoru mořského písku, ale ďábel se bál o slunce; proto naplil na zemi, z té sliny se udělala straka, která mu měla slunce hlídati, dokud také v zubech nepřinese písku mořského. Když se ďábel pohřížil, udělal archanděl nad mořem kříž a na moři udělal se led na devět loket tlustý; potom uchopil slunce a utíkal s ním k Bohu. Straka začala křičeti a ďábel vynořil se nahoru. Vida, že je moře potaženo ledem, vrátil se bez prodlení zase na dno mořské, vzal kámen a led jím protloukl, a pak honem pustil se za archandělem. A právě když archanděl jednou nohou vkročil na nebe k Bohu, tu ďábel ho dostihl a nehty mu ze zpodu druhé nohy vyštípl veliký kus masa. Když archanděl přišel k Bohu, slíbil mu Bůh, že všichni lidé budou míti na spodu noh malý důlek (Vuk prip. str. 114; Erb. báje 15—16). Totéž vypravuje se v písni černohorské (Vuk pjes. II. č. 17. str. 81), jen že místo satana jmenuje se car Duklijan (t. Diokletian) jakožto zástupce pohanstva a místo archanděla sv. Jan Křtitel. Podobné podání znají Bulhaři (Period. spis. VIII. 124) a Malorusové (Kievskaja Starina 1887. máj 196—197).

Ve Vojenské Hranici vypravují, že na počátku nebylo nic než Bůh sám. Bůh spal a snil, a jeho sen trval po věky věkův. I bylo souzeno, aby se probudil. Nikdež neviděl kraje ani konce, jen pod sebou moře. I sestoupil na moře a potopil se v něm až ke dnu. Když opět vyšel, zůstalo mu za nehtem zrnko písku, které vypadlo a zůstalo na hladině mořské ležeti; a to zrnko jest naše země a dno mořské její vlast (Erb. báje 13).

Dle báje slovenské letěl Bůh v povětrných výšinách nebem od moře a nesl v zástěře před sebou zemi, kterou rozséval; tak povstaly roviny, hory a doliny úrodné. Čert chtěl něco země Bohu ze zástěry ukrásti a potrhl zástěrou; roztrhla se, a vysypaly se z ní samé skály. Proto jsou hory tatranské a kopce i vršky skalnaté a neúrodné (Dobš. úvahy 38—39).

Poláci vypravují, že na počátku bylo nebe, a v něm panoval Bůh světla a po levém boku jeho kníže temnoty; Bůh světla stvořil nejprve vodu a poručil vodě, aby opadla na dno mořské. Po té vzal dvě velryby, složil je na kříž a hodil na ně hroudu zvící zrnka pískového, ze kterého vyrostla země (Lud III. 3; VII. 3; Arch. XI. 310; Bartoš v Osvětě XI. 1088). Na Pokutí rozšířeno jest podání, že na počátku světa bylo jen moře, a Bůh s ďáblem (Sčezunem, Tomem) chodili po něm; nikde nemohli si však sednouti ani lehnouti. Ďábel chtěje spáti poprosil Boha, aby něco pro něj ustrojil. Bůh kázal mu ponořiti se do vody a přinésti něco písku ve jménu božím. Ježto čert po dvakráte pronesl své jméno místo božího, nepřinesl ničeho; teprve po třetí zůstalo mu něco písku a hlíny za nehty. Bůh a ďábel udělali z toho pálenici, položili ji na vodu a lehli spat. Ďábel chtěl Boha s pálenicí vhodit do vody, ale pálenice rostla po krajích, že nebylo konce viděti. Čert vyryl pak v pálenici díry, mysle, že se z nich vyřine voda a zatopí spícího; začal tedy z rozrytých otvorů líti pod něho vodu, ale ta nešla pod Boha, nýbrž stékala otvory druhými. Z těch otvorův utvořily se prameny, proudy a jezera; voda, kterou ďábel vpustil, to naše potoky a řeky. Hory vytvořily se ze země vyházené při rozrytí pálenice. Když se Bůh probudil, ďábel začal utíkati a spadl v jednu z udělaných děr a tam nyní sedí (Kolberg, Pokucie III. 1888. str. 81). Jiná tradice polská dokládá, že když Bůh stvořil zemi, kázal čert kačce ukrásti něco země. Kačku utíkající se zemí chytil jestřáb a začal ji dusiti; tu kačka vzkřikla, a ze země, která jí vypadla ze zobáku, povstaly hory (Zbiór II. 125; srv. podobné podání mordvinské ve Wisłe IV. 387— 388).

Víra, že země naše spočívá na rybách (velrybách), známa jest nejen Malorusům a Polákům, jak už poznamenáno, nýbrž i Velkorusům a Slovenům. Při zemětřesení říká lid ruský: „Kit-ryba (velryba) pod zemlej drožit" nebo „na drugoj bok perevalivaetsja" (Dalь, Tolkovyj slov. IV. 117. s. v. ryba). Tamže čteme: „Zemlja na trech kitach stoit" (ib. II. 112 s. v. kit). Téhož názoru jest prostonár. píseň slovinská z Podmelce v Tolmejsku, která zní:

Riba po morji plava,
Riba farónika;
Jezus za nje priplava
Po morja globočin':
„Ole čakaj, čakaj, riba,
Riba farónika!

Te bomo kaj prašali (ptali),
Kak' se po svét' godi."
— Če bom jest z mojim repom zvila
(pohnu-li ocasem),
Ves svét potopljen bo;
Če se bom jest na moj hrb't zornila
(obrátila),
Ves svet pogubljen bo. —
O nikari, nikari riba (nečiň to),
Riba farónika!
Zavolj nedolžnih otročičev (k vůli nevinným dětem),
Zavolj porodnih žen (Arch. XII. 310).

Totéž čteme v apokryfických spisech ruských, na př. v Golubině knize:

U nas kit-ryba nad rybam matь.
Na trech kitach na rybinach,
Na tridcati bylo na malyich,
Osnovana na nich vsja syra zemlja,
I soderžitsja vsja podselennaja:
Potomu kit-ryba nad rybam matь (Věst. XVIII. 41; srv. ib. 46.)

Poněkud obšírněji líčí se podobný názor v srbském rukopise z XV. st. Zemi prý drží vysoká voda, vodu veliký kámen, kámen čtyři zlaté velryby, tyto ohnivá řeka, ohnivou řeku oheň, tento železný dub, který byl na prvopočátku zasazen, a jehož kořeny stojí na síle boží (Věst. XVII. 158). Stopy téhož názoru nalézají se v literaturách evropských vůbec, na př. v latinském dialogu mezi Adrianem a Epiktetem, v provençalském přepracování toho dialogu, ve španělské národní knize „Historia de la donzella Theodor. Sevilla 1545" a jinde (srv. Arch. I. 335—336; Věst. XVII. 158). Známy jsou i doklady z víry iranské (Arch. XII. 311). Kromě velryb jmenují se v podání polském čtyři draci (smoki), u Srbův a Slovinců voli neb býci, na nichž země založena. Karadžić (Rječ. 212 s. v. zmajògôrčevògânj) vypravuje, že země spočívá na vodě, voda na ohni a oheň na „zmajògôrčev ògânj"; tamže připomíná víru, že prý země spočívá na volu: „Gdjekoji pak u šali kažu da zemlja stoji na volu, pa kad von makne uhom, onda se zemlja zatrese." O podobné pověře u Slovinců zmiňuje se Trstenjak (Slov. Glasnik VI. 1860. 89) tvrdě, že často z úst obecného lidu slyšel, že svět na býku stojí (Arch. XII. 310—312)

Mimo obecný výklad, že země povstala z moře, vyskytuje se i podání podobné učení Orfiků řeckých (srv. Preller Gr. Myth. I. 35), že země stvořena byla z velikého vejce, které leželo na nebetyčném stromě (Zbiór II. 125). Na toto vejce naráží zajisté také báje slovinská, v níž se vypravuje, že boží kohout snesl vejce podivné moci a platnosti, z kterého vyplynulo sedm řek, jež zúrodnily celou zemi (Erb. báje 18).

Důležitá úloha při stvoření světa připisuje se také ohni. Rusíni karpatští bájí, že car oheň s caricí vodicí stvořili svět; Slováci míní, že oheň dal původ slunci, měsíci i hvězdám, a Slovinci věří, že na světě počalo vše žíti od toho času, kdy oheň zapálil se na zemi.

Dosud uvedeny byly jednotlivé báje kosmogonické, které se zachovaly v podání lidu slovanského; zbývá ještě důležitá otázka, pokud tyto báje jsou původně slovanské, jak na př. Erben, O. Miller a

Afanasjev tvrdili. Dříve než na tuto otázku odpovíme, jest potřebí ohlednouti se po příbuzných názorech kosmogonických u jiných národů.

Co se týče především společného působení ducha dobrého (Boha) a zlého (satana) při tvoření světa, ukazují literární památky bogomilské, že tytéž představy měli Bogomilové, jak spisy Euthymia Zigabena, Liber S. Joannis, Svitok božestvennych knig, Christov dnevnik, Beséda trech svjatitelej a j. zřejmě dosvědčují (Veselovskij Raz. XI. 35—51). Pozoruhodno jest dále, že dualistické skazky o stvoření světa známy jsou i Němcům, Litvanům a zvláště národům s Rusy sousedícím jako Čeremisům, Mordvinům, Votjakům, Vogulům, Samojedům, Turkům altajským, Gruzinům, Burjatům irkutským a obyvatelům v Jakutsku (Veselovskij ibid. 5—32). Mnohé z nich jsou nezřídka do slova shodny s legendami ruskými a bulharskými, s podáním raskolníkův a učením Bogomilův, pročež někteří učenci se domnívali, že Rusové přejali tyto báje dualistické přímo od národů finsko-uherských neb uralsko-altajských. Avšak mínění tomu sotva lze přisvědčiti; spíše podobá se pravdě, že názory dualistické ujaly se v lidu učením různých sekt náboženských. Byla to zejména sekta bogomilská a její učení, jež měly mocný vliv na národní představy lidu slovanského. Bogomilové rozvinuli bohatou činnosť spisovatelskou a pěstovali s oblibou literaturu; jsou to knihy od spisovatelů církevních „zavržené“ čili „lživé“ zvané, v něž ukládali názory své o stvoření světa, o původu člověka, o osudu lidí po smrti, přispůsobujíce je k bájím prostonárodním. Učení jejich docházelo veliké obliby u nových křesťanův a rozšiřovalo se z Bulhar do Ruska, Srbska a do západní Evropy. Od Rusů dostaly se bezpochyby názory tyto i do Asie, hlavně kolonisací raskolníků.

Jiná jest ovšem otázka, odkud představy tyto Bogomilové převzali? Bogomilstvo nebylo, jak známo, samostatným učením náboženským, jeho dualismus odnáší se k učení Manicheův a Pavlikánův, jeho myth připomíná v mnohém staroiranské představy o společném nepřátelském tvoření Ormuzda a Ahrimana; zdá se tedy, že v kosmogonické podání bogomilské působily staroiranské, snad i turecko-finské názory a představy o původě světa, které křesťanskou haeresí a apokryfy rozmanitě změněny byvše, z části opět k národům asijským přešly a to nejen raskolnickou kolonisací, nýbrž i působením jiných sekt náboženských zvláště Nestorianův z Byzancie a Persie (Veselovskij ib. 4—5; Sumcov, Otgoloski christianskich predanij v monogol. skazkach v Etnogr. Obozr. 1890. III. 1—20). Zajímavo jest ještě, že dualistické skazky o stvoření světa známy jsou i v podání severoamerických Huronů-Irokezův a Algonkincův, což na obecné rozšíření těchto názorův ukazuje (Veselovskij v Etnogr. Obozr. 1890. II. 42 sq.).

Také mínění o velrybách zemi držících není původně slovanské, nýbrž má původ v podání biblickém o Begemotě a Leviathaně, dvou zvířatech, z nichž jedno pokládá se za slona, druhé za velrybu (Arch. I. 95; 127—8; 335—6; XII. 310—2).

V koledě haličské svrchu uvedené jeví se při stvoření světa místo ducha dobrého a zlého dva holoubci; obraz ptáka jako po-

mocníka božího při stvoření jest zvláště ve finském podání obvyklý, nalézáme jej také v legendě bogomilské (gogol), v báji mordvinské (kachna), vogulské (kachna), čeremisské (kačer), samojedské (potáplice), altajské (husa), burjatské a jakutské (potáplice), i v skazce oněžské (gogol), polské (kačka) a slovinské (boží kohout). Bulharské a jihoruské báje ho neznají. Každým způsobem jest to názor starodávný a bezpochyby původu finského. S obrazem ptáka-tvůrce souvisí dále představa o vejci, z něhož stvořen byl svět; báje o něm kromě Slovanův a legend bogomilských znají Litvané, Finové a Peršané (Vesel. Raz. XI. 108—110).

V téže koledě činí se zmínka o doubku (javoru,*) na němž seděli holoubci-tvůrci; strom tento podobá se Yggdrasillu v mythech nordských, a představa o něm zakládá se bezpochyby na názorech křesťanských o stromu rajském a dřevu kříže (Veselovskij, Razysk. ve Sbor. XLVI. 351—360; Arch. XIII. 149—153).

Zbývá ještě názor o původě země z moře, který znám jest všem národům indoevropským i semitským a jest společným jejich majetkem z dávnověkosti.

Z národních písní jihoslovanských dovídáme se, kterak jednotliví svatí rozdělili se o statky světa. Bůh dostal nebeské výšiny, sv. Eliáš hromy a blesky, sv. Jiří stal se hajitelem jara a mládeže, sv. Mikuláš správcem moře, vod a brodů, sv. Pantelejmon vládcem tří velikých světel světa, sv. Petr letního horka, sv. Maria nazvaná „Ogněna“ vládla blesky a ohni, sv. Michal podzimními vichry, svatý Sáva sněhy, mrazy a ledy (Vuk pjes. I. 155—157. II. 4). Podobá se pravdě, že rozdělení toto pochází z doby pohanské a že v době křesťanské na místo bohův a bohyň pohanských nastoupili apoštolové a svatí (Kap. zpěvy II. 177—178). Dle písně bulharské připadly sv. Iliju letní blesky, aby křesťané před ním strachy měli, světci Nikolovi dostaly se vody a brody, sv. Jovanu kumstvo a pobratimstvo, sv. Petru připadly klíče od ráje, aby otevříti a zavříti mohl (Mil. pěs. č. 30. 50 a j.).

2. Báječné názory o nebi a zemi.

Starodávný názor o nebi jako otci a zemi jako matce zachoval se u Slovanů jen v zaklínáních a hádankách. Velikoruské zaklínání zní: „Ty nebo otec, ty zemlja mati!“ (Rybn. pěs. IV. 246). Malorusové znají hádanku: „Mama široka, tato vysokij, syn kručenij (točený) a nevistka slipa“ (země, nebe, voda a noc: Čub. I. 311); podobně polsky: „Oćiec wysoki, matka široka, dźiewka krzywá, sen (syn) bez rozumu“ (nebe, země, voda, vítr: Zbiór VII. 86. 56) a česky: „Máma široká, tata vysoký, dcera slepá, syn divoký“ (nebe, země, noc, vítr: Bart. děti 156).

---

*) V jiné koledě rus. jest to dřevo cédrové (Kievskaja Starina 1889. led. 231—2).

Nejživější báje o nebi znají jihozápadní Rusové (srv. Čub. I. 1 až 3). Nebe pokládá se za ohromný strop ustrojený jako klenutí, který přikrývá celý svět a jehož konce sáhají hluboko na dno mořské. Místy věří, že nebe se stýká někde daleko se zemí, kde žije velmi silný, jednooký a sveřepý národ a kolem hučí nesmírné moře, tak že tam nikdo nemůže přistoupiti. Jen duše zemřelých se tam dostávají na křídlech andělských. V Novogradsko-Volyňském újezdě se však povídá, že nebe opírá se na konci světa o zemi a baby tam pověšují prádlo na nebe.

Malorusové činí rozdíl mezi oblohou (viditelným nebem) a nebem vlastním, které slove také imperejské a jest sídlo Boha, kdežto v nebi viditelném bydlí andělé a svatí. Obloha pokrývá nebe jako skleněný příkrov a skládá se z látky podobné hustým mrakům; nebe vlastní složeno je z látky podobné ohni. Nebe vlastní jest proto přikryto oblohou, aby nespálilo naší země a nezničilo jejího tvorstva. Obloha má barvu sinou, vlastní nebe jasně světlou, ohnivou nebo červenou, svítíc jako slunce. Za bouře otvírá se obloha a vlastní nebe jeví se lidem jako oslňující blesk.

Vlivem apokryfických spisů křesťanských rozšířilo se i u Slovanů mínění o sedmi neb osmi nebesích. Rusové věří, že za viditelným nebem jest ještě šest jiných; vzdálenosť každého z nich jest dvanáctkrát větší než mezi námi a viditelným nebem. Místy rozeznávají sedm oblačných nebí a osmé pravé, v němž na zlatém trůně sedí sám Bůh.

V báchorkách přirovnává se nebe k temeni lidské hlavy nebo ke skleněné hoře (Af. I. 115—126).

Slovo nebe souvisí se stind. nábhas, řec. νέφος, lat. nubes, něm. Nebel a zakládá se bezpochyby na koř. nabh- spojovati; zdá se tedy, že nebe znamenalo původně oblaka spojující vlastní nebe se zemí (Krek, Einl. 109. 1).

Představa země jako matky obecně jest u Slovanů rozšířena. Rusové říkají: „Zemlja-svjata mati“ (Af. III. 778); podobně na jihozáp. Rusi: „Zemlja-maty naša“ (Čub. I. 36. 37). Traviny jsou prý vlasy matky země, proto dětem trhajícím svévolně trávu, zapovídá se „trhati vlasy své matce“ (Af. I. 138—141; Vesna IV. 52); za hřích pokládá se též svévolně bíti holí do země, ježto jest země-matka (Čub. I. 36). Slováci říkají: „Nebij země, nedá ti chleba“ (Af. I. 143).

Země má uvnitř žíly jako lidské tělo, a žilami zemskými probíhá voda jako lidskými krev. Uprostřed ní nalézá se pupek či taková díra, z které voda vytéká a rozchází se po zemi žilami; každý pramen, řeka i moře po sedmi letech vracejí se opět v onen pupek. Ale uvnitř země není jen voda, nýbrž i oheň a to sedmkrát palčivější než náš. V ohni tom mučeni jsou hříšníci (Čub. I. 36. 38).

Země podobá se kotouči, který obklopen jest kolkolem vodou. Země plove ve vodě jako žloutek v bílku. Konec země nalézá se kdesi za velkými moři, kde země se stýká s nebem. Jest to asi tak daleko jako od nás do nebe. Slunce se tam níží a pálí tak nemilosrdně, že lidé úplně jsou vysušeni. Jest tam sice věčné léto, ale neroste tam ani obilí ani plodné stromoví; lidé živí se jen rybami,

které sbírají na břehu moře už vařené. Na kraj země docházejí prý jen kupci a židé, a vypravují, že na kraji země jsou rozličná moře: slané, siné, červené a černé. Z moří těch nelze vodu píti, proto kupci zásobují se vodou na 7 let (Čub. I. 36—38).

Země obdána jest vodními oblaky. Dle mínění jedněch spočívá na vodě, dle domnění jiných leží na rybě, která je stočena do kruhu, držíc zuby svůj ocas. Pohne-li se ryba, povstává zemětřesení. Někde věří, že zemi drží dvě ryby. Drží-li ji samec, jest suchý rok, proto že vyzdvihne zemi výše; drží-li ji samice, země se snižuje, řeky a jezera se naplňují, čímž povstává rok vlhký. V grubešovském újezdě jest rozšířeno podání, že zemi drží nějaký muž, který sedí pod zemí na křesle (ib.).

Pod zemí žijí také lidé, kteří nás mají za bohy; pod těmi jsou zase lidé, jedním slovem ploch podobných naší zemi jest pod námi velmi mnoho (Čub. I. 37—38).

Poněvadž země plodí léčivé rostliny, uchyluje se lid k ní v nemocech. Od zimnice modlí se Rusové: „Zbav, strano — máť syrá země! tu máš krupici na kaši“ doufajíce, že se uzdraví. Mají-li bolení hlavy, žádají: „Jak zdráva země, tak budiž zdráva moje hlava!“ (Af. 144. 145). K mateři syré zemi obracejí se s prosbou, aby shladila všelikou nečistotu a jedovaté tvory se svého povrchu, a obětují jí v měsíci srpnu konopný olej, který lejí do země (ib. 145).

Země nazývá se obyčejně svatou, ježto jest živitelkou veškerého tvorstva. V určité dni zakazuje se hýbati zemí. Kletba zemí jest strašná, při níž obyčejně celují zemi (Af. I. 146; Čub. I. 37).

3. Stvoření člověka.

O stvoření člověka shodují se názory národův indoevropských jen potud, že stvořen byl ze země; v jednotlivostech však výklady o původu člověka značně se rozcházejí, tak že na př. sami Řekové nebyli v té věci jednotného mínění (Preller, Griech. Myth. I. 63 nás.). Není tedy divu, že také u Slovanů nalézáme o stvoření lidí rozmanité domněnky.

O původu člověka vypravuje kronikář ruský Nestor takto: „Bůh myl se v lázni a zpotiv se, utřel se věchtem a hodil jej s nebes na zemi. I pohádal se satan s Bohem, kdo z něho stvoří člověka? I stvořil ďábel člověka, a Bůh duši v něj vložil; proto když člověk umře, jde tělo do země a duše k Bohu“ (Nest. př. Erb. 140). Podobná podání znají Malorusové. Když Bůh stvořil zemi, jal se tvořiti člověka a urobiv překrásné tělo, nechal je ležet, aby se stalo schopným pojmouti v sebe duši, a odešel. Přišel satan a vida člověka překrásného, čistého, zasmušil se a poplival ho; Bůh smilovav se nad ním, vložil sliny satanovy do vnitřností člověka a proto lidé plivají a kašlou (Barsov v Čten. v Imp. Obšč. Ist. i Drev. 1886. IV. směs 5; Čub. I. 145).

V jiné báji maloruské se vypravuje, že Bůh slepil člověka z hlíny a postavil ho, aby uschnul; přikázav psu, aby ho hlídal, odešel. Ale pes zimou usnul, nebo byl holý bez srsti. Přišel čert a spatřiv člověka, rozevřel mu prsa a naplivav do vnitř, zase jej postavil, jak byl. Když Bůh přišel, vdechl v člověka nesmrtelnou duši, a člověk zakašlal. Bůh káral psa, proč dobře nehlídal. Pes vymlouval se, že zimou usnul, a proto mu dal Bůh srsť. Člověk od té doby kašle (Dragomanov, Malorus. nar. pred. i razskazy p. 1).

Na Ukrajině vypravují, že Bůh stvořil člověka z hlíny a oživil ho svým dechem. Ďábel chtěl si také stvořiti sluhu, slepil ho ledabylo z hlíny, ale nemohl ho oživiti. Když do něho vdechl, rozsypal se v prach (Nowosielski, Lud ukraiński, Wilno 1857. 9—10). V některých újezdech rozšířeno jest podání, že Bůh stvořil člověka a satan vlka (Čub. I. 145).

Raskolníci z okolí pleskovského bájí, že Bůh udělal tělo lidské z hlíny a položil je na zemi. Potom šel, aby přinesl duši, a postavil k němu psa, aby zatím hlídal. I přišel čert a vida tak krásné tělo, chtěl je zkaziti; ale pes dorážel na čerta a kousal ho v hubená lýtka. Tu udělal čert náramnou zimu, a pes, jenž byl holý a bez srsti, ztuhnul a nemohl se hnouti. Potom čert poprskal tělo a toto jest příčinou všelikých nemocí, soužení, hříchův a nedostatků. Bůh pak vrátiv se, vložil duši do těla, předvídaje, že i ta soužení a ty nedostatky člověku jsou potřebné. Ale psu dal kožich, aby budoucně lépe mohl hlídati (Erb. báje 17).

Slovinci v Krajině bájí jako Skandinávci, že člověk povstal z kapky potu, která s čela božího na zemi padla; proto prý jest člověku souzeno, aby pracoval a se potil (Erb. báje 16; poh. 257). Krek (Einleit. 531) vykládá původ báje této z lidové etymologie člověk — čelo, ale spíše se zdá, že má význam ethický, jak lid na konci sám vykládá.

V názory prostonárodní o původu člověka působilo taktéž učení bogomilské, jak z činnosti bytosti dobré a zlé, které při jeho stvoření se účastnily, patrně vysvítá. Mnohem zřejměji jeví se vliv cizích názorů v apokryfické literatuře slovanské, kdež vykládá se, že člověk stvořen byl z osmi částí a to: tělo ze země, krev z moře, kosti z kamene, vlasy z trávy, duše z větru a ducha božího, rozum z oblak, oči ze slunce (nebo z rosy) a mysl z rychlosti andělské. Výklady tyto, založené na názorech filosofických a jmenovitě gnostických, rozšířily se téměř po celé Evropě a vnikly v různých proměnách i ve starší literaturu slovanskou (srv. Moč. ve Věst. XVII. 163—180; XXI. 173 sq.). Také shora uvedené báje anthropogonické shodují se s podáním národů finských o stvoření člověka (Veselovskij, Raz. XI. 6 sq.).

Na známou báji řeckou o Deukalionovi a Pyrrze, kteří pokolení lidské z kamení obnovili, zdá se naråžeti zpráva obsažená v rus. rukopise XV. neb XVI. st., kde se praví, že Bůh jest tvůrcem člověka a ne Rod, který sedě ve vzduchu hází na zemi hroudy, z nichž děti se rodí. Veselovskij vidí však ve zprávě této vliv astrologického učení o rodné hvězdě (Raz. XIII. 240).

U všech Slovanů zachovalo se podání, že lidé na počátku světa byli ohromní, sáhajíce hlavami do oblak; nejvyšší lesy byly jim sotva po kolena. Kosti nalezené v horách a řekách svědčí prý o jejich neobyčejném vzrůstu. Měli ohromnou sílu a místo kyjův užívali stromů lesních. Dlouho žili sami ve světě, až znenáhla vyhynuli (Lud XV. 17—19; Zbiór II. 126. III. 63, 93; Arch. V. 634; Čub. I. 216; Veckenstedt v Verhandl. IX. 93—111). Památka jejich žije v ústech národa pod různými jmény; u záp. Slovanův a u Slovinců rozšířeno jest nejvíce jméno obr, ober, obor, hobr, obrin, obrzym (olbrzym), známé z části i na Rusi a odvozené z národního jména Avarů, kteří v rus. letopise slují Obri. U již. a vých. Slovanův obvyklé jest jméno spolin, ispolin (staropol. a kaš. stolin, stołyn), odvozené od Spalei, Spali, národa příbuzného Hunům. U vých. Slovanů vyskytuje se mimo to název velet, veleteň (velyteň), vołot původu dosud neznámého. Jiné názvy obrů ještě jsou: div u Srbův, študin, čudin, čud, bezpochyby od štuždь cizí (cizinec srv. goth. thiuda), wielkoludy a j. (srv. Pervolf v Arch. VIII. 11—13; Mikl. E. W. 67. 265. 472. 872).

Prvý člověk byl dle báje z Krajiny velmi silný a postavy obrovské; dlouhý byl jako pole, jehož konce není viděti, a hmotný jako lesnatá hora. Když spal, v uchu jeho líhly se mu lišky a v hustých vlasech hnízdili loupeživí jestřábi. Moře překročoval jako nějaký potůček, ani nohy sobě neomočiv. Když dupnul v zemi, země se třásla, i prorazil vše až ke dnu. Střela, kterou vymrštil, letěla devět dní, a když desátého dne spadla, byl na ní nabodnutý nebeský kohout, který hlídal krmě boží (Erb. poh. 259—264; báje 21—27). Rusové vypravují o ispolinech, že byli vzrůstem vyšší než lesy, místo holi nosili vyrvaný s kořenem dub nebo sosnu. Na obyčejného smrtelníka hleděli s vysoka jako na slabého červa. Dechem jejich bořily se chaty, a ze sliny jejich povstávala bezedná jezera (Af. II. 651. 652). V mogilevské gubernii vypravuje se o nesmrtelných velikánech, kteří rostli ne po dnech, ale po hodinách a po minutách, hlavami sáhali do oblak a chodili po zemi rychle jako vítr. Z kamene, který velikán v ruce smáčkl, tekla voda, a ze skály, do které udeřil, vyšlehovaly plameny (ib. 652. 656).

Poněvadž měli velikou sílu, přikládají se jim v národních báchorkách rozličná jména jako Vernidub, Vernigora, Vertodub, Vertogor, Valibuk a p. (Af. II. 776). V národních skazkách ruských známi jsou kromě toho tito velikáni: Obъědalo, který snědl najednou 12 býků, chléb vrhal do úst po vozech a křičel, že má ještě málo; Opivalo, který hluboké jezero jedním douškem vypil a 40 věder vína vyprázdnil; Skorochod, který po jedné noze chodil, druhou maje k uchu přivázanou; když užil obou noh, překročil jedním krokem celý svět; Strělok, který na tisíc mil tak jistě střílel, že i mouše do oka trefil; Čutkoj, který měl tak jemný sluch, že slyšel, jak tráva roste; když nachýlil ucho k zemi, poznal vše, co se kde děje; Dubinja, který silné věkovité duby z kořene vyvracel a p. (Af. II. 703. 704). V českých báchorkách znám jest zvláště Dlouhý, který se uměl natahovati, Široký, který se roz-

šiřoval, a Bystrozraký, který viděl zavázanýma očima tak jako jiný nezavázanýma; na co se bystře podíval, chytlo plamenem, a co nemohlo hořet, rozskočilo se na kusy (Erb. poh. 7—14). Srbové bájí o Brkovi, který měl tak dlouhé vousy, že v jednom z nich ptáci uvili 365 hnízd (Vuk prip 1).

Upomínka na zlatý věk pokolení lidského zachovala se u všech Slovanů; tehdy byli lidé dobří a Pán Bůh v podobě starce s dlouhými bílými vousy chodil po zemi, uče lidi orati a síti. Lidé mohli rozkazovati netoliko tvorům živým, nýbrž i věcem neživým, a země poskytovala jim bez všelikého namáhání hojné úrody (Erb. báje 29 až 31; Kukulj. v Ark. I. 100; Arch. V. 634; Čub. I. 156). Nejživější vzpomínky na tento věk zachovali Slovinci. Na počátku byla prý země pustá, nikdež nebylo nic než kamení. I bylo toho Bohu líto, a proto poslal svého kohouta, aby ji zúrodnil. Kohout posadil se na jednu jeskyni a snesl vejce podivné moci a platnosti. Vejce se prorazilo, a vyplynulo z něho sedm řek. Řeky zavlažily celou krajinu a v krátkém čase zazelenala se celá, všude bylo plno kvítí i ovoce, bez všeliké práce lidské rodila se na poli pšenice a na stromoví netoliko jablka a fíky, nýbrž i chléb nejbělejší a nejsladší. A v tom ráji živi byli lidé bez všeliké starosti, pracujíce ne proto, že by toho bylo třeba, nýbrž aby jim ušel čas a pro své vyražení. Okolo toho ráje byly hory vysoké, a nebylo se lidem báti nějakého násilí anebo vzteklé bouře. Ano nedosti na tom. Aby lidé, jsouce jinak svoji a svobodni, v nevědomosti své nevzali žádné škody, třepetal se vysoko na nebi boží kohout a každého dne jim kokrhal, kdy mají vstáti, kdy jísti a kdy co dělati (Erb. báje 18). Ale znenáhla se lidé pohoršili a stali se zlými, pohrdajíce dary božími; proto potrestal je Bůh potopou, při níž všichni lidé až na čtyři zahynuli. Z těch čtyř byl jeden Slovinec, který se zachránil na vinném kmeni, jenž vrcholem dosahoval až do nebe a byl Kurentovi posvěcen. Kurent se nad ním smiloval a pomohl mu. Ale brzy Kurent a člověk nepohodli se spolu o to, kdo má vládnouti na zemi. Když nemohli se spolu o své právo smluviti, popadli se a potýkali se na zemi plných sedm let, nemohl však ani Kurent člověka, ani člověk Kurenta přemoci, ačkoliv pravé divy statečnosti vykonali. Tehdáž také rozkopali a rozryli zemi, že se takovou stala, jako je posud; kde prve bývaly samé prostranné roviny, vydupali patou propasti a nahrnuli hor a vrchů. Konečně přece zvítězil Kurent a to lstí. Omámil totiž člověka vínem, do něhož namíchal své krve, a člověk snědl na vysoké hoře za božím stolem pečeni, kteráž nebyla jemu, nýbrž Bohu pečena. Bůh rozhněvav se shodil člověka silnou rukou s hory dolů, kdež všecek potlučen polu mrtev ležel po mnoho let. Když se opět uzdravil, neměl už žádné síly a nemohl ani přes moře, které dříve bez námahy přeskakoval, ani na dno země, kterou dříve dupnutím nohy prorážel, ani nahoru ke stolu nebeskému, kdež seděl boží kohout a hlídal krmě boží. Tou měrou Kurent dosáhl vlády nad světem i nad člověkem, a lidé jsou od té doby slabí a malí (Erb. báje 18—27; poh. 257—264).

Boží kohout v podobných bájích mordvinských a votjackých zastoupen jest Niški-Parou, synem dobrého ducha (Čam-Pasa), který též

prvním lidem ve všem pomáhal a radil. Ale zlý duch (Šajtan) naučil lidi chmel sázeti, pivo a med dělati, víno páliti, takže Niški-Paru ubili; on vznesl se na nebe, a od té doby dařilo se lidem zle. Šajtan rovná se tu Kurentovi v báji slovinské (srv. Veselov. Raz. XI. 11).

4. Představy o duši lidské a životě záhrobním.*)

Kronikář Thietmar (Chron. I. 7) tvrdí sice, že po víře Slovanů smrtí časnou všecko se končí, ale tvrzení toto jest zajisté neoprávněno, jak Kotljarevskij (O pogreb. obyčajah jaz. Slavjan 88 sq.) s dostatek ukázal; jestiť víra v trvání duše po smrti těla všem národům arijským známa, a dosavadní představy lidu slovanského zcela zřejmě to dosvědčují.

Dle mínění prostonárodního jest duše lidská bytostí od těla zcela rozdílnou a může i za živobytí tělo opustiti, což se stává jmenovitě ve snu. Známy jsou s dostatek báje o duších lidských, které ve snu opustivše tělo přebývaly ve stromech (vrbě), u Srbů „sjenovitými“ zvaných, nebo v podobě lepého bílého ptáka těkaly po světě, načež opět do těla lidského se vracely (srv. Kres II. 139). Poláci myslí, že z omdlelého člověka vyjde duše a těká po světě; když se opět vrátí, nabude člověk sebevědomí. Takový člověk ví všecko, co se na onom světě děje, ale nesmí to vyzraditi, sice by náhlou smrtí zemřel (Zbiór II. 128). V Dalmacii, na Černé Hoře a částečně i v Srbsku se věří, že v každém člověku bydlí duch, kterého zovou „vjedogonja (jedogonja)“. Když člověk spí, vychází z něho vjedogonja, opatruje jeho majetek a chrání ho před útoky jiných vjedogonjů. Jednotliví vjedogoni sváří se spolu a rvou se na vzájem, a ten člověk, jehož vjedogonja v boji zahyne, neprobudí se již (Vuk rječ. s. v. vjedogonja). Ve Slezsku se radí, aby člověk nechodil žízniv spat, aby duše rozespalá hledáním vody po tmě se neunavila a tím slabosti na těle nespůsobila (Vlast. I. 197).

Za sídlo duše pokládají se obecně prsa. Po smrti člověka vychází duše z těla buď v podobě ptačí jako holubice, kachna, slavík, vlaštovice, kukačka, orel, krkavec nebo jako motýl, moucha, had, bílá myš, hranostaj, zajíček, plamének a j.

Poláci věří, že po smrti člověka duše vychází z těla a stane po pravé straně, kdež stojí tak dlouho, až trup náležitě se pohřbí (Zbiór II. 127. 48). Totéž potvrzuje se v báchorce polské, v níž duch zemřelého nabude pokoje, když tělu vystrojen pohřeb (Erb. báje 109). V prostonárodní balladě české duše vylétá z těla v podobě holubice teprve tehdy, když tělo patřičně bylo pochováno (Erb. pís. 525). V mor. písni duše v podobě ptáka z těla vyletuje a na zelenou louku nebo na hájíček sedá:

Duše z těła vyletěła,
Na zelenú łúku sedła
A tam sobě naříkała,
Až se łúka rozléhała (Suš. pís. 25).

*) Afanasjev III. 195 sq.; Veselovskij Raz. XII. 117 sq.

Nebo:

Vylecěla duša z cěla,
Žaden něvi, kaj lecěla;
Sedla ona na hajiček,
Na ten zeleny travniček.

Po víře ruské duše nejde hned po pohřbu těla do „neznámé země“, nýbrž těká nějaký čas kolem domu (Věst. XIII. 264). Lužičtí Srbové se domnívají, že duše nejde hned po úmrtí tam, kam patří, nýbrž že létá ve vzduchu s větrem a čeká (Schul. 237). V mor. Valašsku věří, že duše člověka zůstane v těle až do času, kdy při pohřbu vynese se truhla přes práh domu nebo až kněz na něj shodí několik hrudek do hrobu (Světozor r. XVII. 260).

Dle prvotného domnění zemřelí předci žili i na onom světě ve spojení se svou rodinou, která je krmila a hostila na mohylách i doma. Z toho vzešel, jak známo, kult předkův u Slovanů velmi rozšířený. Zemřelí starali se zase o živé členy svého rodu, určovali jim osud dle toho, „co jim na rodu bylo napsáno,“ a pomáhali jim v pracích. Teprve křesťanství vneslo v původní spojení mrtvých se živými moment rozdvojení a úplného rozloučení.

Stopy staršího názoru o sídlech nebožtíkův obsahují ruské žalozpěvy pohřební, dle nichž duše ostane žíti tam, kde žil a působil nebožtík, nebo se vzdaluje tu na slunce, měsíc nebo hvězdy, tu do lesů, vod, hor (skleněných či krutých), oblaků, siných moří a j.*) Dle křesťanských představ středověkých byla vlastně tři sídla duší zemřelých: ráj, peklo (ad) a lůno Abrahamovo (limbus patrum) pro otce starého zákona; když tito byli vykoupeni, umístěny v limbu duše nekřtěných dětí a dobrodinců pohanských. Názor tento zachoval se v mnohých báchorkách slovanských, v nichž vedle ráje a pekla jmenuje se ještě třetí země, kde žijí nebožtíci snášejíce rozmanité tresty do soudného dne. Krčmářka, která nedolévala piva a vodky, musí přelévat vodu ze studně do studně; hospodář, který měl veliký statek a přece chudé okrádal, probíhá po smrti 12 pokoji a křičí, že je mu těsno. Žebračka, která brala almužny a nepomodlila se ani jednoho otčenáše, musí slézati obvěšena jsouc mošnami vysokou horu, a když dojde na vrchol, spadne zase dolů. V polské báchorce vypravuje se o muži, který ležel na lůžku tak velikém jako chalupa a křičel, že je mu těsné; tak musil křičeti do soudného dne. Jiný člověk stál jako Tantal po samé hrdlo ve vodě a křičel, že má žízeň. Jinde váleli lidé kládu na horu, a když ji vyvalili na vrch, spadla jim zase dolů (Wisła IV. 340—343; Veselov. Raz. XII. 160—161).

Hojné jsou u Slovanů také pověry o bludných duších, jež za trest tak dlouho blouditi musí, dokud jich někdo nevysvobodí (srv. Vlast. I. 48—50; Zbiór IX. 34; Lud XV. 50—55; Arch. V. 655; Jireček v Č. Č. Mus. 1863. 5—7; Af. III. 248 a j.).

*) Kulikovskij, Pochoronnye obrjady obonežskago kraja v Etnograf. Obozr. 1890. I. 44—60; Veselovskij, Razysk. XII. 120.

II. Bozi.

1. Nejvyšší bůh.

Srovnavací mythologie učí, že nejvyšší bůh Ariův byl světlý bůh nebes (Dyaus), jenž vládl hromem a bleskem; zdá se, že to byl původně jen bůh světla nebeského (slunce), jemuž později podřízeny i jiné význačné a pohnutlivé zjevy nebeské jako bouře, hromobití, vitr a déšť. Nejvyšší bůh tento slove u Indův Indra, u Řeků Zeus, u Římanů Jupiter, u Germanů Thôr, u Litvanů Perkúnas.

Také Slované ctili jednoho nejvyššího boha, jak zaznamenal Prokopios Caesarienský (kol. r. 552), který psal o válce gothské; tvrdí totiž o Slovanech a Antech: „Domnívají se, že jeden jen bůh, původce blesku, jest vládcem všech, a obětují mu býky a žertvy všecky“ (III. 14). Zprávu Prokopiovu potvrzuje kronikář Helmold († po r 1170), který o Slovanech baltských dí: „Majíce různotvarné bytosti bohů, jimž pole, lesy, žaly i rozkoše přidělují, uznávají, že jeden bůh v nebesích ostatním vládne a jsa velmi mocný toliko o nebeské věci pečuje, ostatní pak bohové, kteří majíce přiděleny jisté úkoly ho poslouchají, z krve jeho prý pošli, a každý z nich tím jest vznešenější, čím bližší onomu bohu bohův“ (Chron. Slav. I. 83). Svědectví Helmoldovo jest ovšem v podrobnostech klassicky přibarveno a z části i zmateno, ježto kromě tohoto nebeského boha jmenuje také Svantovita „deus deorum“ (II. 14) a jinde zase (I. 21) opakuje slova Adama Bremského, že předním bohem v Retře byl Redigast, nicméně posiluje v podstatě tvrzení Prokopiovo o víře Slovanů v jednoho nejvyššího boha, starostu všech ostatních. Památka pohanského boha bohův zachovala se snad také v písních srbských a v jedné slovenské; v této (Zpiev. I. 13) jmenuje se prabůh, v oněch (Vuk II. 300. 317. 361 a j.) slove vyšní bůh (srv. Hat. Brus 223).

Jak si Slované baltští nejvyššího boha představovali, můžeme poněkud poznati ze slov Volyňanů, kteří biskupu Bernardovi r. 1124 pravili: „Jakž bychom věřiti mohli, že jsi posel boha nejvyššího, kdežto on slavný jest a všeho bohatství plný: ty pak jsi mizera a tak chudý, že ani obuvi nemáš!“ (Ebbo Vita Otton. I. 433).

Mnozí učenci slovanští snažili se určiti jméno tohoto vládyky bohů slovanských, jmenujíce ho buď bohem vůbec (Afanasjev, Famincyn) buď Svarohem (Šafařík, Jireček, Krek a j.) nebo Perunem (Solovjev, Kirpičnikov); nejvíce podobá se pravdě, že nazýval se Perun. Na to ukazuje již svědectví Prokopiovo, že nejvyšší bůh byl správcem blesku (*τῆς ἀστραπῆς δημιουργός*). Mimo to svědčí staré zprávy o veliké úctě vzdávané u Rusů Perunovi, který ve smlouvách pohanů s křesťany bývá jmenován jakožto hlavní zástupce pohanstva vedle Boha křesťanského. Dále shodují se v té věci názory slovanské s představami jiných národův indoevropských, u nichž, jak výše podotčeno, nejvyšší bůh byl hromovládcem. V staroslov. překladě řec. povídky o Alexandru Mak. tlumočí se skutečně řec. Zeus slovansky Perun (Af. I. 250). Konečně není zajisté také shoda jména Perunova s litevským Perkúnem, lotyšským Pērkónsem a indským Pardžánjem — ač slovná souvislost posud jasně vyložena není — jen nahodilou, ježto věcně bytosti tyto úplně se kryjí (srv. Krek Einl. 387—390; jinak Gruppe Cult. 115—117).

a) Perun.

O ctění Peruna zachovaly se historické zprávy u Rusů. Ctihodný kronikář Nestor vypravuje, že Rusové v X. st. činíce smlouvy kleli se obyčejně Perunem, bohem svým, že smlouvy dodrží. „I kleli se (Rusové) zbraní svou a Perunem, bohem svým, i Volosem, bohem dobytka, a stvrdili pokoj“ (Nest. přel. Erb. 21). — „a kolik jich nekřtěno jest, ať nemají pomoci od boha i od Peruna“ (ibid. 33). — „ať bude proklet od boha i od Peruna, že přestoupil svou přísahu“ (ib. 37). — „ať máme na sebe klatbu od boha, v něhož věříme, u Peruna i u Volosa, boha dobytčího“ (ib. 55). Socha Perunova stála dle svědectví téhož spisovatele s jinými ještě modlami na chlumě u Kyjeva, byla dřevěná s hlavou stříbrnou a zlatými vousy. „A postavil (Vladiměr) modly na chlumu vně dvora věžního: Peruna dřevěného a hlavu jeho stříbrnou a vous zlatý i Chorsa, Daždьboga i Striboga i Sěmorgla i Mokoš“ (ib. 60). Podobná socha stála také nad řekou Vlchovem v Novgorodě na hradišti zvaném dosud Peryň (ib. 61). Když kníže Vladimír r. 988 přijal křest, „poručil modly vyvrátiti, některé rozsekati a jiné v oheň uvrhnouti; Peruna pak poručil přivázati koni ke chvostu a vléci s hory po Bořičevu na potok a dvanácte mužův ustanovil, aby jej bili proutím: a to ne proto, jako by dřevo cítilo, ale na potupu běsu, jenž oklamával tou podobou lidi, aby odplatu dostal od lidí. Veliký jsi hospodine! divní skutkové tvoji: včera ctěn od lidí a dnes potupen. Když pak jej vlekli po potoku k Dněpru, plakali proň nevěrní lidé, neboť ještě nebyli přijali svatého křestu. A přivlekše vhodili jej do Dněpru. I ustanovil Vladimír lidi některé řka: ‚Přistane-li kde, vy odstrkujte jej od břehu, dokud neprojde skrze prahy, a potom jeho zanechte.‘ A oni ten rozkaz vykonali. Jakmile jej pustili a prošel skrze prahy, vyvrhl jej vítr na písčinu, a odtud nazvána jest písčina Perunova, jakož i po tento den slove“ (ib. 90—91).

Perunovi obětovali Rusové po dobytém vítězství lidské žertvy; vykládáme si to z vypravování Nestorova, který k r. 983 poznamenává, že starci a bojaré po vítězství nad Jatvěhy kázali metati losy, kdo by měl obětován býti bohům; i padl los na syna jistého Varjaha, který byl křesťanem. Když mu oznámili, že vydati má syna svého na oběť, odpověděl: „Nejsou to bohové, ale dřevo; dnes jest a zítra shnije; nebo nejedí, ani pijí, ani mluví, nýbrž jsou děláni rukama v dřevě.“ Pohaněv takto bohy pohanské, byl se synem svým od lidu rozzuřeného usmrcen (Nest. př. Erb. 62—63).

Kromě svědectví Nestorova zachovalo se jméno Perunovo v četných rukopisech staroruských z XII. XIV. a XV. st. ve spojení s jinými bohy slovanskými jako Chorsem, Volosem, Vilami, Rožanicemi a j.; všude připomíná se Perun jakožto bůh Slovanů, kterému dříve oběti konali a jejž po přijetí křesťanství zavrhli (srv. Krek Einl. 384—385). V apokryfické besedě tří světců čteme: „Ot čeho stvořen byl hrom?“ Vasilij řekl: „Jsou dva andělé hromoví: hellenský stařec Perun a židovský Chors“ (Af. I. 250). V rukopisu rus. z XV. st. znamená Perun tolik jako n e b e (ib.).

Zajímavé svědectví o Perunovi podává také Hosius v kronice moskevské, přeložené z latinského spisu Al. Guagnina; popisuje Novgorod, praví: „V tom městě byla někdy nějaká modla, tak řečená Perun (idolum Perun) na tom místě, kdež nyní jest perunský klášter (Perunski monastyr) od též modly nazvaný. Ta modla od Novgorodských nejinak než jako Bůh ctěna byla a měla formu nebo způsob člověka ohnivý kámen podobný k hromu v rukou držícího; nebo to slovíčko Perun u Rusáků a Poláků znamená hroma. Ku poctivosti a k chvále té modly zapalován byl oheň z dubového dříví, kterýž ve dne i v noci hořel. Jestliže pak oheň ten skrze nepilnosť služebníků, kteří k té povinnosti byli nařízeni, uhasl, ti bez milosti na hrdle ztrestáni bývali“ (Zíb. v Slov. Sbor. VI. 312).

Nyní znamená slovo Perun v ruštině jako v polštině a slovenštině h r o m; na př. klnou Malorusové: „Perun by tja rostraskal!“ Bělorusové klejí: „Sbej tabja Perun!“ nebo „Kab cjabé Perun uzjav či tresnuv!“ (Af. I. 251). Na Malé Rusi jsou některé místní názvy, které se slovem Perun souvisejí, na př. P e r u n o v y j d u b, P e r u n k a a j.

U Jihoslovanů nalézáme v místních jménech památku jména Perunova na př. P e r i n p l a n i n a (Mil. pěs. 167) v Bulharsku, P e r u n d u b r a v a v dalmatském Mosoru, kde prý se udržela dosud u lidu pověsť, že se tam obětovalo Perunu (Rad 89. 133), P e r u n j a v e s, P e r u n j i v r h u Slovinců (Krek Einl. 385). Kromě toho známa jsou jména osobní v Bulharsku a Srbsku P e r u n i k a (perunice devojče: Mil. pěs. 371) a u Slovinců P e r u n; také srbský název květiny perunika (Iris germanica), která jinak slove i b o g i š a, uvádí se ve spojení s Perunem.

Slovanům severozáp. byl Perun jako mocný bůh pohanský znám. Slováci říkali mu P a r o m, P e r o n, P e r o u n, jak dosvědčují písně

národní; v jedné z nich vypravuje se, že když cikánka nemajíc plenky očistila dítě své chlebem,

„Buoh Parom za oblakami
uvidí to nahněvaný:
tresk! zahrmí jej do čela,
hned i s děckem zkameněla.“ (Kol. zpiev. I. 5).

Bulhaři vypravují totéž o sv. Ilijovi, který potrestal ženu, která utřela dítě své klasy; podobné podání známo jest i Rusům a Němcům (Karav. pam. 239; Af. I. 482; Čub. I. 156). V tomto smyslu jest Perun dárcem obilí.

Jiná píseň slovenská začíná slovy:

Za oných časov
za starých bohov,
za boha Paroma atd.

a děje se v ní zmínka o sudičkách (Kol. zpiev. I. 5). Jinak užívá se slova parom ve významu českého „hrom“; obvyklé jest na Slovensku klení: „Parom do tebe,“ „Parom ti do duši,“ „Parom ti do srdca,“ „Peron ťa zabil,“ „Peronová strela ťa zabila,“ „Nech to Parom vezme,“ „Choď do Paroma,“ „Kde tam ideš do Paroma,“ „Kde si bol u Paroma“ atd. Když někde hrom udeří, říkají: „Peron udrel, Perun uhodil“ (Kol zpiev. I. 407—409). V Čechách známo bylo slovo Perun jako jméno osobní (Krek Einl. 385).

U Poláků říká se hromu piorun; v Sandoměřsku představuje si lid Pjerona, t. j. hroma jako nesmírného muže s ohromnou ručnicí, který za bouřky pronásleduje zlé duchy proměněné v ptáky „latawce“ (Arch. V. 641—642). V podobné charv. báchorce (Valj. 234 až 235) jmenuje se místo Pjerona sv. Ilija a v maloruské sám Bůh nebo Michael archanděl (Af. I. 472—473; Čub. I. 19—20). Dále zachovala se v Polsku některá místní jména, která na Peruna ukazují jako Peruny, Piorunow (J. Jireček v Č. Č. M. 1863. 154).

Baltští Slované jmenovali čtvrtek perendan, perandan, t j. den Perunův dle něm. Donnerstag; zdá se také, že Prone, Proven, Prove, který dle Helmolda (I. 52. 69. 83) ctěn byl v Stargradě (Aldenburgsku) od Vagrův, a Korěnický Porenutius, který vyobrazoval se modlou pětihlavou (Saxo ed. Holder p. 578), s Perunem souvisí. Kromě toho nalézají se v krajinách baltských místní jména, která o známosti jména Perunova u baltských Slovanů svědčí, na př. Perun, Peron, Pyron, Pyrun nyní Prohn (Krek l. c. 385; Bog. Dzieje II. 773).

Jako Diovi, Jovovi a Perkúnovi tak i Perunovi zasvěcen byl dub. Historické zprávy o ctění dubu u Slovanů jsou dosti hojné. V listinách baltských Slovanů dějí se často zmínky o Perunově dubu zvláště při označování hranic. V listině z r. 1302 jmenuje se Perunův dub jakožto mezník statků, které kníže haličský Lev Danilovič biskupství přemyšlskému daroval (Golovac. rusk. chrest. 317). Kronikář Helmold vypravuje o háji na cestě ze Stargradu do Lubeka, kde stály mezi nejstaršími stromy posvátné duby, které zasvěceny

byly bohu země oné, jménem Proven; duby ty obkličovala prostora široká a plot dřevěný s dvěma branami. Bylo prý to nejposvátnější místo v celé zemi, a odbývaly se tam rozmanité svátky a obřady. Do ohraženého háje nikdo nesměl vstoupiti leda kněz nebo obětující a lidé, jimž hrozilo nebezpečí smrti (Helm. I. 83). Herbord (vit. Ott. II. 31. ed. p. 794) zmiňuje se o velikém a košatém dubu, který stál vedle kontiny v Štětíně a obtékán byl pramenem velmi půvabným; prostý lid pokládal jej za bydliště nějakého boha a velice jej v úctě měl. Když po sboření chrámů na rozkaz biskupův měl býti poražen, prosil lid biskupa, aby jim byl aspoň pro památku zachován, slibuje, že nebude už ani stromu ani místa uctívati, nýbrž že chce jen z jeho stínu a líbeznosti se radovati. Konstantin Porfyrogeneta (De administrando c. IX.) dosvědčuje, že Rusíni na pochodu do Cařihradu obětovali u velikého dubu ptáky, chléb a maso. Sarnicki praví o Polácích, že na počesť boha Peruna (in dei Piorun laudem) udržovali ve dne v noci oheň z dříví dubového; totéž tvrdí o Rusech v Novgorodě Hosius, jak výše poznamenáno. O Češích svědčí Hájek k r. 991, že prý na Petříně dělali si zimního času u velikého dubu oheň, v kterém divocí spůsobové tvárností lidských se jim ukazovali. Z národních písní a obřadů slovanských patrně na jevo vysvítá, že není žádného stromu, který by se těšil takové vážnosti u lidu slovanského jako dub (Hrubý v Čas. M. Mor. XI. 20—36).

b) Sv. Ilija — hromovládce.

V době křesťanské přešla pocta Perunova na sv. Eliáše, který dle biblického podání za živa sváděl s nebe oheň, působil sucha, posílal déšť a vzat byl živý na ohnivém voze ohnivými koni do nebes. Již Nestor vypravuje, že křesťanští Rusové přísahali u sv. Ilije a pohanští Rusové u boha a Peruna (Nest. př. Erb. 37). Rusové věří, že sv. Ilija jezdí po nebi v ohnivém voze, od jehož rachotu povstává hřmění; při hřímání se říká: „Veliký Ilija hude.“ V zaříkávání od střelných ran obracejí se zaklinači k Ilijovi, jenž prý na moři na okeaně, na ostrově na Bujaně honí na voze hrom s velikým deštěm. Nemocní vzývají Iliju, aby spustil hrom a blesk, které by odehnaly jejich nemoc (Af. I. 471). Blesk pokládá se za střelu vrženou Ilijem na draka nebo ďábla, který se před ním skrývá. V apokryfické besedě Epifanija se sv. Andrejem z XV. st. táže se Epifanij: „Zda právem se praví, že Ilija prorok jezdě na voze hřímá, blesky pouští po oblacích a honí draka?“ (Af. I. 472).

Na Ilijovi závisí dle víry lidu rosa, déšť, krupobití a sucho; za starodávna byly v Novgorodě dva kostely, jeden Ilije mokrého, druhý suchého (Af. I. 479). Ilija jest dále dárcem úrody a žní; na Nový rok sypajíce zrní říkají venkované: „Chodí Ilija, nosí ošatku obilí; kam máchne rukou, tam obilí roste“ (Af. I. 283—284). Na sv. Iliju požnou obyčejně něco žita, vymlátí je a upekou z něho chléb, který se v kostele světí; po té okoušejí „nového chleba“ (z nového) a ze slámy připravují si nové lože. Potluče-li, říkají, že Ilija na rozkaz boží trestá lakomé lidi, kteří ne-

dávají almužny. V některých guberniích ruských zanechávají po žních na polích hrsť klasů, jež zavinují v uzel, říkajíce tomu „zavázati Ilijovi bradu“ (Af. I. 474). Svátek Ilijův slaví se dosud s okázalou uctivostí; někde zachoval se starodávný zvyk pořádati společnou hostinu, k níž zabíjejí se býci, telata, beránci a jiná zvířata v kostele posvěcená. Za hřích veliký se pokládá nemíti v těchto hodech účastenství (Af. I. 475).

Také v písních jihoslovanských jeví se jako zástupce Perunův sv. Ilija, kterému při dělení svatých o statky světa dostaly se „munje i strijele.“ V nár. písni srbské mluví se zřejmě o moci blesku (munje), která po svatbě jasného měsíce rozdávala dary:

„Dala Bohu nebesné výšiny,
svatému Petru Petrovská horka,
svatému Janu ledy i sněhy,
a Mikuláši vody a brody,
a Ilijovi blesky a střely.“ (Vuk. pjes. I. 155. II. 1. 2).

O zvláštní úctě sv. Ilije svědčí bulharská píseň, v níž jmenuje se bůh Ilenec s jasným sluncem na čele, s měsícem na hrdle a drobnými hvězdami na těle (Verkovič, Nar. pjes. Mak. Bug. I. 232. cit u Fam. 125). Dle písně srbské, ve které se líčí „slava“ (jmeniny) sv. Nikoly. sedí hromovník Ilija na prvém místě mezi ostatními světci (Vuk pjes. II. 22). K největším hříchům počítá se nesvětiti petku a nedjelju „ni Iliju, koji gromom bije“ (ib. II. 36).

Srbové nazývají sv. Iliju „gromovnik, gromovit“ a říkají, že „gromom bije, gadja, gremi.“ Jezdí po nebi na voze (trči po nebu na kolima) a pronásleduje zlé duchy (djavole), proto prý není radno při hřmění se křižovati, aby zlý duch nemohl se pod kříž skrýti. Ježto hřmění vykládá se jako jízda po nebesích, slove sv. Ilija kočí „kočijaš“ (Vuk pjes. I. 155. 156). Trestá zvláště lidi, kteří v neděli žnou. Nazývá se také „mironosna vojvoda,“ neboť posílá na zemi úrodný déšť a jest dárcem úrody i žní (ib. I 135). Chce-li lidi za hříchy potrestati, zavírá sedmero nebes a přitiskuje pečeť na oblaka (ib. II. 1.; srv. Nadko Nodilo, Gromovnik Perun i Oganj v Radu 89. 129—209).

Bulhaři věří, že při hřmění jezdí sv. Ilija na ohnivém voze po nebeském mostě a honí lamiju (zmiji), aby ji ubil; blesk — to jeho kopí. Promění-li se lamije ve strom, Ilija rozdrtí strom svým kopím, skryje-li se za člověka, neušetří Ilija ani člověka a spálí ho svým kopím. Blýskavici beze hřmění (světkavici) mají Bulhaři za oheň, jejž soptí koně Ilijovi z nozder nebo za blesk jeho kopí. Bílé letní obláčky po celém nebi jsou prý Ilijovy ovce. V zimě není hromobití, ježto Ilija zabývá se jinou prací; poroučí prý mrtvým cikánům dělati ze sněhu kroupy, které metá v létě na pole hříšníkův. O člověku ubitém od hromu se říká: „Ilija vzal si ho k sobě.“ Svátek sv. Ilije (Ilinden) světí se v Bulharsku velmi uctivě, nikdo nepracuje na poli, ženy nepředou a netkají; kdy by toho dne na poli pracoval, na toho se sv. Ilija rozhněvá, nepomůže mu skliditi obilí a ještě ho hromem ubije. V Rhodopách slaví se dosud na den sv. Ilije veliká slavnosť

na vysokém vrchu; zabíjejí při tom býka nebo krávu, které připravují za slavnostní hody (Karav. pam. 239—247; Voráček v Slov. Sbor. V. 26. 77. 123).

Jakkoliv uznati třeba, že v prostonárodní názory tyto veliký vliv měly biblické legendy o proroku Eliášovi,*) přece nelze v nich, tuším, stopy uctění Peruna neznamenati; splynulyť, jak i jinde se jeví, názory pohanské s křesťanskými tak, že úcta vzdávaná dříve bohu hromovládci přenesena byla na křesťanského světce. Z té příčiny můžeme též o Perunovi předpokládati, že byl nejen správce hromu a blesku, nýbrž i původce deště, rosy, sněhu a krupobití; i on byl zajisté „mironosna vojvoda“ jsa dárcem úrody zemské a bohem žní, jak uvedená píseň slovenská dotvrzuje. Můžeme tomu tím spíše přisvědčiti, ježto Indrovi, Diovi, Jovovi a Perkúnovi tytéž vlastnosti se přikládají.

Kromě Eliáše zastupují také jiní svatí hromovníka, jako na př. sv. Petr (srv. čes. pís. „Svatý Petr hřímá“ Erb. pís. 67), sv. Bartoloměj (Karav. pam. 253), Ognjena Marija a j., jichž svátek v době letní se slaví.

2. Svantovit.

Svantovit ctěn byl na ostrově Ráně v posvátném městě Arkoně; nejstarší zprávy o něm nalézají se v listině Friedricha Barbarossy z r. 1170, v kronice Helmoldově a v historii dánské Saxona Grammatika.

Helmold (I. 6) vypravuje takto: „Jest starodávné podání, že za časů Ludvíka II. vyšli z Korbeje zbožní mniši, kteří dychtíce po spáse Slovanův odvážili se podstoupiti nebezpečenství i smrť, hlásajíce slovo boží. Prošedše mnohé krajiny slovanské, přišli do země Ránů (Rujanů), kteří bydlí uprostřed moře. Tam byl střed pohanstva a sídlo modloslužby. Hlásajíce tedy s plnou důvěrou slovo boží celý onen ostrov si naklonili a svatyni tam založili na počest pána a spasitele našeho Ježíše Krista a na památku sv. Víta, patrona korbejského. Když však dopuštěním božím a změnou věcí Ránové od víry odpadli, ihned vyhnavše kněze a křesťany víru obrátili v pověru. Neboť sv. Víta (sanctum Vitum), jejž my za mučeníka a sluhu Kristova pokládáme, místo Boha ctí, dávajíce přednosť věci stvořené před stvořitelem. Jediné jménem sv. Víta se honosí, jemuž i chrám a sochu s poctou velmi velikou zasvětili, prvenství božstva zvláště mu přikládajíce. Ze všech totiž krajů slovanských odonud věštby se žádají a roční platy za obřady se odevzdávají. Avšak ani kupcům, kteří náhodou k jejich sídlům se dostali, nedovolují kupčiti, dokud něco cenného ze svého

*) Veselovskij, Razyskanija v oblasti russkago duchovnago sticha. VIII. Ilьja-Ilij (Helios), Priloženie k XLV. t. Zapisok imp. akad. nauk. — Veselovskij ovšem tvrdí, že představy o Ilijovi vyvinuly se na základě biblické tradice a řec. Helia.

zboží nevěnovali jejich bohu. Kněze svého ctí ne méně než krále. Od té doby, co víry se vzdali, tato pověra u Ránů trvá až po dnešní den.“

O několik hlav níže (I. 52) líčí Helmold, jak rozmohlo se u Slovanů pohanství a jmenuje jako přední bohy (primi et praecipui) Prove (Prone) v zemi aldenburgské, Siwu (Synnu), bohyni Polabanův, a Radigasta, boha Obodritův. Vypsav pak stručně žertvy a slavnosti jejich praví, že rozeznávají boha dobrého a zlého, kterému říkají Černobog (Zcerneboch); načež dokládá: „Mezi mnohotvarnými bohy Slovanů vyniká však Svantovit (Zvantevith), bůh země ránské, ježto mocnější jest ve věštbách. Vzhledem k němu ostatní jako za polobohy pokládají.“ Obětují prý mu na počesť každoročně křesťana, na nějž los padne; ano posílají se tam i se všech krajů slovanských ustanovené poplatky za obřady. Po té chválí jejich péči o chrám, kamž nedovolují nikomu vstoupiti.

Později (I. 83) podává známé již svědectví o víře balt. Slovanů v jednoho nejvyššího boha, jehož však jménem nejmenuje.

V knize II. c. 12 vypravuje, že Valdemar, král dánský, sebrav veliké vojsko a mnoho lodí, táhl proti Ránům a pokořil je, takže učinili pro svou záchranu vše, čehokoliv si přál: „I kázal onu modlu velmi starou Svantovita (Zvantevith, Sventevich), která ctěna byla od všech národů slovanských, vyvléci, provaz na hrdlo její vhoditi a středem vojska před očima Slovanů smýkati, a na kusy rozsekanou do ohně uvrci.“ Sbořil chrám jeho a poklad chrámový velmi bohatý vyloupil. Poručil, aby vzdali se víry, ve které se zrodili, a přijali víru pravého Boha. Dal také vystavěti 12 kostelů. Ze všech Slovanů nejdéle Ránové setrvali v modloslužbě, ježto bydlili v nepřístupné krajině u moře. „Slabá pověsť však připomíná, že Ludvík, syn Karlův, kdysi zemi ránskou blaženému Vítu (B. Vito) v Korbeji zasvětil, kdež sám zakladatel v klášteře žil. Odtud vyšedše kazatelé, národ ránský prý na víru obrátili a tam svatyni založili ku poctě mučeníka Víta, jehož úctě kraj věnován. Potom však, když Ránové od světla pravdy se odchýlili, upadli v blud horší dřívějšího, neboť sv. Víta, jejž my za služebníka božího vyznáváme, Ránové místo boha ctíti začali a urobivše mu modlu velikou, sloužili věci stvořené více než stvořiteli. Tak tato pověra u Ránů se rozmohla, že Svantevit (Zvantevit), bůh země ránské, mezi všemi bohy slovanskými prvenství obdržel, slavnějším jsa ve vítězstvích a mocnější ve věštbách. Pročež ještě za naší doby nejen země Vagrů, nýbrž všechny krajiny slovanské tam ročně poplatky posílaly vyznávajíce, že onen bůh bohův jest.“

Saxo Grammaticus (Hist. Danica ed. Holder, Strassburg 1886) vypravuje (XIV. c. ed. p. 444), že Dánové přistavše k Ráně, město Arkonu opevněné našli: „V městě nalézala se modla, obzvláštní zbožností ctěná a hojnými službami okolních národů proslavená, ale chybně jménem sv. Víta (sacri Viti) pojmenovaná.“ Ježto jim tato ponechána byla, nezřekli se úplně pohanství, i když od Ericha, krále dánského, pokořeni byli; tento sice ustanovil v Arkoně duchovního správce, který by je k vzdělanějšímu způsobu života vedl a v počátcích nové

víry vyučoval, ale po odchodu Erichově vyhnali Arkoňané kněze a oddali se zase dřívějšímu modlářství (ed. p. 445). O něco níže (ed. p. 564) popisuje Saxo polohu Arkony a praví asi takto: „Uprostřed města byla rovina, na které bylo zříti svatyni dřevěnou, velmi vkusně vystavěnou, která nejen velikolepostí bohoslužby, ale i božstvím modly v ní postavené ve veliké úctě byla.“ Popsav obšírně celou svatyni dokládá (p. 565): „V chrámě stála ohromná modla ku podivu vynikající velikostí nad všecku míru lidského těla a měla čtyři hlavy a čtyři šíje, z nichž dvě v před a dvě v zad pohlížeti se zdály. Ostatně hleděla jedna z hlav napřed i v zadu umístěných na pravo, druhá na levo. Vousy měla oholené a vlasy ostříhané, jako by byl chtěl umělec napodobiti obyčej Ránů v úpravě hlav. V pravici držela roh různým druhem kovů vykládaný, který kněz obřadů jeho znalý každoročně medovinou (mero) naplňoval, ze způsobu tekutiny úrodu budoucího roku předvídaje. Levice podepřena byla obloukem v bok. Říza sáhala až po kolena, která z jiného dřeva jsouce zhotovena, tak těsně přiléhala, že i bedlivějším pozorováním rozeznati se nemohlo, kde obě části spolu souvisely. Nohy dotýkaly se země, a podstavec jejich ukryt byl v zemi. Nedaleko bylo zříti uzdu a sedlo boha a přemnohé jiné odznaky jeho božské hodnosti. Z nich vzbuzoval podivení zvláště meč podivuhodné velikosti, jehož pochvu a jilec mimo vynikající výzdobu ryteckou vně vykládání stříbrné okrášlovalo.“ Dále líčí Saxo velikou slavnosť obžinek, která každoročně po žních na počesť boha se odbývala, a k níž veliké množství lidu z celého ostrova před chrámem boha se scházelo, aby mu dobytek obětovali a slavnostních hodů se účastnili. Den před slavností vyčistil kněz bedlivě koštětem stánek chrámový, kamž jediný měl přístup, a varoval se dýchati uvnitř svatyně; proto kdykoliv dýchati měl, ke dveřím pospíchal, aby přítomnosť boha dechem smrtelníkovým poskvrněna nebyla. Druhého dne, když lid už přede dveřmi čekal, vzal kněz pohár z ruky modly a bedlivě zkoumal, zdali v něm nápoje neubylo. Stalo-li se to, věštil neúrodu v příštím roce a napomínal lid, aby si pro budoucí rok letošního obilí uschoval. Pakli nápoje neubylo, předpovídal budoucí úrodu polní. Po té vyliv staré víno v oběť k nohám modly, vyprázdněný pohár opět naplnil a bohu jako na počesť píti podával, žádaje sobě a vlasti všeho dobrého a národu rozmnožení statkův a vítězství. Po modlibě vyprázdnil jedním douškem pohár a naplniv ho znovu vínem, soše do pravice dal. Po tomto obřadu přinesen byl veliký koláč (placenta), který kněz mezi sebe a lid postaviv otázal se, zdali jej Rujané vidí. Když odpověděli, že vidí, vyslovoval přání, aby ho za rok neviděli.*) Na konec napomínal lid, aby boha svého horlivě ctil a oběti mu přinášel, slibuje mu za to odplatu vítězství po suchu i po moři. Ostatek slavnosti strávil lid hodováním a bylo prý znamením zbožnosti nezůstávati toho dne střízlivým (ed. p. 566). Modle Svantovitově, k jejíž ochraně zvláštní branná družina 300 jezdcův určena byla, obětovali prý nejen všichni Slované, nýbrž i sousední

*) Obyčej podobný zachoval se dosud o vánocích na Malé Rusi, v Hercegovině a v Bulharsku (Čub. III. 438; Vuk rječ. s. v. milati se; Karav. pam. 13).

králové dary jí posílali, aby si přízeň boha zjednali. Měl pak Svantovit i na jiných místech přemnohé svatyně, které kněží podřízení spravovali. Mimo to zasvěcen byl mu bílý kůň, kterého sám nejvyšší kněz opatroval. Na koni tom dle domnění Ránů Svantovit sedě válčil proti nepřátelům své bohoslužby; často prý ráno býval kůň zpocen noční jízdou Svantovitovou. Z koně tohoto věštilo se o zdaru nebo nezdaru jednotlivých podniků;*) vedle toho byly i jiné spůsoby věštby na Ráně obvyklé, zejména věštba losy a z popelu (ed. p. 567).

Dále opakuje Saxo tutéž zprávu, jakou zaznamenal Helmold, o modloslužbě Ránů takto: „Ránům kdysi od cís. Karla podmaněným poručeno bylo ctíti poplatky sv. Víta korvejského, smrtí mučenickou proslaveného; ale po smrti vítěze, žádajíce nabýti svobody, za otroctví pověru vyměnili a postavili doma modlu, kterou jménem sv Víta pojmenovali; k jehož bohoslužbě odmítnuvše Korvejské počali obraceti poplatky tvrdíce, že domácím Vítem spokojeni jsouce cizího poslouchati nemusí“ (ed. p. 568). Proto prý se obávali, že stihne je hněv sv. Víta, ježto jeho památku modloslužbou porušili. Valdemar dánský skutečně Arkony dobyl a kázal chrám Svantovitův sbořiti; nesmírné množství Arkoňanův obstoupilo chrám domnívajíce se, že Svantovit nevraživou svou mocí původce takové křivdy pronásledovati bude (ed. p. 574). Nicméně socha Svantovitova poražena. při čemž démon v podobě černého zvířete z ní vyšel a zrakům okolostojících ihned zmizel. Sochu Svantovitovu navinuli pak Dánové na provazy a vytáhli ji z města, při čemž domorodci dílem plakali, dílem se smáli; vtažena byla do tábora na odiv lidu a večer rozbita na kusy a spálena. Saxo poznamenává, že Ránové asi litovali své pošetilosti, když viděli, že božstvo, jež zdědili od otců a dědů a jež s největší zbožností uctívali, do ohně vhozeno jsouc slouží k vaření potravy nepřátel (ed. p. 575).

Ačkoliv uznati třeba, že uvedená svědectví obou historiků Helmolda a Saxona v mnohých částech jsou nejasná a zmatená, přece tuším lze uzavírati z nich s jistotou toto: *Svantovit pokládán byl za nejvyššího boha Ránův a sousedních Slovanův, jakkoliv ho Helmold v I 83 výslovně jako boha bohův nejmenuje; název Svantovit nebyl původním jeho jménem, nýbrž povstal až později působením křesťanského sv. Víta.*

Prvenství Svantovita mezi pohanskými bohy balt. Slovanů jest ze slov obou historiků i z vylíčení jeho bohoslužby po mém soudu nade vši pochybnosť zřejmo. Poznámka Helmoldova v I. 83. jest tak všeobecná, že z ní nic určitého o jménu nejvyššího boha uzavírati nelze, ano zdá se spíše, že jen vlivem křesťanského názoru od Helmolda pronesena byla. Tvrzení obou historiků, že jméno Svantovit povstalo omylem z křesťanského sv. Víta tím se utvrzuje, že starší kronikáři o věcech baltských o něm ničeho nevědí. Také novější badatelé o něm nejrůznější domněnky pronesli. Dobrovský vykládá jej jako *svatý vítěz*, Gilferding a Jireček *svaté světlo*, Pervolf

*) Srov. hádání rus. děvčat na štědrý večer. Sacharov, Skazanija II. 67.

m o c n ý v í t ě z (validus victor), Maretić s t a t e č n ý a v í t a n ý (fortis laetusque), Krek m o c n ý v í t r atd. Miklosich, Kirpičnikov a Močulьskij přijímají celkem zprávu obou historiků, což nejvíce se zamlouvá. Slované ránští upadše znovu v modloslužbu, zavedli úctu starého boha svého, který jim zajisté ještě v živé paměti byl, ale dali modle jeho nový název a to podle křesťanského světce, jehož uctění u nich velice rozšířeno bylo. Podobné zmatení bytostí pohanských a křesťanských jest v bájesloví všech národů zjevem dosti hojným. Jaké jméno původně ono božstvo mělo, nelze na jisto postaviti. Z obřadův a slavností k jeho poctě konaných patrně vysvítá, že byl především d á r c e m ú r o d y z e m s k é, mimo to b o h e m v á l e č n ý m a v ě š t í m. Že v hlavních rysech velice Perunovi a jeho zástupci Ilijovi se podobá, netřeba obšírně vykládati; totožnosť jejich vyslovili zcela zřejmě Hanuš (Myth. 166), Szulc (Myt. słov. 149), Gedeonov (Varjagi i Rusь I. 270) a j.

Se Svantovitem souvisí bezpochyby také jiné názvy model u baltických Slovanů, jako P o r e v i t h s pěti hlavami (Saxo ed. c. p. 578), H e r o v i t h, G e r o v i t (Ebbo ed. M. G. H. XII. p. 861. 865; Herbord ib 805), R u g i e v i t h se sedmi hlavami (Saxo ed. c. p. 577); zdá se, že jsou to jen různé názvy místní téhož božstva (srv. Kirpičnikov v Ž. M. N. P. č. 241. 59—61).

3. T r i g l a v.

V Štětíně a Volyni ctěn byl bůh Triglav. Nejstarší zprávy o něm podávají životopisci sv. Otty, biskupa bambergského, jenž v l. 1124 až 1128 na Pomoří působil. Mnich Prieflinský (Vita Otton. epis. Babenb. II. 11 v Mon. G. H. scr. XII. 893) vypravuje, že v Štětíně byly dva chrámy (continae) velmi uměle vystavěné, v nichž od pošetilého lidu pohanského ctěn byl bůh Triglav (Triglous) Mimo to krmili prý občané koně ušlechtilé postavy, který bohu Triglavovi byl posvěcen Kdykoliv kůň posvátný vyjížděl, okrášlen byl sedlem zlatým a stříbrným. Z koně toho věštilo se tak jako z koně Svantovitova. Biskup Otto sám prý modlu Triglavovu rozbil a tři jeho hlavy, po nichž nazván byl Triglavem, později odnesl a papeži Kalixtovi (spíše Honoriovi II.) do Říma poslal Zprávy tyto opakuje Herbord (Vita Otton. epis. Babenb. II. 31 v M. G. H. scr. XII p. 793—794) řečnicky je rozhojniv a dopłniv. Ebbo (Vita Otton. II. 13. M. G. H. scr. XII. 851) vypravuje, že když chrámy a modly od sv. Otty káceny byly, kněží pohanští zlatou sochu Triglava (Trigelavi), který obzvláště od nich byl ctěn, tajně odstranili a jakési ženě o samotě na venku žijící k uschování odevzdali, která ji schovala do dubu. Germanec jeden přelstil ženu řka, že chce mu obětovati za ochranu od smrti na moři; žena mu modlu ukázala, ale on nemohl ji z dubu vytáhnouti a ukradl jen staré sedlo boha. Dále (III. 1. ed. c. 859) podotýká, že v Štětíně byly tři hory, z nichž prostřední a vyšší pohanskému bohu Triglavovi (Trigelavo) zasvěcena byla, který měl trojhlavou modlu

zakrývající oči a rty zlatým závojem. Kněží pohanští vykládali, že nejvyšší bůh (summus deus) má proto tři hlavy, aby se vědělo, že péči vede o tři říše: o nebe, zemi a podsvětí; zakrývá si prý obličej, aby neviděl hříchů lidských. Chrámy jeho byly spáleny a na hoře Triglava vystavěn kostel sv. Adalberta a jiný ke cti sv. Petra.

V popsání zázraků sv. Otty připomíná se Triglav (Trigelaus) jako démon, jímž žena nějaká posedlá byla, a jehož chrám sv. Otto v Pomoří sbořil (Mon. G. H. XII. 915).

Také Triglav nebyl zajisté vlastní název boha, nýbrž jen pojmenování modly nějaké, která měla tři hlavy a proto „Triglav" byla nazvána (srv. Jireček v Č. Č. Mus. 1863. 150). Totožnosť jeho se Svantovitem dokazuje Gilьferding (Sobr. soč. IV. 164). Smělá jest po mém mínění domněnka Kirpičnikova (Ž. M. N. P. č. 241. 64), že modla tato jest zkažená a zatemněná bytosť trojičného boha křesťanského jako Svantovit zkažená bytosť sv. Víta.

4. Dažьbog.

Daždьboga jmenuje Nestor mezi bohy, jichž sochy Vladimír v Kyjevě postaviti kázal (Nest. př. Erb. 60). Určitěji poznamenává se v letopise Ipatévském: „Solnce, egože naričjutь Dažьbogь. Solnce carь, syn Svarogov, eže estь Dažьbogъ." Podobně čteme v překladě kroniky Malalovy (z XV. stol.): „Solnce imenemъ egože naričjutь Dažьbogъ atd. Ostatní doklady, v nichž nic jiného se nepodává, uvádí Jagić (Arch. V. 1—14) a Krek (Einl. 390—393). Z uvedeného výše citátu lze souditi, že byl Dažьbog bůh sluneční, což potvrzují i jinak písemné památky staré, v nichž řec. ἥλιος slovem Dažьbog se tlumočí. Ve staroruském epose „Slovo o polku Igorově" nazývá se Vladimír Dažьboží vnuk.

U Jihoslovanů zván byl Dabog (= Dajbog): „Dabog car na zemlji a Gospod Bog na nebesima" (Vila Beograd. 1866. 64), ovšem rozumí se tu Dabogem ďábel. Osobní jméno polské Dadzbog (Daczbog, Dasbogowicz, Daczbohowicz Arch. VIII. 665) zdá se ukazovati, že byl i v Polsku znám.

Slovo Dažьbog různě se vykládá;*) dříve se myslilo, že prvý člen složeniny souvisí se sansk. dagh páliti, ale jest to imperativ slov. dáti, který zní stsl. daždь, i vykládá se Dažьbog jako „dej blaho, bohatství (verleihe, spende Wohlstand, Reichthum)" (Krek), podobně „dispensator divitiarum divitias dans" (Miklosich). Jagić volí však výklad „deus dator," bůh dárce (Spendegott, Verleihegott), což také nejlépe se zamlouvá. Slunce poskytujíc svým teplem a světlem úrodu země a všechen zdar, velmi případně slove bůh dárce, dařitel.

---

*) Srv. Bogusławski Dzieje II. 734.

5. Chors.

V ruských památkách čte se mimo to ještě jiný název boha slunečního, totiž Chors (Chrъs, Chers, Churs, Chros) na př. „I věrujut v Peruna i v Chorsa i v Mokošь“ a t. d. (Sbor. Paisijev, XIV. st.; ostatní doklady sneseny u Kreka Einl. 384—385). Jmenuje se, jak výše podotčeno, mezi bohy, jichž modly Vladimír r. 980 v Kyjevě byl postavil. Že byl bohem slunečním soudí se jednak ze slov písně o pluku Igorově, kdež se praví, že kníže Vseslav při nočních svých potulkách předstihoval jako vlk velikého Chorsa, t. j. slunce, jinak z toho, že se zaměňuje řec. Apollonem, který byl, jak známo, bohem slunečním. Již Bodjanskij tušil totožnosť Chorsa a Dažьboga, a mínění toto častěji (na př. od Jirečka, Kreka a j.) opakováno. Jagić myslí, že jihoslovanské jméno boha slunce Dažьbog rozšířilo se v písemních památkách ruských místo Chorsa a to snad proto, že glossatorům Dažьbog více slovansky zněl než Chors. Slovo Chors nalézá se mimo to jako jméno osobní u Srbů, původ jeho však jest temný; Preis, Gilьferding, Jireček, Krek, Famincyn a j. marně pokoušeli se je případně vysvětliti (srv. Krek Einl. 393—395).

6. Svaražic.

Dle zprávy Thietmara, biskupa meziborského, stáli na hradě Riedegasti, Redegosti lutických Ratarů v dřevěném chrámu uměle vystavěném bohové rukou lidskou udělaní, přílbicemi a brněním strašně odění, s vyrytými jmény, z nichž přední slul „Zuarasici“ a byl přede všemi ode všech rodáků ctěn (Chron. VI. 17 v M. G. H. V. 812). V listě sv. Bruna, apoštola Prusův (ok. r. 1008), ku králi Jindřichovi připomíná se „Zuarasi diabolus“ jakožto zástupce božstva pohanskoslovanského (Bielowski, Mon. Poloniae hist. I. 226). Znám byl i na Rusi, jak z rukopisných památek XIV. XV. a XVI. století jest patrno na př. „i ognevě moljatь sja, zovušče ego Svarožičem (Sbor. Pais. srv. Krek 395); nazývá se tu bohem ohně, bezpochyby ohně nebeského, t. j. slunce.

Svarožic vykládá se jako syn Svaroga, o kterém učí někteří badatelé, že byl nejvyšší bohem nebes a otcem ostatních bohů po něm Svarožici nazvaných (Šafař. Sebr. sp. III 110—115). Bytosť Svarogovu však popírá Jagić tvrdě, že teprve v Rusku ke Svarožici, jenž dosvědčen jest pro balt. Slovany a jehož jméno také v Rusku — snad prostřednictvím kupců novgorodských — stalo se známým, od mnichů ruských přidělán Svarog a tomuto jménu znamenajícímu v glosse kroniky ipatijevské Hefaista, že rozuměno bylo od glossatora staroruského ve smysle svaritь = skovati, svarščik = kovář (Arch. IV. 412 až 427). Svaroga jako nejvyššího boha Slovanův obhajuje přes to Krek (l. c 378 nás.) a vykládá jej ze sanskr. śvar, což znamená slunce, sluneční světlo nebo jasné nebe, a adi. částice ga = rychle

jdoucí, běžící; svarog znamenalo by pak nebe pohyblivé, nebe mračné. Také Syrku (Slavjansko-rumynskie otryvki v Ž. M. N. P. č. 251) Svaroga jako nejvyššího boha se zastává.

7. Radigost.

O Radigostovi podává zprávu především Adam Bremský; vyjmenovav kmeny slovanské mezi Labem a Odrou dokládá (II. 18 v M. G. H. sc. VII. 312): „Mezi nimi uprostřed nejmocnější jsou Rataři (Retharii) a město jejich hojně navštěvované jest Retra (Rethra), sídlo modloslužby. Vystavěna jest tam veliká svatyně bohům, z nichž přední (princeps) jest Redigast. Modla jeho zlatem a lůžko zlatohlavem jest ozdobeno. Město samo má devět bran, jsouc se všech stran hlubokým jezerem obklíčeno, a vchází se tam po mostě dřevěném, přes který toliko obětující nebo za věštby žádající jíti smějí.“ Později poznamenává (III. 50 ed. c. 355), že Rataři na znamení vítězství obětovali bohu svému Redigastovi hlavu Jana biskupa meklenburgského, jejž v boji zajali. V II. 11 popisuje modlu Radegostovu takto: Na hlavě měl přilbu na způsob ptáka s roztaženými křídly; prsa ukazovala národní znak Ratarů totiž černou hlavu tuří, kterou pravicí držel; v levici třímal dvojsečnou sekeru.

Helmold (I. 2) opakuje do slova zprávu Adama Bremského, z něhož vážil, o městě Retře, o svatyni a předním bohu Redegastovi. V I. 12 zmiňuje se znovu o Radigastovi dokládaje, že chrám jeho navštěvován byl ode všech národů slovanských, kteří chtěli býti účastni věšteb jeho a výročních slavností. V I. 23 opakuje zprávu Adamovu o obětování hlavy biskupa Jana Radigastovi; v I. 52 jmenuje Radigasta bohem Obodritův a zmiňuje se všeobecně o žertvách a slavnostech k poctě bohů pohanských konaných.

Jak srovnati zprávy tyto se svědectvím Thietmarovým, že v Retře (Redegosti) ctěn byl Svarožic, jenž jako bůh na jisto jest postaven doklady ruskými? Kirpičnikov (Ž. M. N. P. č. 241. 49) vhodně poznamenává, že snad sochy, o nichž Thietmar se zmiňuje, postaveny byly na památku zemřelých vůdců slovanských, z čehož vysvětliti si můžeme jména a nápisy na nich. Pomníky ty stály ve chrámě Svarožicově. Ježto název Radigost (Radogost) vyskytuje se často ve starých památkách charvatských a srbských jako jméno osobní (Rad 81. 126, 127; Arch. X. 137), možno tvrditi, že i Redigast byl původně nějaký vůdce slovanský, jemuž na památku byla v chrámě Svarožicově socha postavena a jehož jméno později omylem za Svarožice nastoupilo. Letopisec lubecký (XVII. st.), jenž kommentoval Helmolda, skutečně praví, že Radegast byl bojovný kníže Obodritův, jenž později za boha byl ctěn. Také Jireček jest toho mínění, že jméno Redigast přeneseno bylo později i na modlu Svarožicovu a to ze jména hradu, k čemuž zdá se ukazovati výklad Adama Bremského (II. 11), že Redigast jméno má od hlavního hradu Rhetry; název hradu pak pochodí prý bezpochyby od nějakého jejich knížete (Č. Č. Mus. 1863. 152).

8. Veles [Volos].*)

Kronikář Nestor jmenuje Volosa vedle Peruna a poznamenává, že Rusové se jimi dokládali činíce smlouvy; při tom nazývá ho bohem stáda (skotiim bogom) (Nest. př. Erb. 21. 55). V životě sv. Vladimíra z XI. st. vypravuje se, že Vladimír velel modlu jeho, které lid se klaněl, uvrci do řeky Počajny. Totéž potvrzují i jiné památky staroruské. V apokryfické legendě „Choždenije bogorodicę po mukam“ (z XII. n. XIII. st.) jmenuje se Veles ve výčtu osob, které prý proměněny byly v bohy (Arch. XI. 305). V rusk. letopisech XIII—XIV. st. vyskytuje se skutečně jméno Volos jako jméno křestní a znamená Vlas (Věst. XVI. 185; Arch. IX. 315). Ve Slově o pluku Igorově apostrofuje básník Bojana „Velesov vnuče“.

Ve staročeských památkách jmenuje se často Veles, ale jen ve smyslu běs, čert, na př. v Tkadlečku (z XIV. st.): „Ký jest čert, aneb ký veles, aneb ký zmek tě proti mně zbudil.“ V lat.-českém kázání kněze litoměřického z roku 1471 čteme: „O nechmež již těch hříchuov u velesa!“ Z poznámky Rešelovy ve vysvětlení Siracha z r. 1561, že by muž ženě zlé přál, aby divokou husí byla a někam k velesu za moře letěla, soudil Jireček, že veles někde v zámoří přebývá, kam na podzim stěhují se divoké husy. Zíbrt ukázal, že i tu znamená veles tolik jako ďas, čert a že Rešel chtěl jen říci, aby zlá žena šla někam k ďasu (Slov. Sbor. 1886. 319).

Ze svědectví Nestorova jest patrno, že Veles byl bohem stáda; zdá se, že byl i bohem rostlinstva, čemuž nasvědčuje zvyk na jižní Rusi, kde žnečka chopí hrst klasův a zakroutí je pod kořeny, čemuž říkají „zavinouti velesovi bradu“ nebo „nechati velesovi hrstku zlatých klasů na bradu“ **) (Af. I. 697—698). Sreznevskij dokazuje, že byl bohem slunečním (Ž. M. N. P. č. 41. 52—54).

Miklosich (Jenaer Literaturzeit. 1875 č. 24) a Veselovskij (v předml. ke spisu „Slavj. skaz. o Solomoně i Kitovrasě“ str. XIV) se domnívají, že název volos, veles vyvinul se teprve vlivem křesťanského Vlasija (Blažeje). Jakkoliv stotožňuje se v staroruských památkách Volos a Vlas, přece nelze české Veles vysvětliti z Blažeje; proto myslím, že Veles (Volos) byl skutečně pohanský bůžek slovanský, jehož pocta v době křesťanské přenesena byla na sv. Vlasija (Blažeje), který u byzantských Řeků slove „βοῶν φρουρός.“ Svatý Vlasij (Blažej) jest dosud na Rusi, v Bulharsku a v Čechách ochráncem stáda, jak mnohé formule, jimiž pastýři žehnají stádo vyhánějíce je na pastvu, ukazují (Af. I. 696; Krek Einleit. 451—473; Karav. pam. 185; Zíbrt ob. 245. 281).

---

*) Afan. I. 693—699; Jireček v Č. Č. M. 1875. 405—416; Krek v Arch. I. 134—151; Ljapunov v Arch. IX. 315—316; Sobolevskij ve Věst. XVI. 185—187.

**) V kurské a voroněž. gub. se tomu říká „zavjazatь Iljě borodu,“ jinde „na bradu sv. Mikuláše nebo Krista,“ nebo prostě „volotka na borodku“ (srv. Af. I. 698); na jih.-záp. Rusi slují klasy ty „Spasova boroda“ (Čub. III. 226); srv. Sumcov, Spasova boroda v Etnogr. Obozr. 1889. III. 127—8.

Etymologie slova veles (volos) jest temná; Krek odvozuje je od velij, Potebnja od vars-as (sanskr. varshas = déšť) (srv. Krek Einleit. 401). Volosu odpovídá bez pochyby staronord. Vǫlsi (Priapus) (srv. Arch. XII. 601).

* * *

Kromě uvedených bohů jmenují pozdější historikové jako Długosz, Bielski, Stryjkowski, Prokoš, Hájek, Stránský, Středovský a j. ještě jiné bohy slovanské [Lel, Polel, Zywot, Trzy, Potrzy, Nya, Jessa, Ladon, Pochwisciel atd.],*) o nichž však nic určitého známo není. O mnohých z nich už přesvědčivě dokázáno, že jsou to pouhé výmysly jako na př. Lelum Polelum, což povstalo z citoslovce opilých (Arch. X. 381—382).

Zvláštní zmínky zasluhuje ještě Sěmorьgl či Sim a Rьgl (Nest. př. Erb. 60), jejž Jagić vhodně vykládá z řeckoegyptského Sem-Herakles; nepatří tudíž v bájesloví slovanské (Arch. V. 6).

9. Bohyně.

Že Slované ctili také bohyně, o tom svědčí Thietmar řka, že stěny dřevěného chrámu v Riedegasti ozdobeny byly vně rozličnými podobami bohův a bohyň (Chron. VI. 17). Na jiném místě dokládá, že Liutici vracejíce se rozhněváni stěžovali si do pohany bohyni a sobě spůsobené (Chron. VII. 47).

Z bohyň slovanských jmenují se zvláště Lada, Vesna a Morana, Děva či Děvana, Siwa (Živa), Pripégala, Podaga, Mokoš a j.

Ladu srovnávali někteří s Venuší a pokládali ji za bohyni jara a lásky. Potebnja dokázal, že Lada nebyla žádnou bohyní pohanskou, nýbrž že slovo to povstalo později z refrainu jarních písní (Věst. VII. 226—241).

Vesna a Morana jsou personifikace znázorňující doby roční, jak později ukázáno bude. Totéž platí asi o Děvě, Děvaně, která s Vesnou se stotožňuje.

Siva, kterou Helmold (I. 52) vedle Prove a Radigasta jmenuje, není také na jisto postavena; Hanuš dokazuje, že jest výmysl pozdější (Sitz. Ber. d. k. böhm. Gesell. d. Wissensch. in Prag 1865. I. 123—139). Maretić vykládá slovo Živa jako hypokoristikon od osob. jména, snad Dabyživa „utinam sis viva" (Arch. X. 141—142).

Pripégala připomíná se v listě arcibiskupa Adelgota z Magdeburga r. 1108: „Pripégala, ut aiunt, Priapus est et Beelphegor impudicus." Brückner vyložil slovo Pripégala jako Pribyhval = augmentum laudis habens a vysvětluje je jako epitheton boha, který v místním kultu jiného boha zatlačil (Arch. VI. 216—223).

---

*) Výčet jejich podává Bogusławski Dzieje II. 711—783.

Podobně vykládá Maretić Podagu (idolum, cui nomen Podaga Helm. I. 83) jako vlastní jméno Budigoj (Arch. X. 139); Kawczyński však rozkládá Podagu v předložku po a kmen dag souvisící s germ. tōg (větev) a myslí, že Podaga znamená bytost „v hájích bydlící“ (Arch. XI. 612—613).

Mokoši jmenuje Nestor mezi bohy, jichž modly Vladimír r. 980 v Kyjevě postavil (př. Erb. 60); též ve Sborníku Paisijevě přichází Mokoš vedle Peruna, Chorsa, Vila a jiných bohův a bohyň, jimž Rusové obětovali (Krek Einl. 384—385). Ještě v jiných památkách staroruských z XIV. a XV. st. čte se jméno Mokoš, zvláště často v sousedství Vil. Památka bohyně této zachovala se v pověrách severoruských, kdež vypravují, že Mókuša zjevuje se o velikém postě, chodí po domech a dohlíží na přadleny. Když přadleny dřímají a vřeteno jim vrčí, říkají: „Mokuša předla.“ Pod její ochranou jest také stříž ovec; za tou příčinou klade se do nůžek, jimiž ovce se stříhají, na noc kousek vlny za oběť Mokuši. V duchovním nomokanuně v XVI. století znamená Mokuša tolik jako čarodějka (Veselovskij v Ž. M. N. P. č. 264. 9—10). Jagić vykládá slovo Mokoš z koř. mok- (mokrý, močiti Arch. V. 7); v překladě slova sv. Grigorija přikloněno jest k řec. *μαλακία* měkkosť.

10. Dualismus v bájesloví slovanském.*)

a) Bělboh a Černoboh.

Helmold (Chron. Slav. I. 52) vypravuje: „Jest Slovanům podivuhodný blud; neboť při kvasech číši obnášejí, nad kterou pronášejí, nechci říci, slova požehnání, nýbrž zaklínání ve jméno boha dobrého a zlého, vyznávajíce, že štěstí na bohu dobrém závisí, neštěstí na bohu zlém. Proto též zlého boha ve své řeči nazývají ďáblem nebo Černobohem (Zcerneboch) t. j. černým bohem.“ Z toho soudili někteří bájepisci, že v mythologii slovanské vytvořen byl dualismus mezi bohy světla a tmy, ovšem ne tak přesný, jako na př. v náboženství Zoroastrově. Protivou Černoboha byl prý Bělboh, jehož památka zachovala se jednak v malorus. Bělunu, jednak v místních názvech jako Belbuck (Belbog), ves u Treptova v Pomořanech, Białoboże a Białobożnica v Polsku, Bělbožice v Rakovnicku v Čechách a j.

Avšak již Jireček (Č. Č. Mus. 1863. 27) ukázal, že názvy Bělboh a Černoboh jsou z doby pozdější, kdy prvotný význam slova bog vymizel z vědomí obecného, a že tudíž Bělboh a zajisté i Černoboh nemohou býti bohy všeslovanskými. Dále Močulьskij případně vykládá, že Černoboh Helmoldův jeví patrné stopy křesťanského čerta. Slované západní totiž seznámivše se prostřednictvím latinsko-německého duchovenstva s vírou křesťanskou a poznavše i křesťanského čerta, přenesli na něho mnohé vlastnosti svých bohů pohanských a klaněli se mu

*) Močulьskij, O mnimom dualizmě v mithologii Slavjan v Rus. fil. věst. XXI. 153—204.

jakožto bytosti vedle dobrého boha přemocné; křesťanskou představu o něm jako o původci všeho zla smísili se svými pohanskými názory a začali mu připisovati také všelijaká neštěstí, na jejichž odvrácení pronášeli při hostinách slova zaklínání. Černý bůh zastupuje dosud čerta v prostonárodních zaklínáních sebraných na severozápadní Rusi. Z toho jde, že ze zprávy Helmoldovy o Černobohu nelze nic důvodného o dualismu v bájesloví slovanském uzavírati (Věst. XXI. 185 až 199).

b) Bozi a běsi.

Někteří učenci slovanští činí také rozdíl mezi bohy a běsy,*) bohy dobrými a zlými. Podle mínění Jirečkova, jemuž i Krek přisvědčuje, běsové v bájesloví slovanském byli bytosti zlé, kterým se přičítaly nejen škodlivé zjevy přírodní jako zima, bouře, vichřice a zemětřesení, nýbrž i zhoubné případy tělesné, jmenovitě ochabení a zchromení, pak zlé vášně, prchlivost, bujnost, vzteklost, šílenost a vůbec každý stav duchovní, kde vášeň anebo choroba překáží smyslů volně užívati (Č. Č. Mus. 1863. 19—28; Krek Einleit. 166—169; 404—405). Mínění toto však nemůže se žádným positivným svědectvím dotvrditi; pokud význam slova běs v literárních památkách starých stopovati můžeme, znamená běs vždy jen pohanského bůžka vůbec. Nestor vypravuje na př., že pohanští Rusové (kol. r. 980) obětovali Perunu, Chorsu, Dažbogu a j., nazývajíce je bohy a přiváděli syny své i dcery a obětovali je těmto běsům. Po vítězství Vladimírově nad Jatvěgy (r. 983) měl býti obětován chlapec i dívka bohům pohanským; křesťan, na jehož syna padl los, aby byl obětován, odpověděl: „Nedám syna svého běsům" (Nest. př. Erb. str. 60. 62—63). V žaltáři Wittenberském přeloženo jest latinské: „Omnes dii gentium daemonia" česky: „Všichni bohové vlasti (t. pohanští) běsové" (95. 5); tamže (105. 37) nazývají se modly (daemonia) kanaanské běsové (srv. také stč. Alex. vyd. Hat. Pat. str. 54). V témž smyslu nazývají se Polovci v Slově o pluku Igorově děti běsovy. Malorusové říkajíce: „Zmítá se jako běs (bis) pod hrází" (Af. II. 236) zachovali upomínku na bůžka vodního (vodjanika). V pořekadle rus.: „Spěchal v les, potkal ho běs" (Af. II. 327) znamená běs lěšího. Pohanského bůžka značí i v kletbě ruské: „Běs ti i sto prabozi!" (Zap. rus. geogr. obšč. 1869 etnogr. II. 237). Malorusové kromě toho bájí, že běs má na hlavě zlatou čapku, která ho činí neviditelným; kdo se té čapky zmocní, dostane pomocí její vše, čeho si přeje (Čub. III. 10). Totéž vypravují Slovinci o zlém duchu (Paj. Črt. 11).

Se stanoviska křesťanského byl ovšem každý pohanský bůžek zlý duch, ďábel; tento význam má běs ve starých překladech bible i v národním podání slovanském, na př. máš běs (daemonium habes), vymítati běsy (eicere daemonia), kníže běsóv (princeps daemoniorum);

*) Slovo běs zakládá se na kořenu bi (sanskr. bhi báti se), jak lit. baisus strašný, hrozný, baisa hrůza ukazuje (Krek op. c. 168).

sv. Prokop „běsy ot lidí othonieval“ a j. (srv. Mikl. Lex. s. v. běs; Rječ. srb. akad. s. v. běs). Slovo běs zachovalo se hlavně v kletbách. Bulhaři klnou: „Da ta hvane bês!“ Srbové klejí: „Bijes te skolio!“ Slovinci říkají: „Bes ga vzemi! Bes ga jaši! Bes po njem! Bežal je kakor sam bes!“ V Čechách běs ustoupil později čertu.

Dle pověry pohanských Rusů přebývali běsové v propastech nebo ve stromech, byli postavy černé, měli křídla a dlouhé ocasy, a vystupovali také pod nebe, poslouchajíce Boha křesťanského. Hadači a kouzelníci přivolávali běsy, kteří jim dávali rozličná vidění a sny (Nest. př. Erb. 140). Běs mohl napadnouti člověka, zatemniti mu rozum a seslabiti jeho tělo; Nestor vypravuje, že na Svatopluka Vladimiroviče napadl běs a oslabil kosti jeho, takže nemohl seděti na koni a nošen byl na nosidlech (ib. 114). Proto znamená běs také šílenství (insania, dementia).

Z toho je patrno, že běs značí pohanského bůžka vůbec proti Bohu křesťanskému čili dle názorů křesťanských ďábla, čerta; nepodává nám tudíž ani název běs určitého svědectví o dualismu v bájesloví slovanském. Z bájí kosmogonických spíše na jevo jde, že dualismus v báječné názory slovanské uveden byl teprve vlivem jednotlivých sekt křesťanských, zvláště Bogomilův (Věst. XXI. 167 až 178).

III. Slunce, měsíc a hvězdy.

1. Slunce.

Světelné zjevy oblohy nebeské poutaly na sebe pozornost všech národů pohanských a vzbuzovaly báječné představy o bytostech vyšších. Velikolepým zajisté zjevem na obloze jest zlaté slunce, které vznešeně po nebeském blankytu pluje a svými jasnými paprsky zemi ozařuje, blaho a zdar po ní rozsévajíc. Není tedy divu, že pohanští národové ctili je jakožto velebnou bytost božskou, jakožto dárce všeho dobra; to dálo se nejen za starověku u Egypťanů, Peršanů, Foiničanů, Indů, Řeků, Římanů, Germánů, Slovanův a j., nýbrž i za doby naší u národů na nižším stupni vzdělání jako u Indianů, Mexičanův a jinde

Také u národů slovanských kvetl bujně kult slunce, jak stará svědectví a dosavadní víra lidu dosvědčují. U baltských Slovanův a u Rusů vyspělo ctění toto, pokud ze zpráv starých souditi lze, v úplnou modloslužbu, u ostatních Slovanů dokázati možno toliko zosobňování slunce jako tělesa nebeského.

Doklady o ctění slunce u Slovanů sebral nejlépe Sreznevskij (Ob obožanii solnca u drevnih Slavjan v Ž. M. N. P. 51. 1846. 36 nás.); nejdůležitější jsou tyto. Arabští cestovatelé (Al-Masudi v X. st. a Ibraim ben Vesif-Šach ok. r. 1200) nazývají Slovany zvláštními ctiteli slunce; Ibraim dokládá, že někteří Slované vzdávali se víry křesťanské a klaněli se slunci a jiným nebeským světlům. Cyrill Turovský, kazatel v XII. st.*) varuje Rusy, aby nejmenovali si boha ani v slunci ani v luně. V apokryfické legendě „Choždenije bogorodicę po mukam“ (z XII. n. XIII. st.) čteme, že Slované bohy jmenovali: slunce i měsíc, zemi i vodu, zvěř i hady (srv. Arch. XI. 305). V letopise ruském tvrdí se o Rusech, že začali obětovati blesku, hromu, i slunci, i luně (srv. Tichonravov Lět. r. lit. IV. 3. 107—108). Byzantský spisovatel Chalkondila (v XV. století) dosvědčuje, že ještě krátce před jeho dobou v Praze ctili oheň i slunce, znaje bez pochyby z doslechu jakési obřady obvyklé u Čechův a vztahující se k úctě ohně a slunce. Vykladatel lat. homiliáře (ed. Hecht v Praze 1863) dosvědčuje, že pohanští Čechové vzý-

*) Srv. Miller Opyt I. 1. 297—300.

vali slunce, měsíc, hvězdy, ctili vodu, oheň, hory a stromy (srv. Světozor 1889. 363). Sledy uctění slunce jeví se dosud v písních, bájích a pověrách národů slovanských.

Jako jiní národové arijští představovali si i Slované slunce jako hořící oheň nebeský (řec. *φλόξ, πῦρ*), jako kruh, kolo nebo kotouč (řec. *λαμπρὸς ἡλίου κύκλος*, lat. solis rota), jako nebeské oko (řec. *κόσμου τὸ περίδρομον ὄμμα*, lat. mundi oculus, ind. oko Varunovo a Mitrovo, něm. oko Wuotanovo) a j. (srv. Roscher Lex. I. 1996—7).

Malorusové domnívají se dosud, že slunce jest oheň (jiskra, ohromná svíce), který udržuje děd, po jehož vůli počíná den i nastupuje noc (Čub. I. 3. 6). V srb. hádance přirovnává se slunce k hořící číši másla nebo k hořící hromadě vosku, která celý svět osvětluje (Mil. Opyt I. 1. 62; Af. I. 177). Na Rusi zachovalo se pořekadlo: „Žili v lese, modlili se kolesu (slunci)“ (Af. I. 213). V nár. písni rus. se praví: „Kolesem, kolesem sluněčko jde v horu“; nebo „Slunce kolesem v horu jde“ (ib. 207—208, Gol. pěs. II. 102). Malorusové pokládají slunce za kruh nebo za kolo (Čub. I. 4). Známa jest hádanka: „Za horami, za lesem zlatý kroužek vstává“ (ib. 315). O koledě a na sv. Jana pouštějí na Rusi a v Korutanech hořící kola s hůry dolů. Ve Vilenském kraji přivazují ke kolu ještě loutku, která se na něm vrtí. V Sibíři vsazují na to kolo mladíka oblečeného v ženský šat. Kola tato jsou symboly slunce (Af. I. 210—2 3). O slavnosti sobotek pekou dívky ve Slezsku okrouhlé koláčky zvané słonczęta a vycházejí s nimi ráno do pole; položivše je na čisté bílé plátno, tancují do kola zpívajíce: „Tancuj, slunce, tancuj, tu jsou tvá sluněčka!“ (Srez. ob. 40). Slovinci v písních jarních žádají: „Bože, dej teplo, Bože, otoč své kolo na naše stodoly i na naše pole (ib. 44). Táž představa vyslovena je v písních českých a moravských:

„Hřej, sluněčko, hřej,
hory, doly krej;
povyskoč si vejše,
na tej naší střeše
kolo udělej.“ (Erb. pís. 87; Bart. děti 32).

Na Moravě zpívají pasáci:

„Słunečko, słunečko, ukaž nám kolečko,
na tú drobnú chasu, co na poli pasú!“ (Bart. děti 233).

V české báchorce (Malý 173) silný Honza patře na slunce praví čertu: „Dívám se na to kolečko, zdali bych je mohl dolů srazit.“ V rus. hádance srovnává se slunce s koulí vrtící se, která po zoři zořičce se valí, a nikdo jí neobejde ani neobjede (Af. I. 207). S tím souvisí i představa slunce jako mlýnského kamene, který do kola se točí (Zbiór III. 100). Kromě toho připodobňuje se slunce k zlatému vřetenu, k prstenu na ruce boží a k hořící zlaté díži (Af. I. 222. 215, II. 107, Čub. I. 315). U Srbův oblíben jest názor, že slunce je zlatý prapor (Petranović pjes. III. 62), v Polsku pás (Wisła IV. 13. 18). Malorusové nazývají slunce oknem (otvorem)

v obloze, kterým vidíme část nebe (Čub. I. 3). Proto žádá se slunce: „Sluněčko-vedruško, vyhledni v okenečko!“ nebo: „Sluněčko, sluněčko, odkryj boží okenečko!“ V ruské báchorce bohatýr pronásledovaný věďmou volá: „Slunce, slunce, otevři okénko!“ (Af. I. 161. 162). Týž názor tlumočí básnické obrazy v koledách, v nichž nebe srovnává se s kostelem a slunce, měsíc i hvězdy s okénky. Malorusové říkají slunci též oko boží a východ slunce sluje u Srbů božím prohlednutím (Čub. I. 3; Vuk pjes. I. 128); kromě toho sluje na Rusi slunce lícem božím nebo odleskem líce božího (Čub. I. 3. 5).

Ještě mocněji než tvar slunce působil na obrazotvornost lidu rychlý pohyb slunce plujícího po nebi; z toho vznikla jednak představa slunce jako perutné bytosti světelné, jednak představa o koních a voze slunečním. Názory tyto společny jsou všem národům arijským (Rosch. Lex. I. 1997 sq.).

Ponětí slunce jako ptáka jest v názorech slovanských dosti vzácné, vyskytujíc se hlavně jen v hádankách. Rus. hádanka jmenuje slunce vrtícím se ptákem (Af. I. 207); podobně zní hádanka maloruská: „Stojí dub-starodub, na tom dubě-starodubě sedí ptáče vrtící se; nikdo ho nedostane — ni car, ni carice, ni krásná děvice (ib. 517). V jiné rus. hádance sluje slunce „jasný sokol, který celý národ vzbudil“ (ib.); Slovinci jmenují asi proto sokola miláčkem slunce (Paj. Črt. 99). V hádance ruské a srbské jest slunce pták bez zubů, který celý svět snědl (= slunce rozpustilo sníh) (Af. 500. 517; srv. Novaković zag. 219; Miller Opyt I. 1. 32). Téhož smyslu jest hádanka česká: „Sletěl ptáček bezperák (sníh) na náš stromek bezlisták, přišlo na něj bezzubátko (slunce), sežralo to bezpeřátko“ (Erb. pís. 13). V malorus. hádance srovnává se slunce s pěvcem (kohoutem), který sedí na vrbě a spouští vlasy do země (Af. I. 519).

Slunce srovnáváno bývá také s kravou, ačkoliv doklady toho jsou řídké; v bulh. hádance nazývá se slunce boží kravkou, která celý svět naplnila, a v rus. hádance sluje černohnědou kravou, která skrze plot hledí (Mil. Christ. 12; Af. I. 659). Dle mínění Slovinců jest ze zvířat zvláště volek miláčkem slunce (Paj. Črt. 99).

Hojnější jsou báje o bílých koních a zlatém voze slunce, o nichž zmiňují se písně srbské a charvatské; v jedné z nich se praví: „Když se slunce na cestu strojilo, sv. Mikuláš mu koně chystal, sv. Petr za uzdu ho držel“ (Kukuljević pjes. hrv. 161., Srez. ob. 47). Ruská báchorka líčí slunce jako červeného jezdce v červeném šatě a na červeném koni (Af. I. 597).

Bulhaři vypravují o junáku, který se pyšnil, že má rychlejšího koně než slunce. To uslyšela sluncova sestra a pověděla bratru. Ten vzkázal, že budou zápasiti; vyhraje-li junák, že dostane sestru jeho za ženu, jinak že dá koně svého slunci. Když se smluvili, junák lehl a spal; kůň ho zbudil, když už bylo slunce na západě. Junák skočil na kůň, závazal mu černé oči, aby do nich nenapadalo, a byl dříve na místě než slunce zašlo (Bezsonov Bolg. n. p. II. 5—10). Slovinci bájí podobně, že slunce jezdí po nebi na voze jednokolém s dvěma

bílými koni, oděno jsouc bílým rouchem. Koně ozdobeni jsou bílou přikrývkou, jejíž kolébání přináší na zemi déšť a působí větry. Okolo něho kupí se ptáci, kteří jediné mohou je zříti (Srez. ob. 44). O koni se zlatým sluncem na čele vypravuje báchorka slovenská; ze slunce toho sypaly se jako z opravdového slunce jasné paprsky na vše strany (Rim. pov. I. 27, Němc slov. 177). Poláci myslí, že slunce jezdí na dvoukolém voze, do něhož zapřaženo dvanáct zlatohřivých koní (srv. Fam. 166 nás.). Koně sluneční napájí dennice rosou (Srez. ob. 47; Af. I. 604). Na malbách v starých rukopisech rus. vyobrazuje se slunce, jak jede na voze (Af. I. 608).

Mocné jest také působení slunce, proto se srovnávají paprsky jeho s ohnivými šípy (Srez. ob. 45). V srbské písni líčí se jako jasné blesky, které usmrcují (Vuk pjes. I. 157). Bulhaři myslí, že slunce na sv. Jana (Enjovden) drží v rukou dvě šavle, jimiž máchá (Karav. pam. 234). Za tou příčinou pokládáno bylo slunce za statečného a vítězného bojovníka, který démony tmy přemáhal. Jinak představují se paprsky sluneční jako vlasy (Vuk pjes. I. 161); v báchorkách zosobňuje se proto slunce jako zlatovlasé pachole nebo děd se zlatými vlasy. Kromě toho srovnávají se sluneční paprsky s nitmi (Vuk prip. 23. 31).

O pohybu slunce po nebi často se říká, že poskakuje (tancuje), což děje se hlavně při východu a západu nebo o velikých svátcích jako o velikonocích, o Kupale (na sv. Jana), na Petrov den a j. (Vuk herc. 318; Milić. Glas. 37. 118; Zbiór II. 126; III. 100; Šejn, Bělor. n. p. 170; Karav. pam. 234, 235). Slunce mládne, pokryto-li je bílými obláčky (Af. I. 188). Jako u Homera vynořuje se Helios ráno z vln Okeana (srv. Roscher Lex. I. 2010 sq.), tak bájí se u Slovanů, že slunce ráno vychází z moře. Poláci myslí, že slunce večer schová se do nějakého neznámého moře; na východě prý v černém moři se umývá, na západě v bílém moři večeří a obědvá na mořském oku (Zbiór II. 126; III. 100). O velikonocích pozorují pilně východ, aby poznali, jak slunce z koupele vychází (Han. kal. 126). Malorusové znají průpověď: „Slunce v moři se koupá“ nebo: „V neděli ráno sluněčko koupalo se“ (Af. II. 124). Dle srbských pověr slunce se koupá každých 24 hodin v moři, aby nepozbylo lesku (ib. 130). Po víře maloruské žila na východě krásná mořská paní (zora), která slunci při východě líce mořskou vodou umývala, aby jasně svítilo (Čub. I. 3—4; II. č. 2. 76). V slavonské písni slove paní ta Vila (Ilić slav. 162—3). Čechové věří, že slunce táhne z moře vodu (Č. Č. Mus. 1856. 66). Zvláštní jest domnění Malorusů, že slunce nemohouc ráno samo svou silou vyjíti, vyzdviženo bývá zlými duchy, jichž veliký počet žárem svým spálí (Čub. I. 4). Naopak bájí Slováci, že když má slunce vyjíti, vycházejí nečisté síly, aby mu bránily, ale slunce je přemůže (Srez. ob. 43—44).

Proč slunce mění třikrát za den svou tvář, vykládají též Malorusové. Při východě i při západě postříká je mořská paní vodou, až se začervená; v poledne slunce vidí s nebes výše celý svět, proto jest veselo a tvář jeho se zjasní (Af. II. 124).

Slunce na pouti své po nebi několikráte se zastavuje; nejdříve když snídá, po druhé když obědvá majíc jídlo a pití na zlatém stolci; po obědě odpočívá na zlatém křesle. Když zachází, sestupuje po schůdkách na zemi (Čub. I. 5—6; II. č. 1). Bulhaři věří, že slunce na Ivanov den nezná dráhy, kudy se bráti, proto vodí je nějaká děva po nebi (Karav. pam. 234). Srbové tvrdí, že o slunci nemá se říkati „zachází" ani „usedá", nýbrž „odpočívá"; neboť řekne-li se mu „zachází", ono řekne: „Zajdi a nevycházej!" a když se mu řekne „usedá," odpoví: „Sedni a nevstaň!" a řekne-li se mu „odpočívá", odvětí: „Odpočívej i ty!" (Vuk rječ. s. v. smiriti se).

Malorusové věří, že slunce ve dne pracuje a v noci odpočívá (Af. I. 163); kromě toho se domnívají, že slunce zachází večer za naši zemi a svítí lidem, kteří jsou pod zemí; za noc obejde zemi a ráno se znovu objeví na východě (Čub. I. 3. 4). Jinak se ještě bájí, že domov slunce jest kdesi kraj světa za velikým mořem uprostřed černého lesa; kolem zámku jeho, který se třpytí jako žhavý, prostírá se veliká zelená louka, plná krásného kvítí (Erb. poh. 4). Do slunečního paláce vchází se po zlatém mostě (Němc. bách. I. 19). V jeho království jest věčné léto, a ptáci odtud přilétajíce přinášejí semena rostlinná (Srez. ob. 43). Srbové věří, že car slunce žije ve slunečném carstvě, sedí na zlatotkaném, purpurovém trůně a podle něho stojí dvě děvy, zora jitřní a večerní, sedm soudců (planet) a sedm hlasatelů létajících po světě v podobě chvostnatých hvězd; tu i strýc jeho — starý měsíc (ib. 46). Slováci myslí, že slunce má své síně v Matře, kde slouží mu 12 děv, věčně mladých a spanilých. Rusové věří zase, že vládne dvanácterem carství, v něž postavil 12 synů svých, sám pak žije ve slunci a synové jeho ve hvězdách; všem jim posluhují sluneční děvy, umývají je, strojí a pějí jim písně (ib. 38—39). Slunce vrátivši se večer domů, — vypravují Poláci — roztáhlo se na loži korálovém a brzy usnulo (Glin. baj. IV. 44—45).

Slunce mnoho jí, čímž na jeho sžírající moc se naráží; podobně říkají Slovinci ohni „jarý žerec" (Paj. Črt. 132). V bulharské písni praví se o večeři slunce:

„Večeře — kráva jalová
a devět pecí s chlebem" (Slov. Sbor. V. 341).

Když přijde na večer hladové domů, mohlo by se státi, že by i člověka upeklo a snědlo k večeři: „Keď môj syn lačný príde, ľahko by ťa aj zjedol," praví sluncova máti k poutníku, který k nim přišel (Němc. slov. I. 5). Jinak jest dobrá duše a bývá jen zlé, když je oblaka rozhněvají: „Hle tu jde slunce unavené a možno, že jsou je i oblaka rozhněvala, pak by ti mohl v hněvu něco udělati, ale skryj se, až si odpočine," radí sluncova máti ženě, která k ní přišla hledat svého muže (Vuk prip. 70).

U všech skoro národů rozšířeno jest ponětí, že tělesa nebeská hynou od mračen, což se znázorňuje jako boj jejich s démony mračen (srv. Král v L. fil. 1885. 14—16). Podobně vykládá se u Slovanů zatmění slunce jako boj jeho s nějakou nečistou silou (vlkodlakem, vlkem, smokem a p.); doklady tohoto

názoru jsou dosti hojné. Nestor k r. 1065 poznamenává, že slunce se přeměnilo a nemělo světla, ale bylo jak měsíc, o němž nemoudří lidé praví, že bývá snědeno (př. Erb. 130). V starých letopisech ruských vykládá se často zatmění slunce tím, že slunce bylo snědeno (Af. I. 112, 744, 747 sq. II. 376). V starosrbském zákonníku z r. 1262 se praví: „Když zatmí se luna nebo měsíc, říkají: vlkodlaci lunu snědli nebo slunce.“ Zajímavý jest při tom výklad, že vlkodlaky míní se mračna, která po obloze se honí. Týž názor čteme u básníka charv. Menčetiće v XVI. st., který tvrdí totéž o měsíci (Arch. V. 91). Dosud se říká u Srbů při zatmění slunce: „Izijeda se sunce, izjelo se sunce.“ Sedláci vidouce zatmění slunce volají: „Střílejte rychle, zdaž nevidíte, že je drak (hala) sežere.“ Zvyk střileti při zatmění slunce jest u Srbův a Bulharův obvyklý; zahánějíť tím vrkolaka od slunce (Vuk rječ. s. v. pomrčati; Milić. Glas. 22. 195; 37. 176; Af. I. 750). Také Slovinci jmenují zatměné slunce „solnce jedeno“ a věří, že se to dva vlci nebo dva psi jedí (Zvon III. 504; Paj. Črt. 114). Dle pověry korutanské paprotník, dle charv. perenovo cvetje (sunčec) rozkvétá, když slunce černého vlka ubijí. Th. Hájek poznamenává ve své Pranostice k r. 1561: „Někteří domnívali se, že by ta světla (slunce a měsíc) v nějaké těžké nemoci a nedostatky upadala, jiní smajšlali, že pro nějaké čary a kouzla světla svého zbavena bývají. A protož při tom času tloukali a bili na měděnice a na měděné nádoby, že by zaháněli ta kouzla“ (Sob. výkl. 63). Dosud se věří v Čechách a v Polsku, že při zatmění slunce padá ze slunce jedovatá manna, proto pokrývají studně a nevyhánějí dobytek na pastvu. V polské báchorce táže se junák slunce po příčině jeho zatmění; slunce odpovídá: „Jak jsem mělo svítiti, když smok veliký o dvanácti hlavách v podzemních temnostech vylíhlý na mne se vyřítil, chtěje mne pozříti“ (Af. I. 750). Mimo to věří Poláci, že zatmění slunce povstane, když čert něco žáru Bohu ukradne (Zbiór II. 126). Ve vých. Haliči říkají při zatmění slunce: „Schovejte se pod střechu!“ a věří, že ten, komu se podaří za zatmění pohlednouti do nádoby naplněné vodou, doví se svou budoucnost (Arch. XI. 310). Táž pověra známa jest i v již. Čechách. V písni maloruské mluví donský kozák k matce, která byla příčinou jeho smrti: „Snědlas' slunce, sníš i měsíc i hvězdičky — drobné dětičky“ (Żeg. Pauli II. 17).

Slunce představuje se v bájích slovanských brzy jako muž brzy jako žena; oboje toto představování má analogie v bájesloví národův indoevropských. Rusové jmenují slunce „carь, knjazь“ (Srez. ob. 38—39; Af. I. 81); Malorusové říkají mu „carь neba“ (Čub. I. 3). V bulh. písních jeví se jako sličný ženich; v srbských hádankách a písních slove car, carův syn, junak (srv. Rad 62. 8; 81. 152, 153). Charvati představují si je jako statečného vojína (Srez. ob. 44). V českých a slovenských báchorkách sluje král slunce, sluncepán (slunečník) nebo se jeví jako děd, šuhaj, zlatovlasé pachole a j. Představování slunce jako bytosti muž. rodu shoduje se s názory indskými, řeckými a římskými; starší zdá se však u Slovanů představa slunce jako ženské bytosti, což zase s názory germánskými a litevskými souhlasí (srv. Mil. Opyt I. 1. 28). V ru-

ských příslovích nazývá se slunce „krásná děvuška,“ v koledách „hospodyně“, v zaklínáních „matuška“; Malorusové zosobňují je jako ženštinu (Čub. I. 3), Srbové jako ženu s dlouhými vlasy (Vuk pjes. I 161). V báchorce české vypravuje se o sluncimatce, která ve dne prochází se v údolí a večer odpočívá na vrchu; když jde údolím, šumí listí, a růžová zář rozlije se po celém údolí. Od jasné tváři splývají zlaté paprsky přes zarůžovělé oblakové roucho až k zlatému lemování (Němc. bách. I. 41).

Otec slunce jest dle nynějšího podání národního car nebeský, Bůh. V srb. písni sluje jasné slunce dítě boží: „Jarko sunce, moje čedo drago!“ praví Bůh (Vuk pjes. I. 305). Jeví se to i v písni: „Car (var. žar) nebesni, kad ženjaše sunce, svetitelje zove u svatove“ atd. (srv. Rad 81. 148). Také Rusové vypravují, že Bůh slunce ze záňadří vypustil (Af. I. 68). O tom, jak čert chtěl se proti vůli Boha zmocniti slunce, vypravuje báje srbská (Vuk prip. 18 č. 4; Erb. báje 3; srv. Vuk pjes. II. 81).

V národních písních a báchorkách slovanských hojné jsou zmínky o matce slunce. Slovenská báchorka líčí ji jako ženu jasnookou, která stojí v plamenném blesku (Škult. pov. 56). Bydlí v chatě za mořem (Čub. II. č. 21) a slunce vrátivši se po celodenní chůzi domů, oddychuje si na jejím lůně (Škult. pov. 56). K příchozím junákům a dívkám jest milostiva, dávajíc jim dobrou radu i tajemné dary. V české báchorce jeví se jako sudička, která přede na zlaté přeslici zlatou koudel (Erb. poh. 4). Podobná myšlénka obsažena je v rus. přísloví: „Doživajsja solncovoj materi božьja suda“ (Af. III. 390). Dle víry Jihoslovanů rodí se slunce o vánocích: „Pitali kurjaka (vlka), kad je najveća zima, a on odgovorio: Kad se sunce radja“ (Vuk poslov. 248). Též východ slunce nazývá se jeho narozením: „Ustan’ srce,“ volá junák, „rodilo se sunce!“ (Vuk pjes. I. 565). V slovenské báchorce odpovídá slunce na otázku, proč dopoledne víc a více hřeje, a odpoledne slábne, takto: „Mňa moja mamička každé ráno ako pekného chlapčeka rodí a každý večer ako slabého starčeka pochovává“ (Němc. slov. II. 107).

Slunce, měsíc a vítr jmenují se obyčejně v báchorkách slovanských bratří, někdy i svakové. Místo větru druží se k slunci a měsíci jako třetí bratr déšť (Mil. Opyt I. 1. 29). V srb. písni představují se slunce, měsíc a déšť jako tři blíženci synové, kteří sedí na klíně své matky. Déšť praví k matce: „Všecko se mi obraduje, matko, a nejvíce lepá pšenice.“ Měsíc dí: „Všecko se mi obraduje, matko, a nejvíce poutníci na cestě“; slunce na západě (na istoku sunce) praví: „Všecko se mi obraduje, matko, a nejvíce mladá sirotina.“ V jiné písni srb. jmenuje se slunce nejstarší bratr, měsíc prostřední, jarní déšť (djurdjevska kišica) nejmladší bratr (Petranović pjes. I. 8. 9. v. Rad 81. 153—155). Podobné spory slunce, měsíce a deště znají i písně maloruské (Gol. pěs. II. 4. 8. 10; Af. III. 754 až 755; Věst. XIII. c. XIV. 162 nás.).

V ruských písních jmenuje se zora sestrou slunce: „Zorja-l, moja zorinьka, zorja, solnceva sestrica“ (Af. I. 85)). V srb. písních

sluje hvězda „preodnica“ (přechodnice, zvířetnice) jeho sestrou (Vuk pjes. I. 305). Kromě toho říkají Srbové o hezkých dívkách, že jsou jako sluncova sestra: „Kano da je sunčeva sestra. — Kan da suncu kose plela, a mjesecu dvore mela“ (ib. 161). O sestru sluncovu, která na stříbrné stolici u studnice seděla, ucházel se paša; vynikala neobyčejnou krásou:

„Po kolena jsou jí noby žluté,
po ramena jsou jí ruce zlaté,
vlasy sama hedvábná jsou příze.“

Paša sebrav svaty odešel k ní; ona mu odvětila:

„Je to věru, je to podívaná!
A ty paše, rozumu-lis pozbyl?
Neboť, věru, blázen je, kdo pojmout
za manželku slunka chtěl by sestru
měsícovu sestřenici rodnou,
dennice to v bohu posestřenku!“

Vyňala ze zlatých ňáder tři zlatá jablka a hodila je v nebes výši; svatové hnali se lovit jablek, ale v tom udeřily místo jablek tři jasné blesky s nebes a zabily ženicha, družbu i svatebčany (Vuk pjes. I. 157; Kap. zpěv. II. 9—10).

Ježto slunce představovalo se brzy jako muž, brzy jako žena, jsou i názory o manželském jeho svazku rozmanité. Na Rusi nazývá se „solnce — knjazь, luna — knjaginja.“ Rozšířeno jest i mínění, že žena (milenka) slunce jest zora; tak jmenuje se v maloruské báchorce slunce — otec a večerní zora — máti (Čub. II. č. 4). Svatbu jeho oslavují písně a báchorky jihoslovanské. Dívka, do které se slunce zamilovalo, nazývá se v bulh. písni*) Grozdanka nebo Marie a byla dcera Slávky. Když ji slunce po prvé uzřelo, bylo její krásou tak dojato, že tři dni a tři noci stálo a hřálo nemohouc zajíti. Když slunce přece se vrátilo domů, ptala se ho matka, kde prodlévalo? Slunéčko vyprávělo, že na zemi spatřilo krásnou dívku, které jestli nedostane, nebude prý tak jasně svítiti, jak svítívalo, a prosilo matku, aby odešla k Bohu a zeptala se, zdali ji může živou si vzíti. Dědo Gospod odpověděl, že spustí na Gergjov den zlaté houpačky, a až přijde Grozdanka s jinými dívkami se houpat, že ji na houpačce vzhůru vyzdvihne. Stalo se. Jakmile Grozdanka vsedla na houpačku, spustily se černé mlhy a zvedly ji i s houpačkou. Když slunce dívku odnášelo, volala za ní její matka, by nemluvila ani na tchána ani na tchyni ani na ženicha. Dívka poslechla a na nikoho nepromluvila. Avšak slunce to dlouho nesneslo a zasnoubilo se s jinou dívkou Denou Denicí. Grozdanka měla je oddávati a mladou nevěstu zastříti; při tom vzňal se závoj, a nevěsta vytýkala Grozdance, že ona sama závoj zapálila. Tu Grozda se zasmála a začala vypravovati, proč po celou tu dobu nepromluvila. Když to uslyšelo slunéčko, nechtělo Denice a oddalo se s Grozdankou. — Že thema toto bylo u Jihoslovanů velmi oblíbeno, ukazuje ještě charv. báchorka a z části i píseň dal-

*) Verković, Nar. p. Mak. Bug. I. 5—8; Milad. 15—16; Drinov, Per. spis. XI—XIII. 153—157 a j.

matská (Krek op. c. 847—859; Voráček v Slov. Sbor. V. 341. 395). Poznamenati sluší, že podobnou píseň znají i Mordvini (M. Chalanskij ve Věst. XIX. 38—44). Krek myslí, že Grozdanka jest jarní příroda lesknoucí se květnatou ozdobou, Nodilo zase, že jest to příroda milostnou touhou opojená, avšak již jméno její sokyně Dena Denice ukazuje, že spíše nějaký zjev nebeský znázorňuje. Z bájesloví řeckého srovnává se s ní Leukothoe, dcera mořské bohyně Euronomy, do níž Helios se zamiloval. Dle skazek maloruských jest milenkou cara slunce krásná mořská paní, která vycházející a zapadající slunce postříká mořskou vodou, tak že se slunce zastydí a začervená (Af. II. 124; Čub. I. 3—4; II. č. 2. 76). Tato mořská paní jest po mém mínění zora, což shoduje se s bájí výše uvedenou, v níž jmenuje se milenkou slunce zora; z toho soudím, že i Grozdanka jest zora. V srbské písni (Vuk pjes. I. 154) jmenují se hvězdy vůbec ženami slunce.

Slunce jako ženská bytost jest ženou měsíce, představa to zvláště Germánům, Litvanům a Slovanům vlastní. V písních maloruských sluje často měsíc hospodářem, slunce hospodyní a hvězdy jejich dětmi: „Jasné slunce to hospodyně, jasný měsíc to hospodář, jasné hvězdy to jeho dítky“ (Af. I. 79; Mil. Opyt I. 1. 28); v jiné písni honosí se dívka: „Mně matuška krásné sluněčko (krasna solnuška) a baťuška světlý měsíc, bratří moji čisté hvězdičky a sestřičky bílé zořičky“ (Af. I. 80). O vánocích strojí se slunce ve sváteční oděv ženský (sarafan i kokošnik), sedá na vůz a jede v teplé kraje; 24. června vyjíždí ze své komnaty na třech koních, zlatém, stříbrném a briliantovém k choti měsíci a rozlévá po nebi nejjasnější záři (Af. I. 608). Dle jiné báje scházejí se spolu po jaru a povídají si, kde byli, co viděli a dělali. Prvý čas po sejití jejich bývá ošklivo, což vůbec se děje, když se jako řec. Zeus s Herou hádají; za to bývá pěkně, když se milují (Af. I. 79—80). Také v písni srb. jeví se slunce jako žena a měsíc jako muž (Vuk pjes. I. 161). Oblíbena jest kromě toho u Srbů pověra, že slunce a měsíc ucházeli se o sestru devíti bratří; dle jedné písně (Vuk pjes. I. 154) dostane ji měsíc, dle jiné slunce (Mikuličić pjes. iz hrv. promor. 138. v. Vést. XIII. 259).

Děti slunce jsou hvězdy (Mil. Christ. p. 3); v maloruské koledě jmenuje se syn slunce Ivan. Měsíc jest jeho otec, slunce máti, červánek (jasná zora) sestra a sivý sokol bratr (Gol. pěs. II. 53); Krek (op. c. 831—832) myslí, že to večernice, kdežto sokol jest jitřenka (srv. O. Miller Christ. 2; Opyt I. 1. 29). Jinak pokládají Malorusové lunu i hvězdy za símě slunce (Čub. I. 3). V písni slavonské sluje danica lepou dcerou jarého slunce (Stojanović pjes. 231—2). Na Slovensku zosobňují slnečnici (dceru slunce), která má tvář jasnou jako slunce; nenávidí prý „statek“, který jí květnici po horách kazí a sežírá. Dotkne-li ovce nebo krávy, musí dobytče zahynouti. Opálí také člověka spícího na slunci (Dobš. slov. 116).

Slunce vniká všude svými paprsky, proto je vševědoucí (Rosch. Lex. I. 2020). Hrdinové v báchorkách slovanských uchylují se k němu, aby se dověděli o věcech smrtelníkům neznámých. V bulh. písni vzývá se slunce, „které vysoko hřeje a rovně pohlíží,“ aby povědělo, co dělá matka, bratří, sestry a snachy (Verković N. p. Mak.

Bug. I. 124). Srbská dívka táže se slunce, co dělá její ženich a jeho rodina? V písni slovinské ptá se matka rozloučená od dítěte, co dělá? (Korytko, Slov. p. I. 117—118; srv. Fam. 161—162). Hojné jsou proto také věštby ze slunce (Srez. ob. 42—43; Af. I. 181 nás.); v národních pořekadlech znamená slunce tolik jako štěstí, na př. „I v moje okénko zasvitne slunce“ (v Haliči) — „bude i před našimi vraty slunce“ (pol.) — „přijde slunce i před naše vrata“ (srb.) a j. (Srez. ob. 39; Af. I. 67.) Dívka srbská žádá sluněčko na západě, aby se jí zjevil ve snu souzený milenec (Vuk. živ. i obič. 326). Jako svědka všech činů lidských dokládají se ho často venkované při přísahách, na př. „tako mi sunca (srb.) — „da ma izgori slance-to“ (bulh.) — „сонъце b tja pobilo“ (malorus.) atd. (Af. I. 66. 68). Také všechno zaklínání a zaříkávání děje se lícem k východu slunce (srv. čes. ve Světozoru XXIII. 348).

Slunce zahřívajíc svými paprsky celou zemi, poskytuje zdar a úrodu zemskou (Rosch. Lex. I. 2021); proto bývá často vzýváno. Bulharské ženy chodívají dosud v pondělí časně z rána proti slunci, aby prý práce po celý týden se dařila (Jir. cest. 661). V Čechách zpívají děti, vysvitne-li po delších prškách slunce:

„Sviti, sviti sluníčko!
Dám ti zlaté jablíčko.
Bude-li to málo,
dám ti panské stádo“ (Erb. pís. 76).

Totéž děje se na Moravě, na Slovensku, v Polsku a na Rusi (Fam. 159—160). V slovin. písni vypovídá slunce o své činnosti:

„Já však nemám kdy čekati,
musím pole obsévati,
vše doliny a výšinu
i tu moji sirotinu“ (Srez. ob. 44).

Dle malorus. písně slunce se hněvá, že lidé v neděli hrubé práce konají, drva rubají, prádlo perou nebo že dívky v neděli ráno vlasy si česají (Af. I. 235). Na Rusi slove slunce pravedne, pravedénnyško (spravedlivé) (ib. 67).

Slunce hojí nemoci (Rosch. Lex. I. 2023). Srbové obracejí se po zajití slunce k západu se slovy: „Slunce za horu, a hlavy bolení na horu!“ (Milić. Glas. 37. 144). Chtějíce pozbýti zimnice odříznou kousek prkna z podlahy, kam slunce ráno prvé paprsky vrhne, a dají nemocnému požívati (id. Glas. 22. 173). Bájí se, že i duše zemřelých zapadají se sluncem; v některých krajinách ruských pochovávají mrtvé až se slunce západem.

Poněvadž slunce jest čisté, krásné a jasné, vzývají je dívky za dar krásného líčka. Dívky na jihozápadní Rusi vycházejí ráno, dříve než slunce vyjde, na dvůr a když svítá, říkají: „Dobrý den, sluněčko jasné! Ty svaté, ty jasné, překrásné; ty čisté, vznešené i vážené! Ty osvěcuješ hory, doliny i vysoké mohyly, osvěť mě služebnici boží přede vším světem: před pány, před popy, před cary, přede vším světem křesťanským: dobrotou, krásou, libostí i milostí, aby nebylo ani libější ani milejší nad služebnici boží, narozenou, pokřtěnou a

požehnanou N. Jako ty jasné, vznešené, překrásné, abych i já tak byla jasná, vznešená, překrásná přede vším světem křesťanským na věky věkův amen" (Čub. I. 93; srv. Fam. 160—161).

Slunci vzdává se dosud pocta božská; v maloruské písni oslovuje se přímo „bože": „i k sluněčku promlouvá: pomoz, bože, člověku" (Af. I. 66). V haličském pořekadle se praví: „Před bohem sluncem sudice carice" (ib. 67). Nevěstu srbskou napomíná otec: „Pomodli se Bohu pravému i jasnému na východě slunci" (Af. I. 66). „Slunce na východ, a Bůh na pomoc," říká Černohorec, dělaje kříž při východu slunce. Chce-li venkovan ve vých. Haliči říci něco ošklivého, omlouvá se takto: „Z úcty před sv. sluncem, sv. oblaky, sv. obrazy a vámi čestnými lidmi neměl bych to říci" (Arch. XI. 310). Ve vých. Sibíři říkají o slunci: „Bůh hledí s nebe" (Af. III. 779) a na Rusi obvyklé jest pořekadlo: „Kde je slunce, tam i sám Hospodin" (ib. I. 67).

2. Měsíc.

O modlách zosobněného měsíce nemáme žádných zpráv, tolik jest však jisto, že měsíci tak jako slunci Slované zvláštní úctu božskou vzdávali. Památka tohoto uctění měsíce udržela se dlouho v dobách křesťanských a zachovala se z části až po naši dobu. Štítný dosvědčuje, že za jeho doby lidé v Čechách drželi se bludu hvězdářů pohanských, ctíce měsíc, hvězdy, způsob tohoto nevidomého nebe, ježtoť zodiak slove. Proti této úctě horlili často, jak už výše řečeno, spisovatelé křesťanští. V Haliči jest dosud rozšířeno pořekadlo: „Měsíc náš bůžek, a kdo nám bude bohovati, až ho nebude" (Af. I. 72). Zvláště novému měsíci vzdávají národové slovanští velikou úctu.

Měsíc pokládá se jako slunce za nebeské světlo nebo za světlou tečku na nebi (Čub. I. 8). Barva jeho světla srovnává se s jasným ohněm za mořem: „Za mořem oheň dobro-jasně hoří" (rus. Af. I. 117) nebo s kouskem zlata: „Uprostřed bláta leží kousek zlata" (ib. 198). Tvarem svým podobá se kolu: „Leť, měsíčku, leť přes ten celý svět; leť, měsíčku vzvejši, k moji nejmilejší kolo udělej" (Erb. pís. 373); dívka maloruská se ptá, proč měsíc v kruhu stojí (Gol. pěs. I. 293). Často srovnává se s mlýnským kolem: „Svěť, měsíčku, svěť jasně jako mlýnské kolo" (Gol. pěs. II. 718), nebo se jeví jako zlatá díže (Čub. I. 9), číše mléka: „Nad dvorem — dvorem stojí číše s mlékem" (rus Af. II. 287), jako visící kotel o dvanácti vědrech (Af. II. 287; Mil. Christ. 12; Ilić slav. 227), rudá pánev: „Uprostřed dvora leží rudá pánev" (Af. I. 198), ořech (Mil. Opyt I. 1. 63), nebeský kámen (jachont Af. I. 214; Čub. I. 9); přirovnává se též k zlaté sponce na oděvu božím (Af. I. 63) nebo k jasnému meči (ib. 244). První a poslední čtvrť nazývá se obyčejně srp; v hádance české měsíc jeví se jako kozí syreček (Erb. pís. 15; srv. Rosch. Sel. 179), v polské jako bochník chleba (Zbiór X. 140), v hádance ruské jako krajíček chleba: „Za ba-

binou jizbičkou visí chleba krajíček; psi štěkají a dostat ho nemohou" (Mil. Christ. 12; Af. I. 190) Oba znaky, zářícího lesku a kulatého tvaru, jsou spojeny v častém srovnání měsíce s okem Bulhaři nazývají měsíc okem noci (Af. 102), Malorusové okem božím (Čub. I. 7). V koledách jmenuje se často okénkem nebo okrouhlým otvorem v nebi. Na jihozáp. Rusi představují si ho jako vrbu: „Vyrostla vrba uprostřed dvora, rozpustila větve po celém podolí" (Čub. I. 311).

Často představuje se v podobách zvířat, buď jako lysý nebo sivý kůň: „Lysý kůň skrz plot hledí" (rus. Af. I. 116) „Sivý (lysý) kůň vraty hledí" (Af. I. 597) „Sivac (sivko) moře přeskočí, ni kopyta nesmočí" (srb. Af. I. 598), nebo jako lysý vůl: „Lysý vůl skrz plot se dívá" (Af. I. 660; Čub. I. 311), bělohlavá kráva: „Bělohlavá kráva do vrat patří" (rus. Af. I. 660), beran: „Beran v chlévě, rohy na stěně" (Af. I. 660), kozel: „Cap-cap po poli těká, s capeňaty harcuje" (ib), jelen: „Jelen moře přeskočí, ani nohy nesmočí" (čes. slov. a srb. Erb. pís. 15). Proto přikládají se mu obecně zlaté růžky, na př. „Bez ruk, bez noh, toliko s rohy a chodí po podnebesí" (Čub. I. 311). Miláčkem jeho jest zvláště zajíc a jelen; za úplňku měsíce zůstane prý jelen v lese a pase se tak zamyšleně, že ho může lovec za ocas uchvátiti (Paj. Črt. 99). Bulhaři věří, že jelen (měsíc) přináší s sebou rosu, která kape z jeho zraků (Af. III. 793).

Také ponětí měsíce jako pastýře stáda (hvězd) jest všeobecně u Slovanů rozšířeno. Rusové mají o měsíci hádanku: „Jest pole sijanské (var. sionské), mnoho na něm skotu astrachanského (var. klášterského), jeden pastýř"; nebo: „Pole neměřené, ovce nesčítané, pastucha rohatý" (Af. I. 691. 692; srv. Čub. I. 309, 312). Srbové říkají: „Plné pole ovcí a mezi nimi rohatý pastýř" (Rad 60. 167); v Srbsku a na Moravě známy jsou hádanky: „Pole nezorané, ovce nesčítané a pastýř rohatý", nebo: „Pole neměřené, ovce nesčítané a pastýř mezi nimi" (Rad 99. 138; Bart. děti 156). Srbové představují si měsíc jako starého lysého dědečka (Af. I. 116), na Rusi zosobňují jej jako muže, bratra slunce, nebo jako mladou ženštinu (Čub. I. 8. 9), Poláci jako sličného syna slunce (Wisła IV. 110); Srbové oslovují ho „noční poutníče" nebo „starý vojníče" (Rad 99. 136).

Paprsky měsíční po obloze se šířící pojímají se u všech národův arijských jako příze nebo niti; z toho si vysvětlujeme prostonárodní mínění, že v měsíci sedí přadlena nebo šička (srv. Král, Sbor. fil. 41—43). Dle víry poněmčilých Slovanů Lüneburských sedí v měsíci přadlena, která tká sněhobílé, tenounké nitky, jež na konec léta padají k zemi; jest prý to krásná dívka, kterou matka do měsíce zaklela (Č. Č. Mus. 1857. 172—174). V Polsku a na Moravě rozšířeno jest mínění, že v měsíci sedí Sibelija (Sibylla) šijíc košili; každý den udělá jeden steh, až došije, bude soudný den (Arch. XI. 160; Lid I. 29).

Po celé Evropě jsou rozšířeny pověry o lidech, kteří znesvětivše neděle, dostali se za trest do měsíce. Zdá se, že pověry tyto vyvinuly

se z víry, že v měsíci jest sídlo duší zemřelých, dle pozdějšího domnění zvláště duší hříšných (Rosch. Sel. 179—183). Slované bez pochyby pověry tyto přejali od národů sousedních. Na Rusi myslí, že v luně jsou dva bratří, kteří na hod boží vánoční „robyly mišanku", t. j. míchali seno se slamou za píci dobytku; při tom se nepohodli, druh druha zabil a za trest dostali se do měsíce (Af. III. 251. 252; Čub. I. 9). Poláci věří, že sedlák, který na hod vánoční hnůj kydal, probodl se vidlemi a sedí na nich ve měsíčku (Arch. V. 655; Lud XIV. 142; XV. 5). Dle podání Luž. Srbů sedlák rozhazoval se svou ženou v neděli hnůj; zjevil se mu malý mužík a dal mu na vybranou, zda chce za trest do slunce nebo do měsíce. Muž volil do měsíce, a od té doby má měsíček tvář; žena sedlákova přišla do slunce a shořela úplně, tak že jí není viděti (Schul. 58). Slovinci bájí, že v měsíci jest chasník, který ve dne lenošil a v noci pracovati musil, při čemž stále klel; když začal i měsíci vyhrožovati, přitáhl ho měsíc k sobě a spolkl ho. Od té doby není měsíc tak jasný jako dříve. Chasník ten prý slul Martin Kovač a s ním jest v měsíci i děvečka, která mu na poli pomáhala pracovati (Paj. Črt. 98—99). V Slavonii myslí, že v měsíci jest nějaký kovář zaklet (Rad 60. 173). Dle podání Bulharův měsíc chodil původně po zemi nebo vznášel se jen tak vysoko, že ho bylo lze rukou dosáhnouti. Žila však zlá žena, která porodila v hříších syna ne méně zlého; syn každému se rouhal a nikoho nectil, ba odvážil se i láti měsíci. Měsíc rozhněvav se, klnul matce i synovi, aby nebyli nikdy šťastni, a každý se jich chránil jako zlých duchů. Zlá žena chtíc se měsíci pomstíti za to, že je proklel, číhala naň a když se jednou na ulici zastavil, hodila naň špinavou plenu. Od těch dob vznesl se měsíc tak vysoko, jak ho dosud spatřujeme. Za trest proklel onu ženu v draka (změje); od ní mají všichni draci původ (Karav. pam. I. 299—300). Podobné pověry znají i Novořekové (Rosch. Sel. 180), od nichž snad k Bulharům se dostaly. Bulhaři kromě toho spatřovali ve skvrnách měsíce podobu starce nedávno ve vsi zemřelého (Milad. pěs. 525).

U Novořekův a Italů rozšířeno jest dále domnění, že v měsíci spatřuje se Kain a Abel (Rosch. Sel. 182); pověra tato známa jest i Slovanům. Ruští venkované, Malorusové a Srbové věří, že na měsíci viděti jest Kaina, kterak drží Abela na vidlích, jimiž ho probodl (Af. III. 251; Čub. I. 7—9; Vuk rječ s. v. Kain). Malorusové dokládají k tomu, že měsíc bez vůle boží přijal Kaina, který nenacházel nikde pokoje, a proto prý musí nésti na sobě znamení hříchu Kainova (Čub. I. 9). V Čechách se vypravuje, že v měsíci sedí sv. David a hraje na harfu; proto není radno dlouho dívati se do měsíce, neboť kdyby praskla struna na harfě, oslepl by člověk (Č. Č. Mus. 1853. 491; Kul. poh. II. 53; Vesna IV. 68). Poláci znají totéž podání, mimo to vypravují, že jest ve měsíci sv. Jiří a vysvětlují to takto: Když jednou sv. Jiří jel po obloze, zahřmělo silně, tak že svatý se ulekl a skočil do měsíce, kde zůstal (Zbiór X. 108; Lud XV. 5). Slovinci myslí, že v měsíci uprostřed stojí sv. Florian s konví v ruce a hasí oheň; jiní vidí v měsíci P. Marii seděti na trůně, jak drží Ježíška v náručí, před ní pak klečí sv. Štěpán, král uherský (Paj. Črt. 98). Starodávné

zdá se býti toto podání Slovinců: Chasník jeden vysloužil si suknici a tři krejcary; cestou potkal čtyři žebráky a rozdal jim všecko. Ti žebráci byli tři andělé a sám Bůh, který ho chtěl za jeho dobročinnost odměniti; když chasník si přál, aby byl vždy mlád a vesel, postavil ho Bůh do měsíce, který stále mládne (ib. 99.). Podobné podání znají i Malorusové: Člověk nějaký hledal nesmrtelné země, kde by nezemřel. Přišel až k měsíci a ptal se ho, jak dlouho jest živ? Měsíc odpověděl: „Jsem tak stár jako luna na nebi, když ona mládne, mládnu i já.“ Člověk zůstal u měsíce, prožil více než sto let, až ho konečně našla smrt. Měsíc ho nechtěl vydati a proto se oň se smrtí rval; smrt chopila ho za nohy, a měsíc za hlavu Umluvili se konečně, že poletí-li nahoru, bude patřiti měsíci, poletí-li dolů, smrti. Člověk letěl nahoru a stal se hvězdou, kterou na nebi blíže měsíce viděti jest (Af. III. 271—273). Báje tyto souvisí také snad se starodávnou vírou, že duše lidí zemřelých sídlí v měsíci nebo v okolí měsíce (Rosch. Sel. 90).

Změny měsíce vykládají se na jihozáp. Rusi tím, že měsíc jest zakryt záclonou, kterou sv. Jiří brzy zastírá, brzy odhaluje. Jinde se věří, že luna pro hřích Kainův byla odsouzena od Boha každý měsíc se roditi, růsti a umírati (Čub. I. 9. 11).*) Poněvadž se měsíc mění, nazývá se nevěrný; srbské pořekadlo zní: „Ani u psa ani u měsíce není víry“ (Rad 99. 143).

Měsíc pronikaje za noci všudy svými paprsky jest vševědoucí; mnohdy ví ještě více než slunce, proto hrdinové v pohádkách k němu o radu se uchylují V srb. písni ptá se žena měsíce, co dělá její dítě, jež opustila (Vuk pjes. I. 571—574). Jako svědka vševědoucího dokládají se měsíce při kletbách, na př. „Zaklinjem te suncem i misecom“ (Ilić slav. 275; Af. III. 776).

Obydlí měsíce jako slunce jest daleko za mořem Aby nabyl každodenně nové síly, koupá se v moři nebo podzemních prostorách plných chladné vody (Hanuš Myth. 201; Af. II. 130; Čub. I. 11; Zbiór III. 112).

Zkušenosť učí, že rosa padá nejhojněji za jasných nocí měsíčných; za tou příčinou pokládán byl měsíc za dárce rosy (Rosch. Sel. 49 nás.). Domnění toto známo bylo i Slovanům; věrně to tlumočí slovenská báchorka, v níž měsíc odpovídá na otázku, proč nesvítí ve dne jako v noci: „Kebych ja svietil ve dne ako v noci, nebolo by úrody; ja nehrejem, ale zemi rosu dávám, aby bolo božieho požehnania“ (Němc. slov. I. 153). Měsíc jako dárce úrody zemské honosí se dennici v srbské písni:

„Pomalu! Jsemť já měsíček!
I já jdu s tebou do polí,
i já zapřáhnu dobytek,
i já rozorám doliny,
i já vysiju konopě,
i já usoukám provazy“ atd. (Kap. zpěv. II. 161).

---

*) Literaturu o přibývání a ubývání měsíce a o skvrnách na měsíci viz v List. fil. XIV. 460.

Poněvadž v krajích u pramenů, řek a jezer silněji rosa padá než jinde, povstala pověra, že měsíc táhne z vody vláhu a opět jako rosu ji vypouští. Za tou příčinou jest u Srbů rozšířeno podání, že není radno, aby dítě do měsíce hledělo, ježto by je měsíc vypil; podobně Rusové a Čechové věří, že měsíc může člověka k sobě přitáhnouti (Vuk rječ. s. v. mjesec; Af. III 250; Vesna IV. 52).

Téměř u všech národů nalézáme domnění, že rostoucí a přibývající měsíc působí také vzrůst a přibývání rostlinstva a živých bytostí, jakož i jejich vznik, vývoj a dospívání; ubývající měsíc zase bytosti ochlazuje a vysušuje (Rosch. Sel. 61—67). K tomuto působení měsíce vztahují se rozmanité pověry při hospodářství. Bulhaři a Srbové věří, že dílo roste, když měsíc roste (Af. III. 780, 781; Rad 62. 41, 42; 99. 139 sq.). Slovinci znají podobné pověry dokládajíce, že obilí třeba síti tři dni po novém měsíci, aby se dobře urodilo (Paj. Črt. 98). Dle víry Čechů třeba síti obilí, když měsíce přibývá (Č. Č. Mus. 1856. 64. 66; Vesna IV. 99). Srbové věří, že třeba léky hotoviti, když měsíc roste (Rad 62. 42). Při vzrůstu měsíce jest dobře nehty si řezati a vlasy stříhati, aby rychle rostly (Paj. Črt. 99; Lid I. 217; Srbadija II. 54). V Srbsku, na Rusi a v Čechách vidouce nový měsíc (srp) skáčí proti němu a třesou penězi, aby jich hojně měli (Vuk posl. 89; Af. I. 190; Č. Č Mus. 1855; 181; srv. Rosch. Sel. 185. 186) Dítě narozené v novoluní bude dlouho živo a zůstane vždy čilé a svěží; jest tedy měsíc jako řec. bohyně luny κουροτρόφος (Čub. I. 9; Af. I. 191). Při schodu měsíce radí se zas orati (Č. Č. Mus. 1856. 64; Paj. Črt. 98), dříví sekati, seno kositi a p. (ib.). Seje-li se přísada „na schodě měsíci“, nebudou hlávky tvrdy; květiny tu dobu seté nebo přesazované nebudou plny. Při dvou světlech (když měsíc ve dne na obloze) nesej žita, bude snětivo. Ječmen setý za nova měsíce budou žráti zajíci (Lid I. 127). Aby bolesť splaskla, třeba ji léčiti, když měsíce ubývá (Rad 62. 42). Nejlepší doba k zaříkávání neduhů jest schod měsíce (Af. I. 417 nás.) Malorusové míní, že hojivé byliny a koření třeba sbírati za novoluní, ale jen úplněk hojí bolesti, kdežto v novoluní bolest kvasí (Čub. I. 9. 10). Za úplňku má se také sekati dříví k stavění nových obydlí (Rad 99. 140). Aby obilí rychle uzrálo, třeba síti v novoluní, aby bylo zrnaté, třeba síti za úplňku (Af. I. 191—192). Malorusové věří, že obilí seté a zeliny sázené v novoluní dlouho kvetou a hnijí; zvláště se nemá v novoluní síti len. Na jihozápadní Rusi nepodnikají na nov vůbec žádných důležitých prací (Čub. I. 9. 10). Poláci nevozí za nova hnůj na pole bojíce se, že by 7 let se neurodilo (Goł. pol. 142). V době, kdy se měsíc mění, není radno košile práti ani sušiti, ježto by se rozpadly (Glas. 37. 176; Paj. Črt. 99). Na nov neradno se stěhovati, ježto by prý byl člověk nestálý a nepokojný (Č. Č. Mus. 1856. 66); Slovinci však tvrdí, že o mladém měsíci dobře jest cestovati a se stěhovati (Paj. Črt. 99). Sňatky odbývati nejlépe za úplňku (Dobš. slov. 28), chaty čistiti a bíliti na schodě měsíce (Wisła III. 490).

U všech národů přikládal se luně veliký vliv na zdraví lidského těla (Rosch. Sel. 67—75). Slované vzývají měsíc zvláště při bolení hlavy a zubů domnívajíce se, že jeho pomocí těchto bo-

lestí pozbudou. Poláci vidouce nový měsíc, vítají ho takto: „Miesiącowi złota korona a mnie szczięście i fortuna; miesiącowi cześć i chwała a mnie zdrowie!“ (Arch. XI. 310—311; Zbiór II. 210; Lud II. 70. VII. 5. XV. 5; srv. Wisła IV. 110). Malorusové říkají k novému měsíci: „Tobi misjacju z povni, meni na zdorovьi, tobi, misjacju, nasvitytysja, mini po svitu nadyvytysja, dobre nachodytysja“ (Čub. I. 10. 125 a j). Podobně říkají k mladému měsíci Rusové, žádajíce po něm zdraví: „Molodoj měsjac! daj tebě Gospodi kruty roga a mně dobro zdorovьe“ nebo „Batjuška světěl měsjac! zoloty roga tebě na stojanьe a mně na zdorovьe“ (Af. I. 72. 416). Srbové vidouce poprvé nový měsíc volají: „Zdrav zdravljače! nov novljače!“ a chytají se za ucho poskakujíce třikrát proti měsíci, aby nestárli, nýbrž mládli jako měsíc (Vuk rječ. s. v. zdravljak; poslov. 317). Slovinci míní, že jest dobře umývati si líce měsíční rosou, která na trávu padá, aby byla kůže hladká (Paj. Črt. 99). Zvláště vzývá se měsíc, aby odňal bolení zubův a hlavy. V Haliči vidouce nový měsíc říkají: „Miesiącu nowy! żeby nas nie bolały głowy“ (Arch. XI. 310 až 311). Na Malé Rusi říkají za tou příčinou: „Měsjac ty měsjac, serebrjannye rožki, zolotye tvoi nožki; sojdi ty měsjac, snimi moju zubnoju bolь“ (Čub. I. 124; srv. 125. 126; Zbiór III. 111; IV. 74 až 75). Podobná říkadla znají i Rusové (Sacharov Skaz. r. n. I. 22 až 24; Af. I. 418). Srbové tvrdí, že kdo laje na měsíc, vypadnou mu zuby (Ilić slav. 251). V Čechách říkají při ubývání měsíce: „Měsíček schází, červíčku jdi pryč“ a doufají, že nebudou míti už bolení zubů (Květy 1847. 467). Malorusové vzývají také měsíc, aby jich zbavil souchotin (Čub. I. 123).

Měsíc byl také ochráncem milenců (Rosch. Sel. 75 nás.). Proto dívky ruské žádají ho, aby jim dal věrného ženicha, který by se kolem nich uvíjel jako ony se uvíjejí kolem měsíce (Af. I. 418; Čub. I. 92). Milostné říkání dívek na jihozáp. Rusi k měsíci zní: „Měsíci Vladimíře, ty vysoko létáš, ty vše vidíš, ty vše slyšíš, jak nevolníci i nevolnice pláčí za otcem, za mateří, za dítkami malinkými; jak kráva za telátkem, jak kobyla za hříbátkem, jak oslice za oslátkem, jak moře za mořem. Dejž, Pane, aby tak za mnou narozenou, křtěnou a požehnanou služebnicí Boží Maruškou Grycko plakal.“ K tomu přidávají třikrát otčenáš a zdrávas (Čub. I. 92). Maloruské dívky žádají měsíce, aby svítil jejím milým na cestu (Gol. I. 237). Dívka v Sriemu spatřivši mladý měsíc, překřižuje se a říká třikrát modlitbu praví: „O jasný měsíci na nebi! Ty vidíš celou zemi a na zemi onoho, který je mi souzen; učiň, abych ho i já ve snu viděla“ (Vuk živ. i ob. 324—325).

Hojné jsou též vztahy měsíce ke kouzlům a čarám (Rosch. Sel 84 sq.). Dle ruské pověry jest měsíc sluncem rusalek, vodníkův a jiných nadpřirozených bytostí, které slunce nesnesou (Šaf. Sebr. sp. III. 93). Paprsky měsíční oživují upíry a čarodějky v hrobech (Goł. pol. 171). Rusové vzývají jasný měsíc, aby vzešel a osvítil světlem radostným mohyly, by nebožtíci netruchlili a neprolévali hořkých slz (Sach. Skaz. II. 23). Bulhaři říkají nad hroby: „Da ti izgrěje na grobъt meséčina!“ (Karav. pam. 29). Hojné jsou věštby z měsíce;

venkované naši hádají z měsíce a jeho okolí o počasí, jak to už Řekové a Římané činili (Rosch. Sel. 19. 183. 184). Je-li měsíc červený, bude prý vojna, je-li siný, bude mor, a je-li jasný, bude úroda (Čub. I. 7. 8. 11). Vidí-li kdo hvězdu blízko měsíce, brzy umře sám nebo někdo z jeho příbuzenstva (Č. Č. Mus. 1856. 66. Vesna IV. 68). Na Moravě myslí však, že bude někde hořeti; podobně v Lužici (Lid I. 133; Vesna IV. 68; Schul. 273).

Zvyk za svitu měsíčního loviti byl asi příčinou, že bohyně luny byly ochranitelkami lovu, samy rády po lesích zvěř lovíce (Rosch. Sel. 92 sq.) Proto i na Rusi lovci obracejí se k měsíci, prosíce ho za zdar lovu (Af. I. 731).

Jako slunce tak i luna po názoru starých hyne od mračen, které zosobňují se jako zlé bytosti (vědi, věďmy, vlkodlaci, čarodějnice a j.), jak už výše při slunci podotčeno bylo.*) K tomu třeba ještě doplniti toto. V srb. písni (Vuk pjes. I. 162) praví měsíc v podobě ovčákově: „Věštice mne snědly.“ V bulh. písni se praví, že tři Samodivy čarujíce měsíc na zemi povalily, bílou krávu z něho udělaly a ji dojily (Drinov v Period spis. I. 152; Arch. V. 91). S tím shoduje se mínění Slovinců, že čarodějník dělá z měsíce mléko (Paj. Črt. 99). Jihoslované věří, že sv. Eliáš ujídá měsíce a že by ho celý snědl, kdyby Bůh ztráty jeho nenahrazoval (Krauss, Sagen I. č. 64). V české Alexandreidě praví se o měsíci:

„To sě ještě často stává,
ž' sě j'ho světlost proměnievá,
i mluvie to sprostní dědi,
by jej tehdy jedli vědi“ (Hat. Pat. 57. 70).

Také stč. Mastičkář zmiňuje se o pověře, „že baba všecken-tě měsiec szobala“ (Výb. II. 3-). Když se luna zatmí, třeba po pověře Slovinců přikrýti studně, ježto padá s nebe jedovatá šťáva (Paj. Črt. 99).

O rodu měsíce a příbuzenských jeho poměrech pojednáno už výše při slunci; zbývá přidati některé doplňky. Ponětí luny jako bytosti ženské zachovalo se jen u Rusů (Af. I. 81; Čub. I. 8), jinak jeví se měsíc jako muž. Malorusové a Poláci pokládají měsíc za dítě slunce (Čub. I. 3; Wisła IV. 110). Poláci vypravují o původu měsíce takto: Čert chtěl stvořiti slunce, ale nemohl; ukradl přece u Boha kus slunce, z kterého udělal měsíc (Zbiór II. 126). Hojnější jsou v báchorkách slovanských zmínky o jeho matce. Dle pohádky slovenské jest měsíčkova máti bledá a sedí v temnosvětlé jizbě předouc (Škult. pov. I. 56). Jest dobrou a milostivou jako matka slunce; bydlí v chaloupce za mořem a konejší svého syna, když rozzloben a unaven domů se vrací (Vuk prip. 72). Poláci vypravují, že matka měsíce doznala od svého syna mnohého příkoří. Kdysi žádal od ní kožich, aby nemrzl; ušila mu jej, ale když měsíce ubývalo, byl mu veliký. Matka mu jej tedy zmenšila, ale když zase rostl, byl mu malý, tak že matka byla nucena znovu jej přešívati a nastavovati (Lud XV. 4). O vznikání měsíce říká se, že se rodí

*) Rosch. Sel. 87—92. 186—189.

(Čub. I. 10. 11). Měsíc pokládá se za mladšího bratra slunce (Čub. I. 8. 9); zora (danica) slove jeho sestrou (Gol. II. 165; IV. 103; Čub. IV. 112. 157; Vuk pjes. I. 155 a j.). Ženou jeho bylo slunce; ale jako po názorech Litvanů měsíc nebyl věren slunci, nýbrž zamiloval si jitřenku, tak opěvuje se láska měsíce k hvězdě (dennici) v běloruské písni, kdež se praví, že měsíček všecky hvězdičky přebral a jednu z nich si vybral a zamiloval, která ač malinká, přece jasná a nad ostatní hvězdy vynikající jest (Af. I. 78). V písni slavonské nazývá se hvězda danica jeho milenkou, s kterou ho hvězda prehodnice chce oženiti (Stojanović pjes. str. 231). Ale zdá se, že i dennice nezůstala mu věrnou milenkou, záhy se od něho odlučujíc a se sluncem se spojujíc; proto v srb. písni kárá ji měsíc, kde byla, kde tři bílé dni trávila (Vuk pjes. II. 626). O svatbě měsíce zmiňují se písně srbské, v nichž se jeví nevěstou jeho blesk oblačný (munja od oblaka: Vuk pjes. I. 155—156. 157—158). Syn jeho jmenuje se mesečić (Vuk rječ. s. v. mesečić).

3. Zora.

Vedle dvou hlavních světel nebeských, slunce a měsíce, vzbuzovala též zora hojné představy báječné. Indové opěvovali zoru (Ušās) nadšenými písněmi, Řekové vybájili si spanilou bohyni Eou (ἠώς), Římané Auroru a Litvané Auszrinu. Také u Slovanů zachovaly se stopy její personifikace.

Zora (od koř. zьr — lesknouti se) znamená u Slovanů nejen červánky, nýbrž i hvězdu dennici a večernici (srv. Věst. XI. 83). Jestiť zjev červánků s hvězdami těmito úzce spojen a proto se často stotožňují.

Zora představuje se jako krásná dívka (krasnaja děvica), která sedí na zlatém stolci (srv. řec. χρυσόθρονος) a drží v ruce zlatou mísu (Af. I. 198. 224. 599). Přikládá se jí červená hedvábná plena k pokrytí hlavy, obraz to ranních červánkův, a při bolení zubů žádají, aby je pokryla svou rouškou: „Pokryj mi zuby svou plenou“ (Sach. Skaz. I. 18. 22). Na zoru vztahují se říkadla k zastavení krve: „Na moře — na okeaně sedí krásná dívka, šička — mistrně, drží jehlu ocelovou, navléká nitku hedvábnou, rudožlutou (srv. řec. κροκόπεπλος) a zašívá rány krvavé“ (Af. I. 223); v jiných říkadlech podobných jmenuje se místo krásné dívky Bohorodička, která sedí na zlatém stolci na moři okeaně a vyšívá zlatou jehlou a nití hedvábnou (ib. 224). V témž smyslu vzývá se i sv. Anastasie (ib. III. 782), která jako Bohorodička místo zory nastoupila. Světelné paprsky srovnávají se obyčejně v báječných představách s přízí nebo nitmi, z čehož si vysvětlíme název zory „šička mistrně“. Krvavé rány, které zašívá, jsou rudé červánky.

Dle uvedeného říkadla jest sídlo zory na moři, tak jako řecká Eos u Okeana se zdržuje a odtud se zdvihá (Rosch. Lex. I. 1256).

To dosvědčuje i ruská píseň, podle které zora spatřila na siném moři krásnou dívku, jejíž kráse se podivovala a později vzešla, tak že měsíce nedohonila (Čub. V. 579—580). Výše bylo poznamenáno, že krásná mořská paní, do které slunce se zamilovalo, jest bez pochyby zora; tato mořská paní postříká prý každodenně slunce mořskou vodou, že se začervená. Báje tato shoduje se s názorem, že zora napájí bílé koně slunce chladnou vodou (Af. I. 104).

Ze zjevů přírodních, které zoru provázejí, význačno jest zvláště padání rosy (Rosch. Lex. I. 1255); z toho vznikla představa, známá všem národům arijským, že zora rozsévá rosu, která pokládá se za její slzy. Rusové znají o rose tuto hádanku: „Zorja, zorjanice, krásná dívčice, vrata zavírala (vrata, kudy slunce vychází), po poli (nebi) hrála, klíče (rosu) ztratila; měsíc viděl a slunce vzalo“; nebo: „Zora zorjanka klíče ztratila, měsíc přišel, nenašel, slunce vzešlo, klíče našlo“ (Af. I. 598; Mil. Christ. 12). Také v těchto hádankách zaměňuje se zora mateří Boží: „Máti Maria po poli chodila, klíče upustila a slunce vzalo“ (ib. 599). Poláci vyjadřují tutéž myšlénku slovy: „Pěkná dívčina na poli se bavila, jak se bavila, prstének ztratila; měsíc viděl, nepověděl, slunce vyšlo, posbíralo“ (Zbiór II. 182). Malorusové vyslovují to krátce: „Vpřed šla, klíče našla; měsíc viděl, slunce vzalo“ (Čub. I. 314). Česká hádanka o rose zní: „Dennice to roztrousila, slunce sebralo, měsíc vrátil“ (Bart. děti 147). Poláci a Češi pokládají kromě toho rosu za perly sv. Uršuly: „Svatá Uršula perly rozsula: měsíc viděl, nepověděl; slunce vstalo, sesbíralo“ (Af. I. 602; Bart. děti 147). Jest to zajisté jen obměna hádanek výše uvedených, tak jako Malorusové za zoru zaměnili sv. Barboru, která prý za jitra chodí po polích a pláče (Čub. I. 26).

Jakožto dárkyni rosy vzývají rolníci ruští zoru jitřní i večerní, aby rosa padala na jejich obilí, by rostlo jako les vysoké a jako dub tlusté (Af. I. 418). Ve svatebních písních maloruských jest zora obrazem nevěsty, která roní slzy oplakávajíc svého panenství (Gol. IV. 159). Bez pochyby se též věřilo, že na ní déšť záleží; Malorusové se totiž domnívají, že v době trvalého sucha věďmy snímají zoru a ukrývají ji ve sklepě v hrnci (Čub. I. 26).

Jak při slunci podotčeno, pokládá se zora za sestru slunce a měsíce, tak jako Hesiod řeckou Eou sestrou Helia a Seleny jmenuje. Představuje se sice též ženou slunce (Čub. II. č. 4), ale častěji milenkou měsíce, kterýžto názor vyskytuje se i u Litvanů. S měsícem zachází za vysokou planinu, za vysokou horu a za studenou vodu (Vuk pjes. I. 35). Sluje v srb. písních věrnou, ježto prý čekala na měsíc 7 let (Vuk herc. 112). Milostné shledání měsíce se zorou a jejich rozhovory jsou v písních svatebních obrazem mladých milenců (srv. Věst. XI. 84). V písních národních zora často vyzývá měsíc, aby nevycházel dříve než ona; avšak zora se opozdí a měsíce nedohoní (srv. ib. 85 sq.). Jindy zase měsíc kárá zoru, kde tak dlouho byla a čas trávila (Vuk pjes. II. 629. Žeg. P. I. 10; Čub. III. 415). V jiné písni (Čub. III. 414—415) zora prosí měsíce, aby na ni počkal,

že byla poslána pro zelené víno a sladký med.*) U Srbů rozšířeno jest dále domnění, že dennice jest dcerka slunce; v hádankách nazývá se matkou měsíce (Rad 99. 132).

Zora jakožto vzor vší krásy vzývána bývá zvláště od dívek. Dívka srbská „dennici věrnou“ prosí: „O dennice, o sestřice! Podej ty mi světlost tvoji, ať okrášlím mladost svoji“ (Vuk pjes. I. 50). Chce-li dívka ruská, aby ji chlapci měli rádi, vychází večer na dvůr a říká: „Zory, zorničky, jste na nebi tři rodné sestřičky, čtvrtá křtěná, narozená Marija. Jděte, seberte krásu a vložte ji na křtěnou, narozenou Mariji. Jak vy jste jasny, krásny mezi zorami, aby byla tak krásna mezi dívkami!“ (Čub. I. 92. 93). Dívka slovenská říkajíc: „Mé milé tři večernie zoričky, Krista Pána sestřičky“, žádá, aby přispěly k návratu milencovu (Slov. Pohľady III. 1883. 48). Večerničku vítají dívky moravské žádajíce jí, aby je udržela v lásce u milenců (Lid II. 169). Po zoře milenci posílají si milostné vzkazy (Vuk. pjes. I. 240. 50).

Působení zory jest vůbec blahodárné; v maloruské písni povzbuzuje zora měsíc, aby spolu vyšli a osvítili nebe i zemi, by potěšil se poutník na cestě a poděsila se zvěř na poli (Čub. IV. 112). Jako Eos nazývá se „poslicí Titanovou“, tak zora pokládá se za poslici Boha, od něhož posílána bývá na zemi „Bohu na slávu, lidem na chválu“ (Gol. IV. 103). Lidi budí ze sna a povzbuzuje je k práci (Vuk pjes. I. 340; Věst. XI. 89—90). Vesničané ruští uchylují se také v nemocech k matušce zoře večerní, jitřní a půlnoční s prosbou, aby tak, jako samy tiše zanikají, přestaly i jejich bolesti denní, noční i půlnoční; zvláště ji vzývají při žloutenici, bolení zubů a střílách (Af. I. 224, 418). Nemůže-li dítě v noci spáti, prosí Rusové a Poláci zory — zorničky, aby mu dala sen (Af. I. 524; Čub. I. 113; Wisła III. 511). Dle domnění Čechů jest jasná dennice hvězdou všech zvířat, odtud prý slove zvířetnice (Č. Č. Mus. 1855. 181). O veliké úctě jitřence vzdávané svědčí ruská průpověď: „Za jitra jsme vstali a pomodlili se Pánu Bohu i dennici“ (Af. I. 73). Venkovan v Dalmacii sňav čapku a překřižovav se proti dennici praví: „Svěť, dennice, na východ a mocný Bůh na pomoc“ (Rad 99. 134).

4. Hvězdy.

Z dokladů při slunci a měsíci uvedených jest patrno, že i hvězdy u Slovanů zbožňovány byly. Také hvězdy pokládají se za oheň (hořící svíce Čub. I. 14), za bílé kaménky („Všecky čisté hvězdičky — bílé kaménky“ Af. III. 781), zlatá klubka („Za lesem za pralesem zlatá klubka visí“ ib. I. 198); oblíbeno jest v nár. hádankách ponětí hvězd jako rozsypaného hrachu: „Rozsypal se hrách na dvanácte stran, nikdo ho nesebere ani popové ani žáci ani zlatníci; jediný Bůh sebere a ve skříňku vloží“ (Af. I. 198); nebo

*) Výklad těchto básnických metafor podává Potebnja ve Věst. XI. 84 sq.

„Šel Valach, rozsypal hrách; začalo svítati, není co sbírati“ (Čub. I. 309; Zbiór VIII. 322); „Šlehal sedlák do valachů, roztrh sol č pytel hrachu (hvězdy), ztratil kozí syreček (měsíc) (Erb. pís. 15). V charvatské hádance hvězdy představují se jako ořechy (Krek Einl. 811). Často srovnávají se též s okénky, kterými hledí andělé (Af. I. 161). V slovenské báji se vypravuje, že hvězdy povstaly z očí božích; kam Bůh pohledl, ukázala se hvězda (Erb. poh. 257). Rusové věří, že Bůh krájí starý měsíc na hvězdy (Af. I. 190).

V hádance maloruské připodobňují se hvězdy k včelám (Af. I. 385); častěji srovnávají se se stádem ovcí neb koz: „Běžely ovce po kalinovém mostě, uviděly zoru — vrhly se ve vodu“ nebo „Šly kozy po mostě, uviděly zoru, skryly se ve vodu“ (= Při východu dennice hvězdy blednou Af. I. 692). Proto v polovici února ovčáci volají na hvězdy: „Osvěť, hvězdo jasná, neuhasitelným ohněm bělojaré ovce u mužíka; jako po podnebesí hvězdy nemají čísla, aby tak u mužíka urodilo se ovec i více“ (Af. I. 193). Pastýřem tohoto stáda nebeského, jak výše (str. 50) podotčeno, jest měsíc. V ruských hádankách jeví se kromě toho hvězdy jako stádo koní: „Přijel host (noc), rozpustil koně po celé obloze,“ nebo „Přijeli hosté, rozpustili koně po celém světě,“ nebo „V bílém poli spoutaní koně — uzlíky zlaté, nelze rozvázati“ (Af. I. 608). Zatmění hvězd vykládalo se tak jako při slunci a měsíci; odtud vzniklo obrazné rčení: „Šerý vlk na nebi hvězdy loví“ (Krek, Einl. 792).

Také zosobňování hvězd lze z národní tradice slovanské doložiti; na Rusi představují si hvězdy jako malé děti, které obsluhují své rodiče: slunce a lunu (Čub. I. 14). Kromě toho jmenují se v srb. písni hvě dy ženami slunce (Vuk pjes. I. 154). S personifikací hvězd souvisí domnění Bulharů, že některé hvězdy jsou bohaté, jiné chudé; bohaté odpočívají v ohromných zlatých palácích na měkké posteli, chudé — v hnízdech vlaštovčích (Karav. pam. 240). Hvězdy koupají se jako slunce a měsíc v chladných vodách (Zbiór III. 101).

Všeobecně rozšířena jest u Slovanů víra v souvislost hvězd s lidmi. Malorusové se domnívají, že hvězdy jsou hořící svíce; když člověk se narodí, Bůh rozsvítí svíci a postaví ji v oblacích (Čub. I. 14). Rusové věří, že Bůh při narození člověka urobí na nebi okénko (hvězdu) a posadí tam anděla, který nad ním bdí; když člověk umře, Bůh zavře okénko, hvězda zhasne nebo padá s nebe (Af. I. 161). Kolik na nebi hvězd, tolik je na zemi lidí. Bulhaři míní, že hvězdy rodí se a umírají spolu s člověkem; věštice chtíce člověka zahubiti, hledají jeho hvězdy, snímají ji na zemi a hasí v studni (Af. III. 810). Srbové a Charvati se domnívají, že člověk při narození dostane na nebi hvězdu a na zemi rožanici. Slovinci myslí, že Bůh každému člověku rozsvítí světlo na nebi; když člověk umře, hvězda zhasne. Hvězdy pokládají se proto za strážce lidské (Paj. Črt. 259. 260). Také dle domnění Čechů má člověk na nebi svou hvězdu, a když se blíží konec jeho, hvězda padá na zemi, člověk umírá a vznáší se pod oblaky (Krolm. pov. III 26). Podobně bájí Poláci a Lužičané (Arch. V. 655; Zbiór II. 128. 50; Wisła III. 495. IV. 99; Schul. 273). Na hvězdy nemá se proto ukazovati prstem, neboť mohl by

někdo ukázati na svou a oslepl by nebo zemřel (Č. Č. Mus. 1855. 181; Lid II. 36; Zbiór Ii. 128. 51; Paj. Črt. 258. 260). Podle toho, jak člověk na zemi žije, svítí i jeho hvězda; čím ctnostněji žije, tím hvězda jeho jasněji svítí (Čub. I. 14). Malorusové se domnívají, že hvězdy jsou duše lidí, kteří na zemi počestně a spravedlivě žili nebo naopak lidí hříšných, kteří tam byli odsouzeni pro své hříchy. Jasná zirka prý jest duše spravedlivého, zirka temná duše hříšného člověka (Čub. I. 14. 15). Také Lužičané pokládají hvězdy za duše zemřelých lidí (Schul. 272—273), což i v Čechách a jinde jest rozšířeno.

Padající hvězdy jsou buď duše lidí právě umírajících nebo duše nekřtěných dětí, které žádají křtu. Také se myslí, že jsou to svíce ďáblovy nebo ďáblové sami, kteří pronásledují duše spravedlivých lidí (Čub. I. 16. 17). U nás jest domnění, že se to hvězdy čistí nebo že zlí duchové po obloze létají. Padající hvězdy věští dle víry Rusův neštěstí (srv. Karav. pam. 187); dle domnění Bulharův ubírá se padající hvězda spat (ib. 240).

Pod jakou hvězdou člověk se narodí, podle toho mívá štěstí nebo neštěstí (Af. III. 324; Čub. I. 14). Srbové se modlí, aby se jim dítě pod dobrou hvězdou narodilo. O šťastném člověku se říká, že narodil se pod šťastnou hvězdou (srv. Krauss Mitth. XVI. 136). Zirka u Bělorusů značí bohyni štěstí, odtud pořekadlo: „Co z něho bude, když není v milosti u zirky“ (Af. III. 327). Ježto měly hvězdy dle domnění lidu veliký vliv v osud člověka, hádalo se z hvězd o budoucím osudu lidském (srv. Af. III. 321—323; Schul. 83—85).

Dle domnění Srbů hojí hvězdy oteklé žlázy, což vykládá Petranović ze hry slovné zvezde a žlezde (Rad 60. 152). Jako ze slunce a měsíce hádá se i z hvězd o počasí. Jsou-li hvězdy málo znatelny, soudí Malorusové, že bude bouře; jsou-li světlé, bude v létě horko a v zimě mráz (Čub. I. 15).

Jednotlivá souhvězdí mají dle své podoby různá jména, a rozmanité báje se s nimi spojují. Velký medvěd nazývá se všeobecně vůz nebo kola (rus. voznica, voz, bulh. kola, srb.-charv. kola, slovin. voznik, čes. vůz, pol. woz niebieski atd.). Na jižní Rusi pokládají vel. medvěda za spřežení koní; nedaleko nich jest hvězda černý pes, který chce každou noc přehrýzti spřežení, ale nedaří se mu to. Když ráno před svítáním jsa žízniv běží se napit k studnici, spřežení znovu srůstá, a práce jeho jest marna. Kdyby se mu přece jednou podařilo přehrýzti spřežení, nastane konec světa (Af. I. 763). Bulhaři mají čtyři hvězdy medvěda za kola, dvě hvězdy za voly; jedna hvězda, která je poněkud stranou voje, jest člověk a druhá malá hvězda, která stojí blízko u vola, jest vlk; vlk tento hrozí prý smrtí volům zapřaženým v povoz (Af. I. 763). Srbové vypravují o původě souhvězdí „Vozačeva kola“ toto: Žil kdysi člověk, který ctil velice Vily; za to jedna z Vil, jménem Živa, naučila ho voly v pluh zapřáhati a jimi orati. Bůh přesvědčiv se konečně o jeho zbožnosti, vzal ho i s vozem do nebe a odtud jeví se na nebi „Vozačeva kola“ (Krauss, Sagen I. 31). Kromě toho bájí, že kdysi sv. Martin byl na dříví; přišel na něj vlk, zaklál mu vola a přelomil voj, což

lze na nebi viděti (Ark. XI. 259; Rad 62. 171). Je-li vůz obrácen dolů proti zoře, domnívají se Slovinci, že v o z n i k v Muře koně napájí (Paj. Črt. 260). U m a l é h o m e d v ě d a jest dle víry na jižní Rusi přikován na železném řetěze pes, který chce řetěz přehrýzti; ale k ochraně jeho jsou tři sestřice zornice. Až jednou pes řetěz přehryže, nastane konec světa (Af. I. 763), Na Malé Rusi lid vidí ve vel. medvědu dívku, která nese vodu a proto ho jmenuje „d í v k a v o d u n e s e“ (Af. I. 356).

P l e j a d y Rusové pokládají za ptačí (kachní) hnízdo; říkají jim také v o l o s o ž a r y nebo b a b í s o u h v ě z d í. U Srbů slují v l a š i ć e a vypravuje se, že v nich bydlí sedm Víl, které na začátku světa chodily po zemi, zpívaly a tančily; potom opustily zemi a přeměněny byly ve hvězdy, které každou noc jako v tanci do kola se otočí (Ark. I. 88; srv. Arch. V. 34—38).

M l é č n á d r á h a sluje u Rusů m l e č n y j p u t ь a vede jedním koncem do nebe, druhým do pekla, proto po ní chodí duše zemřelých. Po té cestě také Bůh a sv. Ilija jezdí, a ptáci létají tudy do vireje. Pokládá se též za dráhu do Jerusalema. V tuljské gub. považuje se za s t a n o v i š t ě, kde odpočívají poutníci. Sluje též B a t y o v a c e s t a a vede od železných hor, kde Tataři jsou zavřeni. Hlava mléčné dráhy nazývá se s e k á č i (kosari); věří se, že tam na stráži stojí čtyři sekáči s kosami, kteří srubnou každému hlavu, kdo by chtěl projíti touto zapověděnou cestou (Af. III. 284. 285; Čub. I. 15). Slovinci ji jmenují m l e č n i p o t, také n e b e š k i p a s, a míní, že vede do Říma. Na Moravě sluje c e s t a d o Ř í m a. Lužičané říkají jí t e š k o w a (ptaškowa) d r o g a, ježto prý po ní ptáci na zimu odletují a po jaru zase přiletují (Schul. 272). Na Rusi sluje také m y š í d r á h a (Af. III. 284). Bulhaři říkají jí p l ě v a a vypravují, že nějaký člověk ukradl seno svému kmotrovi a nesa je domů trousil po cestě a na výstrahu byl hřích jeho poznamenán na nebi; jiní myslí, že ukradl slámu (plěva). Totéž bájí Srbové a Slovinci (Vuk rječ s. v. kumovska slama; Ark. XI. 255; Rad 62. 170).

Tři hvězdy podle mléčné dráhy slují na Rusi d í v č i n y z o r y. Byly to tři moudré sestry, které po smrti proměněny byly ve hvězdy (Af. III. 2 9).

Jiné prostonárodní názvy souhvězdí jsou: k v o č n a s k u ř á t k y nebo k a c h n a s e z l a t ý m i v a j í č k y, p r a s á t k a, k o s y, s v. P e t r a h ů l, s v. P e t r a k l í č, s v. P e t r a s t ů l, s v. J a k u b a h ů l, s v. H e l e n y k ř í ž, k l o b o u k B o h a O t c e a j. (srv. Sobotka ve Světozoru XX. 612).

IV. Zjevy oblačné.

1. Mračna a déšť.

V mythologii vedské, řecké i germánské mraky představují se často jako předivo (Schwartz Natur. II. 1. 5). Táž představa známa jest u Slovanů. Sandoměřští Lesováci věří, že obři sbírají mhly, které vystupují ze země, a dělají z nich koudel, kterou ženy od vodníkův utopené předou; z přediva toho hotoví si nesmírné plachty, které sešívají a naplňují vodou. Po té vezmou dva neb tři obři takový mrak na provazy a táhnou jej, kam Bůh chce. Někdy nemohou mraku udržeti nebo provaz se jim přetrhne. z čehož povstane průtrž mračen (Arch. V. 637—638) Podobné podání o původě mračen rozšířeno jest na jihozápadní Rusi (Čub. I. 24. 25). Oblíbena jest dále v mythologii indoevropských národů představa mračen jako zvířat, zvláště krav nebo ovcí (Schwartz Natur. II. 1. 31; Rosch. Herm. 43 sq.). Také v báječných představách slovanských mraky jeví se jako zvířata; v ruské hádance jsou mračna: „Tuří poskoky, jelení pohledy a sobolí srst“ (Af. I. 681). Černá mračna slují v gub. vladimírské býci (Af. I. 661). Jihoslované pokládají mračna honící se po nebi a zakrývající slunce za vlky (vlkodlaky). Bílé obláčky slují v Čechách ovečky, na Rusi a v Polsku beránci (baraški), v Bulharsku ovce sv. Ilije (ib. 683). V Čechách jeví se mračna jako baby: „Baby vstávají,“ říká lid, když na podzim mhly se zvedají. Prší-li z rána, říká se: „Až baby vstanou, přestane pršet.“

Kupení mračen na obloze přikládá se obrům, kteří prý sídlí v jeskyních za mořem; v bájích indských a řeckých jsou to Gandharvové a Kentaurové. Místo obrů zastupují také čerti nebo věďmy (Čub. I. 25). Na jihozápadní Rusi rozeznávají dva druhy mračen: deštivé mraky, které Ilija působí a krupové, které věďmy posílají (ib.).

Déšť padá z plachet nebo sítí, jež obři neb andělé ve vzduchu drží. Na jihozápadní Rusi věří, že nějaký člověk jezdí nahoře na koni, a když jede vodou, polkne kůň něco vody a vychrstne ji na zemi; tak povstává malý déšť. Polkne-li mnoho vody a vychrstne-li ji, vznikne déšť silný (Čub. I. 26). Déšť, sníh a krupobití mají zvláštní nádržky na kraji světa, a když potřebí pustiti déšť, po-

sílá Bůh proroka Iliju spolu s hluchým andělem, aby nabrali deště v mraky a nosili po světě. Zjev, že často prší tam, kde dosti jest již vláhy, nebo v době, kdy si lidé deště nepřejí, vykládá se takto: Když hluchý anděl otáže se Boha, kde má pršeti, a Bůh mu řekne: „Jdi tam, kde černo," jde anděl tam, kde včera. Řekne-li Bůh: „Jdi tam, kde prosí," jde anděl tam, kde kosí; řekne-li: „Jdi tam, kde ždají (ždutь)," jde tam, kde žnou (žnutь) (ib. I. 27). Dále se věří, že věďmy mohou zadržeti déšť, tak že dlouhý čas neprší. V nár. písních se déšť zosobňuje a nazývá se v ruské písni „droben doždejko"; sváří se se sluncem a měsícem, kdo z nich lidstvu největší dobrodiní prokazuje (Af. III. 754. 755; srv. Věst. XIII. hl. XIV. p. 162 nás.).

Kouzla, jimiž lze za sucha spůsobiti déšť, jsou rozmanitá; nejobyčejnější jest orati vodu, čistiti studánky a prameny, což děje se hlavně u Slovanů severozápadních a východních. Na Malé Rusi kromě toho potápějí ženy, které jsou v podezření, že čarují, a která z nich jest usvědčena jako věďma (t. j. ta, která položena byvši na znak do vody se nepotápí), tu mrskají věříce, že přijde brzy déšť (Čub. I. 26). U Jihoslovanů vystrojují dódolu (pŕporuši, peperugu) a polévají ji vodou doufajíce, že jim přinese brzký déšť (srv. Krek op. c. 793—795); tento zvyk znám jest i Novořekům, Rumunům a Němcům (Grimm Myth. I. 493—494. Mannh. Baumk. I. 327—333).

2. Bouře, hrom a blesk.

Bouře vykládá se ode všech národů jako boj, který bůh světla s démony mračen podniká. Indové bájili o bojích, které Indra s Vrtrou, Çušnou, Valou a jinými bytostmi temnými sváděl; Řekové líčili báječné boje Diovy s Kronem (koř. kāra = černý), s Giganty a Titany; Římané věřili, že Mars (bůh slunce) po celý březen zápasí s démony mračen, a Saliové podporovali ho hlukem a hřmotným tancem, tak jako Jihoslované střelbou zahánějí vukodlaka, který chce pohltiti slunce (srv. Roscher Gorgonen 40; Apollon u. Mars 45 sq.; Král ve Sbor. fil. 30. 32).

Názor tento i Slovanům známý zaměněn byl vlivem křesťanství v ten smysl, že při bouři Bůh nebo jeho služebníci zápasí s čerty. Doklady mínění toho jsou u Slovanů velmi hojné.

Malorusové míní, že při bouřce pronásleduje Bůh nebo sv. Ilija (archanděl Michal) čerty, při čemž se tito kryjí v domech, kostelích, stromech (zvláště pod dubem a vrbou) a v živých bytostech. Ďábel jmenuje předměty, pod kterými se skryje, aby ho Bůh neubil, zapomněl na lísku, proto se věří, že jen pod ní lze se při bouřce schovati (Čub. I. 20. 21. 22). Srbové myslí, že při bouřce sv. Ilija po příkaze božím hromem honí a bije ďábly. Proto není radno při hřmění se křižovati, ježto by se mohl ďábel pod kříž skrýti (Vuk živ. i obič. 66; Rad 89. 143). Slovinci se též domnívají, že za bouřky Bůh pronásleduje zlého ducha, který rád za kříž nebo za člověka se

kryje (Paj. Črt. 7). Na Moravě vynášejí, když se blíží bouřka, lopatu, ohřeblo a vidle, pokládajíce je před domem křížem; pak pozotvírají okna i dvéře, aby skřítek utéci mohl, sice „skřítek, ten čertík, před hromem se krýje a krýje, a fuk člověku pod pažu, a hrom ho zabije“ (Lid I. 219 srv. Wisła III. 486). Poláci pokládají bouřku za boj latawců v a płanetników. Płanetníky jmenují černé mraky, płanetnice mraky bělavé. Latawci*) jsou prý duše dětí zemřelých beze křtu a přebývají za jasných dní slunečních v lesích a borech. Ale jakmile mračno vzejde na oblohu, vznesou se do povětří, létajíce semo tam, aby se před płanetníky, kteří je pronásledují, skryli. Skrývají se v děrách, skalách a příbytcích lidských; płanetníci střílejí po nich hromovými pruty nebo střelami (Zbiór IX. 59—60; Lud XV. 6). Ubitého čerta není viděti proto, že rozleje se smolou a vpije se do země (Af. I. 265).

Rachot hromu vykládá se rozmanitě (srv. Schwartz Natur. II. 119). Na jihozápadní Rusi jest domnění, že rachot hromu vzniká otřásáním skal, kterými sv. Jiří, Ilija a Michael zmítají (Čub. I. 19. 20). Lid český říká, že při bouřce Pán Bůh otvírá okna nebo dvéře nebes, a rachot hromu že povstává boucháním dveří nebeských (Č. Č. Mus. 1853. 490; 1855. 181; Vesna IV. 99). Malorusové se dále domnívají, že hřmění jest výstřel z ručnice, z které střílí archanděl Michal na ďábly. Kromě toho rozšířena jest představa, že hřmění vzniká jízdou sv. Ilije po nebi; blesky jsou jiskry z kopyt jeho koní (Čub. I. 19. 22. 23). Poláci myslí, že při bouřce Bůh jezdí po obloze na velikém voze (Zbiór II. 125. 29). V hádankách srovnává se konečně rachot hromu se řehtáním hříběte (koně), hvizdotem tura nebo se řvaním vola (Mil. Christ. 13; Af. I. 612. 661; Zbiór VII. 88 72), představa to Indům, Řekům, Římanům i Němcům známá (Schwartz Natur. II. 125; Rosch. Gorg. 85 sq.).

Také blesk vzbuzoval svou podobou, barvou i rychlostí rozmanité báječné představy; zvláště často pojímal se jako střela (Schwartz Natur. II. 97), prut (ib. 109), koule nebo kotouč (ib. 106. 107), had nebo drak (ib. 83) a j.

Malorusové, Čechové a Lužičané se domnívají, že při zablesknutí nebe se otvírá a otvorem tím pohlíží prý archanděl Michal na čerty, kteří Boha dráždí (Čub. I. 20. 21. 23. 24; Č. Č. Mus. 1863. 163; Schul. 271). Jinak blesk pokládá se za věc hmotnou; nejčastěji nazývá se střelou, kterou Bůh, sv. Ilija nebo Michal vrhá na ďábly. Rusové říkají blesku „gromovaja strěla,“ „perunova strěla,“ Srbové „strjelica gromova,“ Slovinci „strela,“ Čechové „hromová střela, boží střela.“ Dle mínění Slovinců jest na sv. Hoře zvláštní dílna, v níž služebníci zlého ducha hromové střely hotoví (Paj. Črt. 8). Střely ty jsou buď z kamene nebo ze skla; kámen takový vyhlíží prý jako ořech hladce přitesaný a pokryt

*) Huculové znají letavici jakožto ducha, který slétá jako padající hvězda na zemi a přijímá podobu lidskou; jest velmi krásná a má dlouhé žluté vlasy (Af. III. 209); na severozápní Rusi znamená ljatàvec létajícího draka, žen. ljatavica značí též čarodějnici (Etn. Obozr. 1890. II. 56).

jest uhlím (Vuk živ. i obič. 66). Kromě toho srovnává se blesk s holí, kterou blýská sv. Ilija (Čub. I. 22), s božím proutkem (Zbiór II. 125. 10), se skleněnou koulí (Paj. Črt. 7; Zíb. ob. 145), s ohnivým kolem (Schul. 271), s hadem (Čub. I. 24; Schul. 271), s ohnivým kohoutem, černou slepicí a j. (Zíb. ob. 145). Klikatost blesku vysvětlují Malorusové tím, že různými směry žene se za čerty (Čub. I. 21). Střela hromová má moc věštebnou a hojivou, proto se jí užívá v nemocech (Af. I. 267; Wisła III. 496; Grohm. Aber. 39—40; Čub. I. 21); kdo ji najde, má štěstí (Vuk živ. i obič. 66); Slovinci užívají jí jako dobrého křesadla (Paj. Črt. 7). Obyčejně rozeznávají se dvě střely; jedna jest ohnivá, druhá vodová. Ona pálí, tato vše ničí; ohnivá jest okrouhlá, vodová podlouhlá a na konci špičatá (Paj. Črt. 8). V Čechách se věří, že jeden hrom jest žhavý a zápalný, druhý ledový a hasivý; onen zapálí, tento zachrání (Č. Č. Mus. 1855. 332). Poláci tvrdí, že piorun zapálí a hrom hasí (Zbiór II. 125. 11). Požár bleskem způsobený nemá prý se hasiti, ježto není radno jednati proti vůli boží (Af. I. 267; Wisła III. 491. IV. 109); ostatně rozšířeno jest domnění, že požár takový lze toliko mlékem (kozím nebo od černé krávy), syrovátkou nebo kvasem uhasiti [Af. I. 667; Čub. I. 20—23; Paj. Črt. 7; Č. Č. Mus. 1855. 182; Zbiór II. 125. 13].*) Koho hrom ubil, ten prý jest ode všech hříchův očistěn a přijde do nebe, ježto byl nevinně ubit místo čerta, který se u něho skryl (srv. Etnogr. Obozr. 1889. III. 180). Podobné pověry znali již Římané (srv. Roscher Gorg. 121).

Obecně jest známo mínění, že střela hromová zapadne 7 loket pod zemi a po sedmi letech vychází zase na povrch; proto není radno na tom místě, kde hrom jednou uhodil, stavěti dům, ježto prý do něho po sedmi letech zase uhodí (Čub. I. 21; Vuk živ i obič. 66; Paj. Črt. 7; Zbiór IX. 60; X. 86. 38; Af. I. 247; II. 367). Stromu, do něhož uhodilo, nemá se užiti při stavbě domu, neboť by do něho zase uhodilo (Wisła III. 493). Za starověku pokládala se místa, kde uhodilo, za posvátná a nepřístupná (*ἀνέμβατα* srv. Rosch. Gorg. 122).

Zvláštní zvyky zachovávají se při prvním hřmění na jaře. Na Rusi opírají se zády o zeď nebo se válejí po zemi, aby neměli bolestí v zádech (Af. II. 303; Čub. I. 23); mimo to tlukou se kamenem do čela říkajíce: „Kaměnь golova, kaměnь golova“ a věří, že nebudou míti bolení hlavy; totéž činí v Haliči a na Moravě (Čub. I. 24; Arch. XI. 310; Zíb. ob. 157). V Bulharsku a Srbsku válejí se lidé při prvním hřímání po trávě, aby prý je toho roku nebolely kosti a záda (Karav. pam. 241; Vuk živ. i obič. 67; Milić. v Glas. 37. 115). Slovinci za touž příčinou metají kotrlce (Paj. Črt. 7). Poláci běží se umyt v řece a pak válejí se po louce (Zbiór II. 125, 12). V Čechách zdvihají těžké předměty, jako stoly ve světnici a vozy na

*) Sumcov myslí, že v těch pověrách vyslovuje se jednak metaforické představování deště jako mléka, jednak fatalistické poddání se nesmírné síle ohně jevící se při požáru (Kulьt. pereživanija §. 200).

dvoře nebo zatínají před vraty sekeru hluboko do země, aby byli silni jako „hrom“ (Č. Č. Mus. 1853. 490; 1863. 164); kromě toho válejí se na zemi, aby neměli bolestí v kříži (Sob. rost. 64).

V Čechách sluje hrom „boží posel.“ Krolmus tvrdí, že ještě v předešlém století každý uslyšev hřmíti, kdekoliv stál, na zemi padal a ji líbal (Č. Č. Mus. 1863. 164). Podle toho, kdy hřmí, usuzovali Čechové i Srbové, jaká bude úroda (Zíb. ob. 157—158; Rad 89. 143); na jihozáp. Rusi soudí se z toho, na které straně oblohy hrom se ozývá, o příští úrodě (Čub. I. 23). Od hromu chrání zvonění a troubení, jímž se zlí duchové zahánějí (Zíb. ob. 150—157; Čub. I. 20), kvítí svěcené o Božím těle (Zíb. 125; Čub. I. 22), uhlí z hranice, na které se pálí na Bílou sobotu Jidáš, laštovčí hnízdo (Paj. Črt. 7), hromová střela (ib. 7; Wisła III. 496), hromnice (Zíb. ob. 148), kočičky svěcené na květnou neděli (Vesna IV. 99), některé stromy a květiny: habr, jeřáb (Paj. Črt. 7. 8), netřesk, kopřiva (ib. 8), jasan (Sob. rost. 120), líska (ib. 176. 184), černobýl (bylica arthemisia vulg. Zbiór III. 27) a j. Také do domu, v kterém mají hromový kámen, nikdy neuhodí (Sob. rost. 176). Černý pes a černá kočka chrání též dle mínění jedněch před bleskem; jiní se domnívají, že blesk přitahují, ježto v nich ďábel se skrývá (Af. I. 733). Hrom přitahují také paví péra (Vesna IV. 99). Slovinci vzývají zvláště sv. Jana a sv. Pavla jako ochránce před hromem (Paj. Črt. 8). Kromě toho známa jsou různá říkadla, jimiž se hromobití zažehnává.*)

3. Jaga-baba.**)

Slovanská Jaga-baba jest zosobněné bouřlivé mračno; sluje rus. Jaga-baba, bělorus. Baba-jaha, iha; malorus Jehera; pol. Jędza: gorne iędze (Gił. wykl. Arch. XI 138), Jędzyna, Jędži-baba; sloven. Jendži-baba,Ježi-baba; česky Jedu-baba, Jezinka; slovin. Ježibaba, také Jaga-bura nebo Bura-kobyła, na Moravě Ördögbaba (čertova baba) zvaná.

Představuje se jako zlá a ošklivá stařena ohromného vzrůstu s velikým nosem, dlouhou bradou (odtud loktibrada), rozcuchanými vlasy a kostnatýma nohama, proto sluje rusky kostjannaja noga nebo koščej, pols. kościéj. Má ostré železné zuby, a Srbové říkají jí Gvozdenzuba. O ženě neúhledné a zlé praví Poláci: „Wygląda jak jędzona (jędzyna), jędza“, „Zła jak jędzona“ (Lud. XV. 29—30).

Bydlí v hustém lese v chaloupce na kuřích nohách nebo na stračí noze a psích patkách, která obracuje se k lesu zadem a k příchozímu předem. Chaloupka její bývá z perníku; Jędza láká tím k sobě malé děti, které pečlivě krmí, peče a jí. V jizbách svých skrývá Jaga-baba zlato, stříbro a měď ve velikých kádích a střeže

*) Viz Sumcov, Vorožba nad tučami v Kulьt. perež. §. 3.

**) Potebnja, O mithič. značenii někotorych obrjadov i pověrij II. Baba-jaga. Moskva 1865. 85 sq., Af. III. 586—595.

léčivou vodu. Srbové věří, že Gvozdenzuba přede koudel a tká plátno; nedbalé přadleny kárá, pálíc jim palce řeřavým uhlím, které nosí v hrnci. Báchorka ruská vypravuje, že v její říši jest sídlo dne, slunce a noci. Dívka vydala se k Babě-jazě pro oheň (blesk). Cestou potkala bílého jezdce v bílém oděvu a na koni bílém; na dvoře začalo svítati. Šla dále a potkala jezdce červeného v červeném šatě a na červeném koni; vycházelo slunce. Celý den šla a když přicházela k obydlí Baby-jagy, potkala jezdce černého v černém oděvu a na černém koni. Od Baby-jagy se dověděla, že jezdec bílý jest jasný den, jezdec červený jasné slunce a jezdec černý temná noc (Af. I. 597).

Jaga-baba jezdívá nejraději vzduchem v ohnivé železné stoupě, kterou popohání paličkou, zametajíc stopu za sebou pometlem; proto vynášejí hospodyně při bouři lopatu a pometlo před dům, aby ji usmířily. Pronásledujíc své nepřátele pálí ohnivým štítem na všecky strany. Když letí vzduchem, vzdychá země, větry dují, zvěř vyje, a věkovité stromy mocně se pohybují. Přikládají se jí sedmimilové boty (sapogy-skorochody), koberec samolet (kover-samolet) a meč samoseč (meč-samosek), čímž se její rychlost a prudkost zobrazuje. Vládne také kouzelným prutem, kterým vše proměňuje v kámen. Věří se, že může po své vůli dáti nečas i pohodu.

Ve svých stájích chová rychlonohé koně, u Slováků tátoše*) zvané, kteří soptí ohněm a na kterých lze i létajícímu draku ujeti. Hrdinové v báchorkách, chtíce kouzelných jejích koní dosíci, dávají se v její službu; obyčejně jest jim pásti bujné koně, ve které proměňovaly se vlastní její dcery (Škult. pov. 111—124. 144 násl.). Ohniví draci jsou její synové (Af. I. 384).

Ježto se jí přidávají železné zuby, vzývá ji lid, aby jim dala za koštěný zub železný. Aby byla lehká, krmí se dušemi mrtvých, které jí smrť odevzdává, jezdíc s ní po světě. Krade také děti, unáší je do vzduchu a hází je mrtvé na krov domu; někdy podvrhuje za ně štěně nebo vlče. Požívá lidského masa; kolem jizby její táhne se plot z lidských kostí a na kůlech jeho vztyčeny jsou lebky; z kostí lidských jsou ustrojena i vrata.

Baba-jaga střeže živou a mrtvou vodu, o níž jen z donucení bohatýrům povídá. Když zahyne, všecko vůkol ožije, a celá hora utěšeně se zazelená.

V báchorkách stotožňuje se někdy se Sudičkou a připisují se jí některé dobré vlastnosti. Bájí se, že jsou tři sestry Baby-jagy; jsou sice svárlivé, ale i dobré a úslužné. Předpovídají příchozímu, co ho čeká, pomáhají mu moudrými radami a dávají mu divotvorné koně nebo různá kouzla, aby cíle svého došel (Erb. poh. 49. báje 162). V báchorkách srbských zastupuje ji někdy Vila, v bulh. Veliká pětnice nebo babička, v chorv. Veliká mladá neděle nebo čarodějnice, v sloven. Svatá nedělka, Múdrá žena, striga, bosorka, v české čarodějnice a j. Báje o ní jsou vůbec velmi

*) Dobš. slov. 116. 19.

hojné a živé (srv. ještě Trstenjak v Glas. 1867. 72; Paj. Črt. 2. 119; Koll. zpiev. I. 12, 420, 421; Lud XV. 29—30).

Význam Jagy-baby jest již z uvedených bájí patrný; Jaga-baba jest jako řecká Gorgona*) zosobnění bouřlivého mračna. Jest nestvůrna a hrozna jako zjev bouřlivého mraku na nebi, ostré železné zuby, které se jí připisují, naznačují siné blesky, které z bouřlivého mračna vyšlehují. Chaloupka její vrtící se na kuřích nohách jest pěkným obrazem bouřenosného mraku na nebi se kupícího. Zlato, stříbro a měď, které ve svém domě chová, značí blesky kryjící se v mračnu a lesknoucí se jako kovy. Že ráda přede, vysvětlujeme z toho, že mračna podobají se předivu. Zcela jasně ukazuje na bouřlivé mračno, z něhož šlehají blesky, duní hrom a fučí vítr, pověra, že pálí své nepřátele ohnivým štítem a že při její jízdě vzduchem v ohnivé železné stoupě země vzdychá, větry dují, zvěř vyje a věkovité stromy se ohýbají. Rychlost bouřlivého mračna označena vhodně sedmimilovými botami a kobercem samoletem, prudkost bouře mečem samosečem. Jako hrom a blesk člověka omamuje a oslepuje, tak může Jaga-baba kouzelným proutkem vše zkameniti. Rychlonozí a ohněm soptící koně, které ve svých stájích chová, a v něž proměňují se vlastní její dcery, jsou jasné blesky, které z mračna vyskakují; podobně bájili Řekové, že z trupu Gorgony zrodil se Chrysaor, bůh se zlatým mečem, a Pegasos, křídlatý kůň, který měl Diovi nositi blesk a hrom. Také ohniví draci, synové její, jsou symboly klikatých blesků. Živá a mrtvá voda (léčivá voda), kterou opatruje, vztahuje se jednak na blahodárnou, jinak na škodlivou moc bouře, tak jako Řekové krvi Gorgonině moc léčivou přičítali (srv. Rosch. Gorg. 120 sq.). Velmi pěkně dokládá báchorka slovenská, že když Baba-jaga zahyne (po bouři), všecko vůkol ožije, a celá hora utěšeně se zazelená. Trojice Bab-jag vysvětluje se tím, že staří tři hlavní zjevy bouřlivé rozeznávali: hrom, blesk a rachot hromu (srv. Roscher Gorg. 104 sq.).

Jeví-li se Baby-jagy také příznivými bytostmi, připomínají nám řecké Graije, které se sice s Gorgonami stotožňovaly, ale mnohem méně strašnými byly; pokládajíť se Graije za personifikaci bouřlivých zjevů, které lze na jasném mraku bez hrozivých příznaků bouře znamenati (Rosch. Gorg. 132 sq.). Co se týká jiných vlastností Baby-jagy, jako že požívá lidského masa a krade za tou příčinou děti, jež vykrmuje, a že se živí lidskými dušemi, aby byla lehká, nezdají se býti jen pro ni charakterickými, ježto se i jiným bytostem, které vzduchem létají, přikládají.

Z výkladů slova jaga, jędza nejlépe se zamlouvá spojování jeho s ąžь had [úžovka] (srv. Arch. III. 362_1).

4. Duha.

K nejkrásnějším zjevům oblačným náleží bez odporu duha, kterou si Řekové v podobě krásné dívky představovali, říkajíce jí Iris. Slo-

*) Roscher, Die Gorgonen u. Verwandtes. Leipzig 1879.

vané znají o ní mnohé pěkné báje. Duha jeví se v názorech prostonárodních jako oblouk, ohnutá roura, kolo, boží stolec, trůn P. Marie, boží pásek, pás Bohorodice, jímž přikrývá hříšníky, most nebo dráha, po které vstupují duše zemřelých do ráje [návy].*) Bělorusové a Poláci vidí v duze velikého smoka (hada), který pije vodu z řek a jezer; kdyby vody nepil, zatopila by se celá země (Af. I. 358; Wisła IV. 110). Jako osobu představují si ji Malorusové, považujíce ji za krásnou paní, která nabírá vody a zemi jí zalévá, a říkají jí vesołka proto prý, že když se objeví, vyjasní se a obveselí obloha (Af. I. 354; Čub. I. 27). V bulharské hádance srovnává se s dívkou sedící na nebi, která drží v ruce měděné střely (paprsky) (Af. I. 351).

O původě jejím vypravují Poláci, že slunce, když přijde v noci domů někam za moře, zhotovuje ze svých paprsků duhu a barví ji podivuhodnou barvou, jaké na celém světě najíti nelze. Nemají-li obři, kteří mračna hotoví, vody, vypůjčují si prý od slunce duhy, spouštějí ji jedním koncem do rybníka nebo do řeky a vytáhnou po ní vodu do oblak (Arch. V. 640).

Všeobecně se věří, že duha pije vodu z jezer, řek a studnic, a dodává jí mračnům, proto sluje rusky pijavica, polsky piauka. Na ní závisí déšť, proto u západních Slovanů jest pověra, že věštice může ukrásti a skrýti duhu a spůsobiti sucha (Af. I. 335). V době dešťů žádají Rusové: „Raduga-duga! nedávej deště, dávej sluněčko, dávej vedruško“ (Af. I. 355). Poláci bojíce se velkých dešťů říkají: „Tęczo, tęczo, nepij vody, narobíš ty lidem škody“ (ib. 356). Duha táhne vodu takovou mocí, že i rybky a žabky spolu vytahuje a s deštěm dolů pouští; kdysi vytáhla prý rybáře i s čajkou, jindy oráče i s voly do oblak vyzdvihla a utopené dolů pustila (Lud II. 73; Zbiór IX. 107; Wisła IV. 110; Lid II. 36; Čub. I. 27). Malorusové vypravují, že duha pojala velikána, který nemohl nikde na zemi bydliti a nesla ho do nebe. Bůh ho tam nechtěl vpustiti a ježto není cesty s nebe na zemi, zůstal mezi nebem a zemí viseti. Mračna jsou mu oděvem a postelí, ptáci a větry nosí mu jísti, duha dává mu píti. Jest mu tam přece o samotě smutno, proto vzdychá a pláče; déšť jsou jeho slzy, hrom jeho vzdechy (Af. II. 653). Poláci myslí, že duha může dívku, která svévolně tráví mládí, uchvátiti a unésti do jasného měsíce (Wisła III. 506).

Kde duha končí, tam prý jest zakopán veliký poklad. Dle domnění Bulharů zanechává duha na místě, kde ssaje vodu, stříbrnou číši; kdo ji najde, zná věci budoucí a vše se mu vyplní, čeho si přeje (Karav. pam. 240). Zvláštní pověra vyskytuje se u Srbů. Kdyby totiž mužský prošel dole pod duhou, proměnil by se prý v ženskou, kdyby ženská pod duhou prošla, stala by se mužským (Vuk rječ. s. v. dúga).

Všeobecně se věří, že na duhu nemá se ukazovati prstem, ježto by jej tak vytáhla, že by se už neohnul (Č. Č. M. 1854. 547; 1855. 181; Lid I. 132; Vesna IV. 99; Paj. Črt. 96); v Čechách lid kromě toho myslí, že tomu, kdo na duhu prstem ukáže, prst upadne (Květy

---

*) Viz podobné názory u Řekův a Římanů (Schwartz Natur. II. 189 sq.).

1847. 467). Na Rusi připisuje se jí moc zabiti člověka; odtud kletba: „Ach ty raduga-duga! ty ubij mužíka“ (Af. I. 351).

Rozmanité jsou věštby z duhy. Zjeví-li se nad vodou, hádá se, že bude pršeti; počíná-li oblouk její na horách, bude pěkně. Dle toho, kdy duha se zjevuje a které barvy v ní nejvíce vynikají, soudívá se o příští úrodě; vyniká-li barva žlutá, urodí se dle víry Bulharů pšenice, vyniká-li fialová, bude pěkné žito, jestli malinová, bude hojnost vína, jestliže běložlutá, bude úroda ořechů, fasolí, bobův a p. (Karav. pam. 240; Wisła III. 506).

Dle domnění Čechů nemá se o duze prostě říkati „kolo“ nebo jen „duha,“ jest to hřích, má se jí říkati „boží duha“ (Č. Č. M. 1855. 181); podobně v archangelské gubernii na Rusi jí říkají „božija duga“ (Af. I. 350).

5. Vítr.

Pěkným obrazem větru rychle vanoucího jest kůň. Bulhaři věří, že vítr jezdí na bílém koni (Karav. pam. 18). V hádankách ruských srovnává se vítr s hříbětem nebo s koněm, kterého celý svět nemůže na uzdě udržeti (Af. I. 611; Mil. Opyt I. 1. 64; Krek Einl. 812). Rychlému koni říká se v pohádkách vítr (Af. I. 613). V Haliči pokládají vítr za dechnutí boží (ib. 285).

Zosobňování větru jest v představách lidu slovanského dosti časté. Nejstarší doklad čteme v Slově o pluku Igorově, kde větrové slují vnuky Stribogovými: „Se větry, Striboži vnuci, vějut s morja strělami.“ V národních báchorkách děje se často zmínka o větrově otci (baťkovi) a o větrově mateři, která stála na úvětří s rozcuchanou hlavou a dala dívce, která k ní přišla, zlaté motovidlo (Škult. pov. 56; Af. I. 313. 315). Matka větru nazývá se Bura-kobyla, která stotožňuje se s Jaga-babou; výklad toho jest na snadě: vítr jest syn bouřlivého mračna.

Rusové představují si vítr jako starého muže, který má ústa zakovaná a jen mezi zuby dmýchá, z čehož povstává bouře; kdyby mu rozkovali hubu, a mohl dýchati plnými ústy, všecko na světě by rozfoukal, hory s dolinami by srovnal, a byl by konec světa (Af. I. 311). Na jihozápadní Rusi zosobňují ho jako mužíka, který běhá po bílém světě a kmitá jedním knírem, čímž silný vítr vzniká; kdyby pohnul oběma kníry, zdvihla by se taková bouře, že by všecko na světě zpřevracela. Vlasy má rozcuchané a líce rozedrané, a bydlí se svou matkou v chatě lesní (Čub. I. 32). V tambovské gubernii bájí o několika sestrách-větrech, které slují Burja, Mjatelь a Vjuga; jsou to bytosti polo zlé, polo dobré. Nejmocnější mezi nimi jest bratr vichr, zlý a prudký (Etnogr. Obozr. 1889. II. 75—76). Slovinci myslí, že větrové jsou muži, kteří nosí dlouhé pláště, na kterých létají a z nichž při rychlém pohybu vítr vane (Kres IV. 402*).

---

*) J. Majciger, Zrak in njegove moči v domišljiji in povesti štajerskih Slovencev.

Lužičané jmenují větry větrovými mládenci (wjetrec hólcy); bydlí v prostorách vzdušných i na zemi, vzdýmají vichry a činí dobré i zlé. Udeří-li vítr vraty nebo vyrve-li bouře strom, přičítají to jejich působení. O šumící bouři říkají: „Wjetrec hólcy pak prawje haruja" (Smol. pěs. II. 267). Poláci představují si vítr jako silného chlapa s obličejem rozškrabaným a zkrváceným v roztrhaném oděvu, z jehož děr větry vanou (Zbiór IX. 66. 67).

Počet větrů udává se nestejně; obyčejně se jmenují čtyři dle stran světových, ale také jen dva anebo sedm nebo dvanáct; na konci světa spustí prý se všech dvanáct z oblak na zemi a vše rozfoukají. Malorusové věří, že větrův baťka měl dvanáct synů, kteří utonuli v moři (Čub. II. č. 3). Slovinci se domnívají, že větrové jsou sice sourozenci, ale nejsou bratří rodní, jako na Rusi se věří, proto se nemilují, nýbrž sváří a hádají. Někdy se tak seperou, že všecko se třese, a sv. Elija musí na ně spustiti bouři nebo déšť, aby je upokojil (Kres IV. 402). V národních báchorkách českých slunce, měsíc a vítr jmenují se bratří nebo svakové (Němc. slov. II. 82; Erb. báje 93).

Sídlem větrů jmenuje se obyčejně kraj světa u moře. Rusové v tambovské gub. věří, že bydlí uprostřed skal na ostrově Bujaně; Poláci a Malorusové dokládají, že vítr bydlí v chaloupce lesní, která se vrtí na myší noze, obraz to pohyblivého mračna, z něhož duje vítr. Slovinci myslí, že vítr jižní bydlí na kraji světa na zelené hoře (symbol mraku) nebo na Turském, kde má pěkný hrad; sever pak že přebývá dále na půlnoc, kde je věčný sníh a taková zima, že vítr s sebou nosí v střepině oheň, aby se ohřál. Jih prý vyhlíží jako mládenec překrásné postavy, ověnčený kvítím; sever jest starý, sivobradý muž v kožichu, má rozdrápané líce, proto že se musí houštím i trním provlékati, a v rukou třímá palici (Kres IV. 402. 405. 448). Jih jest ženat a má hezkou dceru, o kterou západní a východní vítr se ucházejí (ib. 450; Petran. pjes. I. 8). Bulhaři říkají severnímu větru černý a jižnímu bílý (Af. I. 113—114).

Nad větry vládne b a ť k a v ě t r ů (malorus.), h o s p o d á ř (slovin.), k r á l v ě t r ů (sloven.). Po slovenské báchorce bydlí král větrů v čarokrásné zemi; na místě skal jest tam samé zlato, tráva roste tam hedvábná, stromy jsou ze zlata, zvířata mají zlatou vlnu a ptáci zlaté péří. Zámek jeho stojí na myší nožce (Škult. pov. I. sv. 2). Král větrů jezdí na modrooblakovém voze, při němž čtyři bujní koně jsou zapřaženi (Němc. bách. I. 20).

V báchorkách větrové se líčí jako bytosti prudké a bouřlivé, ale dobromyslné; nahrazujíť ochotně škody, které lidem spůsobili a odměňují je divotvornými dary. V ruské skazce se vypravuje, že větrové rozváli chudému sedláku m o u k u (var. malorus. p r o s o). Zlá žena poslala sedláka k větrům, aby žádal náhrady. V lese potkal m a t k u větrů (v malorus. var. b a ť k u jejich), která mu slíbila pomoc a schovala ho za pecí, aby ho vítr půlnoční neoznobil. Polední vítr, který mu mouku rozvál, dal mu v náhradu s k ř í ň k u; čehokoliv si jísti nebo píti přál, vše mu skříňka dala. Když ho o skříňku ošidili, dal mu bečku, z níž na slova: patero z bečky! vyskočili mládci s holemi a rubali, koho si přál (Erb. báje 60; Af. I. 313—314). Dle slovinské

báchorky sever dal ubožáku skříňku, z níž peněz neubývalo, osla, který kašlal zlato, a hůl, která sama tloukla (Kres IV. 451). Dary tyto shodují se úplně s povahou větru; jestiť vítr pro svůj rozmar a nestálost obrazem náhlého a nenadálého štěstí, proto dává ubožáku skříňku, která splňuje každé jeho přání, nebo osla, který kašle zlato; bečka s ozbrojenými mládci ukazuje na sílu a prudkost větru. Jeho darem jest v národních báchorkách také létající koberec (samolet), pěkný to obraz rychle vanoucího větru (Af. I. 313).

V báchorce slovinské líčí se nám spor větrův o to, kdo z nich je nejlepší; jih vychloubal se, že přináší teplotu, kterou taje sníh, zelenají se sady a rozkvétají květiny. Sever tvrdil, že přináší zdraví, západ, že působí déšť, a východ, že čistí vzduch. Konečně rozdělili se o čtyři roční doby tak, že jih dostal léto, sever zimu, západ jeseň a východ jaro; nicméně nejvíce velebí se v báchorkách působení jihu (Kres IV. 451. 448). Jakou úctu lid k větru má, ukazuje také ruská skazka. Kdysi cestovali společně slunce, vítr a mráz. Potkal je sedlák a uctivě se jim poklonil, ale větru zvlášť. Slunce se tím rozhněvalo a pravilo: „Stůj, sedláče, já tě spálím!“ Ale vítr řekl: „Neboj se, ovanu tě chladem a umírním žár!“ „Stůj, sedláče,“ řekl mráz, „já tě zamrazím!“ Ale vítr těše ho pravil: „Neboj se, ovanu tě teplem a neopustím tebe!“ (Af. I. 312). V národní báchorce slovinské (Kres IV. 448) mají větrové týž blahodárný význam jako ve slovenské a polské měsíce (Němc. slov. I. 22—23; 239—246; Lud XIV. 164 až 166).

Větrům obětovala se obyčejně mouka; Slovinci předkládají jim při pečení chleba čtyři kousky chleba na okno (Paj. Črt. 247. 83). Větrům vanoucím nesmí se klnouti, sice člověka potrestají (Kres IV. 452).

Poněvadž vítr čistí vzduch, vzýván bývá, aby nemocného zbavil choroby; na Rusi žádají větrův, aby odváli od nich souchotiny (Af. I. 418). Kromě toho vzývají se bujní větrové, aby roznítili u milenky touhu milostnou a pomohli jinochu k sňatku (Af. I. 450—453).

Mnohem horší než obyčejný vítr jest vichr (rus. vichor burnyj, luž. vichoř, slov. vrtinec, škratec), který neušetří nikoho, kdo ocitne se v jeho víru. Koho vichr ofoukne, onemocní a brzy zemře (Č. Č. Mus. 1855. 181; Čub. I. 33—35; Lud VII. 43; XV. 12). Všeobecně pokládá se vichr za samého ďábla (Af. I. 331). O původě jeho vypravuje se takto: Když ďábel při stvoření světa přinesl z moře písek, vyrval mu jej anděl a spěchal s ním k Bohu. Ďábel by ho byl už dohonil, ale Bůh rozkázal andělu, aby mečem sekl na pravou stranu; anděl sekl a uťal ďáblu pravé křídlo. Ďábel zatočil se prudce jako vír a od té doby lítá tak po zemi (Čub. I. 35). Lužičané jsou přesvědčeni, že lze ve vichru viděti ďábla skrze rukáv košile; lidé, kteří se toho odvážili, viděli velikého šedého kocoura, který na zadních nohách se vrtěl (Schul. 90—92). Obecně nazývá se vichřice čertovou svatbou nebo ďábelským tancem. Slovinci vypravují, že dívka nějaká vidouc vichr (vrtinec) zvolala:

„Škratec mali,
škratec zali,
z menoj plesat bali.“

Po té ji vichr pojal k tanci a tancoval s ní tak prudce, že musila domů bez pat (Kres IV. 452). Kdo hodí do točícího se vichru nůž pokropený svěcenou vodou, usmrtí ďábla a najde nůž ten všecek krví sbrocený (Af. I. 261; Živ. Starina 1890. I. 118). Slovinci pokládají vichr (vetrih) za zlého ducha, který bydlí v černém jezeře; hodí-li se tam kámen, rozzlobí se vetrih a rozbouří velikou bouři (Paj. Črt. 247).

Vichr jako zlý duch vzýván bývá v kletbách: „Vichor tabe nadymi!“ „O, ščob ich vichrom vineslo“ (Af. I. 317).

Slovanské představy o větru shodují se v hlavních rysech s bájemi ostatních národův indoevropských o větrných bytostech, z nichž nejdůležitější jsou Marutové u Indů, Hermes a bozi větru u Řekův a Wuotan u Germánů (srv. Schwartz Natur. II. 47—82; Roscher, Hermes der Windgott. Leipz. 1878).

6. Bóža łošć a Větrnice.

Bóža łošć jest dle podání Lužických Srbů báječná bytost, která zjevuje se v podobě spanilé panny, oděné rouchem bílým, s dlouhými rozpuštěnými vlasy, které mají barvu lesklého zlata nebo hladkého lnu. Bohaté kadeře splývají jí z předu bez ladu po bílých jasných tvářích a v zadu dosahují až po paty. Jindy ukazuje se jako veliká bílá paní s vlasy rusými nebo bílými; druhdy béře na sebe i podobu malého dítěte nebo šestileté dívky v kmentovém roušc s bílými vlasy. Ale viděli ji též jako bílou paní — bez hlavy; zřídka přikládají se jí vlasy černé a oči červené.

Avšak Boží łošć spatřiti není každému přáno; nejčastěji jeví se lidem, kteří se narodili na štědrý večer anebo v neděli. Blíží-li se jí kdo, nevidí nic jiného leč hlavu s dlouhými splývajícími vlasy, ostatek těla jest jen mlhovitou vidinou. Míhá-li se večer při světle bělavý stín po stěně, říká se, že Bóža łošć se ukazuje.

Nejraději mešká v křoví bezovém nebo olšovém. Tu usedá na kmen některého keře, rozčesává bohatý svůj vlas, při čemž dojemně zpívá. Lidé vídali ji často v křoví na ostrově blíže Mužakova, kdež se myla a česala. Přijde-li do vesnice, posadí se na střechu nebo na plot, anebo se skrývá v roští nebo ve stromech u domů, nejraději pod okny. Druhdy odvažuje se i do světnice, kdež jest ji slyšeti v kamnech. Sedá také na čerstvé rovy, na nichž žalostně kvílí. Zjevuje se sice už za soumraku, ale nejraději ozývá se večer a v noci.

Chodí kolem příbytku a oznamuje dojemným pláčem a nářkem svým nějakou nehodu, smrť, požár nebo povodeň. Kdo ji uvidí neb uslyší, tomu jest se míti na pozoru, neboť potká jej nějaké neštěstí, buď zemře sám nebo někdo z jeho příbuzných a známých aneb ho jiný zármutek očekává. Mnohdy dává člověku jen výstrahu, aby se varoval nějakého těžkého hříchu, který hodlá spáchati. Také se vypravuje, že Bóža łošć sama smrť působí; komu jest zemříti, toho dotkne se malým proutkem, načež člověk pokojně usne a už se ne-

probudí; odtud sluje také smrtnicí. Větru přikládá se totiž moc šířiti nemoci a spůsobovati smrť (srv. Rosch. Hermes 57. 58).

Když Bóža łošć se zjeví, lze se jí tázati, co se stane; ovšem bývají mnohdy odpovědi její nejasny a neurčity. V jednom domě lidé slyšeli před okny úzkostlivý nářek a pláč. Dívali se oknem, ale ničeho neviděli. Bědování nepřestávalo; ptali se tedy, co to znamená? Tajemný hlas jim odpovídal, že hospodář v noci zemře. Druhého dne se ukázalo, že hospodář žije, ale domácí kohout pošel: toho tedy mínila. Dojemně též kvílívá nad ztrátou počestnosti u dívek. Chodí-li žena některá v hlubokém smutku, říká se o ní, že „tak tešni (teskní) ako Bóža łošć.“

Slovo bóža łošć jest asi zkráceno z bóža žałosć, německy Gottesklage; jiné výklady uvádí Veckenstedt (Verhandl. X. 175 sq.).

Boží łošći podobá se Bóže sedleško v podání Horních Lužičanů. Představuje se jako krásná paní smutného vzezření v bílém oděvu; mění se též v bílou slepici hustě opeřenou a předpovídá svým nářkem nějaké neštěstí. Když děvečka vylévá z nádoby vařící vodu, má zvolati: „Bóže sedleško, vari, abych tebe neopařila!“ Neřekne-li to, opaří se. Aby se vyhojila, maže ústí peci máslem říkajíc: „Bóže sedleško! maži tě, zahoj mě, tys mě spálilo.“ Po té sbírá s kypící vody pěnu a maže jí bolavé místo (Smol. pěs. II. 269. 270). Afanasjev (II. 82) srovnává Bóže sedleško s bůžky domácími, ale zdá se, že jest to personifikace větru jako Bóža łošć.

S Boží łošćí souhlasí v Čechách Větrnice či Meluzina, bytost, kterou si lid náš představuje jako bílou paní s rozpuštěnými vlasy a bosýma nohama; místy ji jmenují matkou větru, na Moravě ženou větru (Kul. poh. I. 199). Když vítr silně hučí, říká lid, že Meluzina pláče, a sype jí mouku i sůl za okno nebo na kůl u plotu. Ozývá-li se v komíně nebo v kamnech, házejí venkované do ohně jablka a ořechy, aby se nasytila. Metajíce do větru mouku nebo krupici říkají: „Tu máš bohyně — tu máš na kaši — pro své děti!“

Na horách Orlických jest známo zaříkávání krupobití:

„Fičí vítr v letě,
hospodyně nese
Meluzině mouky,
aby kroupy nepotloukly!

Fičí vítr v poli,
Meluzinu hlavu bolí,
dejte jí na okno soli,
by vám nepotlouklo v poli!“

V Krkonoších mají Meluzinu za pláč divé ženy; horalé se jí bojí, ježto v lese zavádí. Chrání před ní kousek chleba. Místy práskají biči, aby ji zapudili. Větrnice přivolává prý neštěstí; někde však se věří, že bude po celý rok šťasten, kdo ji slyší na štědrý večer plakati (Košťál ve Výr. zprávě real. gymn. v Nov. Bydžově r. 1889. 11 až 12; Č. Č. Mus. 1853. 490; Vesna IV. 36; Grohm. Sag. 44). Pověst o Meluzině jest sice původu francouzského, ale srostla v podání lidu s pověrami domácími o Větrnici.*)

*) Některé báje a pověry o Meljuzinách podává a vykládá Sumcov v Kulьt. perež. §. 8.

7. Mráz.

V hádankách srovnává se mráz se sivým (bílým) volem: „Sivý vůl vypil vody plný dvůr“ (Af. I. 66i). „Přišel k nám bílý vůl, vypil vody plný důl“ (Erb. pís. 15; Bart. děti 144). Představuje se obyčejně jako starý, nízký a shrbený stařeček s dlouhou bílou bradou; rty a nos má červené, oděn jest sněhovými šaty a obut ledovými botami. V hádance ruské jeví se jako dědeček, který most mostí bez sekery bez nože (Af I. 585; srv. Bart. děti 144). V báchorkách maloruských líčí se jako hezký ruměnný pán, oblečený v kožešinách a obutý v červených botách (Čub. II. č. 133). Bydlí v lese v chatrči sněhem posypané a rampouchy vyzdobené. V zimě běhá po polích a ulicích a klepá; jeho klepáním povstávají třeskuté mrazy a řeky pokrývají se ledem. Udeří-li v kout jizby, ozve se v trámu silný praskot (Af. I. 318. 319). Mnohdy jezdí na trojce bílých koní po zemi a působí zimu. Rusové míní, že mrazy přiletují 9. listopadu od železných hor (ze severu); na jihozáp. Rusi věří, že pocházejí z moře.

Mráz jest jen zlým lidem nebezpečný, dobrých opatruje a dává jim divotvorné dary jako ubrus-samolet a kyj-samobij (srv. Mil. Christ. 89—92). Lid má ho v úctě a žádá ho, aby chránil osení. O štědrém večeru zve hospodář na jižní a jihozápadní Rusi mráz k večeři slovy: „Mraze, mraze, pojď k nám kuťu (rýži s medem a rozinkami) jíst, a nechceš-li jít, nechoď také na žito, pšenici a všeliké osení!“ Jinde vezme hospodář lžičku kutě nebo kysela, vyjde na práh síně nebo vleze za pec a nakloniv hlavu k okenici volá: „Mraze, mraze, přijď kyselo jíst; nezarážej našeho ovsa, lnu a konopí v zemi“ (Af. I. 319; Čub. III. 263; Šejn, Bělorus. sbornik 38. 47). Zjev, že v letě nebývá mrazu, vykládají v luckém újezdě na Rusi takto: Kdysi svářil se mráz se sv. Onufrijem; sv. Onufrij rozrazil mu hlavu sekerou, tak že mráz skonal do Spasova dne (6. srpna); proto nebývá mrazu od 12. června (den sv. Onufrija) do 6. srpna.

Mráz nazývá se bratrem větru, s kterým se často stotožňuje; k větru a mrazu řadí se jako třetí bratr měsíc. O sporu slunce, luny, větru a mrazu, kteří se vesměs jako osoby představují, často v národních báchorkách se vypravuje (Zbiór XI. 67; Čub. I. 30—31; Erb. poh. 128—129). Prudký mráz sluje na Rusi treskun či studenec a přikládají se mu zhoubné vlastnosti.

V. O s u d.*)

Pro staré Slovany důležito jest svědectví Prokopia, který praví: „O osudu (εἱμαρμένην) ani nic nevědí, ani se nedomnívají, že má nějakou moc nad člověkem, nýbrž když jim smrť z blízka hrozí, buď že nemocí stíženi jsou nebo do války jdou, slibují, vyváznou-li, že hned za to své vyváznutí oběť přinesou; vyvázše pak, co přislíbili, obětují, a domnívají se, že tou obětí záchranu si zjednali“ (Bell. Got. III. 14. ed. Bonn. p. 334—335). Svědectví tomu třeba rozuměti tím spůsobem, že staří Slované slepými fatalisty nebyli a abstraktního fatum neznali, nýbrž věřili, že božstvo nad životem a smrtí, a vůbec nad osudem může rozhodovati a že si je lze obětmi a modlitbami nakloniti (Krek, Einl. 408. 2).

Probéřeme nejdříve jednotlivé bytosti, které dle podání lidu osud člověka určují, a pak pojednáme o vzájemných jejich vztazích.

1. Rožanice a Sudice.**)

Bytosti, které při narození dítěte osud mu ustanovují, slují u Charvatův a Slovinců R o d j e n i c e, R o j e n i c e, u Rusů R o ž a n i c e, což odpovídá řím. Parcae (od par-parere). Ježto člověku osud usuzují (stsl. suditi = destinare), jmenují se srbsky S u d n i c e, S u g j e n i c e, charv. S u d j e n i c e, S u j e n i c e, slovin. S o j e n i c e, S u j e n i c e, bulh. S u d ž e n i c i, čes. S u d i č k y, luž. S u d z i č k e; Bulhaři říkají jim domácím jménem N a r ъ č n i c i, proto že osud vyrčují nebo cizím slovem O r i s n i c i, U r i s n i c i, U r e s i c i od řeckého ὁρίζοντες = confirmatrices, constituentes (srv. řecké *Μοῖραι* od koř. s m a r — uděliti). Bulhaři říkají: „Тъj mu bilo urisano ot urisnicitje“ (Čol. sbor. 233). Severoruské Ú d ě l n i c e jsou bezpochyby také děvy sudby, ač mají

---

*) Afanasjev III. 318 násl.; Veselovskij, Sudьba-Dolja v narodnych predstavljenijach Slavjan ve Sborniku XLVI. (Razyskanija v oblasti russkago duchovnago sticha XIII. 173—260).

**) Valjavec prip. 76—97; Valjavec v Knjiž. II. 52—61; Paj. Črt. 204 až 206; Erben, Vídy čili Sudice ve Slov. Sborníku II. 1. násl.; J. Košťál v Zlaté Praze VII. č. 44. 45.

nyní ráz zcela démonický (Veselovskij, Raz. XIII. 186). Kromě těchto nejrozšířenějších názvů jsou známy i jiné: v Horní Krajině a v Štyrsku říkají jim čisté, bílé děvy nebo ženy (srv. něm. Weisse Frauen), v Korutanech želkinje, želne žene (z něm. Wunschmädchen), někde i aidovske deklice (něm. heidnische Weiberl).

Nejstarší zprávy o Rožanicích čteme v památkách ruských (Veselov. Raz. XIII. 178—179). Ve sborníku Paisьevském (ze XIV. st.) srovnávají se s řeckou Artemidou; známost o nich dostala se prý i k Slovanům, kteří začali také obětovati Rodu i Rožanicím. V jiné památce ruské z XII. st. se praví: „Zda Rodu i Rožanici krájejí se chleby i sýry i med?“ (srv. Af. III. 416—419) Ze zpráv těch poznáváme, že Rusové konali Rožanicím modlitby, přinášeli oběti a předkládali jídla zvláště chléb, sýr a med Oblíbeným jídlem jejich byla kutja, kterou dosud na Rusi při křtinách vaří. Rožanice stavějí se na roveň řecké Artemidě, která jakožto bohyně porodu slula λοχία nebo λοχεία. Podání ruské z předešlého stolctí svědčí, že novorozeným dětem první vlasy se stříhají a baby kaši vaří pro Rožanice; to připomíná zvyk řecký o slavnosti apaturií vlasy chlapcům stříhati a přinášeti je v oběť Artemidě. Jinak stotožňují se v památkách ruských Rožanice s planetami; na které planetě se kdo narodí, po té dostává vlastnosti i osud. Rod, který s nimi ve spojení se uvádí, považuje se za tvůrce a původce rodu; v úsloví „ot rodu ne v vodu“ rovná se přímo osudu.

O Rojenicích jest zmínka v kronice cilské (z konce XVI. nebo z poč. XVII. stol.), kdež srovnávají se jednak s římskými Parkami jednak se Sibillami (Paj. Črt. 206).

Představují se jako sličné panny nebo přívětivé babičky. Charvati a Slovinci vypravují, že jsou krásné jako Vily, mají bílé kulaté tváři a oděny jsou čistým bílým rouchem; hlavu kryje bílý šáteček a šíji zdobí drahocenný šperk ze zlata, stříbra a démantů. V ruce drží rozsvícené svíce. Svítí-li v noci měsíc, možno při odchodu zříti jejich lehké a vzdušné postavy, a šaty jejich lesknou se při svitu měsíce duhovými barvami (Valj. prip. 85 86). Podobně představují si je Čechové. Vyhlížejí buď jako bílé panny nebo jako bílé babičky. Postavy jsou vysoké, těla téměř průhledného, lící bledých, ale očí jiskrných, jež dovedou okouzliti a očarovati. Oděny jsou bíle a na hlavě mají sněhobílou plachetku; někdy prý mají celý obličej zahalený bílou rouškou. Dle jiného podání jsou různě oděny; dvě mají lesklý šat hedvábný a drahý šperk ve vlasech, třetí pak prostý oděv, na hlavě věnec, obyčejně z lesního kvítí (Zl. Praha VII. 522). Když určují osud, drží v rukou rozsvícené svíce; když výrok pronesou, shasí svíce. Tělo jejich jest prý lehounké a vzdušné, jako bylo tělo Pána Ježíše, když vstoupil do nebes (ib. 522). Pohořané ve Štyrsku se domnívají, že Sojenice mohou ve vzduchu sem tam poletovati, ač křídel nemají (Paj. Črt. 205).

Ačkoliv lid jasně a živě si je představuje, přece rozšířeno jest podání, že je možno jen zřídka kdy viděti. Kdo je spatří, strne hrůzou a nemůže hnouti se s místa; jen člověk narozený na novou neděli

má moc je viděti. Z domácích lidí je málo kdo vidí, bývá to obyčejně nějaký příchozí nebo žebrák; pověra tato jest u všech Slovanů rozšířena. Chce-li někdo viděti Sudičky, ať vezme štěpinu smrkovou se sukem, vyrazí z ní suk a dřevo dá pod smutkovou vrbu na 7 dní do země, spále dříve suk ve svatojanském ohni; dírkou v štěpině může je viděti (Slav. poh. 1873. II. 3—4).

Sudičky zjevují se tu noc po narození dítěte, obyčejně o půlnoci; Bulhaři myslí, že Orisnici přicházejí buď první nebo druhou nebo třetí noc po narození dítěte.

Čechové věří, že Sudičky pošlou na šestinedělku hluboký spánek, vezmou nemluvně a položí je na stůl, načež určují mu osud. Někde se myslí, že zasednou ke stolu a rokují o budoucnosti dítěte; mnohdy prý dlouho uvažují, než na určito se rozhodnou. Viděli je také, jak tancují kolem stolu nebo kolébky držíce se za ruce, nebo jak nakloněny jsouce nad nemluvnětem v kolébce osud mu určují. Kromě toho rozšířeno jest podání, že nevcházejí do světnice, ale zůstávají pod okny, nebo vstupují do síně, by rozhodly budoucnost novorozencovu. V okolí Č. Brodu se věří, že usedají na střechu domu kolem komínu a pohlížejíce na hvězdy určují osud dítěte v domě narozeného; dle jiného mínění předpovídají budoucnost po jistých znameních, hledíce do dlaně jako cikánky. Dle domnění Charvatův přijdou Sojenice v noci do světnice, kde matka s nemluvnětem leží, zasednou za stůl a v úsečných výrocích udělují osud.

Obyčejně zjevují se tři Sudice, z nichž třetí, nejstarší, jest nejmocnější; ale jmenuje se také jen jedna, nebo čtyři, pět, sedm, devět s královnou v čele, která u Bulharů slove zlatá bába. V Bulharsku se kromě toho vypravuje, že jsou tři dobré Urisnice a tři zlé, které vedou spolu věčný boj. Ze tří dobrých poskytuje prvá rozum a znalost písma, druhá zdraví, krásu a výmluvnost, třetí vodí člověka po celý život, učí ho řemeslům a zjednává mu blahobyt (Karav. pam. 171). Výroky Sudiček často rozmanitě se křižují, ale výrok poslední jest vždy rozhodující.

Výroky jejich vztahují se hlavně na počet let, jak dlouho dítě bude živo (na př. 13 let, 13 dní, 13 hodin, 13 minut nebo 12, 17 let), jaký bude jeho stav, bude-li bohato či chudo a jakou smrtí se světa sejde; zvláště často určují, že se utopí nebo že bude oběšeno nebo že je blesk usmrtí. Proto že obyčejně oznamují, jakou kdo smrtí zemře, stotožňují se jako Moiry a Parky, z nichž třetí slula Morta, se smrtí, které se říká v tom smyslu kmotřička (Kulda poh. II. 97; Af. III. 203).

Dle domnění Slovinců Sojenice bydlily v jeskyních u Peilnštejna, kdež kamenné stoly a sedadla na památku jejich trvají (Paj. Črt. 206). V Krajině jest známa jeskyně „jama rojenic," kde dle pověsti Rojenice dříve bydlily (Obrazy života 1861. č. 8). Také v Istrii známy jsou skalní jeskyně, v nichž Rodjenice žily (Af. III. 334). Pohořané ve Štyrsku se domnívají, že bílé ženy (Sojenice) žijí na nejvyšších vrcholcích hor (Paj. Črt. 205). Dle víry Bulharův Urisnici žijí na nebi, jsou stále mladé a sličné, a doprovázejí duše zemřelých v mlze a vichru na věčnost (Af. III. 343).

Oblíbena jest představa, že Sudičky osud člověka předou. Některé ženy bulharské v Makedonii tvrdí rozhodně, že je viděly při své posteli, jak jedna z nich niť měřila, a druhá ji přestřihla (Af. III. 344). Niť tato znamená délku života lidského. Také v Čechách se tvrdí, že Sudičky uplétají člověku zlatou šňůrku osudu; když život skončí, přestřihne nejstarší Sudička šňůrku (Zlatá Praha VII. 522). K této činnosti Sudiček lze asi také vztahovati české a polské říkadlo od škrkavek: „Sv. Lucie tři dcery měla: první přídla, druhá víla, třetí motala" atd. V jiném říkadle slují sestrami P. Marie (Č. Č. Mus. 1860. 54—55; Zbiór III. 56. č. 23). V Čechách tak jako u Němců babí léto pokládá se za jejich předivo; někde sluje babí léto „přádlo panen" (Zl. Praha VII. 523).

Obecně se věří, že si lze Sudice dary a obětmi k příznivému výroku nakloniti. U Charvatův a Slovinců kladou v noci po porodu na stůl ve světnici, kde žena leží, pro ně voskové svíce, víno, chléb a sůl; kde to opomenou, tam přisoudí dítěti nešťastný osud. Ve Štyrsku vypravuje se toto: Když se jednou narodilo dítě, Sojenice přišly je soudit; první řekla: „Toto dítě nesmí nikdy chleba jísti, proto že nám nepřipravili pšeničného chleba na stůl." Druhá řekla: „Toto dítě nesmí nikdy vína píti, ježto nám nepřipravili na stůl vína." Třetí řekla: „Toto dítě se musí utopiti, proto že tito lidé na sv. Mikuláše předou." To se vyplnilo, když bylo dítěti 7 let (Paj. Črt. 204). Slovinci v Istrii nosí prý dosud ke skalním jeskyním, kde dle pověsti žijí Rodjenice, chléb, kladouce jej na kameny u vchodu do jeskyň (Af. III. 343). V Čechách prostírali pro Sudičky stůl čistým ubrusem, přistavovali k stolu židle a na stůl kladli chléb, sůl a máslo, někde i sýr a pivo; také po křtinách nechávali pro ně zbytky jídel na stole, chtíce se jim zavděčiti. Spatří-li ve světnici kolovrat a nůžky, usoudí prý také dítěti příznivější osud (Zl. Praha VII. 522). Kromě toho se věří, že Sudičky mohou nehlídané dítě vyměniti; stane se to zvláště tehdy, nenajdou-li vše ke koupeli připraveno. Proto není radno spustiti dítě před křtem s očí, aby nebylo vyměněno. Někde hlídá se nemluvně po první tři noci, čemuž Srbové říkají babine (Slov. Sbor. II. 167). Slováci jmenují Sudičky kmínské kmotřičky (franc. gamin = špatný, klamný, zlodějský); v národní písni se vypravuje, že našedše kdysi šestinedělku samotnu doma, pálily ji i s dítětem horoucím železem (Kol. zpiev. I. 5). Dosud kladou při narození dítěte chléb na stůl, aby dítě bylo dobré a hodně rostlo (Dobš. slov. 5).

Sudbě, kterou vyřkly, nikdo neujde; zajímavy jsou některé doklady. Jednomu dítěti usoudily, že ve dvanáctém roce se utopí; žebrák, který to slyšel, pověděl výrok jejich matce, která ho bedlivě střehla. Když čas usouzený přišel, hošík ministroval a přišel k nádobě, kde byla svěcená voda Pohrouzil tam hlavu a zemřel (Valj. prip. 85—86; srv. Erb. báje 101—102). Dle srbské báchorky bylo jedné carevně předpověděno, že zhyne uštknutím zmije. Car pořídil skleněný domek, kudy ani mravenec nemohl se prodrati, a zavřel tam svou dceř, aby sudbě ušla. Když nastoupil den souzený, carevna žádala hroznů; sluha přinesl jí veliký hrozen, v kterém malá zmijka se skrývala, která ji usmrtila (Vuk rječ. 724; srv. Erb. báje 102).

Podobné příklady známy jsou i v Čechách (Zl. Praha VII. 531). Ač osudu ujíti nelze, přece jsou doklady, že zbožný a hodný člověk modlitbou zlý osud odvrátil nebo mu ušel, když někdo zaň se obětoval (ib. 531—534; Paj. Črt. 205; Veselov. Raz. XIII. 216—217). V českých báchorkách jeví se Sudičky jako dobré kmotřinky, které dítěti do vínku udělují vzácné dary. V báchorce „Tři zlaté vlasy děda Vševěda“ (Erb. poh. 1) první Sudička určila, aby přišel do velkých nebe pečenství; druhá udělila mu, aby ze všech šťastně vyvázl a byl dlouho živ; třetí ustanovila, aby dostal dceru královu za manželku. Třetí Sudička byla mu kmotrou a pomocí její překonal všecka nebezpečenství a dostal královu dceru za ženu. V báchorce „Dobré kmotřinky“ (Němc. bách. I. 126) se vypravuje, že Sudičky byly děvčátku chudého chalupníka za kmotry. První pravila: „Kdykoliv tyto oči zapláčí, ať z nich místo slz padají perly.“ Druhá zašeptala: „Kdykoliv tato ústa se zasmějí, ať z nich vypadne růže.“ Třetí řekla: „Kamkoli tyto nožky kročí, tam ať po nich zůstane zlato.“

Kromě vytčených vlastností zachovaly se u Slovinců tyto zajímavé rysy o Sojenicích. V Štyrsku myslí, že Sojenice jako řecká Nemesis, která v mnohém v Moirami se shoduje, trestají lidské přestupky. Muž jakýsi, který kradl pšenici a víno, byl jimi odsouzen, aby každý den přeplaval Muru; uprostřed řeky byla strašná prohlubeň, do níž ho nějaké kosmaté strašidlo chtělo vtáhnouti. Ale poněvadž měl při sobě obraz matky Boží z Bystré, vykonal šťastně pokání uložené (Paj. Črt. 204.) V Krajině jest rozšířeno mínění, že Sojenice vycházely v čas žní z jeskyň, kde bydlily, aby lidem udílely radu, tu dobrou, tu zlou (Obrazy života 1861. č. 8).

Výše uvedené představy, že Sudička jest matka slunce, vysvětlujeme si tím, že Sudičky jako bohyně osudu jsou i představitelkami pořádku světového, tedy i pravidelného pohybu slunce. O vážnosti jejich svědčí i haličské pořekadlo: „Před bohem sluncem Sudice carice“ (Af. I. 67).

Srbové stotožňují často Sudjenice s Vilami, kterým se v té příčině říká proročice. V báchorce přeložené z latiny a psané srbsko-bulharským nářečím ze XIV. st. jmenují se tři Vily proročice, z nichž jedna byla svárlivá. Podobné vypravuje se v korutanské báchorce, jejíž obsah jest tento: Ke křtinám dívky ze zámožné rodiny byly pozvány i Vily; přišly ve zlatém rouše se stříbrnými pasy, krásné zlaté vlasy jejich padaly až k zemi. Každá z nich obdařila dítě vzácným darem, jen jedna „zločesta“ dala jí skříňku, v které bylo napsáno, že bude dítě krásné, ale že brzy zemře. Když dívka vyrostla a měla jíti za muž, přišla zlá Vila do zámku, udeřila ji kouzelným proutkem — v tom dívka zkameněla. Král, který do zámku zabloudil, políbil ji, načež zase ožila; král vzal si ji za ženu (Valj. prip. 56—57; srv. něm. báchorku „Dornröschen“ Krek Einl. 651). Vily zastupují tu Rojenice jako v nordických bájích často místo Norn vyskytují se Valkyrije.

Ve slovenské báchorce zastupují Sudičky dva staří šediví poutníci, kteří dle znaků na nebi osud nemluvněte stanoví; v jiné jsou to tři poutníci: Kristus Pán, sv. Jan a sv. Petr (Němc. slov. I. 3; II. 197).

2. Sreća — Dolja.*)

Sreća (řecká *Τύχη*, římská Fortuna) jest u Srbů překrásná dívka, která přede zlatou nit (Erb. báje 72). V národní písni ukazuje Vila junáku, kde se jeho Sreća rodila (Vuk pjes. I. 190). Sreća poskytuje tomu, komu jest přidělena, veškeré blaho, opatruje jeho pole a pase mu stádo. Pomáhá hrdinům v boji a přináší dítěti v kolébce krásné sny. Ale Sreća jest nejen dobra, junačka, nýbrž i zla, huda, loša, slaba, crna; v tom případě jest to personifikované neštěstí a slove Nesreća. Jeví se jako šedá starucha s krhavýma očima, která pořád spí a o hospodářství svého pána nedbá. Také o ní se říká, že přede: „Nesreća tanko prede“ (Vuk poslov. 306). Nesreće se může člověk zbaviti a od sebe ji odpuditi (Veselov. Raz. XIII. 217 až 219). Sreća i Nesreća jeví se jako dvě samostatné bytosti v národní písni, v níž praví Senjanin Tadija, který s dvěma soudruhy zvítězil nad 30 Turky, divícím se dívkám:

Nedivte se, Senjanská děvčata,
to se sešla sreća i nesreća,
moje sreća a jejich nesreća,
moje sreća nesreći svázala (Vuk pjes. III. 292).

Sréći i Nesréci ustanovuje dle pozdějšího názoru osud.

Zajímavý jest vztah mezi Srećí a Bohem; v národních písních a pořekadlech jmenuje se často Sreća vedle Boha jako samostatná bytost, na př.: S vama došla svaka sreća i sam Gospod Bog (Vuk pjes. I. 18). — Susrela te dobra sreća i Gospodin Bog (ib. I. 32). — Odnese me (praví nevěsta) Bog i sreća Jovu (ženichu) na dvore (ib. I. 34). — Tako njemu Bog i sreća dade (ib. II. 51; srv. Af. III. 411; Krauss 128; Veselov. Raz. XIII. 243).

Rusové a Poláci znají Dolji; Velkorusové říkají jí také prostě Sčastьe. Líčí se v hojných báchorkách ruských jako bílá žena v chatrném žebráckém oděvu, která se může proměniti také v myš. Jest dobrá nebo zlá. Dobrá Dolja stará se o svého svěřence dnem i nocí, od narození až do smrti jest mu věrnou služebnicí; opatruje děti, zalévá pole i zahrady rosou, honí mu ryby v síť a roje včel v úl, chrání ho před dravou zvěří, ošetřuje jeho stádo, přivádí mu kupce, zvyšuje cenu obilí a dává mu zdraví. Neostýchá se ani vybírati pěkné plné klasy ze snopů cizích a strkati je do snopů svého miláčka. Bydlí nejraději za pecí nebo leží pod košem. Hojné jsou o ní průpovědi jako „Tvoja dolja tobi robe.“ „Čom emu ne pit, koli ego dolja ne spit,“ říká se o člověku, který hýří a přece má všeho dost; nebo „Ležuchovi Bog dolju dae.“

---

*) Krauss v Mitth. XVI. 102—162 (Sreća. Glück und Schicksal im Volksglauben der Südslaven); Potebnja, O dolě i srodnych s neju suščestvach (Drevnosti, Trudy moskov. archeolog. obščestva I. 153—196). Ukrajinské báchorky o Dolji viz v Etnogr. Obozr. 1890. I. 88—93.

Dolja jeví se jako Sreća vedle Boha samostatnou a neodvislou bytostí. Dívka opuštěná od milence kvílí:

„Ach Bože můj milosrdný! Či to tvoje vůle?
Či je v světě taká druhá, či jen moje dolja?"

Matka jí odpovídá:

„Nenaříkej na tu božskou vůli,
toliko naříkej na lichou dolju!"

Dolji vzývají zvláště dívky při svatbě. Nevěsta běloruská opouštějíc otcovský dům praví: „Dobrá Dolje! pojď za mnou z peci plamenem, z chaty komínem!" Bez Dojle nic se nepořídí, jak mnohá přísloví dosvědčují na př.: „Bez dolje vdej se třeba za pána — a pán se scvrkne;" nebo „Ne to sirota, co rodu nemá, a to sirota, co dolje nemá."

Ale běda tomu, komu se dostane zlá, lichá Dolja (Nedolja); byť i pracoval a se přičiňoval, nic mu to neprospívá. Dolja jeho jen spí, nebo se strojí a veselí, a nechce mu pomáhati. Její moc jest velmi obsáhlá, odtud přísloví: „Své nedolje ani koněm neobjedeš." V národních písních maloruských a běloruských nalézáme četné nářky na zlou Dolji, které nelze ani prodati, ani v lese zavésti, ani v moři utopiti (Af. III. 394—395). Toliko někdy se stává, že vymrskána byvši pomáhá svému pánu; kromě toho jest také v národním podání rozšířen názor, že Dolja zná se někdy jen v jistém oboru činnosti lidské. Mužík, jemuž v hospodářství nic se nedařilo, chopil se dle rady své Dolje kupectví a zbohatl (srv. Čub. II. č. 128).

Poláci a Malorusové říkají liché Dolji Licho. Člověk ho hledal, a ukázalo se mu jako jednooký velikán nebo jako vysoká, hubená a křivá osoba ženská o jednom oku (Erb. báje 83—85; poh. 156). Krek (Einl. 665—759) dokazuje podobnost jeho s řeckým Polyfemem. Také v české pohádce (Erb. poh. 19) jeví se štěstí jako osoba.

3. Osud a Sudba.

Jakožto dárce štěstí nebo neštěstí jmenuje se v srbských báchorkách Osud, v ruských Sudьba.

Osud bydlil o samotě daleko za horami; jeden den žil ve stkvělém paláci a měl všeho hojnost, druhý den měl už jen obyčejný dům a večeřel skrovně; třetí den přebýval v nízké chatrči a musil celý den pracovati v potu tváří svých, aby si vydělal kus chleba. Podle toho jak sám žil, uděloval také dětem narozeným osud: jeděm dostalo se bohatství, druhým jen skrovný život, třetím bída a nouze (Vuk prip. 89; Valjavec 236—237; Erb. báje 71. poh. 244). Ve variantě této skazky jeví se místo Osudu stařec s bílou bradou až po pás, bydlící v lese v roztrhané jizbičce, v níž plál oheň. Podle toho doutnal-li jen či se rozhoříval či jasně planul, uděloval štěstí nebo neštěstí (Krauss 100). V jiných variantech zastupuje Osud sám Bůh nebo Pilát (Krauss, Volksgl. 26 a d.).

V maloruské skazce zastupuje Osud stařena Sudba, která bydlí v lese; každé noci oznamuje jí tajemný hlas, kolik dětí se narodilo. Také ona udělovala podle toho, jak sama žila, bohatství nebo chudobu (Af. III. 391—392). Ve variantě této báchorky zastupuje ji sám Bůh, jemuž anděl oznamuje, kdo se narodil, a ptá se, co mu Bůh usoudí (Af. III. 336—338). V jiné skazce maloruské vypravuje se o dědu, který sedí jeden den na křesle zlatém, druhý na stříbrném, třetí na měděném a podle toho uděluje osud dětem toho dne narozeným (Čub. II. 1. č. 126).

4. Hoře (Gore).

Zosobněné Hoře mění se v černého havrana, ve psa nebo v ženštinu oblečenou hadry, pronásleduje všady lidi a usedá jim na hřbet; marně ubíhají před ním v čisté pole, v temný les, v bystrou řeku a jinam, Hoře stále jich následuje, toliko hrob poskytne jim bezpečného útulku před nástrahami krutého Hoře. Samo se vychvaluje, že není skuliny, kudy by neproniklo, a na dotvrzenou vleze v náboj kola. Mnohdy smiluje se přece nad usouženým ubožákem a v největší nouzi ukáže mu poklad, z něhož zbohatne. Časem podaří se také člověku Hoře někde uvězniti a zavříti, načež usměje se naň štěstí (Af. III. 397—402).

5. Bída a Nouze.

Bída (rus. Běda, malorus. Bida, pol. Biéda, srb. Bijeda) jeví se v národních písních, báchorkách a pořekadlech slovanských jako samostatná bytost nadpřirozená, která chodí po světě, hledá lidí a zmocňuje se jich. Poláci bájí, že se podobá štíhlé, svižné a bledé panně, která bydlí za pecí, kdež časem vrzáním se ozývá; zdrobněle jí říkají „Biédusa“ (Erb. poh. 122; Zbiór IX. 52). Rusové a Malorusové představují si ji jako vysokou, hubenou a křivou osobu ženskou o jednom oku, která pojídá lidi (Erb. báje 83; Čub. II. 85—87). V obdobné báchorce české jeví se jako hrozný obr (J. K. z Radostova, Nár. poh. 536—540). Bída číhá tajně na lidi, pronásleduje je a chopivši se jich sedne jim na plece, bije, dusí a mučí je, provázejíc je krok za krokem až do hrobu. Rodí prý se s člověkem, zasnubuje se mu, a proto se jí nelze zbaviti. Jsou však přece v národních báchorkách doklady, že lidé Bídu ošidili a z moci její lstí se vybavili. Hojná jsou o ní pořekadla: „Běda chodit ne po lěsu a po ljudam“; „Ne kličь bidi do sebe, sama prijde do tebe“; „Kogo bida ućěpiccja, togo trimaeccja i rukami i nogami“; „Bida bidu porodila, a bidu čort“; „Niech cię bieda weźmie!“; „Našla ga bijeda na suhu putu“ a j. Jako Bída zosobňuje se i Nužda (nouze) (Af. III. 396—397). S nimi souvisí i Obida, Kručina a j.

6. Zlydni.*)

K tomuto druhu nepříznivých bytostí, které dle víry lidu hubí lidský blahobyt, náležejí také Zlydni; jsou to po mínění Malorusů malinké bytosti křivého vzrůstu, které žijí za pecí. Nelze se jich zbaviti, odtud pořekadlo; „Bagastvo — dočasne, a zlydni — dovični.“ Od Nedolje a podobných bytostí liší se tím, že připoutáni jsou k určitému místu, nikoliv k určité osobě (v. Af. III. 404—405; 407—408; Čub. I. 211; II. č. 110—112).

* * *

O vzájemném vztahu vyjmenovaných právě bytostí sudby pojednal nejlépe Veselovskij (Raz. XIII.). Dokládaje se národních tradic slovanských tvrdí, že osudu dle prvotného názoru dostává se člověku narozením; dává jej především matka dle národní písně:

Zrodila mne máti v zelené doubravě,
nedala mi máti ni štěstí ni dolje (Metlin. 108).

V severoruských žalozpěvech stěžuje si jinoch, že rodiče nadělili ho neštěstím (Barsov, Pričit. sêver. kraja I. 1. 84). S tím souvisí pověra rozšířená nejen u Slovanů, nýbrž i u jiných národů, že kdo narodí se v košilce (srb. sretna košuljica, lat. pileus naturalis, něm. Wehmutterhäubchen), tomu dostává se štěstí.**) Ale nejen rodiče jsou dárci osudu, nýbrž i rod, dědové, předci; za tou příčinou obětovalo se od starých Slovanů rodu. Řadou s rodem jmenuje se máti rožanice, které obětovali jako rodu „chleby i sýry i med.“ Že rožanice vystupují jako dárkyně osudu a ne rod sám, vysvětluje se asi tím, že spojení novorozených dětí se známou rožanicí (matkou) bylo těsnější a zřejmější než s celým rodem Rožanice zbožněny byly po smrti a pojímány jako démonické bytosti, které určují osud novorozenců. Podobně byly římské Junones, ochranitelky žen, původně duše mrtvých (defunctorum animae) a staroseverské Dîsir jsou duchové zemřelých matek, které přešly v ponětí dárkyň sudby. V tomto smyslu jest tedy Rožanice vlastně sudba dědičně rodem ustanovená, které ujíti nelze. Zosobněním této přirozené sudby člověka jako démonické bytosti vyvinuly se další představy o Rožanicích; především se věřilo, že novorozencům osud určují a usuzují, z čehož povstaly názvy: Urisnice, Narъčnice, Sudice, Sojenice a p. V pověrách charvatských a slovenských jest přechod od Rožanic k Sudicím dosud znatelný. neboť v nich oba názvy (Rojenice i Sojenice) v téže funkci se vyskytují. Množství Rožanic objasňujeme si původním jejich významem — matky rodu; trojčet jejich jest pak oblíbená epická podrobnost. Nit, kterou předou, jest prostým výrazem představy o spojitosti osudu s rodem; potvrzují to písně srbské, v nichž Sreća navinuje se kolem člověka jako nit.

---

*) Sumcov, Kulьt. perež. §. 98.
**) Sumcov, Dětskaja sоročka v Kulьt. perež. §. 78.

Řadu představ o sudbě změnilo značně ponětí o náhodě, štěstí nebo neštěstí nahodilém, neočekávaném; osud narozením určený nebyl tím ovšem úplně odstraněn, nýbrž spojil se s náhodou. Tak povstala srb. Sreća (= vstrěča, stsl. sъręšta, occursus, ἀπάντημα συνάντημα), která od Rožanic tím se liší, že jest nahodilá, neočekávaná a neurčená. Sreća má se k Rožanici asi tak jako lat. fors, fortuna k sors, fatum. Idea náhody rozšířila dřívější názory o sudbě a povstalo mínění, že ji lze spoutati, vymrskati nebo za jinou vyměniti.

Ruská Dolja tím hlavně od srbské Sreće se liší, že u větší míře zachovalo se v ní ponětí sudby rodem člověku udělené, tedy nezbytné a nezměnitelné. Z tohoto názoru Dolje přísné a nevyhnutelné vyvinuly se snad ve fantasii ruského lidu hlavně jen negativné obrazy sudby: Hoře, Bída, Nouze, Kručina a p.

Idea náhodnosti k ponětí sudby připojená mohla dále vésti k otázce, proč Sreća tak nerovnoměrně je rozdělena mezi lidem, proč tomu přeje, onomu ne, odkud a od koho vychází tento výběr? Odpovědí na tuto otázku, která pojala v sebe nejen Sreći — náhodu, nýbrž i starší představy o přirozené sudbě, jest obraz srbského Osudu, který řídí Sreći i Nesreći.

Další vliv v rozvoj představ o sudbě mělo učení křesťanské; Sreća i Dolja podržely sice z větší části svůj původní význam, ale pozbyly vnější samostatnosti, podřízeny byvše Bohu. Také idea náhodnosti znenáhla ustupovala představě o božské prozřetelnosti. Konečně proniklo i domnění, že štěstí či neštěstí netoliko se udělují, nýbrž že si je člověk sám zasluhuje dobrými nebo hříšnými skutky.

Určování osudu lidí dle hvězd, dle šťastných nebo nešťastných dní rozšířilo se u Slovanů bezpochyby vlivem překladů z literatury byzantské, v nichž planeta překládá se slovem rožanice, ačkoliv je možno, že již před tím víra ve spojení osudu lidského s hvězdami Slovanům byla známa a vlivem astrologie byzantské jen hlouběji se zakořenila. Výtvorem této víry jsou také Zlydni (= zlé dni), zosobnění nešťastných dní.

7. Smrt.

Kromě obyčejné představy Smrti jako kostlivce s kosou zachovalo se u Slovanů také starší ponětí o této záhubné bytosti. V moravské pohádce se praví, že „Smrt byla hezká ženská jako jiná ženská" (Kuld. poh. II. 97; srv. Zbiór II. 129). Čechové a Slovinci si ji představují jako velikou bílou ženu v hustý závoj zahalenou (Č. Č. Mus. 1855. 56; Paj. Črt. 217); Rusové jako nevěstu nebo hezkou dívku v bílém oděvu (Af. III. 57); Malorusové jako ženu, která sedíc v bahně prosí kolemjdoucích, aby ji vytáhli, nebo jako stařenu v bílém rouše s rozpuštěnými vlasy (Af. III. 807; Čub. I. 217). Sandoměřští Lesováci věří, že Smrt jest bělounká jako sníh a chodí tak přistrojená jako jiná ženská, jest však velmi veliká, tak že hlavou dosahuje až po střechu (Arch. V. 656). V Čechách představují si Smrtnici jako

ženu oděnou v bílý nebo černý šat, mající na hlavě klobouk s bílým peřím, která těká pod okny domů (Grohm. Aber. C. 186). Také Lužičané věří, že Smrtnice zjevuje se v bílém šatě (Smol. pěs. II. 268).

Dle domnění na Rusi rozšířeného mění se Smrt ráda v kočku, která vyšplhá se do okna; kdo ji uvidí a vpustí do jizby, brzy umře (Af. III. 105). V Čechách se věří, že Smrt v podobě bílé paní přichází pod okna domu, kde leží nemocný, a ptá se, jsou-li všichni doma. Řeknou-li, že jsou, Smrt jim poví, zdali nemocný se uzdraví nebo zemře. Ale řeknou-li, že nejsou všichni doma, Smrt odpoví, že nemá kdy čekati, a nemocný zemře (Groh. Sag. 70).

Dle vypravování lidu na Moravě Smrt bydlí v temnostech limbu, kde má veliké sklepy; tam hoří svíčky: malé, hrubé, prostřední — každého člověka věk. Jak se dítě narodí, nastrčí a rozžehne mu Smrt svíci; když svíce dohoří, musí člověk zemříti (Kuld. poh. II. 97. 266). Také Malorusové věří, že Smrt žije pod zemí ve veliké chatě, která je osvětlena svícemi, z nichž některé začínají hořeti, jiné jsou v polovici, jiné dohořívají (Af. III. 203). Když člověk má zemříti, dostavuje se Smrt k němu; stane-li v hlavách, není nemocnému pomoci, postaví-li se v nohách, může se nadíti uzdravení. Mnohdy ji lidé tím ošidili, že nemocného i s lůžkem obrátili (Kuld. poh. II. 97; Čub. I. 217). Aby Smrt neměla k nemocnému moci, kladou na Rusi do hlav postele kříž, obrazy a svěcenou vodu, aby ji odtud vypudili (Čub. I. 217). Kromě toho zjevuje se Smrt ráda na křižovatkách.

Způsob, jakým lidi hubí, jest rozmanitý; starodávný názor zachoval se v národní písni moravské, kde se praví, že Smrt lidi střelami ubíjí:

> Střelila ho smrti
> Střelú přeukrutnú
> A pichla ho v srdce
> Převelice těžce (Suš. pís. 10; srv. 11).

V jiné písni moravské se tvrdí, že Smrt lidi násilně dáví:

> Smrt na to nedbala,
> Do dveří se brala,
> Hned ho za krk vzala
>
> A o zem nim prala,
> A takhle ho stiskla,
>Ež krev z něho vyšla (Suš. pís. 12).

Malorusové věří, že Smrt neviditelně vyjímá z člověka duši (Čub. I. 217). V národní báchorce moravské přikládá se jí zelená ratolest, kterou šustne člověka pod krk a uspí ho na věky (Kuld. poh. II. 97). Kromě toho jsou kosa, srp, hrábě a pila její zbraně, zvláště v legendách (Af. III. 47).

Chůze její jest velmi rychlá a moc téměř neobmezená; dle ruských skazek závisí na vůli Boha, který jí určuje, koho má usmrtiti (Af. III. 50). Smrt nelze uprositi, — proto Bulhaři myslí, že chodí se zavázanýma ušima (Af. III. 51), — ani uplatiti. V národní tradici jsou však přece doklady, že ji lidé přelstili, spoutali a aspoň na čas z její moci se vyprostili (Kuld. poh. II. 97; Af. III. 50; Čub. I. 217—219). O jejím stotožňování se Sudičkami bylo již výše promluveno.

Mnohem horší než obyčejná Smrt jest **Morová žena** (rusky čuma, jazva, svirěpica, pol. dżuma, srb. a slov. kuga, charv. čuma, bulh. černá žena). Představuje se jako ohromná žena v bílém oděvu s černými rozcuchanými vlasy; dle víry Charvatů má kozí nohy. Může se proměniti v kočku, koně, krávu, strakaté tele, ptáka, klubko příze nebo zákolník u vozu. Obyčejně jezdí na voze. Poláci míní, že jezdí na černém a vysokém voze uprostřed velikého zástupu podivuhodných oblud, provázena jsouc zpěvem a zvukem bubínků (Erb. báje 90—91; poh. 126—127). Na jihozápadní Rusi představují si ji jako bohatou paní jezdící ve voze, do něhož šest bílých koní jest zapřaženo a za kterým běží rychlí psové. Po cestě a po ulicích rozhazuje peníze a jiné cenné věci; kdo zvedne něco, musí umříti (Čub. I. 222). Kola vozu, na němž jede Kuga, silně skřípají, kdykoliv se Čuma blíží. Slovinci myslí, že přijíždí na lodi přes Sávu (Af. III. 113).

Kuga sedává na poli nebo u cesty; mnohdy přichází i do stavení a koho najde, tomu sedne na záda a dá se od něho nésti tam, kde lidé mají mříti. Jest velmi lehká, tak že ji možno místo od místa bez obtíže přenésti (Glas. 37. 167, 168). Srbové věří, že jsou tři sestry Kugy, které mají za mořem svou zemi, kde samotny žijí; Bůh posílá je na místa, kde lidé mnoho hřeší, a rozkazuje jim, kolik lidí mají zahubiti (Vuk rječ. 311; Ilić slav. 299; Srbadija II. 76). Čuma přijedši k domu ptá se pod oknem: „A čy estь Čuma v domi?“ Řeknou-li, že není, rozstůňou se a pomrou. Aby ji odpudili, vynímají ve všech domech rámy z oken, chtíce naznačiti, že tam nikdo nebydlí. V Srbsku se také bájí, že Kuga nemá k lidem moci, dokud se s někým v domě nepobratří nebo neposestří (Srbadija II. 76).

Způsob, jakým lidi usmrcuje, jest rozmanitý; buď posílá na lidi a zvířata jedovaté střely (Af. III. 103), nebo dotkne se čela člověka prstem (Glas. 37. 168), vpouští do bytů svůj otravující dech (Af. III. 108) nebo věje červeným (ohnivým) šátkem na všecky čtyři strany (ib. 107).

Všeobecně se míní, že bojí se psův a koček; psi prý mnoho Kug roztrhají. Dle mínění Bulharů kočka byla starší sestra Čumy a často ji bila; proto při moru kočky skrývají se před ní v peci (Af. III. 106). Charvati věří, že Kuga bojí se jen takových psův a koček, který nebyly bity pometlem ani hřeblem (Erb. báje 89). Dokud prý budou psi, dotud bude její moc obmezena. Slovinci míní, že před ní chrání broušení kosy nebo dým z velikonočních ohňů (Paj. Črt. 84). Kromě toho zná lid říkadla, jimiž ji zažehnává (Čub. I. 128).

Zuří-li mor, Srbové neříkají jí prostě Kuga, nýbrž **Kuma** (kmotra), chtíce si ji tím nakloniti. Netrpí, aby lidé večer nechávali venku nevypláchnuté sudy nebo nevymyté nádoby (Srbadija II. 76). Bulhaři obětují jí chléb se solí a víno (Af. III. 116).

V báchorce charvatské se vypravuje, že jeden král vzal si Kugu za ženu; porodila mu tři dcery s kozíma nohama, které začaly také lidi zabíjeti jako jejich matka (Erb. báje 89—91).*)

---

*) Krauss, Südslav. Pestsagen, Wien 1883.

Kromě moru zosobňují se i jiné bolesti a nemoci jako démonické bytosti; zosobňování toto známo jest nejen Slovanům, nýbrž i různým národům jiným starého i nového světa.*)

Zimnice (lichoradka, propasnyca) představuje se jako hubená a kostnatá stařena (staruška-lichoradka), kterou vidí pouze člověk zimnicí stížený a to jen ve snu. Lichoradka souží nemocné rozmanitě: mne je, třese jimi do únavy, vrhá je brzy do zimy brzy do žáru a p. Místy věří ve tři sestry lichoradky. Lid zná rozmanité prostředky, aby se jí zbavil. Dávají nemocnému užívati dehtu, peluňky, dubové kůry, česneku, vodky se solí; zvláště věci ostře zapáchající prý ji zapuzují, proto nemocného podkuřují nebo mu dávají zapálenou dýmku, aby kouřem ji vyhnal, nebo musí nemocný vypiti směs z tabáku a vodky, vysrknouti kalíšek vodky skrz čibuk a p. Také hrst země se svěžího hrobu ji odhání; k nejobvyklejším prostředkům patří však zaříkávání a nápisy na dveřích (Sumcov kulьt. §. 101).

Rusové zosobňují hostec (gostecь) jako zlého ducha, který žije v kostech člověka; bývá mužského nebo ženského rodu. Dokud nevejde v člověka, žije na různých místech; člověku, kterého opanuje, působí bolest v očích, v šíji, v plecech, v srdci, v mozku, v kostech, vůbec v celém těle. Zbaviti se ho možno zaříkáváním, v němž se žádá, aby hostec jako kámen na svém místé ležel (Sumcov kulьt. §. 100).

Jiná nemoc pristrit, jevící se zíváním, tísní a konečně horečkou, představuje se jako malinký démon, který člověka mučí a zaříkáváním může v lesní pustiny zapuzen býti; z chaty vychází komínem spolu s dýmem (ib. §. 102).

Také neštovice (ospa matuška), uhranutí a uřknutí bývají zosobňovány (ib. 104. 105; Krauss Volksgl. 41 a d.).

---

*) Sumcov, Demoničeskoe značenie bolěznej v Kulьt. perež. §. 99 a d.; Etnograf. Obozr. 1890. I. 46—49; Živaja Stariпa 1890. 116 a j.

VI. Bůžkové domácí.

Kult bůžků domácích zakládá se hlavně na zbožňování předků. Ctění předků rozšířeno jest skoro u všech národů vzdělaných i nevzdělaných, jsouc jednou z nejobecnějších forem náboženských pokolení lidského, tak že mnozí učenci je za první stadium náboženství vůbec pokládají.*) Mrtvý předek ctěn byl jako bůžek, který i po smrti ochraňuje svou rodinu a vyžaduje služeb a úcty jejich členů jako dříve za živa.

Historické zprávy o ctění předkův u Slovanů jsou sice skrovné, zachovalyť se pouze u Helmolda o Slovanech baltských (Chron. Slav. I. 52. 83) a v písemných památkách českých, jež později uvedeny budou, ale dosavadní podání národů slovanských svědčí zřejmě o rozšířenosti a obecnosti tohoto kultu.

Na Slovensku zachoval se dosud název „buožik, buožiček domácí"; že pojmenování to jest staré, dosvědčuje název polský „domove ubożęta" (dle dokladu z r. 1579 srv. Arch. XI. 138) a ruský „uboze" (lemures) u Lasického (De diis Samagit. ed. Mannhardt p. 16).

1. Dědové.

Nejrozšířenější název bůžka domácího jest Děd, Did, Dziad, Děduška; slova tato souvisí se stsl. dêdъ, πάππος, avus. Báječné názory o něm povstaly z představ o duši předka, k nimž přimknuly se různorodé představy o ohni jakožto rodovém ochránci (Sumcov Kulьt. str. 102).

Začneme s národním podáním Rusův, ježto víra v ochranného bůžka domácího na Rusi velice jest rozšířena a báje o něm jsou velmi živé.**) Říká se mu obecně Děduška domovoj. V malmyžském újezdě (vjatské gubernii) vypravují, že se ukazuje lidem jako

*) Srv. Krejčí v List. fil. XVI. 201—210.

**) Afanasjev op. c. II. 66 sq.; Majkov, Velikorusskija zaklinanija str. 158 sq.; Rybnikov, Pěsni IV. 230—233; Čub. op. c. I. 192; Miller Opyt. I. 1. 98—100; Etnograf. Obozr. 1889. II. 76—77; Živaja Starina 1890. otd. I. 117 a j.

stařeček ve vzrůstu pětiletého hocha, oděn jsa červenou košilkou a opásán tmavomodrým pasem. Tvář jeho jest vráskovitá, brada bílá, vlasy na hlavě žlutošedé a zrak jeho přímo ohněm planoucí. V Sibiři si představují Domového jako malého kosmatého starce s dlouhou bradou i domnívají se, že žije v peci. V jiných oblastech ruského carství znají ho jako tlustého, malého starce v krátkém tmavošedém kabátě nebo v tmavomodrém kaftaně s pasem světle červeným; někdy jest oděn pouze červenou košilkou, má šedou kudrnatou bradu, vlasy kosmaté, jež částečně i tvář zastiňují, hlas hrubý a dutý. Rád zlostně bručí a nadává užívaje výrazů čistě národních, mnohdy i hrubých a sprostých. Vůbec přijímá na sebe rád podobu ruského hospodáře, jehož šaty mnohdy také obléká, ale vždy je zase do pořádku ukládá.

Domový může se proměniti ve všelijaká zvířata (ve psa, v kočku, medvěda s lidskou hlavou), ale jako bytost lidská je prý po těle pokryt hustou srstí a měkkým chmýřím, jen líce kolem očí a nosu jsou holé. I dlaně a chodidla má srstí pokryty; srstnatou dlaní hladí v noci spící, kteří to zřejmě cítí. Hladí-li je měkkou a teplou rukou, věstí to štěstí a blahobyt, hladí-li je dlaní chladnou a štětinatou, znamená to neštěstí a bídu. Rovněž se bájí, zjeví-li se chlupatý, že přináší štěstí, ukáže-li se někomu holý, zvěstuje mu bídu.*)

Avšak Děduška domového není snadno viděti, neboť zřídka se ukazuje lidem; kdo ho spatří, oněmí prý nebo umře. Nejčastěji se zjevuje před nějakým neštěstím. Jednou hospodyně procitši časně ráno rozdělala na krbu oheň a chtěla jíti pro vodu. Vešedši do domu, nenalezla vědra; myslila, že si ho vypůjčil soused. Kráčela tedy k řece a hle! spatřila tam malinkého starčíka v červené košilce, jak váží jejími vědry vodu, aby domácí krávu hněduchu napojil. Podíval se na hospodyni — zraky jeho plály jako dva žhavé uhlíky — selka se ulekla a horem pádem letěla domů. Sotva přišla na dvůr, viděla, běda, jak celá jizba je v plameni. Zjev Děduška zvěstoval požár.

V každém domě žije jeden Děduška. Má mnohdy ženu a děti; dcery jeho jsou právě tak svůdné a lstivé jako Víly, láska smrtelníků k nim je vždy zhoubná. Bájí se též o milostném spojení Domového s vdovami. Obecně rozšířena je pověra, že žije ve světnici za pecí nebo pod ní; odtud říká se mu u Bělorusů Padpečka, u Poláků Vygoriščе. Ale nežije jen ve světnici, nýbrž i v lázních, sušárnách, vinopalnách, slovem všady, kde je pec, usídlí se Domový. Dle svého sídla jmenuje se Bannik (Bannyj), když v lázních se zdržuje, Gumennik, když v stodole sídlí, Podovinnik, když v sušárně žije.**) Domový v lázních žije za pecí nebo pod lavicí k výpotu určené, odkud zavznívá jeho sykot, smích a lomoz. Proto není radno dlouho do noci trvati v lázních, ježto tam straší Bannik, který ztrestá zvláště toho, kdo bez modlitby začíná se mýti. Když ve smolenské

*) Podobnou věštbou dovídají se ruské dívky, jakého dostanou muže. V určitou dobu jdou za noci do ohrady mezi ovce a chytají je; chytí-li děvuška po prvé ovci huňatou, dostane bohatého ženicha, chytí-li ostříhanou, provdá se za chudého.

**) Bannik = chvost v parní lázni; ovin je místo k sušení obilí; gumennik je perna v stodole.

gubernii vstupují na lavici k výpotu, volají: „Křtěný na lavici, nekřtěný s lavice!“ Jako každý pravověrný Rus koupá se i Domový rád, pročež odcházejíce z lázně připravují proň vědro vody i chvost, by se mohl umýti a vyprati. Oblíbené místo jeho jest též práh domu, který odděluje rodinu od ciziny. Když po křtu přinesou dítě z kostela, béře je otec na ruku a klade na několik minut na práh domu, což se jmenuje „osvjatitь rebenka čerez porog,“ *) totiž uvésti nového člena rodiny pod ochranu bohů domácích. Práh jest vůbec místem posvátným jako krb a pod práh zakopávají se různá kouzla, by dům byl šťasten.

Děduška domový jest ideál hospodáře, jak jej ruský lid pojal, proto jsou v jeho typickém obraze sjednoceny všechny hlavní vlastnosti hospodářovy. Někde říkají mu za tou příčinou Chozjain, Chozjainuško (u Čechů Hospodáříček). Že se rád šatí jako hospodář, výše bylo poznamenáno. Chrání dům před každým neštěstím a rozmnožuje jeho blahobyt. Vypravuje se, že v noci křesá si oheň pomocí křemene a ocílky, by si po domě posvítil, mnohdy svítí si voskovými svíčkami obcházeje chlévy. Stále se stará a pečuje, by bylo vše v pořádku; dohlíží na chasu i na dělníky, v noci lze slyšet, jak sám pilně pracuje. Chrání dům před Lěšími a čarodějnicemi. Sedláku, který se mu zná zavděčiti, vše se daří; kupuje lacino, prodává draho, má nejlepší obilí a nikdy mu nepotluče. Domový krade jiným, aby jen rozmnožil statek svého hospodáře; svým miláčkům uštědřuje tajemné dary jako čapku-nevidimku, boty-skorochody a rubl neraz-měnnyj.

Domový cítí rodinné slasti a strasti. Zemře-li někdo z domácích, vyje v noci dávaje na jevo svou bolest a svůj žal. Smrt hospodářovu předpovídá těžkými vzdechy a pláčem; někdy sedne si k práci hospodářově a pokryje svou hlavu čapkou.**) Před morem, vojnou, požárem vycházejí Domoví ze vsi a vyjí děsně na výhonech. Ježto pečuje o blahobyt rodinný, říká se mu Žirovik, t. j. duch bydlící v lidském příbytku a udělující mu blaho a spokojenost (žirovatь = žíti v hojnosti). Bělorusové volají ho též Kljecnikem, který v komoře (špižírně) přebývá.

Rád zdržuje se také na dvoře, od čehož Dvorový sluje. V jaroslavské gubernii dělají mu sídlo na dvoře. Někde v koutě dvora ohraničí se nevelké místo kolíky a kladou se tam koláče, chléb a sůl. Kromě jiného stará se Domový také o píchov domácích zvířat. V ohledu tom jest velmi bdělý a pečlivý, maje všecka zvířata spočtena; obětuje-li se někdy Vodníkovi husa, odsekne se jí hlava a pověsí se na dvůr, aby Děduška nepoznal, že hus ubylo, a nerozhněval se.

Po tom, že ochraňuje dobytek v chlévě, nazývá se Chlěvnik, Sarajnik (saraj = kůlna), Konjušnik (konjušnja = konírna), Tabunnik (tabun = stádo koní). O tak řečeném čistém čtvrtku a slavném vzkříšení možno ho viděti v chlévě, kde sedí skryt v koutě. Zbohatne-li někdo v krátké době dobytkem, říká se, že mu Domový pomáhá. Při

*) Výklad tohoto rčení podává Sumcov, Kulьt. perež. str. 179.

**) Jest totiž v některých krajinách obyčejem, zemře-li někdo v domácnosti, že hospodář tak dlouho hlavy své nepokryje, dokud mrtvý není pohřben.

stěhování v nový příbytek odporučují se mu znovu krávy slovy: „Kormilec, baťuška, kormilca, matuška, kak ja ljublju etich korovušek, černuchonek, sivuchonek atd. — tak i vy jich ljubite!“ Bělorusové mu říkají Bagan; chodí za stádem rohatého dobytka, chrání ho před nemocemi a rozmnožuje jeho počet. Hněvá-li se, jsou zvířata jalová, jehňata a telata hynou hned při narození. Jinak jmenují ho Bělorusové Vazila;*) jest ochráncem koní. V této vlastnosti představují si ho v lidské podobě, ale s koňskýma ušima a s kopyty; jsouť mu koně ze všech domácích zvířat nejmilejší. Obyčejně jednoho z nich zvláště opatruje, čistí, sype mu lepší oves než ostatním, hladí jeho srst, zaplétá ocas a hřívu. V noci rád na koni si vyjíždí, proto bývají mnohdy ráno koně spoceni od jeho jízdy. K zálibě Domového v koních ukazují mnohé pověry. V některých újezdech voroněžské gubernie pustí se nově koupený kůň na dvůr těmito slovy: „Nechaj uže Domovoj sam najde dlja nej misto!“ Kde se kůň zastaví, tam přeje si Domový, aby byl umístěn, a mnohdy za tou příčinou i konírny na to místo postavují. V jiných guberniích vedou koupenou kobylu do stáje, nízko se klanějíce obracejí se ke každému koutu chléva a volají: „Vot tebě, chozjain, mochnatyj zvěrь! ljubi jego, poj da kormi!“ Nebo: „Děduško-atamanuško! poljubi mojego černějuška (dle srsti), poj, kormi syto, gladь gladko, sam ne šuti i ženy ne spuščaj, i dětej uklikaj unimaj!“ Provaz, na kterém koupené zvíře přivedli na dvůr, věšívají u peci.

Každý Domový miluje nějakou barvu a jen ta svědčí domu a zvláště dobytku. Aby hospodář poznal, jaká barva se Domovému líbí, nastrojí to, jak v gubernii orlovské vypravují, takto: Na vzkříšení vezme kousek velikonočního chleba, zabalí jej v hadřík a pověsí v konírně. Po šesti nedělích se podívá, jaké barvy jsou v chlebě červi; takové barvy kupuje koně. Zejména v gubernii jaroslavské a nižegrodské kupují krávy a koně dle barvy, jakou Domový miluje. Jest pověst v lidu, že se sedlákovi koně nedařili, proto že neznal barvy svého Domového. Konečně dostal klisnu barvy, jaká byla po chuti Domového; „Votъ eto lošadь — tak lošadь ne prežnim četa!“ zvolal Domový a od té doby se hospodáři koně dařili.

Žádný dům nemůže býti dle víry lidu ruského bez ochrany Domového, z čehož pošly zvláštní zvyky a obyčeje při stavbě nového domu. V domě nově vystavěném štěstí a blahobyt může teprva tehdy kvésti, když v něm zemře hlava rodiny, která ochráncem domovým se stane. Zachovala se dosud u Rusův pověra, že po vystavění nového domu brzy hospodář zemře; rovněž se věří, že z rodiny v brzku zemře ten, kdo nejdříve v nový dům vejde. Také se vypravuje, že zemře do roka, kdo první na místo vstoupí, kde položen je kámen základní. Aby se to předešlo, obětuje se na tom místě jehně neb černý kohout. Venkované v gubernii archangelské jsou přesvědčeni, že nový dům může býti vystavěn toliko na hlavu jednoho z těch, kteří tam žíti budou; aby se lidí ušetřilo, zabíjejí při zá-

*) Afanasjev odvozuje slovo to od voziti; spíše souvisí s názvem sv. Vasilije, ochráncem dobytka.

kladech domu nějakého živočicha, zakopají jej do země a kladou na tom místě základní kámen. Mnohdy dříve než se začne stavěti, přijde hospodář s hospodyní k základům, useknou kohoutu hlavu a zakopají ji tam, kde bude úhelný kámen; obyčejně se to děje po tají. Jinde zakopávají do základu peníze a obilí, by v domě nescházelo peněz ni chleba. Ve volyňské gubernii přikládají k penězům a chlebu také sůl a med. Chtějíce vyšetřiti, které místo jest pro stavbu domu nejpříhodnější, nasypou na hromádku rež; za určitý čas pozorují, zda je hromada tknuta nebo netknuta. Zůstane-li netknuta, místo jest šťastné, v případě druhém hledají místa jiného.

Mnohdy konají se podobné oběti až při stěhování do domu nově zbudovaného; dříve než tam vejdou, házejí do vnitř kočku, kohouta nebo slepici.*) V gubernii kurské členové rodiny stěhujíce se do domu nově vystavěného, uříznou na prahu nového domu slepici hlavu a zakopají ji pod prvním koutem světnice. Jinde na Rusi naznačují tesaři, začínajíce stavěti dům, při prvých úderech sekerou hlavu dobytčí neb ptačí a jsou přesvědčeni, že naznačený tvor v brzku uschne a zahyne. Vesničané varují se proto rozhněvati si při začátku stavby tesaře a krmí je velmi štědře a pečlivě bojíce se, aby nezaložili nového domu na hlavu hospodářovu neb kohos jiného z domácích, kterému by bylo v krátké době umříti. V dobách pohanských obětovány byly skutečně životy lidské, jež měly založiti štěstí a blahobyt nového domu. Zachovalo se nám o tom staré podání o Novgorodě. Když Slavensk spustl a mělo se stavěti nové město, poslali po starém obyčeji starší lidu před východem slunce na všecky strany jezdce, by zajali prvou duši živou, kterou potkají. Namanulo se jim dítě; bylo vzato a položeno v základy pevnosti, která po té nazvána „Dětincem.“

Hojnější stopy krvavých těchto obětí nalézáme u Srbův a Bulharů. V národních písních srbských a bulharských často se děje zmínka, že lidé, zejména jinoši a dívky, při stavbách kostelů, tvrzí, měst, mostův a j. do základů zazděni byli. Bulharská píseň takto jest ukončena:

Blažena je tato Vila,
že jest kladla za dva sloupy,
za dva sloupy dva junáky,
nesnoubené, neženaté.

Blažena je tato Vila,
že jest kladla dvě panenky,
dvě panenky ve dvě brány,
nezadané, neprovdané.

Erben a s ním Voráček domnívají se, že toto zazdívání živých lidí do základů zděných budov dálo se za oběť matce zemi, neb i bohyním, které jako Samovily v písních se vyskytují. Myslím, že z uvedených pověr ruských nad vši pochybnost je dokázáno, že obětmi těmito chtěli si lidé pojistiti ochránce a strážce nového sídla, který by jim zdaru a štěstí poskytoval a před bídou je varoval.**)

*) Totéž děje se v Polsku, ve Slezsku a jinde; srv. Goł. pol. 140; Wisła III. 506; Vlast. I. 196; Dobš. slov. 47.

**) Děsná tato pověra rozšířena byla nejen u Slovanů, nýbrž také u Germánů, Řekův, Rumunův a j. Srv. Erben, Obětování zemi v Č. Č. M. 1848. 31 až 52; Voráček, Poh. oběti u Bulharů v Slov. Sbor. II. 507. 533; Jireček Cest. 277. 444; Karanov, Period. spis. VII. 128—134; Krauss, Das Bauopfer bei den

Stěhuje-li se rodina do jiného příbytku, třeba vždy vzíti rodinného penata s sebou. V permské gubernii stěhují se pravidlem časně z rána, dříve než kohout po prvé zazpívá. Hospodyně pokryje stůl ubrusem, přinese naň chléb a sůl; hospodář zapálí svíčku před ikony, a když se všichni pomodlili, sejme se skříně ikony a klade si je za ňádra. Po té otevře dvéře u sklepa a nakloniv se tam volá: „Suséduško, bratanuško! poďme v nový dům; jako jsme žili ve starém domě krásně a blaze, budeme žíti i v novém; miluj můj skot i rodinu!“ Potom vezme hospodář kohouta a slepici do rukou, hospodyně chléb, sůl a kvásek, i jdou do nového příbytku. Nejdříve hospodář pustí do domu kohouta a slepici čekaje, až kohout zazpívá; pak vejde do světnice a rozestavuje ikony se slovy: „Poď jen suséduško, bratanuško!“ Po té následuje společná modlitba; všichni se uklánějí k jednotlivým koutům světnice. Hospodyně klade chléb a sůl na stůl a rozdělá oheň na krbu. Podobný obřad zachovává se i v jiných guberniích velko- a běloruských. Jinde tchyně neb nejstarší žena v starém domě vytopí pec a když drva shořela, vyhrabe řeřavé uhlí na krb. Pak připraví si čistý hrnek a bílý ubrus; právě v poledne vsype žhavé uhlí do hrnku a přikryje hrnek ubrusem. Otevřevši dvéře a obrátivši se k zadnímu koutu světnice, kde stojí pec, volá: „Milosti, prosim, Děduška, k nam na novoje žilьe!“ Po té nese hrnek s uhlím do nového domu, kde hospodář neb hospodyně ji v otevřených vratech očekávají, chléb a sůl v rukou držíce. Hluboce se uklánějí a zvou opět Domového slovy: „Milosti prosím, Děduška, na nové místo!“ Potom stařena kráčí do světnice, jsouc doprovázena mladým hospodářem, který chléb a sůl nese, a mladou hospodyní. Stařena postaví hrnek na krb, sejme ubrus, třese jím do všech koutův, aby vypustila Domového a svinuvši ubrus vysype přinesené uhlí do peci. Hrnek pak rozbije na kousky, které v noci pod přední kout světnice zakope.

Někde položí se ve sklepě pod podlahou nového domu pro Domového malý bochníček chleba a na něj sůl, pak číše mléka. Přihotoviv to jde hospodář v noci v pouhé košili v starý dům a hovoří: „Klanjajus tebě, chozjain batjuško, i prošu tebja požalovatь k nam v novyja choromy: tam dlja tebja i městečko teplenькoje, i ugoščenjico malenькoje sdělano!“ Bez tohoto pozvání Domový nepřijde do nového příbytku a naříká celou noc. Také když světnice s jednoho místa na druhé se mění, konají se podobné obřady. V noci když vysoko na nebi lesknou se hvězdy, hlava rodiny béře nenačatý chléb, klade jej s poklonou uprostřed nového dvora a prosí Děduška, by s chlebem a solí a se spokojeností přešel na místo nové.

S děduškou Domovým možno lehce se sdružiti; děje se to takto. Hospodář vyjde v hluboké půlnoci na dvůr, postaví se tváří k měsíci a zvolá: „Chozjain stanь pereda mnoj, kak list pered travoj — ni čeren, ni zelen no takov, kakov ja. Ja prines tebě krasnoje jajčko.“ Domový se zjeví v lidské podobě a obdržev krásné vajíčko,

---

Südslaven, Wien 1887 (z Mittheil. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien Bd. XVII. 1887); Sumcov, Kulьtur. pereživanija §. 26. 27; viz literaturu toho předmětu v Etnogr. Obozr. 1889. II. 157. 2, III. 154.

jest spokojen. Jiní věří, že to musí býti vejce, kterým kněz po jitřní o světlé vzkříšení nejdříve se požehnal. S takovým vejcem a se svíčkou rozsvícenou, která hořela také o jitřní v kostele, hospodář musí na dvůr se postaviti a zvolati: „Djadja dvorovoj! prichodi ko mně, ni zelen kak dubravnyj list, ni sinъ kak rěčnoj val; prichodi kakov ja, ja tebě christovskoje jajčko dam!“ Tehdy vyjde z chléva Domový a přidruží se k tomu, kdo ho vyzval. O vidění tom třeba zachovávati tajemství, jinak Domový donutí člověka k samovraždě neb zapálí dům. Místo vejce berou se také tyto přípravy. Vezme se plakun-tráva,*) ne však s černým kořenem, jaký obyčejně tráva tato má, nýbrž s bílým a zavěsí se na hedvábný pás; pak třeba vzíti ozim ze tří polí, zavázati ji v uzel a přivázati uzel k hadí hlavičce, která visí na šňůře místo kříže; po té vloží se v jedno ucho srsť kozí, v druhé poslední svitek koudele, který se odhazuje, když se dopřádá, a jejž třeba tajně od všech domácích vzíti. Kdo jest takto vypraven, odebéře se v noci do chléva a zavře dvéře, i začne volati Domového těmito slovy: „Suséduško-domoséduško! rab k tebě idet, nizko golovu neset, ne tomi ego naprasno, a zavedi s nim prijatstvo, pokažisъ jemu v svojem oblikě, zavedi s nim družbu, da služi jemu legku službu!“ Toto zaklínání třeba opakovati, buď až zapějí kohouti, aneb až se zjeví Domový. V prvém případě odloží se zaklínání na druhou noc, v druhém nutno chopiti se jednou rukou za kořen plakuna, druhou za hadí hlavičku a pevně za ně se držeti, jinak by Děduška člověka nemilostivě porval. Zjeví-li se Domový, může s ním učiniti smlouvu, v níž zaváže se Domový sedlákovi konati některé služby, začež mu sedlák slíbí, že pro něj na dvoře bude chovati kozu a že mu dá každou noc voskovou svíci.**)

U Rusů činí se vždy rozdíl mezi Domovým vlastním a cizím. Vlastní Domový spojen je s rodinou svazky pokrevními a jest domu přízniv; cizí však je vždy rodině nepřátelským a škodlivým. Béře seno, odhání drůbež ze dvora a krade, kde co může. Zachovala se dosud starodávná modlitba, v níž se Bůh prosí, aby chránil dům „ot čorta strašnago, ot čužago domovago.“ Domoví různých rodin podstupují nezřídka mezi sebou boj; každý hájí prospěchu svého domu. Při boji tom se stává, že silnější vítězí a v domě přemoženého se usazuje. Přecházeje do nového bytu otec rodiny zve s sebou svého Domového; v chlévě nového domu věsí se hlava medvědí, by tam zlí lidé cizího domového nevpustili. Sacharov vykládá, že se to děje za tím účelem, by cizí Domový nepodstoupil boje s dobrým a neseslabil ho. Je prý to upomínka rodového nepřátelství Slovanů; jako se svářily jednotlivé rody tak i jejich geniové. Přemůže-li cizí Domový domácího, začne obyvatele soužiti, způsobuje nepokoj a hluk; škodí drůbeži, béře dobytku potravu, koním cuchá hřívy a mučí je jízdou, svrhuje hospodáře se saní neb s vozu, svléká ho v noci, sha-

---

*) Plakun-tráva rovná se bezpochyby našim „slzičkám“; vypravuje se o ní, že povstala ze slz Bohorodičky, srv. Sobotka, Rost. str. 254.

**) Domový prý je nerad po tmě, proto si křeše oheň neb rozsvěcuje voskovou svíci.

zuje ho s postele, dusí a štípá ve spánku domácí a jinak je znepokojuje. Proto vyhání se z domu, což se děje takto. Metlami tluče se po stěnách a plotech se slovy: „Čužoj domovoj, podi domoj!“ U večer všichni domácí oblékají se ve sváteční šat, vycházejí na dvůr a zvou svého Domového: „Děduška-domovoj! prichodi k nam domoj-dom domitь i skotinu voditь!“ Jinde jezdí se po dvoře na koni a máchá se ve vzduchu pometlem se slovy: „Baťuška domovoj! ne razori dvor, ne pogubi životinu!“ Časem pometlo napouští se dehtem, aby se Domovému udělala lysina, načež vyběhne ze dvora. Domovoj bojuje také s polními Rusalkami, když příliš blízko k domu se odvážily, chtíce domu škoditi.

Také se stává, že domácí Domový i na svou rodinu rozhněvá; přihází se to zvláště, nepřinášejí li se mu patřičné oběti. Za služby jeho třeba se mu totiž odměniti a jídlo mu předkládati. Nejraději jí chléb, sůl, pirohy a svítek. U některých venkovanů jest obyčej při večeři předložiti Domovému zvláštní příbor, kamž od každého jídla se mu položí část. Až všichni usnou, přijde Domový a nají se. Jmenovitě 28. ledna staví se pro něj po večeři na krb hrnek kaše, který se obloží kolem žhavým uhlím. Opomine-li to hospodyně učiniti, stane se z dobrého Domového zlý; domácí lidi pronásledují nemoci, dobytek hubení, na polích jest neúroda a se všech stran hrne se na dům neštěstí.

Avšak rozhněvaného Domového lze udobřiti. Děje se to tajemnými kouzly. Někde čarující zařízne o půlnoci kohouta, vypustí jeho krev a krví tou vymývají se všecky kouty v jizbě i na dvoře, při čemž příslušné zaklínání se pronáší. Jinde vykropuje se svěcenou vodou po všech koutech světnice i dvora, v konírně se věsí medvědí hlava, neb zabitý jestřáb aneb straka; též se zakopává před domem lebka kozla, okuřuje dům a chlév medvědími neb kozími chlupy, zastrkují se kozí chlupy neb tráva „čertopoloh“ *) do skulin.

Jakkoliv Domový celkem jest povahy mírné a dobré, přece objevují se při něm druhdy démonické a škodolibé vlastnosti. Zvláště rád se přetvařuje a straší lidi, cuchá ženám vlasy a mužíkům brady, však třeba ho jen osloviti (ogovoritь), hned přestane. Nejvíce zlobí se, mění-li kůži neb zachce-li se mu ženitby s čarodějnicemi. Přihází se to dle skazek ruských 30. března od ranní zory do půlnoci. V ten čas nezná žádného pána, proto se každý bojí jíti jen k oknu. Dobytek i drůbež se slunce západem se zavírají. V té době jest tak rozzloben a rozezlen, že jest schopen obrátiti celý dům na ruby; bije koně, kouše psy, honí krávy od píce, rozhazuje nábytek, hospodáři vrhá se pod nohy a jiné věci tropí.

Huculové v Haliči jmenují domácího ducha, který dům opatruje Dído neb Díduch. **) Dídové jsou prý malé neohrabané postavy, tělo mají na píď, hlavu velikou s dlouhými vlasy a s šedivou bradou. Povahy jsou posměvačné, spojené s dobromyslností. Nejraději přebývají v bezovém keři. O koledě jest zvykem páliti slámu a ská-

---

*) Čertopoloh, že čerty plaší; pcháč carduus Sobotka, Rostl. 52, 317.
**) Čas. Č. Mus. 1839. 56.

kati přes plamen; zvyk ten zachovávaný také u Bojků, jmenuje se pálením Dída či Díducha; tím prý se zabezpečují před zlým jeho vlivem.

Bojkové v Haliči říkají mu Diďko, Díd, Diod.*) Diďko ukazuje se v postavě panáčka Němce, t. j. ve fraku, v krátkých úzkých spodcích, s kloboukem na hlavě, dříve také s copánkem; v ústech má zapálenou dýmku a svítí děsně zelenýma očima.**) Druhdy zjevuje se v podobě psa, kočky, myši a j. Bydlí nejraději v peci nebo v krbu. Lze si ho najmouti a smlouvu s ním učiniti. Plní-li hospodář slib, tehdy se Diďko hospodářství starostlivě ujímá, pase a hlídá dobytek, dohlíží na pole, včelaři sbírá roje, rybáku loví ryby, myslivci honí zvěř. Za to žádá jen staré hadry na oděv, prázdný koutеček ve světnici za lůžko a nesolené jídlo. Po smrti hospodářově slouží jeho dědici z počátku beze smlouvy, ale neuzná-li jeho služby nebo nepřijme-li jí, dělá v noci v celém domě nesnesitelný povyk a nepokoj, až přinutí hospodáře, by se odstěhoval. Diďko opouští pak také dům a stěhuje se obyčejně do močálův a bařin, kde žije s jinými divoce jsa zlým, potměšilým a mstivým. Diďkové slavívají hlučně svatby a dny porodů (babiny), osvětlujíce slavnostně své příbytky na močálech; tanec a veselá hudba rozléhá se daleko široko. Druhdy pozvali si také lidi, by jim byli při těchto hodech hudebníky; jídlo a peníze, kterých se jim dostalo, proměnily se v smetí a střepy.

Diďka si lze vychovati z nedospělého vejce, které se pod práh síně zakope, až po devíti letech Diďko se vylíhne. Bojkové si ho však nejčastěji najímají a to ve svatvečer sv. Jiří. Hospodář vezme v ten večer devět bochníků chleba bez soli a vynáší je na křižovatku před půlnocí. Tam rozkládá chleby jako kruhem čarovným a vyvolává jistými průpověďmi Diďky, aby pochutnali si na chlebě. Nejstarší a jako představený Diďků vystupuje a táže se, k jakým službám Diďka potřebuje. Po odpovědi hospodářově vybíhá Diďko k takové práci spůsobilý a vstupuje v jeho službu. Hospodář nasytiv se jeho služeb, může se ho zbaviti prodejem nebo vyhoditi ho na veřejné místo v lahvičce nebo v něčem jiném.

Afanasjev vypravuje o Diďkovi tuto báji z Haliče. Byla chata, ve které nikdo bydliti nechtěl, ježto každému, kdo se tam usadil, umíraly děti; proto stála poustkou. Ocitl se tam nějaký chudák, přišel do chaty a řekl: „Dobrý den tomu, kdo je v tomto domu!“ — „Čeho ti třeba?“ ozval se Diďko.“ — „Já, ubohý, nemám ani dvora ani krova,“ stýskal si příchozí. — „Žij zde,“ pravil Diďko, „jen poruč své ženě, by každou neděli znovu pec vymazala a dbala, aby děti nelezly na pec.“ — Chudák se tam usadil a spokojeně se svou rodinou žil. Jednou večer, když si do své bídy stěžoval, vylezl Diďko z peci a dal mu plný kotel peněz.

---

*) Čas. Č. Mus. 1841. 64—65.

**) Zajímavou analogii podávají Tartarové v Altaji, kteří představují si svého boha jako starce s dlouhými vousy oděného uniformou ruského důstojníka od dragonův (J. Lubbock, Die Entstehung d. Civilisation str. 191).

Poláci znají jen zlé Dziady. Dziad znamená u nich strašidlo, jímž hrozí se neposlušným dětem: „W nocy niewychodź, bo cię wiłk zje, Dziad weźmie!“ (Zbiór IX. 56). Straší-li po smrti někoho, třeba upraviti pro Dziadky hody (ib. IX. 34). O Dydkovi vypravují, že jest duch horský, který dle podání horníků bydlil v jeskyni hory Kadzielné pod Kielcemi. Hvízdal zlověstně a když se mu někdo ozval, zjevil se v podobě horníka, ale hned zmizel (ib. 56). V některých krajích Haliče jmenují ducha domácího Domowyk, jejž každý dobrý hospodář, chce-li míti štěstí, chovati má; zejména není v žádném mlýně bez něho pravý pořádek, pročež se říká: „Eh win ne dobryj mełnyk, u nioho nema swojoho — —.“ Domowyk podobá se opici nebo černému kocouru a sedaje na koši ve mlýnici přesívá mouku (ib. IV. 7. 3; Lud. VII. 246. §. 104).

O starých Češích*) dosvědčuje Kosmas, že ctili domácí bůžky (penates), jež praotec Čech na plecích svých do nové vlasti přinesl (Font. rer. boh. I. 5). Totéž tvrdí Dalimil, tlumoče Kosmovy „penates“ slovem „dědky“; praví do slova:

„Vybra sě (Čech) se všemi z země,
jiejž bieše Chrvati imě,
i bra sě lesem do lesa,
dědky své na plecú nesa.“

S ruským názvem domového „Chozjain“ souvisí český Hospodáříček, který nosí peníze, potravu, povídá o škodě, jaká se hospodáři právě děje a pod. Hospodáříčka možno si udělati z posedu (bryonia dioica), ale jakým spůsobem, není známo. Do sedmi let si může každý od něho pomoci, pak nikoli; po smrti Hospodáříček vezme si duši pána svého (Sob. Rost. 330).

2. Šetkové.

S pojmenováním ducha domácího Děduška souvisí významem Šetek, Šotek (šet, šiet = stařec). Zprávy o něm jsou z XVI.—XVIII. století dosti hojné. Štelcar Želetavský (O stvoření světa) vypravuje, že bylo za jeho doby zvykem posluhovati večeří Páně dítěti, aby pokojně spalo, aby ho Šotek, Hospodáříček, ďábel, duch domovní nestrašil. Kněz Havel Žalanský na začátku XVII. st. jmenuje mezi jinými domovními duchy také Šetka. Komenský, Stránský, Pešina z Čechorodu a jiní srovnávajíce Šetky stále s římskými lary a penaty dosvědčují, že byli bůžkové domácí (Zíb. ob. 194 nás.). Pověry o nich udržely se dosud v národní tradici.

Šetek vyhlíží prý jako malý klouček, jen že má na rukou a na nohou pazourky; zdržuje se nejraději v ovčárně, ale ukrývá se i v mouce a hrachu nebo na plané hruši. V zimě sedává obyčejně na kamnech a ohřívá se. Lid vypravuje o něm mnoho veselých kousků; rád škádlívá psy, kočky a moráky, a také pacholkům a děvečkám

*) Jireček J. v Č. Č. Mus. 1861. str. 358 sl.

nikdy nic dobrého neudělá, a kde co podtají kutí, všecko vyzrazuje. Kdo mu ublíží, tomu se pomstí; pacholkovi, který ho shodil s půdy, zamotal seno do vlasů tak, že se musil dát do hola ostříhati. Děvečku, která ho opařila, zapletl do žebříku, že jí musili přijít na pomoc, a měli co dělat, aby ji ze žebříku zase vypletli. Šetek ochraňuje stádo od nemocí, přináší obilí a peníze; vydají-li se peníze od něho, vrátí se zpět. Šetek vydrží prý devět let bez jídla a pití, v devátém roce vrátí se na místo, kde byl narozen, sužuje a trápí obyvatelstvo. Lze si ho vychovati z vejce od slepice prvnice, které se nosí sedm dní pod levou paždí. Známa jest průpověď: „Má šotka," t. j. vše se mu daří. „Pravý šotek" sluje člověk čtverácký, který brzy tu, brzy onde se objevuje a rozmanité žerty tropí. (Krol. pov. I. 352. 391; Č. Č. Mus. 1853. 468; 1861. 358, 359; 1863. 262—269; Erb. poh. 26—27).

Dle víry Slovinců v Štyrsku byl Šetek za starých časů dobrý duch, malý jako paleček; bydlil nejraději v kuchyni na místě, kde schovává se sůl, nebo v chlévě při mladém dobytku. Šetku musili prý od všeho, co vařili nebo pekli, nejdříve předkládati, jinak způsobil, že oheň v kamnech nehořel, nebo že všechny hrnce popukaly, krávy krví dojily a pod. Ježto byl malinké postavy, mohl se kdekoli ukrýti, odkudž tomu, kdo ho podráždil, něco vyvedl; jednomu odnesl čepici na střechu, druhému otočil pípu u sudu, že mu všechno víno vyteklo a pod. Také prý odnášejí Šetkové v noci pánve a pekáče, aby si v nich sladké buchty pekli (Paj. Črt. 227). Se Šetkem souvisí snad také Šent, Šentek, který na stromech vzdychá a každého, koho v ruce dostane, oškube nebo mu vlasy zaplete, proto se ho pastýři bojí. Proměňuje prý také lidi ve vlky a má největší moc o vánocích. Známa jest přezdívka ve Štyrsku: „Šent! Šentana para! Šentaj!" (ib. 189, 226).

3. Ludkové.

V Lužicích, na Moravě, na Slovensku a v Polsku nazývají se domácí būžkové Ludkové; to znamená malé lidi, lidičky.

Ludkové (luž. Ludki, Lužki) byli dle podání Lužických Srbů první obyvatelé v Lužicích a předci Srbů. Žili před dávnými časy a měli svého krále, který bydlil v Grodku; byli pohané a nemohouce slyšeti zvonění, vystěhovali se ze země, tak že se nyní jen zřídka ukazují. Postavy byli malé — několik jich mohlo se sesednouti do jedné díže — ale hlavu měli nepoměrně velikou a oči vypoulené; šatili se pestře a na hlavě měli zvláštní divotvornou čapku, která je činila neviditelné.

Měli svou vlastní řeč, srbskou sice, ale různě zaměněnou. Jednak měli pro některé věci zvláštní slova, hlavně zastaralá nebo dialektická, nebo pronášeli větu od konce anebo slova v převrácený pořádek měnili. Nejčastěji mluvili tak, že slovo napřed kladně pronesli a pak se záporem opakovali, na př. „Buďte tak dobří, půjčte díži nedíži, chceme chléb nechléb hotoviti."

Bydlili nejraději na horách, jež dosud ludkowe gory, gorky slují. Byty jejich podobaly se pekárnám a byly po domácku zařízeny. Ludci pěstovali obilí a měli zvláštní druh žita, kterému dosud ludkowe žito se říká. Obilí nežali, nýbrž vypichovali klasy ze stébel šidlem. Vymlátivše klasy v peci, mleli zrno na hrubo mezi dvěma kameny. Z mouky této hrubé a písčité pekli chléb tak, že vložili těsto mezi dva hladké kameny, zakopali do země, až stvrdlo. Chléb jejich byl ovšem písčitý, hrubý, hnědý a klihovatý; pekli také buchty s tvarohem. Kromě toho živili se kořínky a planým ovocem. Měli-li velikou nouzi, dlužili se chleba od lidí. Mnohdy také řezali o žních klasy na polích nebo chodili sedlákům na lusky a řepu, a brali vše, co kde k snědku bylo. Byli i řemesel znalí, jmenovitě kovářství; lidi naučili stavěti domy.

Milovali hudbu a zpěv, a uměli krásně hráti na nástroj podobný cimbálu se strunami. Měli věštího ducha a předpovídali lidem budoucnost. Žili po rodinách, vždy muž a žena; svatby a křtiny slavívali okázale. Měli dítky, které lidem rádi podvrhovali. Dítě vyměněné nazývá se přemenk (podvrženec). Jednotlivé rodiny žily spolu v nepřátelství, svádějíce prudké boje; v jedné takové bitce zhynuli prý všichni Ludkové.

Když některý Ludek zemřel, spálili příbuzní jeho tělo a popel dali do nádob, které se zbylými kostmi zahrabali do země. Při pohřbu plakali přátelé a příbuzní zemřelého velice a drželi si pod očima malé nádobky, do nichž chytali slzy; nádoby ty slzami naplněné zakopávali do země.*)

K lidem byli příchylni a dlužili se od nich díže, máselnice a hrnce. Kdo jim žádanou věc ochotně půjčil, tomu hleděli se odměniti, ale kdo je urazil, toho potrestali krutě. Přátelsky obcovali toliko s jednou rodinou, která jim byla dobře známa. Domácí předkládali jim pokrmy, zvláště proso, a bavili se s nimi. Ludkové zvali je zase k sobě, brali si je za kmotry, ano jednou pojal Ludek i dívku selskou za ženu.

Nádobky, hrnky, slzoury, kovové ozdůbky a j., jež se nalézají v starých hrobech, jsou prý památkami po Ludcích. Proto mají Lužičtí Srbové stará pohřebiště ve veliké vážnosti a nesnadno se odhodlávají v nich kopati.

Z uvedených bájí jest patrno, jak Lužičtí Srbové věrně zachovali v národním podání památku svých předků, ovšem že představy o nich spojeny byly s bájemi o trpaslících.**)

Na Moravě říká se bytostem podobným Luckové, Lučkové (Kulda poh. II. 253; Čas. Mat. Mor. III. 123; Koleda I. 229). Na Slovensku slují Lútky. Vypravuje se o nich, že jsou postavy malé „na piaď“ a bydlí v horách; oděni jsou jako havíři, kterým se také

*) Pokud tyto báje shodují se s nálezy archaeologickými, snažil jsem se vyložiti ve Světozoru roč. XVI. str. 507. 518.

**) Nejhojnější báje o Ludcích shromáždil Veckenstedt a Schulenburg; pokus o výklad jejich podal Veckenstedt (Verhandl. IX. 104 nás.). Srv. můj článek v Koledě roč. V. 1880. č. 22—25.

nejčastěji zjevují. Který havíř se jim zavděčí nějakým darem, tomu povědí o zlaté rudě. Milují zvláště mladé lidi počestného chování a chodí na jejich svatby, začež se mladomanželům bohatě odměňují. Zlé lidi a lakomé zavádějí do propastí báňských, z kterých těžko vyváznou; dostanou-li se i ven na světlo, přece do roka zemrou. Pod Železníkem nedaleko Sirka v dolině Turca ukázali prý se Lútci r. 1831 a předpovídali: „Kde bude, mor bude, pod Železným vrchom nebude.“ Z tamějších havířů nezemřel prý nikdo morem (Dobš. slov. 114. 7).

Lužickým Ludkům rovnají se Krasnoludi, Krasnoludci, o nichž znají Poláci v Poznansku mnohé báje. Jsou to malí lidé s velikou hlavou, ošklivou tváří a drsnými vousy; od pestrého oděvu slují bezpochyby Krasno-ludci. Člověku podivně oblečenému se říká: „Wyglądasz jak Krasnoludek.“ Žijí v děrách, za pecí nebo pod komínem v příbytcích lidských, často čtyři rodiny pospolu. Ježto žijí pod zemí, jmenují se Podziomkové. Lidem prokazují rozličné služby; často pomáhali hospodyni stlouci máslo nebo upéci chléb. Ovčáka, který jim dal jehně, pozvali na svatbu a chránili jeho stáda. O svatbách jezdí na malých vozících, v něž zapřaženi jsou drobní koníci, a jedí na zlatých talířích; při tom tančí při hudbě, která bzučí jako roj včel nebo much. Jsou-li lidmi překvapeni, posazují si na hlavu červené čepičky a jsou neviditelni. Ženě, která byla Krásnoludce za kmotru, dali hrst smetí, které venku proměnilo se ve zlato. Jsou však tím nebezpečni, že kradou nekřtěné děti a podvrhují za ně své neúhledné a ošklivé o veliké hlavě. Dítě takové neroste, jest nečisté, křiklavé, mnoho jí a nenaučí se správně mluviti. Zbavují se ho obyčejně bitím. Věří se, že dokud Krasnoludci se zjevovali, bylo na světě mnohem lépe; nyní ukazují se už jen zřídka, proto je ve světě bída a nedostatek. Začali prý vymírati, když byly zavedeny zvony (Lud III. 104. 34—35; XV. 20—23; Zbiór II. 140—142; Wisła III. 729).

4. Krosnalci, Krośnięta, Karzelci, Koboldové a p.

Při Ludcích bylo poznamenáno, že se v nich spojil kult předků s kultem trpaslíků; totéž platí o Krosnalcích, Karzelcích a podobných jim bytostech.

Krosnalci (zakrslíci) známi jsou zvláště Polákům na Kujavsku; věří se o nich, že bydlí v myších děrách (myszorách). Za měsíčné noci vylézají ze svého úkrytu a běhají po jizbě bavíce se. Lidem neškodí, ale vyhrožuje-li se jim nebo byli-li postrašeni, rostou náhle a mohou se v obry (olbrzymy) proměniti (Lud III. 35).

Poláci v Prusku a na Pomoří (Kašubové) nazývají je Krośnięta nebo Dremne, Drumne, t. j. drobní, malí. Obyčejně nosí červené čapky a červené sukně. Krośnięta bydlila u jednoho sedláka, který o tom nevěděl, ale pozoroval, že mu všichni koně až na jednoho zhubeněli. Proto bděl, aby poznal, co s koni se děje. Prvou noc viděl, jak Krośnięta jednoho koně dobře krmila a na něm jezdila.

Z hřívy udělala si uzdu, kromě toho spletla žíně hřívy v dlouhý vrkoč, aby mohla po něm na koně vylézti a dobře se ho držeti. Totéž pozoroval druhou noc. Třetí noc se ho jedno zeptalo, proč po nich slídí? Sedlák se omlouval řka, že chtěl zvěděti, proč jenom jeden kůň jest tak pěkný a tučný, kdežto ostatní vyhublí a zmoření. Krośnię mu odpovědělo, že budou všichni tak pěkní, dovolí-li jim činiti, co budou chtíti. Sedlák svolil a dostal peníze, aby mlčel; vědělť, prozradí-li to, že povede se mu zle a brzy umře. Od té doby koně dařili se mu znamenitě, štěstí a blahobyt usadily se v jeho domě. Krośnięta bydlila v jizbě pod ohništěm; jednou sedlák viděl, že jedno přišlo do kouta. Ostatní skupila se kolem sedláka, nosila mu víno, kořalku, pivo a chléb vyzývajíce ho, aby jedl a pil. Zároveň ho požádala, aby jim opatřil babičku. Sedlák ji přivedl. Po skončené práci ptalo se jí Krośnię, co za to žádá. Nechtěla nic; tu vzalo jedno Krośnię lopatu a vsypalo babičce něco do zástěry. Když vyšla ven, myslila, že je to prach, a vysypala to na zemi; ale byly to peníze. — Jedna dívka měla zvyk, že česajíc se házela vlasy na ohniště. Tu zjevilo se jí Krośnię a prosilo jí, aby toho již nečinila, že jim to velice škodí; neuposlechne-li, bude prý s ní zle. Dívka ta přišla do kouta a prosila Krośnię za kmotru. Šlo a do peřinky přineslo dva talíře zakryté; když dívka je odkryla, poznala, že jsou to její vlasy, které do ohně házela. Po té vyměnilo jí Krośnię dítě a dalo jí své, které mělo velikou hubu, veliký nos a veliké ruce, ač samo bylo malé. Ani kněz, ani kdo jiný toho dítěte zbaviti jí nemohl. — Jednou přišlo Krośnię do stavení, vzalo tam z kolébky dítě a položilo za ně koště. Matka začala koště řádně mrskati, načež vlastní dítě bylo jí vráceno, ale brzy prý zemřelo.

Krośnięta bydlila ráda v chlévě a krmila voly. Tu rozvalen byl chlév, a Krośnięta nevěděla, kam se uchýliti. Přestěhovala se do jizby; když lidé šli spat, vařila si jídlo. Lidé to zpozorovali a postavili na ohniště skořápky z vajec. Krośnięta se divila, že lidé v takových hrncích vaří, ale brzy poznala, že jim to obyvatelé úmyslně dělají, proto se vystěhovala. Od té doby vedlo se hospodáři zle; Krośnięta kradla mu píci a krmila jí dobytek hospodáře, u něhož se usadila. Proto Krośnięta jsou hospodáři vždy prospěšna, udržují chlév v pořádku a krmí dobytek. Kdo jest jim přízniv, tomu pomáhají, ale běda tomu, kdo jim protivenství činí. Jeden muž viděl šest Krośniąt; byla malá, měla červené čepičky a držela se za ruce. Žila ve starém dvoře, kde dříve lidé bydlili. Jednou pekla jeho žena chléb a stála u peci; muž seděl v jizbě na lavici. V tom vešla do světnice dvě Krośnięta, prastará ženská a mladičký chlapík; měla malý vozík, který táhli dva bílí koně. Za nima přišel starý mužský a mladičká ženská, a s nimi kněz, který měl starou s mladým a mladou se starým oddati. Muž sedící na lavici vida to zvolal: „Tak ne! ale starou se starým a mladou s mladým!“ Jak to řekl, zmizeli. Zbytky po koních jejich proměnily se v peníze (Cenôv. skôrb 124. 141—142).

U Rusův a Poláků známi jsou K a r ł o v é, K a r l í c i, K a r z e ł c i.*) Dle víry lidu polského budou žíti po nás lidech K a r ł o v é a po nich

*) Z něm. K e r l, šved. t o m t e K a r l = dvorový.

Krasnoludci. Objevují se už nyní a jsou o polovici menší než my, ale velice mocní. Meškají pod zemí a časem vyměňují své děti, které jsou žravé a ošklivé. Matka strojila kdysi jídlo a vyšla ven na dvůr. Vrátivši se našla vše snědéno. Nikdo nebyl v jizbě leč dítě v kolébce. Druhý den si počíhala a viděla, že dítě to snědlo. Vybila mu pořádně a vrhla je na smetiště. Karłové je vzali a vrátili lidské. Jiný podvrženec vyrostl, a ač byl dospělý, přece jen v komínku sedával. Jednou sedlák vezl hrách a vozem zavadil o sloup ve vratech. Sedlák nemohl vozem hnouti. V tom podvrženec vyletěl z komínka, pozdvihl vůz a zase vlezl do komínka. Sedlák mu vypráskal a hodil ho na smetiště, odkud Karłové si ho odnesli. — Dva Karłové chodili pracovat kováři; měli roztrhané sukně. Kovář jim je spravil a položil na kovadlo. Karłové přišli a myslíce, že jich už nepotřebuje, plačky odešli (Lud XV. 19—20).

Karzełci nosí malé čapky, nazvané mgliste kapturki, které činí je neviditelnými. Chlap nějaký mlátil a srazil Karzełkovi čapku; zjevil se mu, ale hned zase vlezl do skuliny. S lidmi žili v přátelství, toliko na zlé nevražili. Často pomáhali v létě pracovati na poli nebo na lukách a sedávali ve stínu dlouhých a silných haluzí. Jednou lidé zlovolní se tam vkradli a nařezali tu haluz, že sotva u pně držela. Ráno, když Karzełkové přišli a na haluz usedli, spadli dolů a lidé se jim ještě vysmáli. Naříkali prý takto:

O, jakže niebo wysoko,
a niewierność jakże wielka!
Dzisiaj tutaj i już nigdy!

Po té opustili nevděčný kraj. — O Karzełkovi, který zachránil kněžnu Wiesławu a jejího syna vychovával, vypravují Poláci v Pozňani (Lud. XIV. 118—125). Bydlil za pecí pod cihlami a měl lysou hlavu, proto mu říkali též Łysalek. V pohádce velkopolské popisuje se říše Karłů takto. Krásné krajinky ozdobeny byly křišťálovými horami, nad něž vynikaly hory ze zlata a stříbra. Pole a louky se tam leskly a žlutozelené stromy a rostliny vydávaly libou vůni. Na zemi míhali se Karłové a pokřikovali jako skřehot žabí. Muži měli na sobě červené šaty, po kterých zlaté proužky a ozdůbky se táhly; hlavy měli pokryté černými čapkami. Ženské měly bílé nebo blankytné sukně a černé aksamítové šněrovačky sepjaté zlatými nebo stříbrnými záponkami. Vlasy měly uměle zapletené a ozdobené perlami a drahými kameny (Lud. XIV. 126).

U Lužičanů rozšířeno jest ještě jméno Kobud, Kołtk (Kobołt, Kubołćik, Kubošćik a pod.), které se domácímu bůžku přikládá. Že povstalo z německého Kobold,*) jak se od st. 13. domácí geniové u Germánů jmenují, jest na bíle dni. Pověsti o nich jsou podobné jako o Ludcích.

Kobud (Kobod) jest malý mužík, který bydlí v odlehlých koutech stavení, v dřevníku, na půdě, v komoře, ve sklepě a jinde. Žádá, aby byl dobře krmen; nejraději jí pivní polévku, v níž na-

*) Z řeckého κόβαλος, latinsky cobalus (Grimm, D. Myth. 470).

drobeno chleba, a mléko. Kdo mu jídlo na určité místo předkládá, za toho v noci pracuje, umývá hrnce, čistí stoly, přede, nosí obilí, jež jinde krade, nebo peníze, při čemž měnívá se v straku. Za dřívějších dob prý panská čeleď měla Kobudy k práci; ti za ni pracovali, řezanku řezali a čistili. Jednou lehl si pocestný v hospodě, kde měla děvečka Kobuda, na stůl; v noci Kobud přišel, položil pocestného na zem, umyl stůl a zase pocestného naň položil. — Jeden muž koupil si za dva stříbrné groše bílou vestu, kterou doma na hřebík pověsil, nevěda, kdo v kapse její se skrývá. Ráno našel plnou řezačku řezanky. Někdo mu poradil, aby postavil každou noc do řezačky mléko, moučnou polévku a kousky chleba. Ráno, když si přišel pro hrnec, našel v něm dvojgrošák. Konečně ho to omrzelo a chtěl se Kobuda zbaviti; prodal vestu za dva groše a měl od něho pokoj.

Není-li Kobud dobře krmen, tropí v noci hluk a hřmot po celém domě, děsí obyvatele a shazuje je s postele. Kobud jest velmi rychlý, proto se říká: „Tak fiks ak Kobud." Rád béře na se podobu telete. Při plném měsíci ukazuje se nemocným. Získati ho možno v noci před narozením Páně na křižovatce; jednou šel v ten čas člověk nějaký na křižovatku a za chvíli uslyšel hrozný hřmot. Přijel k němu ohnivý vůz s dvěma ohnivými koni; ve voze seděl ohnivý muž, který mu o Kobudovi pověděl. (Haupt, Sagenb. d. Lausitz I. 56. 55; Smol. pěs. II. 267; Haupt, Zwergsagen aus der Ober- und Niederlausitz v Zeitschr. f. deutsche Myth. und Sittenkunde IV. 211—228; Schul. 153—156.)

5. Skřítkové.

Ve starých slovnících českých překládá se slovem Skřítek Škrietek, latinské lar domesticus, titivillus, na př. Rozkochaný: titivillus — škrietek; Rešel: lar domesticus — škřítek; nomenclat. lat. boh.: skřieteg — titivillus. Komenský tlumočí latinské famulantes lares et penates, česky „posluhující škritkové a hospodáříčkové (šotkové)." Křesťané hleděli na něj jako na ďábla a v tom smyslu záhy slova toho užívali, na př. v Mastičkáři: „Pro tuť (mast) baby skřietkem (scrzyetkem) k čertu vzletie" (3*a*). Hus vytýkaje duchovním, že při modlitbě v rychlosti vynechávají některá slova, zmiňuje se o přísloví, že slova podobná sbírá „skřietek". Ctibor Tovačovský z Cimburka v Hádání Pravdy a Lži praví: „Tožt to dítě za nekřtěné položí a odsoudí za skřítka nebo diblíka." Věřilo se tedy, že Skřítkové jsou duše nekřtěňátek. Jak kněz Havel Žalanský zaznamenal, Skřítkové prý opatrují statek, krmí a hlídají dobytek; v noci však tropí divoké reje a znepokojují domácí. Poličanský (Pokuty, vyd. 1613) dotvrzuje, že Skřítkové ukazovali se hospodáři i jeho čeledi za doby noční v rozličných tvářnostech, v osobách a v spůsobách. „Jednoho času nočního, když měsíc stavení osvítil, oni svým obyčejem po stavení a střechách běhajíce, štěbetali a hráli jako malé děti. A hospodář chtěje se na ně podívati, vyšel

nahoru na pavlač, vystoupil nahoru na zábradlo, upadl zpátkem na zemi a srazil hlavu, a tu hned duši vypustil nemohše říci: Bože, buď milostiv mně hříšnému. A hned v tu hodinu slyšáno tu od těch škřítků plakání a naříkání, jako by litovali smrti a zahynutí jeho" (Zíbrt ob. 199). Kromě toho zaznamenává, že komu Skřítkové „nejvíce na hlavě vlasy zmotrchají a spletou, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího považoval" (ib. 199. 201).

Památka Skřítka žije dosud v mnohých úslovích, jako „Není ani křístka doma," které již Zuzana Černínova uvádí. „Je to pravý skřítek," říká se o člověku malém a pohyblivém. Klení „Aby tě skřítek vzal" známo bylo ode dávna v Čechách a na Moravě. Na Moravě se věří, že dítě, jemuž vlasy ne dolů, nýbrž nahoru jako vylíznuty rostou, má Skřítka (Kul. poh. II. 331; Lid. I. 133). Skřítek dle ponětí lidu ve Slezsku zjevuje se jako malý panáček, který často hospodáři nebo hospodyni „zaškvaří". Hochům hrajícím rád sedne na míč, tak že ho nemohou nalézti; proto Skřítka shánějí pliváním (Vlast. I. 46). Slováci říkají mu Škrata nebo Škriatek (Němc. slov. II. 62).

U Poláků znám jest Skrzatek, Skrzat, Skrzot. Nejstarší známou zprávu písemnou o něm čteme v Giłovského výkladu z r. 1579: „bo widáni są źiemscy skryátkowie, domowe vbożęta, leśni sátyrowie, wodni topcowie, gorne ię̨dze, powietrzni duchowie" (Arch. XI. 138). V národním podání představuje se jako pták, zvláště jako zmoklé kuře, které křídla a ocas vleče po zemi; béře na sebe také podobu husy nebo malých ptáčkův, okolo nichž jiskry srší: to Skrzatci tak létají. Rodí se z vejce zvláštního tvaru, nosí-li se určitý čas pod paždí. Chodí na sýpku a krade obilí; za nepohody zalétá do příbytků lidských. Kdo ho přijme pod střechu, má z něho užitek; Skrzatek nosí mu obilí a činí hospodáře bohatým a zámožným. Proto se říká: „Ej trzeba jechać do Poznania i kupić sobie takiego Skrzata, takiego waba, żeby pieniądz był w mieszku." Vydává pištivé zvuky, odtud úsloví: „Piszczycz jak Skrzatek." Utíká-li někdo příliš rychle, praví se: „Leci jak Skrzat!" Obvyklá jest kletba: „Bodaj cię Skrzaci wzięli!" Kdo chudě a bídně vypadá, o tom se říká: „Wygląda jak Skrzat." Mešká na pustých místech a ukazuje se večer a v noci, blýskaje divě očima. Lítá okolo domův a krade děti nebo je vyměňuje; dítě takové sluje Otmiana (Lud. XI. 201; XV. 25—27).

Slovinci v Štyrsku věří, že Škrat, Škratec nosí peníze a obilí. Béře na se rozmanité podoby, brzy vyhlíží jako mladý chasník, brzy jako starý muž nebo jako stará bába. Oděn bývá v zelenou suknici a na hlavě má rudou čapku, která ho činí neviditelným. Po celém těle prý jest chlupatý, pročež tělo své pečlivě ukrývá. Rád se proměňuje ve zvířata, jako kočku, psa, husu; nese-li peníze, vyhlíží jako hořící koště, z něhož srší jiskry. Škratec zdržuje se nejraději v horách a hustých lesích, a netrpí, by někdo v lese hlasitě pokřikoval. Za dne sedává na buku nebo odpočívá v temné jeskyni a spí; v noci navštěvuje vsi a vyhledává kováren, v nichž za noci kuje a buší. Také ve vodě prý přebývá. V Sotli na místě „Malé peklo" zvaném

bydlil Škrat; zjevoval se jako muž oblečený v černé spodky a zelenou sukni, na nohou měl zlaté střevíce se stříbrnými podpatky a na hlavě červenou čapku. Vozil se po vodě na voze zlatém, který vlekli ohromní raci, jež popoháněl bičem z hadích kostí; na cestu svítili mu hadi plameny, které jim šlehaly z hrdel. Lidem neubližoval a neškodil, ale netrpěl, aby ryby a raky ve vodě, kde přebýval, lovili. Ježto tam ryb a raků se jen hemžilo, nezdržel se mnohdy některý rybář a vrhl tam svou síť, ale místo ryb vytáhl samé lidské kosti; z vody ozval se posměšný hlas: „Tu máš odměnu, že jsi mi pomáhal loviti!“ Škrat tento byl úhlavním nepřítelem Vodníka, který nedaleko bydlil.

Škratce možno si zaklínáním do služby najmouti nebo z vejce od černé slepice vychovati, nosí-li se devět dní pod paždí. Za službu třeba mu slíbiti sebe, ženu, dítě nebo aspoň nějaký úd těla lidského a smlouvu ujednanou pak podepsati vlastní krví. Škratec nosí mu za to vše, cokoliv si přeje, dá-li mu jen na okno znamení, co má přinésti. Věci přinesené klade na okno, s penězi obyčejně létá jako ohnivé koště komínem do domu. Rád jí kaši z prosa, pročež mu ji třeba, kdykoliv něco přinese, na okno předkládati. Jakkoliv jest nadmíru chytrý, přece ho lidé ošidili; člověk, který mu slíbil za službu matku se všemi dětmi, dal mu, když za rok pro výslužbu přišel, slepici se všemi kuřaty; jiný slíbiv mu nohu, dal mu nohu od stolu. Peníze jeho mění se mnohdy v uhlí. Lid myslí, že meteory jsou létající Škratové (Paj. Črt. 228—230).

U Charvatů sluje Š k r a p e c a líčí se jako D i v á ž e n a (šumski vrag). Zdá se, že i srbský K r a t e l j (Vuk rječ), který jest geniem moru, totožný jest se Škratcem (srv. Krauss v Mitth. XIII. 156—159).

Škratové známi jsou i jiným národům, zejména Němcům (stň. scrat, scrato, střň. schrate, nň. schratt), odkud také bezpochyby toto slovo k Slovanům přešlo. Původně znamenal Škrat l e s n í b y t o s t a význam ten mají dosud Škratové u Němců (srv. Mannh. Baum. I. 114 sq.). U Slovanů přeneseno slovo Škrat na bůžka domácího a jen zřídka vyskytuje se význam jeho původní, na př. l e s n í S k ř í t e k v Čechách, Š k r a p e c u Charvatů. Ve smyslu křesťanském znamená Škrat ďábla.

6 Had hospodáříček.

Had byl od starodávna u různých národů symbolem bůžka domácího, ježto rád přilne k určitému místu, odkudž se nevzdaluje; zároveň jest také obrazem plodnosti zemské. V Čechách sluje H a d h o s p o d á ř í č e k nebo d o m o v n í č e k. Poličanský (Pokuty 1613) toto o něm zaznamenal: „— A jiní uhlídajíc ho (hada) ve dvoře a zvláště když jest veliký, jmenují ho šťastným s t a r ý m h o s p o d á ř e m“ (Zíb. ob. 203—204). Had hospodáříček bydlí dle víry lidu pod pecí nebo pod prahem, proto nemá se na práh tlouci; nosí peníze, obilí, mléko a máslo, které jinde krade. Kdo ho zabije, ničí štěstí a blahobyt domácí. Mnohdy bydlí v domě dva hadi, samec a samička, obraz to

hospodáře a hospodyně. Umře-li Had hospodáříček, jest i hospodáři umříti (Květy 1847. 531; Č. Č. M. 1850. 180). Ve Slezsku věří, že když volá domácí had zpod stola kr kr kr, hospodář nebo hospodyně zemře (Vlast. 45—46). V Lužicích známa jest víra, že v každém domě žijí dva hadi: góspodaŕ a góspoza. Zemře-li hospodář, zemře i had góspodaŕ; zemře-li hospodyně, umírá i had góspoza. Hadů těch netřeba krmiti, neboť chodí sami do stájů ke kravám a ssají jejich mléko (Schul. 96). Poláci znají hada žitného a mléčného, z nichž jeden rozmnožuje bohatství na poli, druhý chrání krav. Bydlí v chatě pod pecí a požívá zvláštní úcty jako ochránce domácího štěstí. Totéž mínění o hadu mají Malorusové (Čub. I. 65; Zbiór XI. 221). Také Srbové věří, že nesmí se had (zmija) v domě zabiti, ježto by zemřel některý člen rodiny (Srbadija 1876. 91). Hadi (smokové a zmeji) mají v prostonárodních pověrách bulharských vynikající místo; bydlí v domech a požívají všeobecné úcty. Lidé dávají jim píti mléko; kdo je zabije, vypadají mu vlasy [Jir. Cest. 274. 24]. *)

Pověra, že hadi pijí rádi mléko a ssají krávy, neshoduje se nijak se skutečností, neboť dle svědectví odborníků had požívá jen tvrdé potravy a mléka se vůbec nedotkne. Z toho následuje, že pověru tuto nemající realného podkladu mythicky vykládati sluší. Duha, jak výše vyloženo (str. 69), označuje se metaforicky jako smok (had), který ssaje vodu. Obraz „had ssaje mléko krav" znamenal tedy původně „duha táhne vodu z mračen," neboť se mračna jako zvířata (krávy) pojímala. Časem pozbyla tato metafora svého původního významu, a co se dříve bájilo o hadu-duze, přeneslo se na hady vůbec, zvláště pak na hady jakožto ochránce domácího blahobytu a štěstí (Sumcov, Kulьt. str. 98. 298 a d.).

---

*) Pověry o hadech v Bulharsku sestavil Karanov v Period. spis. IX. 129 a d.; o hadech v Polsku viz Zbiór V. 168 nás.; o hadech v podání prostonárodním pojednává Košťál v Zlaté Praze r. VIII. č. 37 a d.

VII. Vily a Rusalky.

1. V i l y.*)

Vily známy jsou Jihoslovanům, Rusům a částečně i severozápadním Slovanům. O Vilách děje se zmínka již v listině bulharského caře Konstantina Asěna (1258—1277), kdež jmenuje se vilski kladez (pramen) v Prilepsku (Šaf. Památ. 25). Kromě toho jmenují se Vily často v rukopisných památkách staroruských v sousedství Peruna, Chorsa, Volosa a jiných bůžků, kterým Slované se klaněli, žertvy jim předkládajíce (srv. Krek Einl. 384—385. 407; Veselovskij v Ž. M. N. P. č. 264. 8—11). Bulhaři říkají Vilam nyní Samovily, v Thrakii Samodivy. Nejstarší zmínka o Samovilách nalézá se v pergamenovém rukopise srbském, kde čteme, že v Bulhařích plno jest pověr, brodnic (čarodějnic) a Samovil. V jiném rukopise srbském ze XIV. st. se praví: „Iz mlada postradajet zli drug. budet Samovili brat" (Cod. Chodoš. 134. Mikl. Lex.). L. 1756. v Gabrově pod Balkánem přepsán byl život sv. Jana Rylského, kdež se praví, že ženy a baby čarují u Samovil a brodnic (Jir. Děj. 82). V bulh. legendě o Alexandru Mak. odpovídá Samovila Nereidě (Arch. I. 608—611). Že báje o Vilách u Srbův a Charvatů jsou starodávné, dosvědčují některé písemné památky; v srbském překladě Trojanské povídky připomíná se mořská Vila a u starších básníků charvatských naráží se často na pověry o Vilách, které celkem souhlasí s dosavadními tradicemi národními.**)

O původě svém pěje sama Vila:

„Ale mne, mne horskou Vilu,
mne zrodila hora příkrá;
a ta v listí zavila mne,
a ta rosou kojila mne,
a mne v náruč bóra vzala,
ta mne chůva kolébala!"

(Vuk pjes. I. 65; Kapper II. 16).

---

*) Kukuljević Saksinski v Arkivu za pov. jugosl. I. 86—104; Vuk živ. i obič. 211; Af. III. 152—186; Nadko Nodilo v Radu 91. 181—221; J. Hrubý ve Světozoru 1880 č. 23—29. 31—32; Wagner, Vily u lidu bulharského v Koledě III. č. 22. 23; Krauss, Volksgl. 69 a d.

**) Srv. Arch. f. slav. Phil. V. 92.

Srbové kromě toho věří, že Vily rodí se z trávy (colchicum autumnale), která na lukách roste; tráva ta má ráno za rosy na sobě jakési sliny a z těch rodí se prý Vily. Podobně líčí původ báječné panny báchorka slovenská (Škult. pov. 19). Pověry tyto ukazují zřejmě na oblačný původ Vil, neboť hora jest obvyklým symbolem oblaků. Ježto pak rosa dle domnění prostonárodního padá z oblaků, mohla povstati představa, že Vily rodí se z rosy, která na květiny padá. V Slavonii se bájí, že Vily se rodí, když prší a slunce svítí, nebo když duha se ukáže.

Vedle toho rozšířeno jest domnění, že Vily jsou duše zemřelých lidí. Srbové myslí, že Vily byly původně hrdé dívky, které Bůh proklel, proměniv jim nohy v kopyta, pročež si Vily přikrývají nohy dlouhým bílým rouchem. Bulhaři věří, že Samovily jsou dívky zemřelé beze křtu. Na Slovensku v okolí Žiliny (Trenčínský komitát) rozšířeno jest podání, že Vily jsou duše nevěst zemřelých po zasnoubení, které nemají pokoje a jsou odsouzeny k nočnímu toulání; za nového měsíce tančí na křižovatkách a pějí děsivé písně. Napadnou-li mužského, vezmou ho k tanci a tak dlouho s ním tancují, až ducha vypustí (Kol. zpiev. I. 412—413). Poláci v kraji sieradzkém znají Wiły jakožto duše mladých hezkých děvčat, které odsouzeny jsou pro lehkomyslný život vznášeti se v povětří uprostřed nebe a země; lidem prospívají nebo škodí podle toho, zdali od nich za živa požívaly přízně nebo nepřízně (Wisła III. 480). V tomto případě smísily se Vily jako jiné nadpřirozené bytosti s dušemi mrtvých lidí.

Vily představují se jako krásné, věčně mladé ženy bledých lící, oděné bíle; proto jim Slovinci říkají také prostě jen „bele žene“, „bela dekleta“. Kromě toho přikládají jim Slovinci modré šaty. V národních písních bulharských líčí se Samovily jako mladé, spanilé a rusovlasé dívky. Vily mají dlouhé, obyčejně plavé nebo zlaté vlasy (odtud slují zlatokose), jež rozpuštěny volně po zádech až k zemi splývají; ve vlasech záleží prý jejich síla i život. Kdyby Vila jen jeden vlas ztratila, umřela by. Slovinci dokládají, že ustřihne-li někdo Vile vlasy, ukáže se mu v pravé své podobě. Dle báchorky korutanské zářila celá louka leskem zlatých vlasů Vily. Tělo jejich jest tenké jako jedle, průzračné a lehké jako u ptáka, proto slují lahkokrile; často se jim přikládají také křídla. Kdo vezme Vile křídla, připoutá ji k sobě; ale jakmile se Vila opět křídel zmocní, hned zmizí. Oči jejich svítí jako blesk; hlas mají tak milý a sladký, že kdo ho jednou uslyší, celý život naň nemůže zapomenouti. Krása jejich vůbec na člověka svůdně účinkuje; kdo Vilu uviděl, touží po ní z celé duše a touhou tou také hyne. Všecky uvedené vlastnosti, které se Vilám přikládají, můžeme si snadno vysvětliti, pokládáme-li je za zosobněné obláčky, které rychle po nebi se vznášejí ozařovány jsouce jasným světlem slunečním. Proto když prší a slunce svítí, míní Bulhaři, že Samovily se koupají (Kar. pam. 241). K tomuto původu ukazují i rozmanité proměny Vil. Obláčky srovnávají se často s plujícími labutěmi, proto se bájí, že Vily proměňují se v bílé labutě nebo jiné rychleleté ptáky (sokoly). Obrazem oblaků hnaných větrem bývá kůň, za tou příčinou se věří, že Vily rády v koně se proměňují

a proto je lze jen uzdou v moci udržeti. Pomocí uzdy může se Vila v jakéhokoliv tvora proměniti; kdo vezme jí uzdu, připoutá ji k sobě. Oblíbeným darem, který Vila svým miláčkům dává, bývá zvláště kůň, který dýše plamenem a létá ve vzduchu jako střela; takový byl i Šarac králevice Marka.

Vily žijí v oblacích, na zemi a ve vodě, a dle toho rozeznávají se Vily oblačné (oblakinje), pozemské a vodní (vodene, povodkinje). Bulhaři rozeznávají jen Samovily samogorské a Samovily morské.

Oblačné Vily bydlí v oblacích, kde budují si hrad ze zlata, perel a šarlatu, jak svědčí národní píseň z Černé Hory:

„Hrad hradila bílá Vila,
ne na nebi ne na zemi,
než na hoře pod oblaky.
Na hradě jsou trojí vrata,
jedna vrata ze šarlatu,
druhá vrata z drobných perlí,
třetí vrata z čira zlata — —
Vila hledí z oblak kolem,
kde si blesky s hromem hrají."
(Vuk pjes. I. 151—152).

Vily v oblacích sedí, spí, zpívají a tancují. Lid věří, že kupí (vija, zbija) v průvodě větru mračna i blesky; v písni srbské praví dívka: „Nejsem Vila, bych kupila mračna" (ib I. 432). Illyrové věří, že Vily chrání před krupobitím. V Slavonii rozeznávají Vily vjetrnice, které působí vítr a bouři, a Vily poledice, které dělají krupobití (Rad 91. 195). Také Bulhaři přikládají Vilám působení větru a bouře; při tom pomáhá jim prý orel, krstaš (křesťanský pták) zvaný. O svátku rusalném, vypravují Bessarbští Bulhaři, spatřila žena na zelené louce Samovily, jak seděly kolem mísy, huhlajíce nad ní nesrozumitelná slova. Žena chtěla věděti, co se v míse nachází a spatřila, že je tam rusá hlava, na níž seděl dvojkřídlý orel; hlava i orel foukali z mísy, působíce vichřici. Krstaši přikládají se čtyři křídla; létá prý až k Bohu, od něhož přináší větry, blesky a hromy (Koleda III. 368). Dle mínění Srbů Vily proměňují se v ptáky, doletují z oblak na zemi, aby lidem věštily a před neštěstím jich chránily. Přisouzené děti unášejí do oblak. Bydlí také ve hvězdách; Charvati okolo Varaždina pokládají hvězdy vlašiće za Vily. Dříve než svět počal, chodily prý po zemi, ale když svět se proměnil a zhoršil, usídlily se ve hvězdách.

Vily pozemské bydlí buď na horách a slují horské Vily (bjele Vile iz gore) nebo na planinách a nazývají se polní Vily (Vile planinkinje).

Horské Vily bydlí na vysokých horách v jeskyních a slujích. Nejznámější vilské hory jsou: Koma, Vrmoš, Žurim, Kčev na Černé Hoře; Dobrota a Lovčen v Dalmacii; Miroč a Avala v Srbsku; Velebić v Charvatsku; Triglav v Krajině a j. Vily mají v jeskyních svých, které jasné zlato pomocí slunečních paprsků osvětluje, zahradu ozdobenou všelijakým kvítím a rostlinami, krásnou jako ráj. Přebývají tam v zámku vystavěném z křišťálu, podlaha poseta jest perlami a fialkami, a ve světnici stojí stůl pokrytý nejlepšími pokrmy v nádobách z ryzího zlata. Vily lezouce do jeskyní mění se v hady. Dostane-li se člověk do vilské jeskyně, hned promění se mu vše před očima v holý kámen; světlo uhasne a člověk musí po jeskyni ve tmě blou-

diti, až touhou a tísní zahyne. Zdržují se také rády na stromech (jedli, ořechu, višni, olši), s kterými jest život jejich nerozlučně spojen. — Vily polní podobají se Vilám horským, bydlí však v polích a rovinách.

Vily vodní jsou dvoje; jedny jsou půl ryby a půl dívky a zdržují se stále ve vodě, zvláště v moři; lid jim říká také mořské device nebo diklice, okolo Varaždina morske puce; druhé bydlí sice v řekách, jezerech, pramenech a studních, ale rády z nich vylézají a jsou bílým, krásným dívkám podobny; těmto se říká povodkinje Vile nebo Brodarice. Ježto vodní Vily proměňují se často v bílé labutě, přikládají se jim také labutí nohy. Všech pramenů vilských nelze ani vypočísti; mnoho lidí se o to pokoušelo, ale zdařilo se to jen carovu synovi, když mu to Vila sama neopatrně prozradila. Bylo jich prý 377 (Vuk rječ. s. v. sutorman).

Vily oblačné zachovaly v národní tradici dosud původní svůj význam; spojováním zjevův oblačných s pozemskými povstaly báje o Vilách horských, polních a vodních. Dle domnění lidu srbského i Vily horské vyletují z oblaků na slunečních paprscích, létají vzduchem jako ptáci a jsouce pronásledovány zase pod oblaky prchají. Bulhaři věří, že Samovily létají vzduchem a po zemi jezdí na jelenech za uzdu majíce lité zmije a za bičík žlutou smoku:

— „Ďurďa Samovila
na jelínka vsedla divokého,
za hbitého vzala si ho koně,
za třemeny jedovaté zmije,
za bičík pak žluté hádě mrštné.“ (Holeč. bulh. II. 86.)

Výše uvedeno, že Vily kupí mračna a působí bouře; obrazem blesku z mračen vyšlehujícího bývá had, z čehož si vysvětlujeme, proč mají Vily za uzdu zmije a za bičík smoku; mnohdy s bleskem se stotožňují, a proto se věří, že lezouce do jeskyň mění se v hady. Vily prohánějí se po lese na koních nebo jelenech a loví zvěř, při čemž ozbrojeny jsou střelami. Střelami usmrcují také lidi, kteří se jim protiví. Nelze pochybovati, že i tyto střely, jimiž Vila své nepřátele usmrcuje, jsou jasné blesky. Pověry, že Vily rády lidi oslepují nebo jim oči vypíjejí, vysvětlujeme si ze zjevu, že mračna zakrývají jasnou tvář slunce a zastírají světlo nebeské.

Oblíbeným zaměstnáním Vil jest zpěv a tanec. Vily tančí a zpívají nejen v oblacích: „Sastale se u oblaku Vile — u oblaku kolo uhvatile, te milene pjesme zapjevale,“ nýbrž i na zemi. K tanci vábí mladé junáky, pastýře a pěvce, začež jim udělují po své vůli štěstí nebo neštěstí. V Charvatsku se věří, že tančí do půl kola, jako by tancem představovaly mladý měsíc. Místo, kde Vily tancují (vilino, vilinsko igralište), lze z daleka poznati; dle domnění Srbů rostou tam houby. Kdyby tam člověk vstoupil, stihl by ho trest V národní písni vyhrožuje Vila Ugrinu Jankovi, aby na vilském kole nerozbíjel stanu, sice že ho postřelí (Vuk pjes. I. 181). Bulhaři nazývají místo, kde v noci Samovily tancují samodivsko choro či choríšte; jest to kruh nebo polokruh, porostlý silnější, vyšší a zelenější travou nebo

jahodami. Na takové místo lidé v noci se neodvažují, a když kosí seno, nechají je státi a na poli netroufají si je zorati (Jir. Cest. 234). Také v národní písni slovenské Vily vykoupavše se ve Váhu tancují po lukách; koho ve svůj kruh pochytí, tím tak dlouho vrtí, až vypustí duši (Kol. zpiev. I. 8. 412—413). Zpěv Vil jest tak líbezný, že by ho člověk žízniv i hladov po několik dní slyšeti mohl. Byli však přece hrdinové jako vojvoda Miloš a kralevic Andreja, kteří zpěvem Vily předčili (Vuk pjes. II. 215; Valj. 68). Jakou řečí zpívají, není lidu známo, ježto jim jen ti lidé rozumějí, kteří s nimi v přátelství žijí. Tanec a zpěv se s povahou bytostí oblačných zcela dobře snáší.

Vily znají se dále ve věštbě a v umění lékařském, proto slují biljarice, vidarice nebo ljekarice. Kralevici Markovi prorokují smrt, junáku ukazují, kde narodila se jeho Sreća; jinému bohatýru slibuje Vila pověděti o jedné bylince, aby mu žena povila syna, o druhé, aby jeho šavle sama Turky v boji zbila, o třetí, aby družina ho nade všecky ctila (Vuk pjes. I. 181; II. 51). V písni vilské se praví: „Kdyby znala ženská hlava, co je odoljan-tráva, vždycky by ji brala, v pás si zašívala a s sebou nosila“ (ib. I. 149). V písni černohorské se pěje, jak Vila z hory přiletěla k dítěti a umyvši mu oči vodou a pomodlivši se Bohu, vrátila mu zrak. Jindy poradila Vila oslepenému, by natřel si zrak rosou ranní, že bude zase viděti (Valj. 36—37). Vily mohou junákům, které usmrtily, znovu život navrátiti. V Bulharsku ukazují hojné prameny samovilské, jimž přikládá se léčivá moc; nemocní tam putují, myjí se divotvornou vodou a vydrží třeba i několik hodin ve vodě. Voda jejich bývá léčivou zvláště v pátek, kdy Samovily po Balkáně se prohánějí, působíce vichřici a bouři. Pověrami o léčebné moci Vil naráží se zajisté na divotvornou povahu vláhy nebeské vůbec.

K darům Vil patří kromě koní dýšících plamenem a šavlí, které mohou i nejtvrdší kámen přeseknouti, také klubko nití, které daly dívce za tanec, a z něhož mohla libovolné množství plátna zhotoviti (Valj. 60—62). Oblačné bytosti vůbec rády předou.

Vily vynikají také silou a udatností, tak že jim jen málokterý hrdina odolal (srv. Vuk pjes. I. 151). Mnohdy zápasí Vily pospolu; tu celá hora křikem a povykem hřmí a země se třese. Pověry tyto připomínají nám prudkost a zuřivost bouře.

Vily žily původně s lidmi v přátelství. Za starých zlatých časů, kdy pole sama od sebe rodila pšenici a jiné obilí, kdy lidé v míru, spokojenosti a dobré vůli spolu žili, také Vily lidem pomáhaly obilí žíti, trávu kositi, dobytek krmiti, domy stavěti a daň platiti. Naučily je vůbec orati, síti, louky zavodňovati, ano i mrtvé pochovávati. Ale když lidé stali se nevěrnými svým starým ctnostem, když pastýři odvrhli flétny, tambury i písně a místo nich vzali do ruky biče a jali se po pastvině praskati, štváti a klíti, a když ještě k tomu začaly pušky bouchati, a národové se pronásledovati: tu prý Vily opustily charvatskou zemi a odešly někam v cizí kraj. Proto je může jen málokdo, koho si právě oblíbily, viděti, jak v poli tancují, nebo na pusté skále a holé stěně samotny sedí, pláčí nebo žalostné písně zpívají (Kuk. v Ark. I. 100). Podobně věří Slovinci, že Vily k lidem

byly laskavy a dobrotivy, oznamujíce jim zvláště příhodnou dobu k orbě, setbě a žatvě. Kromě toho samy obilí opatrovaly, plevel a koukol z něho vytrhávaly kladouce je na hromadu v kopky. Za odměnu žádaly jen něco pokrmu, kterého v noci požívaly. Zjevovaly se každé léto, dokud jich nikdo nepohněval. Když lidé začali hříšně žíti, když na polích rozmáhal se hvizdot, křik a praskot bičů — dříve lidé poháněli dobytek pruty — zmizely z kraje a vrátí prý se opět, až bude na zemi lépe (Paj. Črt. 248. 249).

Dosud rozšířeno domnění, že s Vilou možno se posestřiti; lid věří, že každý junák a počestný člověk má Vilu posestrimu, která mu v každé nehodě přispívá. Ale Vily posestrimy mají nejen lidé, nýbrž i některá zvířata (jeleni, laňky, kamzíci), která si Vily zvláště oblíbily (Vuk pjes. I. 273—274). Vily pomáhají svému pobratimu v boji, žehnají jeho statku a daří ho vilskými dary. Obdarují také každého, kdo jim něco dobrého prokáže nebo je pěkně pozdraví. Slovinci v Krajině vypravují, že Vila obdarovala člověka, který jí učinil stín, když spala, aby jí slunce sličné tváři neopálilo. Také kralevic Marko udělal prý dítěti Vily stín, začež ho Vila tak dlouho kojila, až byl nesmírný silák. Kralevic Marko byl zvláště jejich miláčkem, jejž vychovaly, vyučily a po celý život ochraňovaly. Dívky, které jsou jim milé, krášlí všemi vnadami, by se hochům líbily a ženicha svého oblažily; dávají jim kouzelné byliny, aby hochům hlavy pomátly, a milence jejich na cestách ochraňují.

Hojné jsou báje o sňatcích Vil s muži. Slovinci vypravují, že hezký mládenec našel venku na hoře dívku bíle oblečenou, ana na slunci spí; pohnut byv její krásou, udělal jí stín. Když se dívka probudila, děkovala mu a slibovala odměnu. Jinoch žádal ji, aby mu byla ženou; dívka svolila vymínivši si pouze, že jí nesmí nikdy nazvati Vilou. Dlouho žili šťastně a měli spolu hezké děvčátko. Když jednou z rána hnala se hrozná bouře a muž naříkal, proč nepožali pšenice, žena těšila ho, že jim nepotluče. Přišlo hrozné krupobití, a muž nepřestal naříkati. Ale žena smějíc se poslala ho, aby se šel podívat, že jim nepotlouklo. Šel a viděl svou pšenici pěkně v snopy složenou a zapomenuv se podivil se: „Ach, když je Vila, Vila je!“ Ihned zmizela jeho žena; o dcerku se tajně starala a vychovala ji k vdavkám (Erb. poh. 306). Jak známo, vypravuje se podobná báchorka o Divožence; ostatně byla i Indům známa. — Obyčejně provdaly se Vily jen za toho, kdo se zmocnil jejich uzdy nebo křídel. Podařilo-li se jí dostati tyto věci opět ve svou moc, opustila muže a děti, a nevrátila se už. O dítě své potají pečlivě se starala, napájela je a koupala, až dospělo. Kdysi Vila zamilovala si selského synka a stala se jeho manželkou; porodila mu nejdříve dcerku, potom synka, ale oba usmrtila. Teprve třetí dítě, dcerku, nechala na živu a pečlivě ji chovala. Když ji chtěli jako vražednici potrestati, oznámila muži, že první dvě děti byly by se staly velkými zločinci a proto prý je zahubila. Třetímu dítěti však prorokovala počestný život, načež zmizela. — Jednou navštěvovala Vila jinocha a spala s ním na zlatém lůžku; matka její se toho dověděla a ustřihla jí krásné zlaté vlasy. Vila zmizela a jinoch ji dlouho marně hledal.

Vily na svobodě mohou roditi děti, ale rády je podvrhují ženám; takové děti liší se od lidských lepší pamětí a vyšší moudrostí. Proto se říká o lidech moudrých a učených, že je Vily zrodily. Lidem mnohdy děti unášejí, krmí je medem a vyučují je ve všech naukách.

Jakkoliv Vily jsou celkem dobré a blahodějné, přece mstí se krutě, byly-li podrážděny. Posílají na lidi zlé nemoci, oslepují je nebo poraňují střelou do nohy, do ruky, do srdce, tak že hned zemře. Proto rozeznává lid vedle bílých Vil také černé. Člověk Vilou postřelený nebo nemocí stížený sluje vilovnjak (srv. řecké νυμφόληπτος). Zvláště Vily vodní bývají z pravidla zlé. Za jasného svitu měsíce vylézají z vody, načež se voda ihned vzbouří a vzpění, tancují po břehu obyčejně tři a tři, a topí mladíky, kteří se koupají. Vidí-li člověka na druhém břehu, zvětšují se tak, že mohou řeku překročiti a děsí ho. Ve vodě koupají své děti nebo tam něco hodí, čím ji otravují; kdo se takové vody napije, musí zemříti. Vůbec není radno vodu z jejich pramene bez jejich dovolení píti; běda tomu, kdo by jim vodu zkalil! Toho oslepí a koně jeho zbaví noh. Nemají-li žádné jiné příčiny, aby člověku ublížily, hledí aspoň lidi navzájem popuditi a znepřáteliti. Ze sporu jejich velice se radují. Rozzlobeny jsouce vodu zakalí a silné větry vzdují, které i stromy v lese vyvracejí. Na moři pobíhají po rozbouřených vlnách a potápějí lodi. Kdo Vily při koupání vyplaší, nebo zpěvu jejich zvědavě poslouchá, tomu dle víry Slovinců vyloupají oči. Kdysi vzala jim dívka, když se koupaly, drahocenné šaty; ony ji uviděly, a druhý den plavala mrtvá v řece. Samovily trestají zvláště lidi, kteří pracují na Velikden (Milad. 1—3). Na Žambersku v Čechách říkají prý Němci, když někdo v lese zabloudil: „Die Wile hat ihn verführt" (Památ. arch. a míst. VI. 729). V Hradecku věří, že Bludičky jsou duše nešťastníků, které Vila o život připravila (Progr. v Nov. Bydžově r. 1890. 3).

Vilám předkládají se dosud rozmanité oběti. Dívky v charvatském Přímoří a ve Vojenské Hranici kladou Vilám v oběť na kamenech u jeskyň rozličné polní plody, kvítí, hedvábné pásky a j., hovoříce tiše: „Vezmi, Vilo, co je ti milo!" Bulhaři zavěšují Samovilám v oběť na stromy pestré stužky a hadříky nebo kladou u jejich pramenů koláčky (kravájčeta) jakožto dar neviditelným dívkám horským. Zasvěceny jsou jim některé byliny, žlutě a modře kvetoucí, jako rigánina nebo mášterija (mateřídouška) a rósen, naše třemdava, lepkavá to rostlina, jejíž světle růžový, zřídka bílý květ a vysoká nať vydávají mámivou vůni, a která od římských dob v lékařství byla (Jir. Cest. 235). Samovily jedí prý rády červené jeřabiny, tam brékiny řečené (ib. 531). Ježto se pokládají za dárkyně vláhy a žní, patří jim poslední klasy na poli zvané boží bradou.

O svátcích rusalských (letnicích), které u Bulharů též samovilskými slují, konají se k jejich poctě různé obřady. Mládež obojího pohlaví vychází na luka, sbírá kvítí, váže je do kytic a očekává západ slunce. Jak slunce zajde, začnou se jinoši točiti na patě a pozdvihujíce kytice vzhůru zpívají:

„Vilo samodivo,
kvítím obsypána,
v rose vykoupána,
krstašem chráněna,
mlékem odchována“ (Wag. Kol. III. 368).

Na spojení Vil s dušemi zemřelých lidí ukazuje pověra, že možno je často za svitu měsíce viděti u hrobů pobitých lidí, kde s plápolajícím světlem kolo tancují.

O pověře, že Samovily za noci měsíc k zemi stáhly a proměnily ho v bílou krávu, už dříve stala se zmínka. Jinochu, který je náhodou viděl, radily, aby domů pospíchal, dříve než kohouti zapějí, a aby ho matka léčila vánočním koláčem a lupením z bílé révy. Jinoch se obrátil, ale v tom zmocnila se ho krutá zima a bolení hlavy; sotva že na dvůr doběhl, klesl mrtev k zemi (Wag. Kol. III. 369). Zdá se, že v ohledu tomto Samovily stotožnily se s věďmami; za naší doby zaměňují se vůbec ve vještice a jiné zlé démony (Krauss Mitth. XIV. 16).

Samovilám rovnají se Judy, známé hlavně v Makedonii a v horách Rhodopských. Jsou to ženy s dlouhými vlasy, s tělem hadovitým a ošklivým, povahy lstivé, které žijí v řekách a jezerech. Spatří-li někoho vo vodě, spouštějí si vlasy, zapletou ho jimi a utopí. Viděti je lze, jak na břehu sedíce vlasy si rozčesávají nebo na louce tančí. Kdo dostane se v judinské selo (ves) a tančí s nimi judinsko choro, toho obyčejně zahubí (Jir. Děj. 824). V národních písních často Samovily, Samodivy a Judy se stotožňují, na př. „Razbrali sja gorski samodivi, vili samovili, divi posestrimi“ (Slavej. č. 44). Obšírněji pojednal o Judách Geitler (Mitth. X. 197—202), ovšem na základě podvržené Vedy Slavena. Název Juda uvádí se ve spojení s latinským unda, litev. undů. Jagić myslí však, že ze spojení Sibilla Judaea povstal jednak název Samovila jinak Juda.

2. Rusalky.*)

Víra v Rusalky a v jejich vliv na člověka rozšířena jest hlavně u lidu na Veliké. Malé a Bílé Rusi. Dle mínění lidu jsou Rusalky spanilé dívky, obdařené všemi vděky a půvaby, které mohou okouzliti slabého smrtelníka. Z obličeje vzdušně průzračného a přibledlého září jim sivé, modré nebo černé oči, ozdobené širokým a hustým obočím; rusé, černé nebo zelené vlasy, po zádech volně rozpuštěné, spadají jim až po kolena. Ve vlasech tají se zvláštní síla; dokud jsou mokré, Rusalka může jimi zatopiti třeba celou krajinu, rozčesá-li si je hřebenem z rybí kosti. Uschnou-li, Rusalka pozbývá své síly a hyne. Postavu má Rusalka štíhlou a pružnou; půvabné tělo své přikrývá zeleným lupením nebo bílou košilkou bez pasu. Ve svatodušní týden sedává prý na stromě a prosí žen za sukénku a dívek za košilku:

*) Af. III 121 a d., 240 a d.; Čub. I. 207; Šejn, Bělorusskij sbornik 196 a d.

Sydila rusalka
na krivij berezi,
prosyla rusalka
u žinočok namitok,
u divočok soročok:

„Žinočky — podružky
Dajte mini namitku;
Chotь vona chudenьka,
Da abyb bilenьka.“

Nebo:

Na granij nedili, na granij nedili
Rusalky sydily, soročok prosyly,
soročok prosyly: da i dajte, divočky,
molodii molodky, dajte rubašku atd.*)

Za tou příčinou ženy pověšují plátna nebo klůcky odtržené od šatů na stromy v oběť Rusalkám, aby jim neškodily a nemocí jich zbavily. Někdy Rusalky ukazují se jen jako sedmileté dívky, jindy zase jako dorostlé panny se všemi půvaby mládí. V některých újezdech ruských přidávají jim husí nohy a rybí chvost. Malorusové v saratovské gubernii konečně tvrdí, že Rusalky jsou staré a ošklivé, že mají ostré drápy a veliké břicho; tělo jejich pokryto prý je kosmatou srstí a zohyžděno hrbem.

Příbytkem Rusalek jsou vody, lesy, pole i nivy. Ve vodě žijí ve společnostech hlavně na pustých místech, v hlubinách, pod říčnými prahy; strojí si tam hnízda ze slámy a peří sebraného po vsích o svatodušních svátcích. Dle jiných představ mají pod vodou křišťálové paláce, které se třpytí uvnitř zlatem, stříbrem, drahokamy a perlami. Denní světlo odráží se o třpytivé stěny paláců vodních a jasné vlny tajemně šumíce válejí se přes průzračné krovy a stropy jejich. Sedíce v hlubinách řek a potoků, zamotávají rybákům síti, prolamují hráze, zatopujíce sousední pole a boří mosty; chytají husy, které zůstaly přes noc ve vodě, a zavinují jim křídla, tak že se nemohou odtrhnouti.

Vycházejíce za jasných nocí letních na povrch vody, koupají se, tleskají do vody a laškují s vlnkami; rády sedávají na mlýnském kole, stříkají na sebe vodou a pak vrhají se do hloubi s křikem: kuku! Vylézají také na břeh, aby mohly natrhati si květin a plésti věnce, jimiž si zdobí hlavu. Zvláště po jaru vycházejí z vod, rozbíhají se po sousedních lesích a huštinách, tleskají rozpustile v dlaně nebo válejí se klubkem po trávě, a chechtot jejich rozléhá se daleko hlubinami lesa. Večer rády houpají se na štíhlých větvích stromův a lákají neostražité poutníky k sobě na houpačky slovy: „Chadzice k nam na oreli (kačeli = houpačky) kolyhacьsja!“ Kdo se dal svésti, ulehtávají ho nebo zavlékají do hlubin. Z jinocha jimi utopeného stává se „Utoplenyk“ nebo „Topelnyk“. Nejčastěji se to děje o svatodušních svátcích; proto venkované na Malé Rusi bojí se tehdy opozditi se v lese a ozvati se na cizí volání. V gubernii charkovské říká se jim za tou příčinou „Loskotalky“. Není také radno koupati se o svatodušních svátcích, aby člověka neutopily. Děti nesmějí se koupati před zakukáním kukačky, aby jich Rusalky nechytily a neulehtaly. Některé rostliny, jako máta, peluněk a libeček chrání před jejich mocí.

*) Srv. Čub. III. 187; Šejn, Bělorus. sbor. 199.

V lesích žijí na vysokých stromech, jako na př. na dubě, lípě a pod. Sedíce na větvích rozmotávají nitky, jež vzaly těm venkovankám, které šly bez modlitby spat.

Zdržují se také rády na polích v obilí. Malorusové věří, že večer o letnicích běhají po nivách a zpívajíce pobíhají po klasnatém obilí nebo na něm se houpají, čímž obilí se vlní. Nade vše milují zpěv a hudbu. Hlas Rusalčin jest velice krásný; kouzelným svým zpěvem lákají plavce do hlubin a topí je zlomyslně při tom se chechtajíce. Také tancem rády se baví; tancují při bledém svitu měsíce a lákají pastýře, aby jim hrál. Kde tancují, viděti možno na polích kruhy, na nichž tráva bujněji roste a jest zelená jako routa. Rády předou a rozvěšují přízi po stromech a utkané plátno perou ve vodě; potom je prostírají po březích a suší. Kdo vstoupí na plátno rozestřené Rusalkou, zeslábne a zchromne.

Z maloruské písně poznáváme, že Rusalky dávají hádanky; kdo jich neuhodne, toho ulehtají:

Oj bižitь, bižitь mala divčina,
A za jeju da rusaločka:
„Ta posluchaj mene, krasna pannočko!
Zagadaju tobi tri zagadočki,
Jak ugadaeš — do batьka pušču,
Ne ugadaješ — do sebe vozьmu:
Oj ščo roste bez korinnja,
A ščo bižitь bez povoda,
A ščo cvite da bez cvitu?“
— „Kamenь roste bez korinnja,
Voda bižitь bez povoda,
Paporotь roste da bez cvitu.“
Pannočka zagadoček ne vgadala, —
Rusaločka pannočku zaloskotala
(Čub. III. 190; srv. Mil. Christ. 10—11).

V gubernii astrachaňské se věří, že mořské Rusalky zjevem svým působí bouře a převrhují koráby; jinde přikládá se jim zase moc posílati bouřky a krupobití, proto v určité dni se vyhánějí z obilí, aby mu neškodily. Běloruská píseň, která se při tom zpívá, zní:

Provedu ja rusaločky do boru,
Sama ja vernusja do domu!
Oj koly-ž my rusaločky provodyly,
ačob do nas často ne chodyly,
da našoga žitečka ne lamaly;
bo naše žitečko v kolosočku,
a našii divočky u vinočku.

Hlavní činnost rozvíjejí Rusalky v témdni po svatodušních svátcích. Tehdy lid boje se jich nezdržuje se za noci zbytečně venku, nekoupá se v řece, netleská v dlaně a varuje se prací na poli, jimiž by je pohněval; rozhněvané Rusalky rády se mstí, zvláště na skotu, spůsobujíce, aby kráva vrhla tele s křivou hlavou nebo s křivýma nohama. V rusalném témdni děvčata a jinoši přinášejí na břehy řek a potoků chléb, sýr, máslo a jiné pokrmy Rusalkám, házejí jim do vody rozmanité hadříky, domnívajíce se, že se v ně ustrojí (Řehoř v Slov. Sbor. V. 445). V poslední večer tohoto téhodne chodí dívky na Bílé Rusi do lesa a pověšují na stromy vínky z květin, domnívajíce se, že Rusalky se jimi ozdobí a budou běhati po polích a lese.

Rusalky žijí prý od jarního roztání sněhu až do pondělí svatodušního (Trojcyna dne) v řekách a od toho dne až do Petrovky na

zemi, hlavně na stromech. Na zimu mizejí se země a objevují se zase po jaru; jakmile z jara se ukáží, rozvíjejí se vrby a zelenají se pole a nivy.

Ruští venkované jsou přesvědčeni, že Rusalky jsou duše dětí zemřelých beze křtu nebo utopených a udušených, vůbec žen a dívek, které zhynuly sebevraždou a nehodny jsou křesťanského pohřbu. V sobotu před letnicemi běhají prý takové Rusalky, jež matky nemilosrdně před křtem zabily, po osení tleskajíce v dlaně a pokřikujíce: „Buh, buh! solomjanyj duch! mene maty porodyla, nechreščenu položyla." Hochy narozené mrtvé nebo zemřelé beze křtu Rusalky vyrvou z mohyl a unášejí do svých osad.

Na spojení Rusalek s dušemi zemřelých ukazuje také víra, že Bludičky jsou světla, která roznášejí Rusalky. V národní písni, která se zpívá o Trojické neděli, nazývají se přímo zemljanočky, t. j. obyvateli podzemního světa:

Rusaločky, zemljanočky,
Na dub lězli, koru gryzli,
Zvalilisja, zabilisja.

V gubernii astrachanské se vypravuje, že mořské Rusalky vyplývají na povrch vod a táží se, brzo-li bude konec světa; čekajíť duše zemřelých na konec světa, aby byly vykoupeny. Při slavnostech Rusalek ženy podobně si počínají jako při pohřbech; rusalské svátky spojeny jsou vůbec se vzpomínkami na mrtvé. Kdo na rusalskou neděli nepamatuje na zemřelé a neobětuje jim, tomu Rusalky se mstí. Venkované navštěvují hřbitovy, kladou na hroby horké chleby a rozbíjejí vejce zvouce k hodům Rusalku. Na hrobech utopených a uškrcených dětí říkají rodiče:

Rusalka carica,
Krasnaja děvica!
Ne zagubi duški,
Ne daj udavitca;
A my tebě klanjaemsja.

Dle svědectví Fr. Řehoře (Slov. Sbor. V. 500) možno u Rusínů v Haliči rozeznávati Rusalky trojího druhu: „Mavky, jinak Nedoljitky, tu a tam také Semiljitky zvané, potom Rusalky Divy a Rusalky Meluziny." O Mavkách bude později obšírněji pojednáno. Rusalky Divy povstávají z utopených děvčat a jsou nadmíru krásny. „Mají sněhobílé líce s nádechem slabého ruměnce, jasně modré oči, průhledné jak hladina Dněstru ve vybraný letní den. Vlasy dlouhé a rusé, kdežto pohyby těla jejich přirovnati lze k vodní vlnce, s níž si vánek pohrává. Za půvabným zjevem Rusalky Divy jinoch nerozmýšlí se vrhnouti se do vodní hlubiny. Žijí na dně hlubokých jezer, rybníkův a řek, ano i ve studánkách, ve skleněných palácích, jichž střecha jest z liliových květů, okna z jasné pěny a podlahy z červených korálů." Jinak shodují se ve svých vlastnostech s Rusalkami vůbec (ib. 501). „Rusalky Meluziny jsou půvabné obyvatelky velmi velikých řek a Černého moře. V kráse nezůstávají za Divami. Mají dlouhé, plavé

vlasy, jednu ruku lidskou a druhou zaměněnou v ploutev rybí. Hoření část těla mají dívčí, dolení zaměněnou v rybí ocas. Skládají písně a líbezně je zpívají. Rádi naslouchají jim Čumáci, kteří vrátivše se z obchodních cest, učí jim doma mládež. Tak krásné jsou to zpěvy. Národní píseň připsala jim původ polobožský. Námořním tureckým vojákům, kteří nemilujíce je, střílejí do nich z děl, Meluziny brání se zpěvem, jistou zbraní, jíž každého ošálí. Zpívajíc přiblíží se Meluzina k vojákovi, načež ho polkne.“ (ib. 501).*)

Královna Rusalek nazývá se v pověstech rusínských Diva, Divka, Divšina a Dana. Byla to dcera velmi bohatého cara, kterou utopila macecha. Vlasy má zlaté, oči jasné jako slunce a tělo bělejší liliového květu. Jednou za rok, v poledne na „rusalčyn velykdeň,“ vystupuje z vody. V tomto okamžiku uzřel ji jednou mladý carevič; když ji chtěl chytiti, skočila do vody a okouzlila ho svými půvaby tak, že skočil za ní. Objala ho a zatáhla do svých zlatých paláců, kde s ním blaženě žije. Mnohdy sedají spolu na zlatý, dvoukolový vozík, Rusalky samy se do něho zapřáhají a vozí je po hladině hlubokých vod (ib. 501—502).

V Polsku v okolí Čehrynském rozšířeno jest u Malorusů podání, že Rusalky jsou vlastně zakleté dívky, které umřely před svatbou. Část jich proměňuje se v Rusalky vodní, které zdržují se nad velkými vodami, meškajíce v rákosí a křovinách na břehu, a část v Rusalky lesní a polní. Tyto nejvíce prý s lidmi obcují; číhajíce na kolemjdoucí vábí je zpěvem a svými vnadami, a pojavše je do svého kouzelného objetí usmrcují je lehtáním. Obyčejně se zjevují a jsou též nejnebezpečnější v čase, kdy v poli začíná obilí dozrávati. Tehdy rozpustivše své dlouhé rusé vlasy, ozdobené chrpami, pestrými květy máku a klasy, pějí, tancují a tropí svévole, skryty jsouce uprostřed hustého obilí. Pastýř jeden vypravoval, že když ráno při východu slunce pásl stádo na louce, vyběhla tajemná Rusalka z obilí na louku, ohlížela se na všecky strany a již chtěla běžeti do blízkého potoka koupat se, když právě zazvoněno v kostele na všecky zvony. Obrátila se v onu stranu, odkud se zvonilo, tleskla do dlaní a v témž okamžiku skryla se v obilí, které jako voda zavřelo se nad ní a pokrylo ji hluboko svými zelenými vlnami (Zbiór IV. 6. 2; III. 89).

3. Mavky.

Jak už poznamenáno, patří k Rusalkám také Mavky (Majky, Nejky, Navjaky, Navje). Dle víry Malorusův jsou Mavky (Majky, Nejky) děti matkami utopené a nekřtěné, jež si lid představuje buď v podobě malých buclatých dětí s rozpuštěným vlasem nebo jako mladé krásné dívky s jasnými kadeřavými vlasy, polonahé nebo jen

*) Pověry o mořských Meljuzinách zakládají na apokryfické skazce o přechodu Mojžíše přes Rudé moře, k níž přimknuly se západoevropské pověsti o Meluzině (Sumcov v Kulьt. perež. §. 8).

v bílou spuštěnou košilku oděné. Houpají se za svitu měsíčného světla na větvích stromův a snaží se přilákati k sobě mládež, buď že napodobují pláč nemluvňat, nebo že se smějí, chechtají a tleskají v dlaně. Kdo jde po svůdném jejich hlase, toho okouzlují svou krásou, miliskují se s ním a na konec ho k smrti ulehtají nebo mu odříznou hlavu nebo zatáhnou do vody. Žijí v lesích a na stepi, berou na sebe podobu známých osob a míhají se chodcům před očima, čímž je omamují a v bezvědomí přivádějí. Velmi často lze je spatřiti v zeleném žitě, neboť chodí za bílého dne po obilí, vřískají a pláčí. V létě plovou za noci po řekách a jezerech a pleskají rozpustile vodou; v rusalný týden běhají po polích a nivách naříkajíce jako Rusalky:

Mene maty porodyla,
nechreščenu položyla.

Ty Mavky, které byly od matek nevdaných utopeny, zpívají prý kolébajíce se na břízách:

Novyi bilьcja (bidlo),
Nove barylьce (soudek),
Mene maty ne kolychala (nekolébala),
Da v vodu puskala!

Mavky zlobí se proto na lidi, že je nechali umříti beze křtu. Kdo jich kvílící hlas uslyší, má říci: „Kreščaju tebja vo imja Otca i Syna i Svjatago Ducha," čímž je vysvobodí. Když po sedm let nikdo nad nimi se nesmiluje, proměňují se v Rusalky. Ježto rády člověka ulehtají, slují též „Loskotnicy". Někde se věří, že jsou to děti ukradené ďáblem (Af. III. 241—242; Čub. I. 206—207; Řehoř v Slov. Sbor. V. 500—501).

Malorusové v Haliči vypravují, že Mavky sestupují z nebe nebo z oblak na zemi, když obilí dostává klasy, a skrývají se v něm. Kdo den před Petrovkou na poli usne, toho ulehtají a udusí (Zbiór III. 89. č. 2). Dle víry lidu ukrajinského v okolí Čehrynském sedávají Mavky (Leskotky, Loskotivky) s vlasy po pás spuštěnými uprostřed lesův u jezer neb na březích šumících řek a žalostně volají: „Màü, màü! mene maty porodyla, nechreszczenu pid porohom pochoronyla." Kromě toho se bájí, že Loskotivka jezdí na malém koníku podobajíc se dítěti, které neumí ještě choditi. Dává lidem hádanky; kdo jich neuhodne, toho ulehtá. Chrání od nich peluněk (Zbiór IV. 3—5; Lud VII. 60—63).

Huculové v Haliči věří, že Majky jsou bytosti lidem příznivé, které rády s lidmi obcují a jich ochraňují. Bydlí v pustých jeskyních, na místech od přírody krásných a koupají se v jezerech. Světnice jejich jsou koberci ověšeny a skvostně vyzdobeny. Jsou to dívky ztepilého vzrůstu, okrouhlých tváří, s dlouhými vlasy, jež ozdobují věnci z jarních květin; oblečeny jsou v průzračné šaty, které nezakrývají úplně jejich vnad a vděků. Starají se o úrodu polní i zdar stáda; sotva že roztaje sníh, ukazují se v horách i dolinách, sejí trávu, zasazují byliny a dávají úrodu zemskou. Zpívají překrásné písně

a tančí na „ihroviščech“, kde tráva zeleněji a bujněji roste; také zabývají se předením lnu, který hospodyním kradou (Č. Č. Mus. 1839. 58—60).

Bulhaři znají podobné bytosti jmenujíce je Navjaky neb Navy; jsou to chlapci, kteří umřeli bez křtu. Mají obyčejně podobu labutí; venkované slyší v šumotu klasnatého obilí jejich žaluplný pláč (Af. III. 240). V některých krajích bulharských lid zná „Navi“ jako zlé duchy ženského rodu, které mučí roditelky (Knižici za pročit. Solun 1889. 3. kn.).

Slovinci říkají duším nekřtěných dětí Mavje, Navje, Movje, Morje. Létají ve vzduchu v podobě velikých černých ptáků s ohnutým zobcem, s dlouhýma kosmatýma nohama, na kterých mají ostré drápy, a s červenýma očima jako slunce a žádají žalostným hlasem křtu. Za noci ozývají se silným hvízdáním. Kdo se nad jejich kvílením ustrne a pokropí je vodou z bystrého potoka řka: „Krstim te Navje v imenu Boga očeta, sina i svetega duha,“ prokáže jim veliké dobrodiní; pokleknou před ním v podobě andělské a poděkují mu za své vykoupení. Ale kdo se jim posmívá nebo na ně hvízdá, toho potrhají ostrými drápy nebo ho do smrti uklovají nebo na malý prášek rozdrobí. Často zjevovaly se pastýřům, kteří za noci stádo pásli; měli-li pastýři v noci oheň, přiletěly Navje a rozmetaly jej. Který pastýř byl tak statečný, že některou chytil a pevně držel, ten ji vysvobodil; jako bílá holubice vzletla k nebesům. Ráno bylo možno spatřiti v popelu, kde měli pastýři oheň, samé stopy dětských nohou (Paj. Črt. 106—108).

Název Mavky, Majky, Nejky, Navjaky, Mavje, Movje rovná se zajisté Navje a souvisí se stslov. navь (rusky navьe, malorusky navk) = mrtvý mortuus (Mikl. E. W. 211—212).

4. Rachmané.

S Rusalkami a Navkami spojují se také Rachmané; dle víry Malorusův jsou Rachmané blažený a u Boha šťastný národ, který bydlí daleko na východě za černými moři. Nemají ponětí o čase a slaví velikonoce, když k nim doplují skořápky vaječné o velikonocích v řeku hozené. To stává se v čtvrtém témdni po velikonocích; svátek ten slove rachmanskij-velyk-deň, na Volyni také navskyj-velyk-deň. Ježto se Rachmané také nazývají blažený národ navy, lze je za blahoslavené nebožtíky pokládati. Někteří myslí, že Rachmané jsou vlastně bramíni, šťastní obyvatelé ostrovů makarijských, o nichž podání došedši Slovanů, splynulo s bájemi o navijích, nebožtících, a že v slově Rachman soustředily se slovanskopohanské představy o duších zemřelých (srv. Řehoř v Slov. Sbor. VI. 198. 277). Jinak je na Rusi rozšířena pověra, že skořepiny vajec nemají se házeti do vody, aby v nich Rusalky nemohly plavat, což právě na spojení jejich s Rachmany ukazuje (Af. III. 242).

5. Význam Vil a Rusalek.

O významu Vil a Rusalek hlavně dvoje proneseno bylo mínění. Jedni s Afanasjevem v čele pokládají je za ženy oblačné, za personifikaci dešťových oblaků nebeských; s tím souvisí i výklad jejich jako bytostí vodních. Jiný výklad podal Veselovskij o Vilách v Ž. M. N. P. č. 264. 6—14, o Rusalkách tamže č. 241. 1—18;*) pokládá Vily i Rusalky za zosobněné předky (manes). Ježto jsou výklady Veselovského velmi pozoruhodny, třeba k nim bedlivěji přihlednouti.

V národním podání ruském o Rusalkách hojné jsou stopy o povaze Rusalek jako nebožtíků. Nazývajíť se přímo „zemljanočky“ a dosud se věří, že jsou to duše zemřelých lidí, ovšem takových, kteří smrtí nepřirozenou se světa sešli. U větší ještě míře ukazují na spojení jejich s dušemi zemřelých Navky t. j. obyvatelé navy, nebožtíci; totožnost Navek a Rusalek nelze zajisté popírati. Jiný důvod svého mínění váží Veselovskij z povahy hlavního svátku Rusalek, ze slavností rusalnými zvaných; zvláštností jejich jest vzpomínání na mrtvé. Na semik (čtvrtek na sedmou neděli po velikonocích), který ve vologod. gubernii slove „rusalka“ nebo „rusalčin, mavskij velikdenь“, též malorusky „rusali,“ vychází lid na hřbitovy, zdobí hroby věnci a klade na ně červená vejce, jichž prý nebožtíci požívají. Také jiné pokrmy kladou se nebožtíkům na hroby a část jich zůstavuje se na mohylách v oběť Rusalkám. Kdo v rusalný týden nepamatuje na mrtvé, toho prý Rusalky potrestají. Při průvodech rusalných ženy lkají, rozpouštějí si vlasy a padají k zemi jako při pohřbech. Nejen na Rusi, nýbrž i v Bulharsku slaví se ku konci rusalného téhodne památka mrtvých (zadušnice). Za tou příčinou připravují Bulhaři rozmanité pokrmy a nápoje, které nosí do kostela posvětit a kladou na hroby předků, kde jedí, pijí a zpívají (Karav. pam. 229). Konečně dle domnění Veselovského sám název rusalje na dušičkový ráz jejich ukazuje; souvisíť jméno rusalje s latinským rosalia, slavnosti to odbývané v Italii v květnu. Ježto v starých památkách italských uvádí se svátek rosalia ve spojení s parentalia, myslí Veselovskij, že již v Italii svátek rosalia měl ráz slavnosti dušiček.

Kdežto při Rusalkách skutečně možno vztahy mezi Rusalkami a nebožtíky určiti, jest to mnohem obtížnější při Vilách. Veselovskij upozorňuje přede vším na to, že v Italii s rosaliemi čili se svátkem „dies rosae neb rosationis“ spojuje se jiný svátek „dies violae, violationis, violaris“ zvaný a v březnu odbývaný, který má též ráz dušičkový. V jednom nápise latinském nařizuje se totiž konati žertvy nebožtíku čtyřikrát v roce: v den narození jeho „et rosationis et violae et parentalibus.“ A jako zosobněním nebožtíků (mánů), jichž vzpomínáno o rusaljích, dle mínění jeho povstaly Rusalky, tak personifikací svátků „dies violae“ mohly Vily se vyvinouti. Vily jiho-

*) Srv. také Razyskanija v oblasti russk. duchovnago sticha XIV. XV. v Sborniku XLVI.

slovanské nejeví ovšem povahy mánů, nicméně spojování jich s Rožděnicemi a známé posestrimstvo Vil s junáky ukazují dle Veselovského jejich původní rodové vztahy. Jevíť nyní Vily jihoslovanské především vojenský charakter, jak jej vypěstoval národní herojský epos, ale právě tato bojovná perioda, která vytvořila herojský epos jihoslovanský, mohla prý míti vliv na výměnu prvotních představ o Vilách. Na základě toho Veselovskij vykládá i slovo Vila; po jeho mínění povstalo jednak vlivem lat. dies violae, jednak z původního kořene vel = hynouti (srv. lit. velýs nebožtík, vélės duchové nebožtíků, sthň. wal = záhuba, zhynutí, mrtví, odtud Valhöll, Valfreja, Valküry a j.).

Důvody Veselovského jsou jistě závažné, nicméně myslím, že jim nelze úplně přisvědčiti. Po mém mínění nejsou ani Rusalky ruské ani Vily jihoslovanské, pokud se nynějších představ o nich týče — a starších není, útvarem jednoduchým a jednolitým, nýbrž povstaly časem spojováním rozmanitých představ a osobností báječných. O původním jejich významu poučuje nás tuším nejlépe bájeslovi srovnavací; Vily i Rusalky podobají se povahou svou indským Apsarasám, řeckým a italským Nereidám a Nymfám. Apsarasy (ap = voda, sar = pohybovati se: ve vodách se pohybující) jsou dle výkladu předních mythologů děvy vodní, personifikace oblaků nebeských. Týž význam sluší prvotně i Vilám a Rusalkám přikládati. Zajímavý doklad, jak lid dosud obláčky jako nadpřirozené bytosti zosobňuje, podává národní tradice v Čechách i na Slovensku: „Bělavé obláčky kolíbaly se nad vrbami okolo potoka, třpytíce se ve svitu měsíce jako stříbrná roucha. Tam vypravoval si lid, že tancují lesní panny (bosorky) při svitu měsíce a sladce zpívají a mladé hochy k sobě vábí“ (Němc. Sebr. sp. III. 284; srv. ib. II. 130).

Spojováním zjevův oblačných s chthonickými povstalo později podání o Vilách a Rusalkách vodních a pozemských, které přírodu zemskou naplnily a spojeny byvše s vegetací přírodní dle Mannhardta démony vegetačními nazvány býti mohou. Kromě toho nelze také upříti, že i víra v život posmrtný k rozvoji jejich značně přispěla; Vily a Rusalky jako jiné nadpřirozené bytosti spojovány byly s dušemi nebožtíků, tak že tu kult přírodní s kultem předků těsně v jedno splynul. U Rusalek nabyl kult předků převahu, kdežto u Vil převládá ráz přírodní. Kult Vil rozšířil se později u Jihoslovanů v té míře, že splynuly i s jinými bytostmi lesními, polními i vodními a přejaly úlohu jejich. Konečně přešly jako jiné báječné bytosti v démony vůbec (věštice, čarodějnice).

Etymologie slova Vila není dle mého soudu ani výkladem Veselovského průvodně vysvětlena; nejvíce se zamlouvá ještě mínění Potebně, který Vily srovnává s latinskými virae querquetulanae = nymphae praesidentes querqueto virescenti (Věst. XIII. 256). O slově Rusalka nemůže býti pochybnosti, že povstalo vlivem latinsko-řeckého rosalia (ῥουσάλια), ač bytosti jím označené už dávno Rusům známy byly, ježto o ctění Nymf u Slovanů Prokopios zřejmé podává svědectví.

VIII. Bůžkové lesní a skalní.

O veliké úctě, jakou pohanští Slované prokazovali lesům a stromům, zachovaly se nám některé zprávy historické. Helmold dosvědčuje, že Slované baltští ctili háje a křoviny jako místa posvátná. V Čechách ještě v XI. století zakazovalo se přinášeti oběti stromům a hledati u nich pomoci. O ctění Oread, Dryad a Hamadryad u pohanských Čechů zřejmé svědectví podává Kosmas (II. 10). U Rusů zachovaly se v pořekadlech stopy, které k uctění stromův ukazují, na př. „V lesu rodilisь, pnjam molilisь," nebo „Žili v lesu, molilisь penьju," „V lěsě žitь — penьkam Bogu molitьsja" (Af. II. 325).

1. Lěšij.*)

Bůžkem lesa jest dle názoru Rusů Lěšij, Lěšak, Lěsovik, Lěsnik, Lisun, Polisun (vše z lěs). Lěší proměňují se rádi ve stromy a představují se dosud často jako duchové bytující ve kmeni toho neb onoho stromu. Zjevují se nejčastěji jako silní, zdraví mužíci v beraním kožichu, který je zapjat levou půlí na pravou; oči mají bez brv a řas, někdy jen jedno, vlasy a vousy zelené, tělo chlupaté a na rukou dlouhé drápy. Mohou však vzíti na sebe i jinou podobu zvláště lesních zvířat. Vzrůst jejich záleží na stromech, v kterých se zdržují; v lese rovnají se obyčejně vysokým dubům a sosnám, venku v poli mohou se učiniti malinkými jako tráva.

Někteří žijí o samotě v lesních jeskyních a pustinách, jiní milují společnost a strojí si v lese prostorné příbytky, kde hospodaří s ženami (Lisunkami) a dětmi. Když se Lěší žení, vzniká prý divoký šum a ruch v lese; prudký vítr ohýbá stromy, roznáší hranice dříví a zdvíhá suché listí do výše. Ve větších lesích žijí dva neb tři Lěší, kteří často se nepohodnou o hranice lesního pozemku a svádějí kruté bitky. Válčí stoletými stromy, které z kořene vyvracejí, a stopudovými kameny odlomenými ze skal.

*) Af. II. 325—349; Rybnikov, Pěsni IV. 224—226; Čub. I. 192—193; Zbiór III. 92. č. 15.

Lěšij jest neobmezený pán svého lesa a nazývá se proto carem lesním. V severních krajích ruských se domnívají, že nad lesy panuje car lesní, jehož sluhové jsou Lěšij, Lesovik, Borovik, Mochovik a j. (Wisła IV. 922). Kdykoli Lěšij kráčí lesem, aby dohlédl po svém majetku, provází ho šumot lesa a stromy kolkolem se chvějí. Bloudí rád po lese, houpá se na stromech, proto se mu říká „Zybočnik," hvízdá, chechtá se, tleská dlaněmi, řehce jako kůň, bučí jako kráva, štěká jako pes a mňouká jako kočka. Od něho pochází ozvěna, on působí vichřici; prudký vítr vane kolem něho, proto nikdo neviděl jeho stopy ani na písku ani ve sněhu. Pod jeho vládou a ochranou jest zvěř a ptactvo lesní; někde nazývají ho pastýřem vlků. Ze všech zvířat nejvíce miluje medvěda, s kterým hoduje a pije; když se Lěšij opije a usne, hlídá ho medvěd a chrání ho před útoky Vodjaných. Lěšij miluje lesní ticho a netrpí, aby někdo v lese hvízdal nebo hlomozil. Povahy jest škádlivé a škodolibé; odtud přísloví: „Nechoď do lesa, tam Lěšij šašky tropí." Zejména rád svádí pocestné s cesty; za tou příčinou přestavuje mezníky a znamení ukazující cestu, proměňuje se ve strom, který stanoví cestu, mnohdy béře i podobu přítele pocestného, aby ho jen zmátl a do bažin nebo houští zavedl. Napodobuje také pláč dětský nebo ston umírajícího, ano i v řeku se proměňuje, jen aby ho s pravé cesty svedl. Mnohdy mu zakalí oči prachem nebo mu vezme čapku a přimrazí mu saně, aby nemohl dále. Kdo zbloudí, pomůže si tím, že zuje obuv a obrátí v ní nášlapek, tak najde zase pravou cestu.

Největší nesnáze mají s ním pastýři a myslivci; za tou příčinou hledí si ho dary nakloniti. Pastýř má mu obětovati na léto krávu, aby mu za to pásl stádo a žádný kus se mu z něho neztratil. Lovci přinášejí mu chléb se solí a kladou tuto oběť na některý peň; odporučuje se také nechati mu za oběť první lov v lese. Kromě toho možno si ho zvláštními říkadly nakloniti a služebným učiniti, což se děje hlavně před sv. Janem Křtitelem.

Lěšij rád krade děti v lese zbloudilé, nebo je vyměňuje; v záměnu klade v kolébku vích slámy nebo poleno, které oživuje. Vyměněné dítě bývá netvárné, hloupé a žravé, ale silné jako dobrý kůň; ve dvanáctém roce uteče do lesa. Děti Lěším polapené lze modlitbami vysvoboditi; také když nedotknou se Lěšího pokrmu, bývají vráceny. Ale děti takové zůstanou přece již divokými, přihlouplými a brzy mrou. Onemocní-li někdo přišed z lesa, povídají lidé, že Lěšij naň poslal nemoc; aby se uzdravil, zavine kousek chleba a ždibec soli do hadříku a položí to v lese jako dar pro Lěšího. Člověk, kterého Lěšij obešel, ztrácí paměť i rozum.

V noci perou se Lěší s Vodjanými, při čemž rozléhá se po lese hřmot a praskot padajících stromův a hukot šumících vln. Jakmile udeřil první mráz, loučí se Lěšij se svým lesem; počne zuřiti, láme zlostí stromy a zahání zvěř do lesních doupat.

U Malorusů jeví se Perełesnyk (Perelestnik) Pidłesnyk jako incubus;*) vyhlíží prý jako krásný, mladý jinoch; ukazuje se

---

*) Srv. Sumcov, Ukrainskie inkuby i sukkuby v Kulьt. perež. §. 125.

rád v podobě zemřelé osoby zvláště milence a láká dívku, která po něm pláče, k sobě. Baví se s ní a celuje ji, ale dívka taková brzy hyne a umírá. (Čub. I. 193; Řehoř ve Světoz. 1889 III.; Zbiór III. 91, 92 č. 13, 14).

Lěší podobá se nejvíce řeckému Panu a jest, jak z uvedených bájí vysvítá, personifikací lesní přírody; zejména pohnutlivé zjevy lesa vzbuzené větrem jsou jím zosobněny. Proto má Lěší hlavní vlastnosti s bytostmi větrnými společny.*)

2. Diví lidé.

K bytostem lesním patří Diví lidé, známí hlavně v Čechách, na Moravě, na Slovensku, v Haliči a u Slovinců̊v.

Báje o nich znal Komenský, který při výkladě slov „fauni et satyri“ poznamenává: „Lesní bohové a diví muži (chlupáči) vymyšlené věci jsou“ (Jung. Slov. s. v. divý). V starém rukopisu lékařském zaříkávají se „diví muži, diví ženy, diví děti,“ aby vrátili dítěti spaní, které mu vzali. Kromě toho měli někteří rodové „divoké muže“ ve znaku, jichž popis souhlasí s dosavadními představami o Divých lidech. (Zíb. ob. 215—216).

V podání prostonárodním vypravuje se zvláště o Divých ženách.**) Divé ženy (na Mor. Divoženky, Diviženy) jsou ženy veliké a strach vzbuzující s obličejem chlupy porostlým a bradavicemi pokrytým; pravé oko, které leží hlouběji než levé, jest černé, levé jest modré. Červené vlasy visí jim neučesány až po pás; v rukou třímají tlusté, sukovité holi ovinuté hady. Mnohdy bývají oblečeny v zelené suknice a mají dlouhé černé vlasy; hlavu zdobí vínek z barvínku a pás kytice ze vřesu. Na Moravě líčí lid Divoženky takto: Byly těla prostředního, hlavy hranaté a veliké jako věrtel. Nosí sukni, živůtek a plachetku z režného plátna; chodí „hupkem“, při čemž stále prozpěvují (Bart. l. c. 24).

Žijí v lesích a horách, kde mají podzemní doupata, velmi rozvětvená a prostorná; malá olejová lampa osvětluje ji velmi mdle. Dvéře padací, které do slují jejich vedou, jsou kamením a mechem pokryty a jako začarovány, tak že jich člověk ani nepozoruje.

Mluví sice česky, ale „do ciza“; buď vyjadřují vše záporně, na př. „Ne prosím vás, ne půjčte mi ne díži“, nebo mluví vše zpátečné (Čas. Č. Mus. 1855. 47).

Ve svých doupatech mají celou domácnost zařízenu; sbírají na poli klásky nebo je kradou sedlákům ze snopů, zrno vymlácené melou na kamení a pekou si chléb, který voní po celém lese. Pekárnu mají v doupěti u samých dveří. Rády paběrkují len, proto na Hradecku

*) Srv. Sobotka Rostlin. 24.

**) Bartoš, Divé ženy dle dosavadních pověr lidu mor. (Premie Umělec. bes. v Praze na r. 1888, 24); Košťál, Diví lidé v názorech, pověrách a zvycích lidu českého (Výr. zpráva real. a vyš. gymn. v Nov. Bydžově r. 1889).

se říká: „Trhejte dobře len, aby po vás Divé ženy nepaběrkovaly!“ Na Žamberecku zpívají dívky trhajíce len:

Trhám, trhám len,
pojďte žínky ven!
Buďte naše spomocnice,
dám vám mouky a krupice,
žínky, pojďte ven! (Košť. l. c 2).

Za jasných nocí měsíčných předou len na košile a sukně, sedíce na břehu řek a potoků (Grohm. Sag. I. 122). Kromě chleba požívají také kořene osladičky nebo chytají zvěř a ryby, jimiž se živí; neostýchají se ani pastýřům stáda krásti a masem dobytčím se živiti. Největší moc mají v noc svatojanskou, kdy ve spolku s Vodníkem provádějí rej a slaví společnou hostinu.

S lidmi obcují přátelsky; dluží se od hospodyně díže a jiné potřeby domácí, začež se jim štědře odměňují. Kde na ně pamatují nějakým pokrmem, tam ošetřují dům, zametají světnice i dvůr, uklízejí popel na ohništi a opatrují děti doma nechané; na polích svých živitelů žnou obilí a požaté sbírají, obracejí a vážou (Hrašc pov. II. 187). Hospodyním předou len a mnohdy obdarují je potáčem, kterého neubývá (Košť. l. c. 4). Za odměnu dávají také hromadu listí březového, jež mění se ve zlato (Obrazy Živ. 1861. č. 1).

Znají všecky tajné síly přírodní a připravují z bylin a kořínků masti a léky, jimiž se maží, aby byly lehké a neviditelné. Dosahují velikého stáří a jakožto pomoc od všech nemocí doporučují zvláště bedrník (Č. Č. Mus. 1855. 47). Dle moravské pověry zpívají prý Divoženky:

„Bedrníčku bedrný,
jak jsi ty peprný;
kdyby lidé věděli,
rádi by tě jídali,
ani by tak nemřeli“ (Bart. l. c. 25).

Jako hodným a štědrým lidem pomáhají, tak zase lakomým a skoupým lidem spůsobují mnohé škody; plouhají obilí, učarují kravám, aby nedojily, a na děti posílají „divoký pláč“ nebo je usmrcují (Košť. l. c. 5).

O sňatcích jejich se selskými synky často se vypravuje; jsou vzornými hospodyněmi a manželkami, zvelebujíce blahobyt domu. Nesnesou však nevymytých díží a nezametenébo ohniště nebo nadávky „Divous, Divá žena“; nedbá-li se toho, mizejí beze stopy (Č. Č. Mus. 1855. 47, 2; Slav. nár. poh. I. 23—25; Košť. l. c 9).

Napadnou-li člověka v lese samotného, počnou jím točiti, až ho zavedou a mnohdy i roztrhají na kusy. Rády berou šestinedělkám děti a podvrhují za ně své nepodařené, kterým se říká „Divousi“. Prostředky, jimiž se lze zbaviti Divousa, jsou rozmanité; nejčastěji odporučuje se vymrskání trnovým nebo lískovým prutem (srv. Bart. l. c. 27).

Milují velice hudbu a tanec, a samy rozkošně tančí; bouře prý povstávají z jejich divokého plesu. Jinochy a dívky lákají k tanci

a bohatě je obdarují; ale někdy tancují s jinochy neb dívkami tak dlouho, až je potrhají. Před Divými lidmi chrání stroužek česneku nebo chléb s bílou kůrkou:

„Chlebíček s bílou kůrkou
uchrání před zlou žínkou“ (Košť. l. c. 3—4).

Dle víry lidu ubývá Divých žen den ode dne; jindy jich bývalo veliké množství.

Řidčeji než o Divých ženách vypravuje se o Divých mužích. Žijí v lese a jsou po celém těle srstí nebo mechem pokryti; na hlavě mívají kytici kapradin. V lese honí zvěř, při čemž hrozně houkají. Chytají mladé dívky a berou je za ženy; uteče-li některému žena, roztrhají její dítě. Zjevují se osamělým poutníkům v lese v průvodě vichřice, děsí je a zavádějí do bažin. Kdo překročí bludný kořen, dostane se v moc Divého muže, který člověka po lese vodí, sám jsa neviditelný. Chce-li zbloudilý nalézti zase cestu, má se přezouti nebo obrátiti kapsu na ruby; odtud se říká:

„Obrať kapsičku jen na ruby,
a zbavíš se té lesní obludy.“

Ale mnohdy se Divý muž slituje nad bloudícím a ukáže mu pravou cestu Bloudícímu se radí, by se přezul nebo zul jednu botu a hodil ji za sebe; ženským pak, by si odvázaly zástěru a přepásaly ji na ruby. Lesní mužové škádlí zejména hajné a myslivce, napodobujíce sekání, řezání a praskot padajících stromů; proměňují se též v lesní zvířata, na př. v bílou srnku. Ježto Divý muž po lese hejká, říká se mu „Hejkal, Hýkal, Hejkadlo“; kdo se mu ozve, toho zavede. Kdo má při sobě chléb, k tomu nemá moci. V Čechách známa jest také báje o Divokém lovci, který o půlnoci s hojnou družinou a množstvím psů v lese loví a pronásleduje Divé ženy (Košťál l. c. 12—16; Groh. Sag. 78). Báje tato jest zajisté původu německého.

Divé ženy v Tatrách byly ženštiny divoké a zlostné; chodily s vlasy dlouhými a prostými, celé tělo měly neobyčejně kosmaté a prsa veliká. Červená čepička kryla jejich hlavu; za potravu požívaly hlavně slodyčky a bydlily v jeskyních, kde bylo plno divů: podzemní chodby táhly se v různém směru na několik mil daleko a zlaté mosty vedly přes podzemní tam vody. Unášely novorozené děti a dorostlá děvčata, proto se jich lidé báli. Číhaly obyčejně při domech šestinedělek a když je viděly samotny, brávaly jim děti zůstavujíce na výměnu své ošklivé, křiklavé a nestvůrné, Premieň řečené, jehož se mohli lidé jen bitím zbýti (Č. Č. Mus. 1838. 58 nás., srv. Dobš. slov. 115. 12). Kromě toho jsou známy na Slovensku Zruty, Ozruty, diví a ohromní lidé, kteří obývají v divých pustinách a horách Tatranských (Dobš. slov. 117. 25).

Dziwożony v pověrách polských jsou ženy nadlidské se studeným necitelným srdcem, s vášnivou chtivostí a obojetné v obcování s lidmi. Postavy jsou vysoké, hubené s tváří vybledlou a rozčechranými dlouhými vlasy; prsa mají přehozena přes ramena, aby jim při běhu nepřekážela, oděv nedbale spořádaný, toliko jakousi bylinou

„suchodolníkem“ přepásaný. Běhají v tlupách po polích a lesích; když se setkají s lidmi, tu dorostlé lehtáním usmrcují, mládež však berou s sebou za milovníky nebo družky. Proto mládež nechodí sama nikdy po lesích, nýbrž jen v zástupech, nebo nosí na cestě za ňadry česnek nebo cokoliv od kovu. Nejmocnější prostředek od nich jest však bylina trojan; bojí se také květů zvaných „dzwonki“ (třezalka, sv. Jana bylina Sob. Rost. 295). Podvrhují děti a mění je v bytosti sobě rovné (Č. Č. Mus. 1839. 60 a. d.; Wisła III. 481). Jinak jmenují je Poláci a Malorusové Boginje, Bogieńki (Bogunki) a spojují je se Sudicemi; jsou tři a přikládají se jim podivná jména jako Ciacia, Łacia, Łup-cup-cup po drodze. Dítě jimi podvržené sluje Odminok (malorusky Odminnik, Vidminnik); má malou hlavu, dlouhé uši, tenké nohy, veliké břicho, stále stůně, nechodí do sedmi let a mnoho jí (Zbiór IX. 53—54; Lud XV. 14; Wisła IV. 100; Čub. I. 193—195).*) Místy se říká Bogienkám Sibiele (Zbiór VIII. 291. 2).

Malorusové znají Lisovy ljudy; jsou to lidé vzrůstu obyčejného s dlouhými šedými bradami, bez oděvu a obuvi. Tělo mají kosmaté, mnohdy berou na sebe podobu beranův a přivádějí zimu. Potkání s nimi pokládá se za šťastné znamení. Dívka, která jednomu z nich utřela nos, dostala za to kus stříbra (Čub. I. 211). Lesní duch, který žije v Tatrách, sluje Boruta. Rusové v Zaoněží věří v Lesní starce (Lěsnye stariki, otcy), kteří kradou lidem děti (Ryb. Pěs. IV. 223—4).

Divje devojke, dekle zdržovaly se dle víry Slovinců v lesích; o žních přicházely na pole žít obilí, jež Diví muži ve snopy vázali. Hospodyně nosily jim za to na pole pokrmy. Odkud přišly, neví se; praskání bičem prý je zahnalo. Divja žena jest veliké postavy s ohromnou hlavou a dlouhými, černými vlasy; má však krátké nohy a žije v jeskyních horských. Neopatruje-li šestinedělka pečlivě svého dítěte, přijde Divá žena, vymění je a odnese (Paj. Črt. 33. 207). Divji mož bydlil v hluboké jámě v lese a měl ohromnou sílu. Sousední sedláci musili mu nositi pokrmy do chýže, která byla nejblíže u jámy, nechtěli-li, aby jim ublížil. Sedláku, v jehož chýži pokrmy si vařil, byl velice nakloněn a radíval mu, jak co má začíti, aby se mu dílo podařilo. Jednou přišel do vsi medvědář a na prosbu sedláků pustil na Divého muže medvěda, který ho tak potrhal, že se už ve vsi neukázal. Jinde Divý muž ukradl krásnou dívku a chtěl si jí vzíti za ženu; byl však od jednoho siláka přemožen a musil ji zase vrátiti (ib. 108—110). Divji lovec těká za noci po lesích a honí zvěř. Za noci není radno psa štváti, nebo přijde Ponočni lovec a vrhne umrlčí hlavu do světnice se slovy: „Když jsi pomáhal loviti, pomáhej i jísti!“ Divým lovcem stane se ten, kdo za služeb božích na lov chodí (ib. 91).

Na vysokých jeskyních sedává Čatež shřívaje se na slunci; je půl člověka a půl kozla. Drvoštěpům žíznivým přináší studenou a čistou vodu, a pastýřům sbírá jahody a maliny. Netrpí, aby se mu někdo posmíval (ib. 32).

---

*) Srv. Sumcov, Odmina v Kulьt perež. § 81.

Na Moravě říká se Divým ženám také Věštice a mužům Věšťáci (Zvěšťáci). Oba jsou malí a neúhlední, žijí na poli a mohou se proměniti v rozličná zvířata. Ježto mají děti ošklivé, berou lidem hezké, jež velmi dobře chovají, a jak vyrostou, mají nad nimi radost nemalou. Děti „Věštíci“, jež za výměnu podvrhují, jsou ošklivé a holohlavé, nerostou, mají velkou hlavu a břicho, nemluví, jenom mňučí a kňučí, a mnoho jedí. Možno se jich zbaviti hlavně bitím. Chce-li matka, by jí Věštice dítěte nevzala, nesmí ho klásti při spaní za sebe, nýbrž jen před sebe. Pověry o nich jsou hojné (v. Kulda poh. II. 263. 6; Č. M. Mor. VII. 87—88; Vesna IV. 35—36; Suš. pís. 153).

3. Lesní panny a ženky.

Divým ženám podobají se Lesní ženky nebo Lesní panny; na rozdíl od Divých žen představují se jako krásné dívky, oděné bílým rouchem, se zlatými nebo zelenými vlasy a s věncem z lesních květin na hlavě. Zjevují se okolo poledne nebo o půlnoci a tancují při líbezné hudbě ptačí. Když dostihnou chlapce, tak dlouho s ním tancují, dokud mu duch v těle jest, aneb ho k smrti ulehtají; avšak s děvčaty mají slitování a mnohdy je bohatě odměňují. Jednou zjevila se Lesní panna v samé poledne pasačce, která u březiny kozy pásla. Tancovala s ní od poledne do večera; než zmizela, sepředla len, který měla pasačka sepřísti. Příze měla tu divotvornou vlastnost, že jí neubývalo; teprve když matka pasačky podivením nad tím zareptala, příze s vřetánka zmizela. Třetí den dala Lesní panna dívce cosi do mošánky, na co se nesměla podívati až doma. Na půl cestě se přece podívala, a bylo tam březové listí, jež v zlosti částečně ven vyhodila. Když přišla domů a otevřela mošánku, spatřila místo březového listí zlato (Němc. bách. II. 281; Erb. poh. 29—33). Prostonárodní ballada česká pěje o ovčáku, jenž se Lesními pannami zavésti dal:

Pase ovčák, pase ovce,
V pěkném zeleném klobouce,
Pase na kopečku
V březovém háječku.

Pod dubem tu z nenadání
Dvé panenky stály,
Ovčák jim dal dobrý večer,
Ony se mu smály.

Jedna byla celá bílá
Jako holubička,
Druhá k němu švitořila
Jako vlašťovička.

„Pojď, ovčáčku! Pojď ty s náma,
Vyspi se u nás do rána:
A ty tvoje ovce
Ať je pase kdo chce.“

Vzaly sou ho za ručičku,
Do hor s nima zašel:
Svých oveček a chaloupky
Nikdy víc nenašel (Erb. pís. 471).

Lesní ženy zjevují se často dětem hledajícím houby; děti, které v lese rozpustile pokřikují, bývají od nich trestány. Jednou vzala Lesní žena dítěti v lese křičícímu s hlavy šátek, ale o půlnoci jej opět vrátila s výstrahou, aby podruhé v lese nekřičelo (Grohm. Sag. 130). Lesní panny zasnubují se rády jako Divé ženky s lidmi. Sedlák nějaký vzal si za ženu Lesní pannu; při svatbě jí slíbil, že jí

nikdy nepohaní. Dlouho žili spokojeně. Když jednou sedlák byl na trhu, dala žena všecko obilí dosud zelené požíti a do stodoly odvézti. Sedlák vraceje se domů, dověděl se, co žena učinila, a začal jí zlořečiti a nadávati. Po té žena zmizela. Týž den přišla hrozná bouře a krupobití, které všechno obilí na poli zhubilo. Sedlák nalezl však obilí ve stodole zralé a pěkné. Litoval svého přenáhlení, ale žena nevrátila se už k němu (Grohm. Sag. 306). Jindy vymínila si panna, kterou mladý muž do oka z lipového lýčí chytil a za ženu pojal, že se smí volně koupati a že s ohniště hned každá skvrna se vyčistí, která tam po nádobách zůstane. Když jednou stará matka na nevěstu jsouc popuzena toho zanedbala, panna zmizela jako mlha, a muž její poznal z načervenalé vody v studánce, že jí nikdy už nespatří (Světozor 1873. č. 6. 63).

K Lesním ženám patří Medulina,*) bílá paní, která drží v levé ruce košík a v pravé kytičku; v obličeji je bledá a vážná (Grohm. Sag. 134).

Lesní panny slují na Slovensku Bosorky. Tancují při svitu měsíce a lákají k sobě mladé hochy; kdo se dá zvábiti, tomu utancují nohy po kolena a rozmetají tělo jeho v povětří. Když jdou ráno dívky na trávu a vidí na lukách místa, kde není rosy, říkají: „Tu tancovaly v noci bosorky, rosa je setřena" (Němc. Sebr. spisy III. 284, IV. 435). Na Moravě „Bosorky" znamenají čarodějnice (Lid I. 210; II. 37. 176).

V jeskyních v lese bydlí dle víry Čechů Jezinky (Jeskyňky), které jako Vily lidi v lese uspávají a oči jim vylupují. Malé děti unášejí do svých jeskyň a ukrmivše je pochutnávají si na nich (Erb. poh. 27—29; Němc. bách. II. 354). Jméno Jezinek souvisí snad s Jagou babou, což na společný jejich původ (bytosti oblačné) ukazuje.

Lesní bytost, která v horách zmate, nazývá se na Slovensku Mátoha. Opravují se proti ní rostlinou turankou nebo si obracují kabát na ruby (Němc. slov. 231). Mátoha slove také strašidlo vůbec a jest obyčejně bez hlavy (Dobš. slov. 115, 8). V tom smyslu praví nár. píseň:

Tri sto bohů prabohů!
Já som stretou matohu,
Tam v ulici na rohu
Chytala ma za nohu. (Kol. zpěv. I. 13).

Poláci znají Matołku, ducha domácího, který lidem slouží (srv. Matzenauer v List. fil. X. 63).

S Divou ženou Poláci stotožňují Mamonu, která krade a vyměňuje děti (Lud XV. 45, 46; Wisła IV. 337, 870). V Podluží na Moravě říká se všelikým zjevům nadpřirozeným Mamona. Nejednomu „nahodila sa mamona a mamoniła ho celú noc" (Lid II. 41). Miklosich odvozuje Mamonu od mámiti (E. W. 182); jiní myslí, že souvisí se syrským mammonem (Zíb. ob. 218_{11}).

---

*) S Medulinou srovnávají někteří litevského bůžka Mějdějna (od slova mědis strom), který pokládá se za boha zajíců (srv. Arch. IX. 9).

K lesním bytostem patří Manija (Маньја). V sev. a vých. Rusi představují si ji jako ošklivou stařenu s berličkou, která se toulá po světě hledajíc svého syna, kterého zahubila. Malorusové v Haliči a v sev. Uhrách věří, že dusí děti a na místo jejich ďábelské podvrhuje, které se podobají motovidlu a všecko snědí, co v domě najdou. V sedmém roce zmizejí z domu a toulají se po lesích; hřejí se při ohních pastýřův a těkají kolem domů děsně skučíce. Jinak představují si ji jako přeslíčné, černobrvé děvče, s černými vlasy a s očima jako trnky. Honí prý se za mladíky již zasnoubenými na křídlech lehkého větru přes pole, luka a stepi. Kdo se do ní zamiluje, ten touhou zahyne. Pronásleduje také lidi zbloudilé v době hromobití a bouřky po polích a lesích. V zimě odívá se v roucho sněhové, a když nejhustěji se chumelí, vznáší se nad pustou plání nebo nad polem. Manije jest dívka bohem prokletá, ponévadž hříšnými kouzly sprovodila se světa svého milence. Za pokutu musí těkati až do skonání světa po zemi a hledati svého miláčka. V národní písni praví děvče o nevěrném milenci své družce: „Zaměním se v Maniji, jako vlaštovka poletím po bílém světě, budu ho hledati, a najdu-li ho, zavěsím se na něho a potud ho budu mořiti, pokud ho neumořím.“ Aby se hoši od ní uchránili, obracejí si kacabajku na ruby nebo ji naplvají do očí. Pokládá se za sestru Perelesnykovu (Arch. XI. 310; Řehoř ve Svět. 1889. č. 5; Čub. I. 196). Manija odvozuje se od slovesa maniti = mámiti.

Do řady jmenovaných právě bytostí patří Slibka; jest to dle víry lidu na Moravě duch takové ženské, která za živobytí svého milenci věrnost přísahou stvrzenou zrušila a po smrti ve spůsobě bílého ptáka libě zpívajícího v horách se ukazuje. Člověk nemá zpěvu toho poslouchati, sice by se omámil a hluboko do hor zašel. Místy se vypravuje, že Slibky po vysokých horách létají a to v té spůsobě, jak byly za živa na světě — jako hezká děvčata. Přivolá-li někdo Slibku, tím že na její túkání se ozve, jest přinucen tak dlouho s ní tančiti, až únavou zahyne. Slibkou stává se také nevěsta „nedojdená“, totiž taková, která ujde z kostela před samou sdávkou (Kulda poh. II. 267, 10; Č. M. Mor. VII. 83; Koleda 1872. 248; Lid I. 217—218).

Divé ženy a Lesní panny jsou po mém mínění původně zosobněné mhly, které v rozmanitých podobách vznášejí se nad lesy a horami; proto připisují se jim především vlastnosti podobné jako bytostem oblačným vůbec. Jsou lehké a průzračné jako mhly, rády baví se hudbou, tancem a zpěvem, předou len na košile a sukně, poskytují hojné žně, samy lidem na polích pracovati pomáhajíce, znají léčivou moc bylin, odnímají lidem zrak a p. Lesní panny podržely u větší míře původní svůj význam, kdežto při Divých ženách přispůsobily se původní představy jednotlivým zjevům lesním. Zjevy tyto z větší části působí děsivě na mysl lidskou, proto Divé ženy líčí se jako bytosti ošklivé se studeným srdcem a vášnivou chtivostí, které hledí lidem škoditi. Diví muži rovnají se indským Gandharvům a řeckým Kentaurům, a jsou personifikací divých zjevů lesních, vzbuzených vichrem. S Lesními ženkami nežijí v přátelství, nýbrž je pronásledují nutíce je k sňatkům, což i Gandharvové s Apsarasami a Kentaurové s Nymfami činí.

4. Bytosti skalní a zemské.

Skalní duch děsí lidi pracující v skalách, lomech a podobných místech. Jeví se jako vání silného větru nebo jako dusot koní (Č. Č. Mus. 1856. 58).

Král nad pozemskými poklady sluje u Slováků Kovlad, který vládne nad Permoníky (z něm. Bergmännchen). Permoníci bydlí v horách a přistrojeni bývají jako havíři; jsou malé postavy a stotožňují se s Lútky. Havíř jest povinen při střílení zvolati: hop, hop!, aby varoval Permoníky před výstřelem; kdyby toho neučinil, zasypala by ho při vystřelení skála (Němc. slov. II. 14; Dobš. slov. 114, 7).

Bohyně nad zemskými poklady nazývá se Runa; volá se též Zemná paní. Na Zvolensku se vypravuje, že báníkům v zlatých dolech na Vajskové, dolině pod Holemi, sjídal vždy kdosi potravu. Jednou dostihli ženu vysokou, silnou s tak velikými prsníky, že je dítěti, které na hřbetě nesla, přes plece hodila a tak kojila. Vlasy měla zlaté. Báníci ji svázali a hodili do potoka Vajskové; voda vyhodila ji na břeh u Kremnice, kdež ji lidé vysvobodili. Za to zmizelo všechno zlato u Vajskové a nalézá se nyní u Kremnice. Čeho Runa se dotkne, to pozlatí. Když vítr silně duje, říkají lidé: „Runa pláče,“ a děvčata volají v horách: „Runa, Runa, daj mi zlata plné suna (skříně)!“ (Němc. Sebr. spisy IV. 391).

Horský duch sluje u Slovinců Dimek; jest malý, černý nebo sivý mužíček, který bydlí v uhelných dolech a v báních. Předloží-li mu havíři každý večer něco mléka a chleba, ukáže jim druhý den novou žílu (Paj. Črt. 37). Jiný duch horský nazývá se Laber čili Belič, malý dědeček, oděný v bílý nebo světlý šat. Kdo ho počastuje a postaví mu pod jedli sýra a chleba, tomu ukáže zlatou rudu (ib. 85). S ním souvisí bez pochyby Labus, starý dědek, který přebývá v horách, kde má mnoho chodeb, a rád malé děti v hlubokou vodu láká (ib. 85). Srbové znají Gorjanina, horského ducha, kterého vzývají v nemocech (Krauss Volksgl. 50—51).

U Slovanů Luneburgských zvali se horští duchové Görzoni (od hora); dlužili se od lidí nádobí k pečení chleba. Lidé jich sice neviděli, ale k jejich žádosti nosili jim žádané nádobí před vrata. Večer je zase odváděli ťukajíce na okna a bochánek chleba z vděčnosti v něm zanechávali. Görzoni souhlasí tedy s lužickými Ludky, o nichž bylo poznamenáno, že povstali spojením kultu předků s trpaslíky; stýkajíť se duchové skalní a zemští s Ludky, zákrslíky a Koboldy, tak že nelze vždy na jisto určiti rozdíl mezi oběma druhy nadpřirozených bytostí.

IX. Poludnice a polní bůžkové.

Doba polední jest jako doba půlnoční hodinou duchů.*) V poledne zjevuje se zvláště Poludnice, známá Luž. Srbům, Čechům, Slovákům, Polákům a Rusům. Ježto v staročeských slovnících Poludnicě znamená lat. Driades, deae silvarum, Satiri (Č. Č. Mus. 1877. 384), zdá se, že byla bohyně lesní; v nynějším podání lidu má však spíše povahu bytosti polní. Bůžkové lesní přecházejí vůbec rádi v božství polní a domácí.

Nejhojnějši báje o Poludnici znají Luž. Srbové, nazývajíce ji Přezpołnica (Přezponica), hluž. Připolnica. Jest to žena v prostředních letech, velká a štíhlá; čím víc se blíží, tím výš roste. Mnohdy se zjevila jako krásná ženská, ale též se vypravuje, že je stará, šedivá žena, ba i že je celá černými chlupy pokryta, že má koňské nohy a lidský obličej. Na hlavě jí vyrůstá srp. Oděna bývá dlouhým, bílým rouchem, na hlavě nosí bílý nebo černý šátek (lapu), z něhož má zvláštní čapku složenou.

Přezpołnica bydlí v lese a jen v poledne mezi jedenáctou a dvanáctou nebo mezi dvanáctou a prvou hodinou přichází na pole; zřídka kdy objevuje se ve vsi. Proto nikdo v poledne nepracuje na poli, nýbrž každý pospíchá domů. Kdokoliv dříve přes poledne na poli zůstal, zmizel prý beze stopy; jmenovitě doráží na ženy. Jde-li někdo v poledne na pole, ptají se ho dosud zvědavě: „Nebojíš se, že Připolnica na tebe přijde?“

Koho dostihla na poli, musil, chtěje se zachrániti, o jedné a téže věci celou hodinu hovořiti, nedovedl-li toho, usekla mu hlavu, koho nezabila, aspoň schroml. Ale když to dovedl, ztratila všechnu moc. Žena jedna si umínila, že zůstane přes poledne na poli, a přijde-li Přezpołnica, že bude celou hodinu o lnu mluviti. Učinila tak. Když bylo jedenáct hodin, uslyšela, plejíc len, za sebou kroky; Přezpołnica přišla, a žena hovořila zdlouhavě celou hodinu o lnu, o užitku, jaký přináší, a o spůsobu, jak se nejlépe pěstuje. Jakmile odbilo 12 hodin, zmizela Přezpołnica a od té doby mohla ona žena i za poledne na poli pracovati, neboť Přezpołnica se už neukázala. K jiné ženě,

*) Srv. Haberland v Zeitschr. f. Völkerpsych. 1882. 310—324; Sumcov, Svjaščennoe značenie obědennago vremeni v Kulьt. perež. § 43.

která podobně od 12 do 1 hodiny o pěstování lnu s ní rozmlouvala, odcházejíc pravila: „Nyní odňala jsi mi veškerou moc; jsem svobodna a ty šťastna, ale po druhé se toho neodvažuj!“ Byla prý zakleta, nyní pak vysvobozena. Moudří lidé rozmlouvajíce s Připołdnicí o lnu, po každém slově vsouvají: „Haj, z lenom je wulka hara!“, aby rozhovor prodloužili.

Často Přezpołnica sama klade lidem, které v poledne na poli zastihla, rozličné otázky o pěstování lnu (což jest hlavní obživou některých krajin v Lužici) nebo prosa; jakmile někdo neví, co by odpověděl, utne mu srpem hlavu. Odtud jest přísloví: „Wona so praša kak Připołnica.“

Dovede-li se někdo modliti otčenáš nazpátek, zachrání se tím. Rozdělá-li se v poledne na poli oheň, nemůže také škoditi; rovněž kdo chová při sobě zvláštní zelinky, jako hloh a majorán, tomu dá pokoj. Žena jakás měla malé dítě a sekala v poledne halušky. Přezpołnica k ní přišla a řekla: „Kdybys neměla u sebe hlohu a majoránky, nebyla bys haluškův okusila.“

Zjevovala se jednou dvěma rybářům, kteří byli prvními obyvateli v Lipé. Za poledne rybáři postavili si nad oheň kotel s rybami a odešli; vrátivše se nalezli po každé kotel překocený. I zůstal jeden v poledne doma, ale zaspal, a když se soudruh vrátil, byl opět kotel převalen. Druhý den zůstali oba doma a hlídali. Ve dvanáct hodin přišla šedivá a hrbatá žena; když odbila jedna, stal se z ní pes, jejž rybáři provazem lýkovým svázali. Druhého dne když odcházeli, byl tam ještě, ale když se vrátili, zmizel; jen provaz tam zůstal. Po té jim už nikdo kotlem ani nehnul.

Vypravuje se také, že umí krásně zpívati. Když jednou žena ze Stradova plela za poledne len, zavzněl opodál rozkošný zpěv, jakého dosud nikdy neslyšela. I pomyslila si, že nějaká venkovská dívčina zpívá, která právě kolem jde. Obrátivši se stranou, odkud líbezný zpěv přicházel, viděla krásnou postavu ženskou v bílém oděvu, která nesla na zádech otep lnu. Bílá tato paní kráčela vážně okolo ní a zmizela ve křoví.

Přezpołnica opatruje v poledne obilí před zloději. Dětem, které svévolně obilí šlapou a plouhají, utne srpem hlavu. Dobrotivost její jeví se v tom, že naplnila kdysi chudé ženě zástěru penězi.

K Přezpołnici utvořil si lid také Dopołnici a Wotpołnici.

Mužské bytosti k ní patřící slují Přezpołnici; jsou to malí, bílí mužíčkové, kteří v poledne po polích těkají. Je-li některé dítě toho času na poli, odnesou je Přezpołnici a podloží za ně cizí. Chtějí-li rodiče obdržeti dítko své zpět, třeba cizí dítě tak dlouho mrskati, až se jejich vlastní dítě ocitne na místě, odkud bylo vzato.

Horší než Přezpołnica jest Serpołnica (Serponica), divoká žena, která má černé rozpuštěné vlasy, ohnivé oči a bydlí v jeskyni v lese. V poledne vychází a hledá mladých lidí, kteří jsou v tu dobu sami v lese nebo na poli. Najde-li někoho, dá mu některé hádanky; zodpoví-li je dostatečně, jest přinucen trpěti její objetí a polibky, a musí až do 1 hodiny v její protivné společnosti setrvati. Snaží-li se utéci, dohoní ho snadno; za trest strčí prý mu svůj chlupatý jazyk

do úst. Na polích vyhledává šestinedělek a unáší jim děti. Jednou přišla také k pastýři; tento zapráskal třikrát bičem, a Serpołnica zmizela. Zjevila se též ve 12 hodin v noci ženě, která šla trávy nažít. Přichází sama nebo ve společnosti dvou družek. Děti jí říkají také Anna zubatá.

Sem patří i Serpyšyja, veliká paní bez hlavy, která nosí pod paždí srp. Jest oděna bíle a zdržuje se na poli, když chrpa a koukol kvete nebo když má hrách lusky, a to za poledne. Jdou-li děti do obilí nebo na lusky, uřízne jim srpem hlavu a hodí ji do pytle. Pole jsou pod jejím dozorem, proto se nesmí ani stéblo svévolně vytrhnouti. Trhají-li děti květiny a nešetří-li při tom obilí, zjeví se jim a potrestá je.

Serpjelšyja a Serpelbaba nazývá se strašidlo v hrachu.

Serp je žena oblečená v dlouhý, bílý šat; do očí jí není viděti. V ruce drží veliký srp, proto prý se Serp jmenuje. Žila na poli a honila v poledne všecky lidi s polí domů a kdo dobrovolně nešel, toho tak dlouho srpem tloukla, až ho domů zahnala. Dosud bydlí prý v poli a čeká na děti, když jdou na lusky; usekne jim hlavu a vstrčí ji do měchu.

Lužičané znají kromě toho Srpa mužského rodu. Jest škaredý, má podivnou postavu, tak že je hrozno naň pohleděti. Oči jeho soptí ohněm, na nohou má koňská nebo kraví kopyta a na prstech dlouhé drápy; v ruce nosí veliký srp, o němž se povídá, že je žhavý. Na hlavě mívá červenou čepičku.

Bydlí na dubu; usnuly-li děti náhodou večer pod dubem, vystoupil z něho a uřízl jim krk. V poledne se toulá po polích a koho zastihne, musí s ním dlouho hovořiti; když toho nedovede, usekne mu hlavu. Zvláště na děti má zálusk; číhá na ně v hrachu a trhají-li lusky, utne jim hlavu. Za tou příčinou hrozí se dětem, jsou-li nespůsobny, že pro ně Serp přijde. Potká-li na poli odrostlou osobu s dítětem, vyrve jí dítě a hodí je do řeky, odrostlému pak uřízne srpem hlavu.

Když někdo sousedu obilí na poli užínal, přišel Serp a uřízl mu žhavým svým srpem hlavu; to učinil každému, koho potkal a měl zlé svědomí. Mnozí hospodáři postavují v lukách nebo v obilí tyčky nebo holi se srpem, nebo vycpané hastroše oděné v hadry bílé barvy a ověšují ho bílými šátky, do ruky kladouce mu kosu. Mnohdy dívky sčesají si vlasy přes obličej, brousí srp brusem a volají: „Serp, serp!“ chtíce děti zastrašiti.

Má li někdo špinavé nohy, zjeví se mu Serp a klade mu rozličné otázky. Tázaný musí vždy odpověděti, ať byl tázán na cokoliv: „Voda byla drahá.“ Odpoví-li něco jiného, uřízne mu Serp nohy. Povídá se, že Serp byl vlastně vodní král.

Zbloudí-li někdo, Serp ukáže mu cestu, ale jen tomu, kdo má dobré svědomí; má-li svědomí zlé, zavede ho do bažin a touní, kde ho Bludník udusí.

Serpu podobá se Serpel (Serpol). Vypravuje se, že má Serpel dlouhou hlavu, ostatně vyhlíží jako člověk, ale přece není pravý člověk. V jedné ruce nosí srp a v druhé soudek; zjevuje se

v poledne. Dva hoši šli jednou v poledne s malým soudkem okolo pole, kde bylo žito. V žitě viděli pěkné květiny a začali je trhati; najednou stál před nimi Serpel a dal jim některé otázky; když jich nemohli zodpovídati, usekl jim hlavy, které strčil do sudu. Sud vložil do nůše a zmizel.

Druhdy připojil se také v poledne k ženám, které na poli pracovaly; nemohla-li žena na otázky, které dával, odpověděti, byla přinucena se svléci a nahá domů jíti.

Posserpańc (Pošćerpanc, Přešerpanc) jest strašidlo v hrachu; žije v luštinách a chrání, aby nebyly kradeny. Jdou-li děti bez potřeby do obilí a plouhají je, volá se na ně: „Mějte se na pozoru před Posserpańcem!“ Je to pravý řecký Priapos, jehož obrazů se užívalo v zahradách a v polích na postrach (Smol. pěs. II. 268. 27; Č. Mać. Serb. 1883. 58; Veckenst. Verhandl. IX. 96 sq. Sagen 105; Schul. 85 a d.)*)

V Čechách se vypravuje, že Polednice má podobu vzdušné bílé paní nebo šeredné stařeny, která těká za poledne po polích i lesích a vyhledává příbytky lidské. Jest obyčejně oděna bíle, zřídka červeně. Erben ji popisuje takto:

„Malá, hnědá, tváři divé
pod plachetkou osoba,
o berličce, hnáty křivé,
hlas — vichřice podoba.“

Na Bydžovsku představují si ji jako stín vycházející ze zvonice, jakmile se začne zvoniti poledne. Dle víry lidu našeho Polednice lítá ve větru a provázena bývá prudkou vichřicí. Koho se dotkne, ten umře náhle. Někdy jeví se drobounká a útlounká jako dvanáctileté děvčátko s bičem v ruce; koho napadne, toho švihne. Udeřený brzy zemře. Také se věří, že chodí po vsích a toho, kdo se jí neklaní, přes nohy bije.

Nejraději číhá na šestinedělky, které vycházejí za poledne před dům. Nechá-li šestinedělka v čas žní dítě své ležeti bez dohledu na poli, ukradne je Polednice. Křičícím dětem se proto vyhrožuje, že si Polednice pro ně přijde. Kdysi odvedla Polednice šestinedělku, která v poledne před domem meškala, a nosila ji ve vichřici od dvanácti hodin do jedné. Jindy zjevila se šestinedělce, která v poledne před domem prala; měla podobu bílé paní a postříkavši šestinedělku vodou zahnala ji do světnice. Když jedna šestinedělka v poledne ze světnice vyšla zůstavivši tam své dítko, uslyšela najednou silnou ránu; pospíchala zpátky a spatřila celou postel v plameni. Bílá vzdušná paní skláněla se nad dítětem. Žena dala se do křiku, a bílá paní zmizela s dítětem na rukou; také záře nad postelí zmizela. Žena nalezla sice v posteli dítě, ale to mělo velikou hlavu; lidé povídali, že je od Polednice podvrženo. Když kdysi šestinedělka zůstala státi v kuchyni pod komínem vaříc muži svému oběd, tu prý jí to okolo

---

*) O poměru jednotlivých názvů, které se Poludnici u Luž. Srbů přikládají, pojednal zvláště Veckenstedt ve Verhandl. IX. 96 nás. a v Arch. III. 722—726; srv. můj článek v Koledě 1880 č. 27—29.

uší zašumělo jako zlý vítr, před očima dělaly se jí mžitky, něco ji začalo krákať za vlasy a na zem ji to porazilo. Ženy hádaly, že to byla Polednice (Groh. Aberg. 13; Sag. 111—113; Němc. Sebr. sp. I. 101; Progr. N. Bydž. 1889. 10—11).

Na Moravě představují si Polednici jako stařenu, oděnou bílým pláštěm. Má prý koňská kopyta, tváři škaredé, oči šikmé a vlasy rozcuchané (Slav. poh. 81). Když je žena „v połohu" (v koutě), nesmí choditi s hlavou nezavitou a za mezí ven. „Na Vsacku była žena toho nezachovała, tož ju schytło do luftu a donésło na pátú dědinu, posadiło a pěkně jí pověděło, aby toho věc nedělała" (Lid I. 219; srv. Vesna IV. 52). „Jednu kútnicu v komori poliskało, a jak zašła za plachtu, hrozila jí žena v bjélej płachtě" (Lid II. 159).

Ve Slezsku se vypravuje, že Polednice, když přišla dítky krásti, sedla hned u dveří na bobek a takto se pošinujíc šla k matce chovající dítě. Vzala-li chůva honem nožice nebo začala-li šíti, Polednice zmizela (Vlast. I. 47).

Na Slovensku rozšířena jest víra, že „Poludnica z človĕka urobí celého preludára, t. j. ona ho lúdí, vábí a vodí sem a tam; bola by tedy vlastne podlúdnica" (Dobš. slov. 115). Dle víry Slováků přebývaly Poludnice na Děvíně, odtud házely na Holom-Var loptu (míč) (Němc. v Památ. arch. a míst. III. 61).

P o ł u d n i c a, P o ł u d n i ó w k a a P r z y p o ł u d n i c a v Polsku ukazuje se v podobě vysoké ženy, od noh do hlavy bílou plachtou oděné, s ostrým srpem v ruce; zdržuje se v době letní v obilí nebo v lese a honí lidi v poledne pracující. Kdysi kosil muž v poledne louku; tu přišla k němu Południca a vyrvavši mu kosu, chtěla mu utíti hlavu za to, že v poledne pracoval. Muž se s ní rval a vytrhl jí kosu. V tom bila jedna hodina a Południca musila odejíti. Kosa byla úplně zkažena, neboť kde se jí Południca dotkla, tam zůstala štěrbina. Obyčejně dává lidem v poledne na poli pracujícím těžké otázky, na které nemohou odpověď dáti, začež na ně Przypołudnica posílá těžké choroby. Časem zjevuje se i v chatách v době b o u ř l i v é h o v i c h r u, rozšiřujíc tu svou domnělou vládu nad lidmi. Venkované připisují jí rozmanité zjevy přírodní, jmenovitě také f a t u m o r g a n u. Když z obilí nebo z lesa vychází, vede za sebou sedm černých velikých psů. Zejména pronásleduje ženy a děti, jež krade. Děti jdoucí na lusky strašívají matky: „Nie chodź do grochu, bo cię Przypołudnica vežmie." Chce-li se jí člověk ubrániti, má hned, jak ji z daleka zočí, se požehnati; tu zmizí, a na tom místě vznikne sloup prachu (Lud VII. 41; XV. 37—38; Zbiór II. 128; IX. 61; XI. 6; Wisła III. 480). Sandoměřští Lesováci představují si Południce jako malé baby, které sedí na polích v děrách, z nichž vylézají v létě, když jest teplo, a v poledne, když lidé s polí odešli (Arch. V. 643; Světoz. 1882. 48).

Rusové v jižní Sibíři znají jménem Poludnice stařenu s hustými vzklokočenými vlasy, oděnou v hadry; žije v rákosí nebo v huštinách kopřiv a unáší rozpustilé děti (Af. III. 137). V archangelské gubernii jest Poludnica opatrovnice polí osetých žitem (rží). Rodiče varují děti: „Nechoď v žito, Poludnica tě spálí" nebo „Už tě Poludnica

ní". Starověrci ruští konají v poledne modlitbu „běsu poludnému" (Af. III. 137. 138). Poludnici míní také Boxhorn vykládaje (v Resp. Mosk.) o pověře ruské: „Daemonem quoque meridianum Moskovitae metuunt et colunt. Ille enim, dum iam maturae resecantur fruges, habitu viduae lugentis ruri obambulat, operariisque uni vel pluribus bracchia frangit et crura; neque tamen contra hanc plagam remedio destituuntur; habent enim in vicina silva arbores religione patrum cultas: harum cortice vulneri superimposito illud non tantum sanant facile, sed et dolorem loripedi eximunt."

Mužská bytost jmenuje se Poledníček. Ukazuje se jako malý krásný chlapeček v bělounké dlouhé košilce; má černé jiskrné oči, růžové tvářičky a hlavu samou bílou kudrlinku. Prohlíží v poledne pole a trestá každého, kdo tam nějakou škodu dělá nebo se mu posmívá (Krok II. 339; Č. Č. Mus. 1856. III. 58; Zora 1883. 95).

S Poludnicí souvisí noční poluda nebo ďábel poludňový, který zjevuje se o půl noci, proto sluje též Půlnočnice, a oznamuje smrt (Krok II. 339).

Na Moravě vypravuje se o Klekánici, staré, bezzubé ženské, která o berle kráčejíc při každém kroku jednou nohou kleká a druhou jde. Chodívá po večerním klekání po návsích a sbírá malé děti, které ještě venku se potulují, do měchu (Č. M. Mor. VII. 92, XII. 8; Lid I. 130). Mužská bytost sluje Klekáníček (Květy 1846. 511; Č. Č. Mus. 1853. 473).

Lužické Serpolnici podobají se Kosířky, malé ženušky v bílém dlouhém šatě, s dlouhým a ostrým kosířem v ruce. Bydlí na polích v brázdách a honí děti, které trhají lusky; usekávají jim hlavu a strkají ji do pytle. V poledne těkají po polích a zahánějí všechny lidi s pole domů; kdo nechce dobrovolně jíti, toho tak dlouho kosíři sekají, až jej domů donutí (Slav. poh. 82).

Domnívám se, že Poludnice patří k bytostem větrným; bájíť se o ní, že létá ve větru a vichřice ji doprovází, a že mění se ve sloup prachu. Tím zcela zřejmě naznačeno, že Poludnice jest zosobněný sloup prachový, který zvláště za suchých dní letních vichřice na cestách zvedá. Sloup prachový vůčihledě roste a rychle po polích se honí, až v dáli zmizí; proto Poludnice představuje se jako vzdušná bílá paní, která čím více se blíží, tím výše roste, nebo která jako stín ze zvonice vychází. Poněvadž větrný sloup vše unáší, co v jeho střed se dostane, věří se, že Poludnice unáší lidi a ve vichřici je nosí s sebou; tím si také vysvětlujeme, proč zvláště šestinedělkám jest nebezpečna kradouc jim děti. Vichru přikládá se moc posílati na lidi nemoci i smrt, proto lidé, jichž Poludnice se dotkne, upadají v těžké nemoci (zlé povětří je ofoukne) nebo hned umírají. Jako germánský bůh větru Wuotan doprovázen byl psy (symboly vichru), tak i Poludnice zjevuje se v průvodě psů nebo se sama ve psa proměňuje. Také zpěv přikládá se jí jako jiným větrným bytostem. Jako nůž hozený do vichru zapuzuje zlý vítr, podobně povstala pověra, že Poludnice bojí se nůžek.

Větrné sloupy nejčastěji se zdvihají za suché doby letní, zvláště v době žní, proto pokládá se Poludnice za ochránkyni obilí; kromě toho učí zkušenost, že zejména za nejparnější části dne, za poledne, sloupy takové se ukazují, z čehož vysvětlujeme si jednak domnění, že ukazuje se hlavně v poledne, jinak i jméno Poludnice, Polednice (od poledne). Později přibájeny byly k ní bytosti jako Poledníček, Klekánice, Klekáníček, Půlnočnice a pod.

Polní bytostí jest Polevik, Polevoj, o němž Rusové vypravují, že bývá přede žněmi zvýší stébel obilních a po žních se scvrká a stává se maličkým jako strniště. Dále se věří, že Polevik utíká před ranami srpu a kosy, a kryje se v těch klasech, které ještě zůstanou státi; s posledními klasy dostává se do rukou žencových a s posledním snopem dožínkovým přivezen bývá do stodoly (Af. III. 771; Čub. I. 193).

V Čechách na Hradecku znají Žitholu, která sedí v žitě a pečuje, aby děti neplouhaly obilí. Chytí-li je, natluče jim prý cvočků do zadku. O podobě její jest málo známo; z oděvu se jmenuje zelený kabátek a bílá plachetka (Košťál, Diví lidé 12).

V klasnatém obilí zdržuje se také běloruský Bělun, stařec s dlouhou bílou bradou, v bílém šatě a s holí v ruce. O žních pomáhá žencům v poli pracovati a uděluje jim bohaté dary. Zjevuje se jen za dne a vyvádí zbloudilé poutníky z lesa; odtud pořekadlo: „Tma v lese bez Běluna." Má-li míti někdo štěstí, musí sdružit se s Bělunem (Af. I. 93—94). V Haliči představují si Žitného děda jako starce se třemi bradatými hlavami a třemi ohnivými jazyky. Malorusové varují děti, aby nechodily do hrachu, že tam sedí Železná bába; jinde sluje Žitná bába nebo Žitná matka (něm. Kornmuhme) (Af. III. 391. 772; Sob. Rost. 25)

X. Bůžkové vodní.

Jako lesy, pole a nivy tak i moře, jezera, řeky a potoky oživeny byly nadpřirozenými bytostmi. Že staří Slované řeky jako bohy ctili, dosvědčuje Prokopios slovy: „Ctí také řeky a Nymfy, a jiná podobná božstva“ (III. 14). Nestor (rukop. Sofijský) tvrdí o Poljanech, že jsouce pohané obětovali jezerům, studním a hájům (př. Erb. 6 a). V slovanském překladě slova Řehoře Nazianského jest vstávka, která bezpochyby k jižním Slovanům se vztahuje a zní: „Ov rêką boginją naricaetь i zvêrь živąščь v nej, jako boga naricaja, trebą tvoritь“ (Af. II. 207). Totéž potvrzují památky staroruské. Cyrill Turovský se raduje, že Rusové s přijetím křesťanství neklanějí se už bohům živelným ni pramenům. V starém poučném spise ruském čteme: „Nejmenujte si boha — — ni v řekách ni v pramenech“ (Af. II. 207). Kosmas svědčí o Češ ch, že v 11. st. ještě konali oběti studánkám; na poč. XII. st. zakázal biskup pražský oběti u pramenů (ad fontes) jakýmkoli spůsobem konati (Font. r. boh. II. 136). Helmold (Chron. c. 47) svědčí o baltských Slovanech, že vzdávali pověrečnou úctu jezerům a řekám.

Voda požívá dosud u lidu veliké vážnosti, a přikládá se jí moc věštebná, léčivá a očišťující; zvláště voda nepočatá, t. j. načerpaná po prvé ráno před slunce východem jest v nemocech a konzlech velmi účinná.*)

1. Řeky a moře.

Malorusové uchylují se k řekám v nemocech žádajíce, aby carьbatuška řeka, jako sama teče, tak zbavila jich nemoci (Čub. I. 111). Obzvláštní úcty u Slovanů požívala řeka Dunaj, který často v nár. písních znamená řeku vůbec (Arch. I. 299 nás.). V ruských bylinách Dunaj zosobňuje se jako hrdina Dunaj Ivanovič, který žil při dvoře jasného slunéčka Vladimíra. Získav za ženu Nastasiji, dceru litevského krále, honosil se při svatební hostině, že umí z luku nej-

*) Srv. Af. II. 206 sq.; Čub. I. 40—43; Etnograf. Obozr. 1889. II. 71—72.

lépe stříleti; žena jeho mu v tom odporovala, a v zápase, který po té mezi nimi nastal, střílela Nastasija tak znamenitě, že manžel její rozzlobiv se ji zabil. Z její krve vznikla řeka Dněstr; po té Dunaj napadl na svůj meč, a z jeho krve povstala řeka Dunaj.*) Kromě toho zosobňují se také v ruských bylinách: Don a Dněpra, Volha, Suchman-řeka, Volchova a j. Vypravuje se, že Dněpr, Volha a Dvina Záp. byli dříve lidmi: Dněpr bratr, Volha a Dvina jeho sestry. Jako sirotkové měli velikou nouzi a usnesli se jíti po bílém světě a vyhledati pro sebe místa, kde by bylo možno rozlíti se velkými řekami. Chodili tři léta, hledali, až dostali se do krajiny bažinaté. Sestry byly chytřejší bratra; sotva že Dněpr usnul, vstaly po tichu, vybraly si lepší místa a proměnily se ve veliké řeky. Bratr probudiv se ohlížel se po sestrách, ale ty tekly už daleko. Rozlítiv se udeřil sebou o syrou zemi a úprkem hnal se za nimi, prorývaje nepravidelně břehy. Znenáhla se hněv jeho utišil, a spokojeně vešel v mořskou hlubinu; proto teče Dněpr rychleji a má více prahův a zátok než Dvina a Volha (Af. II. 220—229; srv. Arch. XI. 306).

V moři panuje dle názoru Rusů Mořský car, též Čudo-judo zvaný; bydlí v pěkné jizbě dřevěné a vyžaduje od lodníků žertvy a oběti.**) Rád poslouchá hudbu a zpěv; rozplesá-li se, rozkolébá se siné moře, bystré řeky se rozlévají a potopují koráby. Hudce odměňuje bohatými poklady (Af. II. 211—215). Také Slováci znají krále vody a jeho ženu vodokrálovnu (Némc. slov. I. 20—21). Po víře Malorusů žijí v moři „Morьski ljudy“, půl člověka a půl ryby. Ženy jejich jsou nadmíru krásné a mají svůdný hlas; obklopují koráby a zpěvem svým okouzlují lidi. Od nich prý všecky národní písně a skazky berou původ. Říkají jim také Memoziny (vlastně Meljuziny). Mořští lidé vycházejí v noci z moře na břeh a koho potkají, toho snědí. Původ jejich vykládá se takto: Když Faraon hnal se za židy, utonulo všecko jeho vojsko a obrátilo se v mořské lidi; odtud slují též Faljaroni. V moři žijí také Syroidy (řec. Sireny) s jednou rukou, jednou nohou a jedním okem; jedí lidi a bydlí v Turečtině za Dunajem [Čub. I. 209. 211. 212].***)

Báje o Mořských pannách jsou i jinde rozšířeny; v Lužicích se vypravuje, že pronásledují koráby; aby se jich lidé zbavili, házejí do vody živá zvířata (Schul. 129). V slovenské báchorce vypravuje se, že Mořská panna dala se přivábiti utěšenou hrou na fujaru (Němc. slov. II. 240). V Tatrách slovou Mořské panny Boginky a jsou půl ryby a půl člověka (Hanuš Myth. 292). Slovinci věří, že Morske deklice ukazují se na kraji řek a moří svým miláčkům nejraději večer o měsíčném svitu. Na půl jsou ryby, na půl ženské; každých 7 roků přicházejí na mořský břeh zpívat (Paj. Črt. 33).

---

*) O zosobňování Dunaje u Malorusů viz Etnogr. Obozr. 1890. II. 251.

**) O rozšířenosti obětí vzdávaných moři u rozmanitých národů zmiňuje se Veselovskij v Ž. M. N. P. č. 248. str. 259 a d., č. 268. str. 1 a d.

***) Skazky o mořských Meljuzinách a Faljaronech rozebral a vyložil Sumcov v Kulьt. pereživ. § 8; zakládají se na apokryfu o přechodu Mojžíše přes Rudé moře a západních pověstech o Meluzině.

2. Vodník.

U Rusů slove bůžek vodní Vodjanik, Vodovik, Děduška vodjanoj.*) Ukazuje se jako lysý stařec s odulým břichem a opuchlým lícem, na hlavě má vysokou čepici ze sítí a kolem těla pás z vodní trávy; někdy mívá husí nohy. Ve vsi béře na sebe podobu lidskou, pozná se však po tom, že z levého šosu kape mu voda. Může se rozličně proměňovati, zejména v ryby.

Žije v hlubinách řek, potokův a jezer, zvláště blízko mlýnů. Na dně vod má kamenné dvory, v nichž chová četná stáda koní, krav, ovec a vepřového dobytka, které v noci vyhání na louky na pastvu. Za dne skrývá se obyčejně v hlubinách, poněvadž prý se bojí Ilje hromovníka, teprva za noci vyplývá na povrch, tleská do dlaní a vyhazuje se jako ryba. Časem sedává také na mlýnském kole a rozčesává si hřebenem dlouhé zelené vlasy.

Vodjanik jest pánem vody; ve vodě má ohromnou sílu a moc, na suchu jest sláb. Vládne nad rybami a vodní zvěří; láká ryby z cizích vod do své a těší se, má-li jich hojné množství. Rád prohání se na sumci, který se v mnohých krajinách nejí a sluje čertův kůň, nebo si osedlává koně, býka neb krávu, které tak svou jízdou uhoní, že pod ním v bahně mrtvi klesají. Všecko ve vodách děje se po jeho vůli. Je-li v dobré míře, nahání rybářům ryby do sítí a doprovází plavce za bouře v bezpečný přístav. Často také rybáře škádlí; dává se s rybami do síti chytiti, protrhne pak síť a s chechtem pustí chycenou rybu. Pod ochranou jeho jsou nejen ryby, nýbrž i husy, kachny a včely; aby se včely dařily, vrhá se mu v oběť prvý roj v měchu do vody. Rusové věří, že včely původně zrodily se z koně uhnaného k smrti Vodjanikem, který ho do bahna vrhl; rybáři ponořili v bahno síť a vytáhli odtud včelný roj, od něhož rozplemenily se včely po celém světě.**)

Vodjanik rozzloben jsa zavádí plavce na místa nebezpečná a převracuje jim loďky; rád škádlí také mlynáře. Trhá jim palce u kola, odvádí vodu a zatopuje mlýn. Má-li se mlynáři dařiti, jest třeba do základů mlýna nějakou živou bytost, jako svini, krávu, ovci neb i člověka v oběť Vodjaniku zakopati. Zvláště rozšířena jest domněnka, že Vodjanik topí lidi, kteří se koupají. Trup utopeného bývá prý proto nadutý a ssinalý, že ho Vodjanik uškrtil. Na Malé Rusi děti, dříve než se začnou koupati, zpívají:

Čortok, čortok!
Ne lomaj kistòk;
Ti z' vody, a ja v vodu.

---

*) Afanasjev II. 234—248; Rybnikov, Pěsni IV. 227—230; srv. Wisła IV. 923; Etnogr. Obozr. 1889. II. 72—75.

**) Podobná pověra byla u Římanů: „Apes nascuntur ex bubulo corpore putrefacto.“ V apokryf. besědě trech svjatitelej původ včel vykládá se z krve telete, které Abraham zaklál (Af. I. 382).

Vodjaný oddělí prý duši utopeného od těla a béře ji ve svou službu, tělo pak odhodí. Není radno koupati se po slunce západu bez křížku na krku. Vodjanik hněvá se také, slyší-li hvízdati. O jeho půtkách s Lěšími byla už zmínka.

Vodjanik jest ženat a otec rodiny; má prý 111 dcer krasavic, které mučí a týrají lidi, zvláště muže utopené. Žení se s Vodními pannami (Morjanami, Vodjanicemi, Dunavkami, Rusalkami) nebo s dívkami utopenými a nešťastnými, které byly proklety otcem nebo matkou a odsouzeny k životu vodnímu. Když řeka nebo jezero se rozvodní, říká se, že Vodník se žení; při svatbě se rád opíjí a rozvlňuje jezera, trhá hráze, mosty a mlýny. Když má žena jeho roditi, vychází v podobě lidské do vsí a opatřuje jí bábu i kmotry, které odměňuje stříbrem i zlatem. Mnohdy vylovili rybáři jeho dítě; když je pustili zase do vody, naháněl jim za to Vodjanik ryby do sítí.

Rád chodí na trhy a zjev jeho dává návěští o ceně obilí; kupuje-li draho, bude neúroda, pakli lacino, úroda. V zimě spí v podzemním svém sídle a začátkem vesny probouzí se ze spánku; při tom jest hladový a zlostný, láme led, rozdouvá vlny a plaší ryby. Aby ho usmířili, obětují mu koně, obmazaného medem, s hřívou ozdobenou barevnými pentlemi; tři dny čeká netrpělivě na tuto žertvu, a ukazuje svou nedočkavost houpáním vody a temným hukotem. Rybáři lejí mu v obět máslo do vody se slovy: „Vot tebě, děduška, gostincu na novoselье! ljubi da žaluj našu semju.“ Mlynáři zabíjejí mu černou svini vykrmenou, aby jim netrhal hrází a nemučil jich ve spaní. Aby hráz byla pevná a Vodjanik jí nerozryl, zakopávají do ní na Ukrajině koňskou hlavu. Na zimu třeba mu obětovati husy za to, že jich v létě chránil. Také před lovem rybáři mu vrhají do vody rybičky, kousky chleba, nádobky s vínem za oběť.

Zlý duch žijící v bahnech slove u Malorusů B o l o t j a n y k; tomu se podobá O č e r e t j a n y k, který se zdržuje v močálech a v rákosí. Zjevuje se jako bílý beran a sedá lidem na vůz, tak že nemohou s místa (Čub. I. 193).

Také Slovinci znají hojné báje o Vodníkovi, jmenujíce ho P o v o d n j i (V o d e n i) nebo D i v j i m o ž; někde slove též M u k.*) Zjevoval se brzy jako hezký chasník nebo myslivec, brzy jako muž s dlouhými kníry nebo jako veliký děd; oblečen bývá v zelenou sukni a pestré spodky, na hlavě má červenou čapku a na nohou skleněné nebo stříbrné střevíce. Jest prý po pás zelený, i vlasy a vousy má zelené, od pasu dolů jest však ryba; po celém těle jest srstí pokryt. Přebývá v hlubinách potoků a řek, ve studánkách, jezerech a kalužinách. Pod vodou má veliký skleněný zámek, ve kterém vše zlatem, stříbrem a drahokamy se blyští; tam skrývá bohaté poklady a skvosty, ale běda tomu, kdo by mu něco chtěl vzíti, toho by na kusy roztrhal. Smeti z jeho domu přinesené mění se venku v zlato. V Sávě prý možno na jednom místě pod vodou viděti Povodnjého spoutaného pevným řetězem, jak leží v hluboké jeskyni a má nohy na velikém

*) Majciger, Voda in njene moči v domišljiji štaj. Slovencev v Kresu III. 455. 502. 558. 601; Pajek Črt. 110—115. 152.

kamenném hrnci naplněném tolary. Povodnji mož živí se rybami a raky, které syrové chroustá; kde vychytají rybáři ryby, odtud se musí vystěhovati.

Muk číhá rád u břehu, aby kosmatou svou rukou vtáhl nepozorné děti do vody; láká je velikou zlatou rybou, která jest hladká jako hedvábí nebo aksamit a světlejší než večernice na jasném nebi; ryba ta osvětluje mu také temné hlubiny vodní. Nebezpečným jest zvláště mladým a hezkým dívkám, jež uchvacuje a béře za ženy. Má s nimi děti, které bývají právě tak kosmaté jako on. Zasteskne-li se takové ženě po rodičích a domově, propouští ji sice na čas domů, ale spoutá ji řetězem, jehož konec drží, aby mu neutekla a k němu se vrátila. Často prý se jim podařilo řetězu se zbaviti, ale Vodník si pro ně sám přišel, a když nechtěly s ním jíti, zabil doma jejich děti.

Povodnji mož žije za dne pod vodou, ale za jasného svitu měsíce vylézá z vody ven, koupá se hlučně ve vlnách jezera nebo rybníku; je-li ráno na břehu vody rosa na některých místech setřena, říká se, že to učinil Povodnji mož. Vylézá také za noci na střechy blízkých mlýnů, kdež se povaluje. Rozzlobí-li se, působí bouři, která v lese koruny stromů láme. S rybáři, kteř. v jeho vodě loví, rozmanité žerty tropí; buď jim trhá síti nebo z nich vyhání ulovené ryby. Plavci (plavičarji) chtějíce, by jim neškodil, plivají třikrát na levo do vody. Kdysi chtěl od člověka, který za noci lucernou si svítil, ohně, by si zapálil dýmku; když mu člověk lucernu nabídl, shasil mu světlo a s hrozným smíchem skočil do vody. Vedle démonické povahy jeví se časem u něho i šlechetné vlastnosti. Kdysi půjčil nešťastnému člověku peníze, aby mu z nouze pomohl; když mu je chtěl ubožák splatiti, zjevil se statný děd, který mu oznámil, že jeho dobrodince zabil v Drávě blesk a že jest tedy dluhu svého prost (srv. české podání o Vodníkovi v Slav. poh. 74—75). V kalužině pod Kozjekem bydlil prý Povodnji mož, který tamním vesničanům troubou dával znamení, kdy mají síti; obilí jejich bylo vždy nejlepší. Sousedé jejich poslali ze závisti na něj svého Povodnjého, který ho ubil; od té doby vytéká z kalužiny té voda jako krev červená.

Vodníku rovná se G e s t r i n, o němž Slovinci vypravují, že má rybí nohy. Za noci vynořuje se z vody a troubí na dlouhý roh; kolem něho plovou vodní dívky (deklice). Ježto jest nebezpečný rybářům a plavcům, vrhají mu do hlubiny, dříve než se vydají na vodu, šáteček, do něhož zamotají prsten, aby si ho naklonili (Paj. Črt. 40).

Ve Slavonii tvrdí, že neradno před sv. Jiřím se koupati, ježto v zimě bydlí ve vodě ď á b e l (d j a v o), který by člověka do hlubin zavlekl (Ilić slav. 127).

V Čechách, na Moravě a ve Slezsku říkají mu V o d n í k, V o d n í m u ž, m u ž í č e k nebo německým slovem H a s t r m a n, na Moravě též B e s t r m a n, ve Slezsku H a s r m a n; pod jménem H a s t r m a n (V a s e r m a n, V a s t r m a n) byl už starým Čechům v XIV. století znám (Zíb. ob. 205) V. Březan svědčí, že r. 1555. přistrojily se čtyři osoby při masopustním mumraji za Vodní muže takto: „Kabáty na sobě měli žluté, tak přistrojeni, co by n a z í byli a pludrhozy z telecích koží c h l u p a t é a na nohách punčochy zelené“ (Život Vil.

z Rožmb.). Podobně líčí Vodníka Poličanský; zjevil prý se jako hrozný a strašlivý muž, jsa nahý a po všem těle chlupatý.

V národních pověrách představuje se jako malý mužíček, který má zelené vlasy i oči a nos jako jestřáb; z pravého oka kape mu krev, z vlasů teče mu čurčkem ustavičně voda. Oblek jeho jest pěkný; má žluté „gatě", zelený (červený) kabát s velkými šosy a zlatými knoflíky, na hlavě zelený (šedý) klobouk, který ozdoben bývá krásnou kyticí. Znatelný jest tím, že mu ze šosu levého (pravého) voda kape. V ruce má zelený proutek, kterým do vody šlehne, a ona se mu otevře. Jest měkký jeko vosk, proto ho nelze zachytiti; udeří-li ho někdo, zdá se, jako by člověk do bláta mlátil. Aby byl neviditelný, dává si na hlavu zvláštní čapku. Řeč má huhňavou a „na cizo" překroucenou. Proměňuje se rád v rybu, hada, žábu, tele a pod. Bydlí v hlubokých vodách blíže mlýnů; pod vodou má velikánské síně a pokoje samým křišťálem a diamanty vykládané. Vede tam cesta vodou po schodech do hloubky skrze tlamu veliké žáby. V zámku tom chová také duše utopených v hrnečkách puklićkami přikrytých; odklopí-li se puklice, vyvázne dušička jako bublinka z vody. Žije sám nebo se ženou (hastrmankou), která se podobá panně s rybím ocasem. Vodníkova žena ráda se proměňuje v žábu a jest lidem příznivější než její muž.

Ve vodě se šplouchá, až hrůza obchází lidi kolemjdoucí; potápěje se rozbuřuje vodu velikými vlnami, že rybník podobá se moři. Časem vychází na břeh a houpá se na stromech u rybníku; spatřiv člověka skáče s koňským řehotem do vody. Prováděje rozličné žerty láká k sobě lidi, zvláště děvčata a děti; často rozprostírá na křoví u vody barevné pentličky a lesklá zrcadélka, a kdo se těch věcí dotkne, upadá v jeho moc a jistě se utopí. Mnohdy sedne si na lávku a vábí děti hůlkou, na které jsou pěkné pentle pověšené, nebo pouští pestré kytice do vody a kdo se pro ně nahne, utone. Časem sedává také v podobě pacholátka na lávce a s pláčem padne do vody; kdo ho chce vytáhnouti, toho se zmocní. Na suchu nemá síly, ale ve vodě mu nikdo neodolá; v bařině dosti malé, ba i pod okapem může člověka utopiti a z kapky vody může učiniti divokou řeku. Zasvěcen jest mu pátek; v ten den nepronásleduje lidí, nýbrž odpočívá a zhřívá se na slunci.

Devětkrát za rok chodívá prý ze studených hradů svých na teplou zemi, aby přilákal k sobě lidi a zavedl je do svých hradů. Navštěvuje osamělá stavení, rozmlouvá s lidmi, škádlí je a požívá u nich ryb nebo mléka. Přichází také do vsí a měst, zvláště na trhy; kdykoliv na trhu se objeví, mají kramáři dobrý odbyt na zboží. Za noci chodívá k pastýřům ovcí nebo koní hřát se a skotačí s nimi kolem ohně. Zvláště rád škádlí mlynáře, jimž zastavuje vodu, která teče na kola, nebo naopak pouští mlýny a tříská zanáškami. Rozhazuje seno složené v kupách na louce u vody a rozmanité žerty tropí; oběsí se na př. zdánlivě na stromě a když nejvíce lidí se sběhne, rychle zmizí. Ženy, které se mu posmívaly, potrestal tím, že od poledne do večera chodily po pás ve vodě. Mnohdy promění se v chlapce a plačky žádá, aby ho někdo přenesl přes vodu; kdo se k tomu od-

hodlá, toho uprostřed vody důkladně vykoupá. Ale také dobré vlastnosti se u něho jeví; půjčil na př. chudému rybáři ochotně peníze. Rád tancuje s děvčaty selskými a béře si je za ženy. Lidi zve za kmotry a odměňuje je za to smetmi, které venku jsou ryzí zlato. Jest veliký piják; chodívá do hospody k muzice, hrá v karty a obehraje všecky.

Vodníka možno chytiti a spoutati lýkovým provazem, houžví z devatera lýčí spletenou nebo barevnými tkanicemi; některé květiny, jako černobejl, tolita, turánek, kapradlí a nevěsil chrání člověka před jeho mocí. Vodník sám naříká:

„To nešťastny kapradlí
vyhnalo mne od milý;
ten nešťastnej nevěsil
za dvéře mne pověsil."

Lze prý ho také utlouci klokočem na květnou neděli svěceným.

Potká-li se kdo s Hastrmanem, ať jen na něj zavolá: „Kde's ty, mamono był, jak sv. Jan Krista v Jordáně křtił. V pravo s chodníka!" — Hastrman z daleka se mu vyhne. Děti, když se jdou koupat, prosí Hastrmana za dovolení: „Hastrmane Ivane, možem se tady kúpat?" odpovídajíce si jeho jménem: „Možete, enom rybičky a ráčky mně tady nehoňte!" Mnohdy říkají před koupáním: „Panenka Maria do vody, Hastrmane ven z vody!" V Čechách děti přicházejíce po prvé z jahod, házejí tři jahody na hráz rybníka se slovy:

„Hastrmane, tatrmane,
dej nám kůži na buben,
budeme ti bubnovati,
až polezeš z vody ven."

Vodníci scházejí prý se v měsících září a říjnu do sněmu u pramene, proto neradno v ty doby jíti na nivy (Č. Č. Mus. 1834. 186; 1853. 469; 1855. 46; 1856. III. 58; Slav. poh. 73—79; Groh. Abergl. 11; Sag. 148—169; Lid I. 128. II. 39—40. 71; Kul. poh. II. 257—263; Vesna IV. 36; Vlast. I. 30—41; Zíb. ob. 205—208).*)

Na Slovensku znají Vodní chlapy obývající v tatranských plesech; jsou po celém těle mechem obrostlí, mají ženy a kradou je jedni druhým. Zjevují se zvláště pastýřům stád (Dobš. slov. 117. 21).

V Lužicích sluje Wódny muž nebo německým slovem Nyks, Nykus.**) Hornolužičané představují si Vodního muže jako dospělého člověka, který nosívá červenou čapku a červený kabátec, žena jeho červené punčochy. V ruce mívá zelenou metličku nebo zelený proutek, kterým může rozdělovati vodu a raziti si cestu. Dolnolužičané myslí, že Nykusové podobají se malým chlapcům a libují si v červené barvě oděvu. Někdy mají kabátec zelený a jen čapku červenou. Chodívá obyčejně bos a v ruce má červený proutek; ze šatů jeho kape voda. Vodní muž může se všelijak proměňovati; zvláště rád ukazuje se v podobě malého děcka v bílé košilce. Rybářům

*) Srv. C. Frič, Ctění vody u starých Čechů v Koledě V. 1880. č. 13 a d.
**) Srv. A. Černý, Nykus v Zlaté Praze 1890. č. 34. 35.

zjevuje se často v podobě (štiky, kapra) a dá se jim chytiti do síti, kterou jim protrhá. V Błotách ukazoval se rybářům jako malé světélko. Žena Vodníkova proměňuje se zase ráda v žábu.

Sídlem jeho jsou hlubiny řek, potokův a rybníků; tam má buď malý domek nebo pěkný, křišťálový hrad. Zvláště rád bydlí poblíže mlýnův; ale s mlynáři nežije v přátelství, nýbrž je všemožně škádlí a dráždí. Nedovedl-li ho mlynář uspokojiti, zastavil mlýn nebo přetrhal všecky řemeny ve mlýnici. V některých mlýnech nesměli prý v noci mlíti. Nykus rád věšívá se lidem na člun a chytá se jim za vesla, tak že nemohou s lodí s místa.

Kde Nykus sídlí, tam každého roku někdo se utopí. Duše utopenců chová v pěkných, nových, ale bezedných hrncích. Ve vodě má velikou sílu, ale na suché zemi ztrácí svou moc a může býti člověkem přemožen, chycen, ano i služebníkem jeho učiněn. Jest velmi mstivý a trestá každého, kdo mu něčím ukřivdí.

Má ženu i děti, stará se o jejich výživu, chytá ryby a raky, seje pod vodou žito, peče si chléb i „tykance“, vaří si i pivo, žena jeho tluče máslo tak jako hospodyně ve vsi. Chodí i na trhy, kdež prodává a kupuje obilí. Platí-li dráže než jiní, bude drahota, prodává-li laciněji než druzí, bude láce. Žena jeho sedává na břehu vod, češe si krásné, dlouhé, černé vlasy nebo suší prádlo. Rozestírá-li prádlo na břehu, ukazuje to na déšť. Ženu vybírá si rád z vesnických dívek. Chodívá za děvčaty na přástvy a k muzice, a hledí vyvolenou dívku po dobrém nebo po zlém zavésti do svého vodního příbytku. Dcery Vodního muže bývají nadmíru hezké a svádějí venkovské hochy. Opustí-li žena Vodníkova svého muže, roztrhá ve zlosti své děti.

V Błotách se věří, že někteří utopenci stávají se Nykusy. Kromě toho zachovaly se v Lužici také stopy obětí konaných Vodníkům; za starých časů házívali prý jim do vody živá zvířata, jako černé kachny, černé slepice, kočky, holuby, prasata, ba i celé bochníky chleba (Smol. pěs. II. 267; Erb. poh. 89; Schul. 115—128; Veck. 194—196; Łužica 1883. 7. 8. 39 a j).

Poláci jmenují bytosti vodní Topielcy (Gił. wykl. z r. 1579: wodni topcowie) a znají o nich podobné pověry jako Čechové. Topielec, Toplec není prý velký, ale hrozně silný, a mešká ve vodě, kde má v hlubinách palác skleněný. Za tiché noci měsíční vychází na povrch vody, pluje po jasných vlnách a zpívaje krásné písně vábí dívky do svých vln, s nimiž v manželství žije. Ženy zve za kmotry a bohatě je obdaruje. Duše utopených skrývá na peci v hrnečkách přiklopených; odklopí-li se puklice, vyletají duše v podobě bílých holubic ven. Vládne čarovným prutem, jehož šlehnutím rozděluje se voda, tak že lze po suchu do jeho paláce vstoupiti. Topělce možno spoutati lýkem lipovým.

Zvláštního druhu Topielci žili dle svědectví Wojcického v jezeře Gople. Byli vysoké postavy, bílého těla a na hlavě měli zlaté vlasy. Plujíce po vodě podobali se hejnu labutí. Když slunce zajde, přikrývají zlatý vlas zlatými čapkami, které na vodě svítí jako hvězdy

(Goł. pol. 150. 170; Lud II. 93; III. 37; IV. 295; VII. 14. 59; XIV. 120. 126; XV. 13—14; Zbiór IX. 62—63; X. 112—113; Wisła I. 72—73, IV. 111; Arch. V. 644—646 a j.).

3. Vodní panny a ženy.

K Vodníkům druží se v Čechách Vodní panny a ženy, na Slovensku Vodopanenky, mnohdy také jen Bílé paní zvané. Jsou vysoké postavy, smutné a bledé tváři, a oděny bývají průhledným zelenavým šatem. Bydlí ve vodě v křišťálových palácích, k nimž vedou stezky stříbrným a zlatým pískem pokryté. Rády houpají se na stromech a líbezným zpěvem lákají k sobě jinochy. Večer vycházejí ze svých sídel do vsí, kdež se účastní tancův a zábav venkovské mládeže. Chycená Vodní ženka pomáhá v domácnosti práti a podkasavši si zástěrku uklízí bez přestání jsouc velmi pilná, nesmí se však obdarovati novým oděvem, sice zmizí. Mnohdy zjevují se Vodní paní v průvodě prudké vichřice a posílají na lidi, kteří z jejich pramene se napili, různé nemoci (Němc. bách. I. 45; Grohm. Abergl. 8—11; Sagenb. 136 nás.). V Lužici Dolní říkají jim Wódne jungfry a vypravují o nich podobné báje jako v Čechách (Schul. 128—130).

Poláci věří, že Vodní panny jsou bíle oděné a zeleným pasem opásané; mají lesklé vlasy, jež zdobí bílé lilije. V některých jezerech ukazují se také v zelených nebo modrých šatech. Do hlubin svých vod lákají a vábí neopatrné lidi. Někde říkají jim Bogunki; muž jejich sluje Boginiarz (Lud XV. 13. 14; Wisła I. 71—72).

Slovinci bájí, že Povodnje device nalézají se v moci Povodnjého muže, který je spoutal ve svém zámku silnými řetězy. Za tiché noci lze slyšeti touhyplný jejich zpěv (Paj. Črt. 230).

K Vodním pannám patří bezpochyby také Nemodlilky, známé v Čechách a na Moravě. V Čechách strašívají matky děti, které se nerady modlí, že si je Nemodlilka vezme; sedává prý na půdě za komínem. Na Moravě jeví se mnohem zřejměji jejich povaha; jsou prý to krásné mladé dívky s jasnýma očima a havraními vlasy, které jim spadají po bílé šíji na červenou košilku, v kterou nedbale jsou zahaleny. Jinochy vábí k hlubokým tůním, v kterých je topí s nimi se zasnubujíce. Na děti, které se nerady modlí, velmi se hněvají; před východem slunce a po jeho západu na ně čekají, lákají je za ves, kde je škrtí (Mor. Hvězda 1863. 98).

XI. Oheň.

Národové indoevropští věřili, že oheň pozemský jest částí ohně nebeského: blesku nebo slunce, jejž nějaká polobožská bytost lidem s nebe na zemi přinesla. U Slovanů přikládá se vynalezení ohně čertům, kteří na místo nějaké jiné bytosti rovnající se řec. Prometheovi nastoupili. Když prý čerti vyhnáni byli z nebe, chtěl si jeden z nich zapáliti dýmku a nemaje ohně říkal několik tajemných slov, a dýmka se sama sebou zapálila (Čub. I. 46). Dále se vypravuje, že čert pečlivě ohně střehl, aby se po zemi nerozšířil. Jednou poslal Bůh archanděla Gabriela na zemi a dal mu železnou hůl. Archanděl dal se s čertem do hovoru a vstrčil konec železné holi do ohně; když byl konec žhavý, dal se archanděl na útěk, a čert za ním. Byl by ho už dostihl, ale Bůh zvolal: „Zahoď hůl!“ Archanděl odhodil hůl, až jiskry z ní sršely, a hůl udeřila o kámen. Od té doby umějí lidé dobývati oheň z kamene (Čub. I, 45). V jiné skazce jmenuje se místo archanděla sám Bůh, který lidem oheň ukázal. Kdysi Bůh přišel k čertům, kteří právě pálili kořalku, a napálil si v ohni hůlku, chtěje si vzíti oheň na cestu. Čerti vidouce, že s ohněm odchází, běželi za ním, ale Bůh udeřil holí o kámen, až jiskry sršely, a od té doby možno z kamene křesati oheň (Čub. I. 43. 44). Jiní myslí, že oheň vymyslil Salomon, který dva kameny o sebe třel (ib. 46). — Kromě toho podání známy jsou ještě jiné výklady o původu ohně. Syn jednoho kupce byv vyhnán od svého otce vydal se po korábě na moře. Bouře zahnala koráb na pustý ostrov; syn kupecký beze všeho úmyslu třel lísku o lísku a tím povstal oheň, který rozšířil se od té doby po celém světě (Čub. I. 45. 46). Třením suchých dřev rozněcoval se dlouho oheň; dle svědectví Karadžićova Černohorci dělali nedávno ještě oheň třením dvou lipových dřev (Rječ. s. v. izviti oganj). Oheň třením dřev vzbuzený slove živý oheň (boží, dřevěný, lesní, nový, car-oheň) a užívá se ho dosud při různých obřadech nebo při léčení nemocí.*)

Oheň požívá u lidu veliké úcty a slove „svatý“ nebo „boží“. S ohněm třeba slušně a uctivě zacházeti; každá hospodyně má jej

*) Af. I. 257; Wisła IV. 245; Sumcov, Živoj ili Božij ogonь v Kulьt. perež. § 54.

zametati čistým pometlem, žehnati jej a stavěti u něho hrnek s vodou a poleno, aby měl co píti a jísti. Malorusové říkají: „Vážíme si ohně jako Boha, on jest náš drahý host. Rozhněvá-li se, vezme, co druhému nedá“ (Čub. I. 44. 45; Af. II. 10). Na Rusi jmenují ho car-oheň a Malorusové považují ho za anděla.

Ohni přikládá se řeč jako lidem. Dva ohňové dle vypravování na jihozáp. Rusi takto spolu hovořili: „Slyš, bratře, poďme k mému hospodáři, tam nám bude dobře; moje hospodyně zametá mne nečistým pometlem a nedává mi ani jísti ani píti“. Brzy po tom veškerý majetek té hospodyně zničen byl požárem (Čub. 45; Af. II. 47—48). Totéž podání známo jest ve Slezsku. „Jistý chalupník šel na štědrý večer odkudsi domů, i viděl za noci jasné světélka dvě na nebi se míhati. Jedno bylo chudé, tenké, to druhé bylo veliké a silné. Poznal, že jsou to ohně domácí, neboť chudý oheň tlustému si stěžoval: ‚Já se mám, bratře, hrubě zle, neboť moje hospodyně mnou pohazuje, mi klne a nadává, ba ani mne nepožehná, když mne rozžehne.‘ Tlustý na to: ‚To zas ta moje hospodyně mne vždycky požehná, když rozžehne i shasí.‘ I praví chudý: ‚Však já se jí pomstím a vypálím ji.‘ ‚Bratře,‘ praví tlustý, ‚tvoje hospodyně má na hůře od mé hospodyně provaz, ne abys mi ho spálil.‘ ‚O to se ty nestarej,‘ pravil chudý. — A na druhý den hořelo, shořelo všecko, jen provaz druhé hospodyně zůstal v popelu neporušen“ (Vlast. I. 142—143). Podobná rozmluva ohně domácího a cizího jakož i pomsta jejich známy jsou Polákům (Wisła III. 307).

S ohněm není radno hráti. Nesmí se naň plivati; kdo na oheň plivá, bude nucen lízati žhavou pánev (Čub. I. 45). V Polsku se věří, že bude mu na onom světě lízati kámen do červena rozpálený (Zbiór II. 125. 19). Chtíce si oheň nakloniti, dávají mu rozmanité dary. Když v Čechách pekou chléb z „nového“, vrhají do ohně kousek těsta (Grohm. Aber. 41. 103). V Korutanech házejí do ohně sádlo vepřové a jiná jídla ohni za oběť; v Istrii vrhají do něho obilní zrna (Af. II. 42). Obecně se věří, že požár možno toliko chlebem uhasiti. Když hoří, vynášejí na Rusi před dům stůl pokrytý čistým ubrusem a kladou naň chléb se solí a svěcenou vodu. Se stolem chodí kolem hořícího domu. Podobně vrhají v Čechách chléb se solí do požáru, aby se utišil (Grohm. Aber. 41; Af. II. 10). U Malorusů sluje oheň bohatý nebo bohač a pokládá se za hřích jinak ho jmenovati (Af. I. 200; II. 13).

Oheň má vlastnosti očišťující a léčivé, proto se ho užívalo při ordaliích a v nemocech (Af. II. 13; Etnogr. Obozr 1889. II. 70). Rusové zahánějí vyrážku na těle tím, že křesají z křemene jiskry na bolavé místo říkajíce: „Oheň, oheň, vezmi svůj ohník“ (Af. I. 204); týmž způsobem léčí se zápal oční (ib. 206). Také Srbové léčí se živým ohněm (Rad 89. 152).

Největší úcty požíval oheň na krbu, který pokládán byl u různých národů za ochránce domácího; s představou touto souvisí rozmanité obřady při stěhování do nového domu a při sňatcích (Af. II. 29 a d.; Sumcov, Kulьt. str. 95—97). Kromě toho mocně půso-

bily na fantasii lidu ohnivé meteory a tancující světla na hřbitovech a bahnech.

Ohnivé meteory létající vzduchem představoval si lid jako strašlivé draky (změje), kteří navštěvují ženy lidské a unášejí je do svých jeskyň (srv. Af. II. 540 a d.). Spojováním jejich s ohněm krbu domácího povstaly o nich představy jako o bytostech zlých sice, ale přinášejících peníze, obilí a jiné. Nejznámější jména jejich jsou: Smok (Zmok), Plón a Plívník (Prašivec).

1. Smokové (Zmokové).

Slovo Smok, Zmok souvisí s litev. smákas (u Lasického smikas) a znamená draka, hada. V staročeských slovnících tlumočí se slovem Zmek latinské Belial (belial-zmek Nomencl. lat. boh., Klen Rozk.). Že český Zmek, Zmok souvisí s polským smok (drak) a znamená čerta či satana, tvrdil již Blahoslav (Gram. 175). Štítný praví, že „Zmek lidi nuzí zlú žádostí“ a v kostele lidi ponouká, aby byli roztržiti. Hus v rozhorlení se táže: „I kde u Zemka naučili sú se, aby za sedláka dali pět kop?“ U Tkadlečka jmenuje se Zmek vedle črta a velesa ve smyslu „ďábel“ (Zíb. ob. 209—210).

V Čechách a na Slovensku věří, že Zmek, Zmok (Zmak) snáší se do domu komínem v podobě ohnivého koštěte nebo ohnivého kuřete (Zpráva star. II. 48; Dobš. slov. 117. 23); podobně míní Poláci, že Smok (Ćmok, Ćmuk), posel pekel, létá komínem do domu, kde mění se v kuře a přináší peníze (Lud. XV. 26 28). Bělorusové vypravují, že Cmok domovik mnoho jí (vlastnost to ohně) a proto třeba mu klásti vaječnou kaši na střechu domu nebo na mlat. Nedbá-li hospodář povinnosti této, Cmok se rozhněvá a zapálí dům (Af. II. 71. 539). Poláci znají ducha ptáka, který nosí snopy s polí na pole svého hospodáře; nesmí se mu nic udělati, sice by zapálil (Zbiór IX. 59).

Oblíbena jest představa Smoka jako ptáka, jmenovitě kuřete. Myslím, že se tím na rychlý pohyb létajících meteorů naráží. V hádance ruské oheň podobně se znázorňuje: „V kamnech spal, po železe vstal, po dřevu šel — jak sokol letěl“ (Af. I. 255). Zvláštní jest podoba jeho jako zmoklého kuřete, známá v Čechách a na Slovensku. Bernolák ve svém Slovaru praví: „Zmok malus spiritus specie madidae prorsus avis pingi solitus“ (Kol. zpiev. I. 416). Na Slovensku známo jest pořekadlo: Mokrý jako Zmok.“ Táž představa obsažena jest v staročeském přísloví: „Zmok močidla nezuostane, ani žába,“ které zaznamenal již Smil Flaška z Pardubic. Zdá se, že představa tato povstala chybným pojímáním slova zmok a spojováním jeho se slovem zmoklý. Lid polský o Ćmuku už málo co ví a povídá jen, že to bylo za dávných dob nějaké zvíře. Zjev jeho působí na lidi hrozně. V Polsku říkají o lidech nepořádných a protivných: „Idzie (lezie, wygląda) jak smok.“ Velikou nadávkou jest, nazve-li se někdo „smoczym łbem“. Ve Velkopolsce (zvláště okolo Gniezna) říkají člo-

věku zamračenému a zasmušilému (ponurému): „To ćmuk!"; na nesmělé a uplakané děti se volá: „Idź sobie ćmuku!" (Lud. XI. 217; XV. 26. 28).

Cmok domovik u Bělorusů nosí hospodáři peníze, činí pole úrodná, krávy dojné a stará se o domácí pořádek (Af. II 71). Poláci věří, že nosí obilí a ve Slezsku říkají mu proto žitný Smok (Rocz. tow. nauk. Krakow. XVIII. 42). Kdo se ho chce zbaviti, ať vymlátí přinesené snopy a hodí zrno ptákům (Zbiór IX. 59). Dle víry Čechův a Slováků, kteří ho spojují se Škratou, Zmok nosí lidem peníze, obilí, máslo a čeho třeba; velmi obtížno jest se ho zbaviti. Hospodyně, které se ukázal jako zmoklé kuře, chtíc se ho zbaviti, přikázala mu, aby jí nosil pšenici na půdu; zatím však udělala tajně díru z půdy do světnice a ze světnice do sklepa. Zmok stále nosil, ale nedonosil, neboť se namáhavou prací strhal (Zpráva star. II. 49—51; Kol. zpiev. I. 9—10; Dobš. slov. 117). Bulhaři se domnívají, že had Smok ssaje krávy; jest i ženám nebezpečný, proto nemají na nivě usnouti, aby jim Smok nevyssál mléka i s krví z prsou. Děti nehlídané unáší do svého domu a pečlivě je krmí. Dítě u Smoka roste a stane se časem samo Smokem (Karav. pam. 250). V Čechách věří, že tělo člověka, jenž od Zmeka byl trápen, po smrti zčerná; nebožtík pak v noci straší a to obyčejně u těch, s nimiž v životě obcoval. Jako jiné nadpřirozené bytosti, tak i Zmek bývá zaplašen zpěvem kohoutím (Zpráva star. II. 50).

Dle podání v Čechách možno se Zmeka zbaviti, donese-li se tam, kde byl nalezen; při tom nesmí se mluviti ani se ohlížeti. Zbaví se ho i ten, kdo ho sousedu daruje; přijme-li ho, je první majitel svoboden a Zmek si vezme duši nového hospodáře. Nechce-li však soused Zmeka, vrátí se tento k prvnímu pánovi a čeká na jeho duši (Zpráva star. II. 50).

Na Moravě zachovalo se až dosud ponětí Zmoka jako draka, velikého hada. O draku v jezeře karlovském se povídá, že je napřed hadem; když ho po sedm roků nikdo nespatří, ostane Zmokem se zlatou hlavou. Po druhých sedmi letech, nebude-li nikým spatřen, Zmok promění se v draka s dlouhým ocasem a podobou koňskou (Lid I. 216). Na Slovensku stotožňují Šiarkana (draka) s bleskem (Dobš. slov. 116. 18).

2. Plón a Plívník.

Lužičané představují si Plóna jako světlou kouli s dlouhým ohonem létající vzduchem. Jest rudý jako horoucí oheň, a nese-li hospodáři obilí, má ohon modrý; nese-li peníze, má jej červený. Mnohdy v noci osvětlí se náhle v oknech, to letí Plón okolo domu. Pod Plónem letícím vzduchem běží často na zemi bílé, lesklé tele. Jednou zjevil se jsa několik set kroků dlouhý a měl podobu veliké ryby; v zadu na ocase vynikalo několik dlouhých ostnů. Jeden mlatec stoje večer na dvoře spatřil najednou červený kotouč jako kotel,

který vydával tak jasné světlo, že bylo lze zřetelně čísti. Ohon jeho byl delší patnácti stop, barvu měl modrou, zpředu červenou. Letěl od severu k jihu zdlouhavě vzduchem asi sto stop od země. Najednou sletěl dolů; hned bylo tma. Časem srší z letícího Plóna jiskry, to jsou dukáty. Viděli ho též, jak letěl do komínu. Hospodář nechtěl o něm věděti, ale když se ho lidé ptali, čím ho krmí, vece: „Lidskými kostmi!“

Kdo chce Plóna viděti, musí strnule se dívati a nesmí mžikati, jinak ho nespatří. Někdy béře na sebe podobu strakatého telete. Může se proměniti v cokoliv, jenom ne v holubici, ježto jest to symbol Ducha sv. Kdo má Plóna, může ho přepustiti jinému, jenž má s ním stejné jméno. Kdo vidí Plóna a hodí po něm ocelí, spůsobí, že Plón praskne a třese peníze. Ale třeba hned pod střechu se utéci, jinak dostane silnou ránu. Plón přináší peníze, pšenici a žito. Chodí do krámův obchodníkův a krade jim utržené peníze, nebo béře ze sýpky obilí. Chce-li kdo Plóna přilákati, postaví na půdu sladké mléko nebo proso se syrubem. Proto jí rád proso, že potrvá dlouho vřelým. Zdržuje se za jasných nocí měsíčných na křižovatkách. Když Plón už tolik peněz nanosil, co člověk si přál, musí člověk zemříti, a Plón si vezme jeho duši; neboť Plón to je ďábel. Proto nerado se o něm mluví. Obilí od něho není prý požehnáno, jenom vepřový dobytek lze jím krmiti. Jistý hospodář měl Plóna, který ležel na půdě a v noci sestupoval dolů do světnice, kdež zalezl pod postel. Ve stropě jizby byl otvor papírem zakrytý, aby Plón mohl jím proletnouti. Často chrustělo něco na půdě, ale jizba byla vždy zavřena, by tam nikdo vejíti nemohl. Na stole stály mističky, a v každé byly jiné peníze. Mnohdy Plón ležel v kuchyni jako strakaté tele; před ním stála miska s prosem a na něm mnoho syrubu. V jiném domě měli Plóna, který ležel jako strakatá kůže na půdě pod kádí a byl od domácích každého dne mlékem a prosem se syrubem častován. Jednou slyšel ho starý na půdě rachotiti, šel nahoru a vrátil se všecek poškrábán. Jindy ho prý šla krmit služebná, ale jak odsunula káď a spatřila blysknavé oči, ulekla se a pustila naň misku s horkým prosem, že ho popálila Od té doby zmizel. Plón za nepřítomnosti hospodářovy chrání majetek. Jistý kupec měl Plóna. Když jednou paní odešla někam přes pole, sluha vešel do sklepa, aby si nabral másla. V tom zjevila se mu kupcová tážíc se, co tam chce? Ustrašen pádil ze sklepa, a když tam jeho soudruh vešel, nebylo tam nikoho.

Plón rád se mění ve zmoklé kuře. Muž jeden našel na cestě zmoklé kuře a vzal je s sebou domů. Druhého dne byla pod stolem hromada pšenice a každý den jí přibývalo Muž se ulekl a šel ke knězi, který mu radil, aby donesl kuře na to místo, kde je vzal. Muž to učinil. — Jiný hospodář vzal takové zmoklé kuře domů; otřáslo se, a hned ležela v jizbě hromada pšenice. I chtěl se ho zbýti, ale jak? Na pastvinu dal snésti hranici suchého klestí a chvoje, a uprostřed dal udělati cestu. Po té vzal vůz, přivázal kuře pevně vzadu a zadní kola připevnil jen provazem. Potom zapálil hranici a jel rychle skrze ni. Sám seděl napřed, a když zadní kola dostala se v hořící hranici, uvolnil provaz domnívaje se, že kuře v ohni zahyne.

Po té v plném trysku jel domů. Sotva že přijel domů, ozvalo se něco na dvoře; byl to Plón, který se hospodáři vysmíval. — Kdysi muž nějaký šel cestou a před ním kráčela ženská. Ta ztratila krabici; muž na ni volal, ale ani se neohledla. Muž zvedl tedy krabici a vzal ji domů; uvnitř bylo malé kuře, které mu denně obilí nosilo. Když je měl déle, zmocnil se ho strach, neboť docházel k němu nějaký člověk, který chtěl, aby podepsal se mu krví, chce-li kuře déle podržeti. Muž ten by se byl rád kuřete zbavil, proto lidé mu radili, aby je někde pohodil. Ale když to učinil, vrátilo se opět domů. Konečně jedna stará ženská mu poradila, by dal kuře do oné krabice a nesl je na trh; cestou aby je ztratil a neohlížel se, ať děje se cokoliv. On tak učinil, a kuře už se nevrátilo. Ale obilí, jež mu nanosilo, také zmizelo. Jistý kazatel učinil prý s Plónem smlouvu, by mu nanesl plné boty peněz. Tajně prý odstranil podešve, pověsil boty na trám a pod ně postavil věrtel. Plón dlouho nosil, ale boty přece nebyly plny. Konečně zpozoroval věrtel s penězi a pravil: „Což pop jo, to wostanje pop!“ Odtud prý se říká, že kněžský měšec je beze dna. — Plón prý rád sedá na olši, a jeho drápy možno jasně na jedné větvi viděti (Č. Mać. Serb. 1877. 108; Schulenb. 101—108).

S lužickým Plónem souvisí český Plevník, Plívník.*) Zjevuje se obyčejně v podobě malého, černého, zmoklého kuřete, jež típajíc zimou se krčí. Někde myslí, že Plívník vypadá jako červený (ohnivý) kohout, držící v drápech hořící svíčku. Místy vypravují o Plívníku, že na sebe béře rozmanité podoby; hned vyskakuje jako jiskry z ohně, hned vznáší se ve vzduchu s prachem, hned zmizí jako vích slámy. Do domu snáší se komínem v podobě ohnivého řetězu.

Často lidé našli v poli zmoklé kuře, vzali je domů a dali za kamna, aby se ohřálo; druhého dne ráno našli ve světnici tři hromádky obilí, které Plívník hospodáři jinému ukradl. Nechce-li hospodář takové požehnání míti, ať vezme kuře i se vším obilím, co přineslo, a donese je zase tam, kde je byl našel. Chce-li však hospodář, aby mu Plívník více nosil, vyžene kuře komínem, které potom přichází každou noc ve spůsobě ohnivého draka (Prašivce), přinášejíc hojnost obilí a peněz, kravám jeho pomůže, aby mnoho dojily. Hospodář může si také Plívníka opatřiti, vezme-li vejce od černé slepice a nosí-li je pod levým paždím po devět dní, až vylíhne se z něho kuře; nesmí však po ten celý čas se mýti ani modliti ani do kostela choditi. Někdy ho přilákají do stavení staří čápové, kteří hnízdí na střeše. Plívník objeví se tu v podobě ohnivého čápa, usadí se na hřeben domovní a pozoruje, co lidé ve světnici dělají. Přejí-li si bohatství, uhnízdí se u nich, ne-li, odletí zlostně zobanem klapaje. Nejraději se zdržuje za komínem, v peci neb u kamen. U koho se usadí, musí ho krmiti tím, co sám jídá. Nenajde-li potravy na ustanoveném místě, hřmotí v domě a v noci dusí hospodáře. Rozsype-li hospodář každého dne večer po podlaze pšenici modle se, aby ďábel z domu zmizel, Plívník stavení jeho opustí. Vypudí ho také kozel do stavení přivedený.

---

*) Plívník z pův. Plěvník, kmen plěv z pelv; srv. lot. Pelviks eine heidnische Gottheit; sanskr. parv implere. Matz. Listy fil. a paed. XIII. 164.

Rozumí se, že Plívník neslouží zadarmo; když hospodář umře, vezme si Plívník v náhradu jeho duši. Komu se ve všem dobře vede, o tom se říká: „Má Plívníka“ (Č. Č. Mus. 1832. 403; Wesna IV. 2; Zpráva star. II. 51).

S Plívníkem totožný jest Prašivec; báje o něm ukazují zřejmě na původní význam těchto bytostí. Někde jmenují lidé zřejmě meteor nebo výkal hvězd Prašivcem a soudí z ohnivé dráhy jeho o hladu, moru a jiných pohromách. Zjevem svým Prašivec oznamuje oheň. Prašivec objevuje se v podobě ohnivé jen tenkráte, má-li někde hořeti, jinak žije jako had. Někde představují si ho jako kohouta, jehož křídla pokryta jsou fosforem; když přiletí na stavení, tře se o komín a spůsobí požár. Ukazuje se jako ohnivá koule nebo ohnivý pták s dlouhým hořícím ocasem. Přeletí-li Prašivec osadu, bude hořeti.

O původu jeho vypravují takto: Žena, které chytlo máslo a zapálilo, promění se po smrti v Prašivce za trest své neopatrnosti a lítá v ovzduší. Když se přiblíží k zemi, rozohní se a zapálí, kam padne. Po ohni obíhá po 9 dní v podobě krávy nebo jiného zvířete kolem spáleniště. Kdo by ji chytil, tomu musí po tři roky přinášeti užitek; po té se ztratí do povětří. Věří se také, že Prašivec rodí se z nečistoty ve světnici; někde pokládá se za zakletou duši. Kdo ji chce vysvoboditi, musí dbáti čistoty. Děti nečistotné bude prý Prašivec dusit (Zpráva star. II. 51—52).

3. Bludná světla.

Hojné představy báječné vzbuzovala u Slovanů světla jevící se na hřbitovech, bahnech nebo u cesty, kde tlí nějaký strom. Ježto lid původ jejich neuměl si přirozeně vysvětliti, pokládal je za zjevy nadpřirozené a zosobňoval je.

V Čechách Bludičky či Světýlka*) pokládají se za duše zemřelých lidí; někde se věří, že jsou to duše dítek zemřelých beze křtu, které nenalezše po smrti pokoje, bloudí v podobě plaménků po světě a lákají do bahna své rodiče, jsou-li tím vinni, že novorozeňátka pokřtěna nebyla. Kdyby je někdo pokropil svěcenou vodou, došla by vysvobození. Kolem Bělé v Čechách se věří, že jsou Bludičky duše oběšenců a utopených, které ďábel najal, aby lidi do bahen lákaly, tam topily a duše jejich mu přiváděly. Místy soudí, že Světýlka jsou duše samovrahův a že provozují rejdy své na hrobech, které za hřbitovní zdí se nalézají; jinde mají Světýlka za duše lakomců, kteří své poklady v podobě ohnivé tak dlouho střehou, až se někomu podaří peněz těch se zmocniti. V Hradecku se domnívají, že jsou to duše nešťastníků, které Vila o život připravila. Konečně rozšířena jest i víra, že Světýlka jako morav. Slibky jsou duše krásných dívek milenci opuštěných; mstí prý

*) J. Košťál, Světýlka a žhavý muž ve Výr. zprávě real. gymn. v Nov. Bydžově r. 1890.

se za nevěrnou lásku zvláště na mládencích, jež hledí zavésti do močálů, kde je udusí. Na Moravě jest mimo to rozšířeno podání, že Světlonoši (Světýlka) jsou pyšní andělé, kteří od Boha s nebe svrženi byvše, spadli na meze nebo do trní (Kuld. poh. II. 257).

Nejčastěji představují se jako modravé plaménky, které poskakujíce po bažinách hledí člověka zavésti. Ve Vitíně a na Rychnovsku se věří, že vyhlížejí jako malé dětičky (pacholátka), které drží v rukou hořící košťata a těkají s nimi do kola (Slav. poh. 82 až 83). Na Moravě představují si Světlonoše jako malé mužíky s lucerničkami na prsou, kteří hned tu hned tam se objeví a když člověka zbloudilého do bažiny zavedou, zmizejí (Lid. I. 129; Kul. poh. II. 257). Někdy přechází Světýlko přes řeku, vznáší se nad vodou jako pták a vydává slabý, prskavý zvuk jako hořící pryskyřice; jindy podobá se bludička lucerně, přijde-li někdo blíže, shasne světlo a vyskytne se zase opodál.

Povaha Bludiček jest zlá, hledíť lidem škoditi; zavádějí zbloudilé poutníky do bahen a rybníků, kdež tito buď zahynou, nebo vyváznou-li, rozstůňou se a brzy zemrou. Nese-li někdo něco, sednou mu Světýlka na záda, dusí ho a za vlasy tahají, dokud nedojde domů. Utíká-li člověk, zle pochodí; Bludičky ho dohoní a hrozně ho perou. Zvláště často zjevují se prý lidem, kteří nesou v noci necky. Rolník nějaký nesl v noci necky a spatřiv Bludičky, lehl si pod ně. Bludičky pak skákaly po celou noc na neckách a zpívaly si prý: „Skákej hopkem, pivo s bobkem!“ Ráno když sedlák chtěl jíti domů, shledal, že na neckách je množství vypálených tlapek kočičích. Jindy vskákaly Bludičky na necky, pod něž se nějaký člověk skryl, a tlačily je do země, až ubožák byl zadušen. Stařec jeden, kterému se ukázaly Bludičky, lehl si na zemi a zabalil se do kožichu; Světýlka se naň vrhla a propálila mu celý kožich. Jednou podupala Světýlka hospodáře, který si obličejem na zem lehl tak, že byl dlouho nemocen; jiný člověk od nich přepadený byl po delší dobu jako pomatený a bál se každého světla. Když jim jednou člověk nějaký šťastně utekl, pronásledovaly ho až do stavení a ze zlosti, že se jim zlý úmysl jejich nepovedl, vytloukly mu všechna okna. Jede-li člověk na voze, chytají se i na koně a na vůz, že nelze dále jeti.

Světýlka netrpí, aby někdo na ně hvízdal. Chasník, který nedbal na radu starších a na ně zapískal, lehkomyslnost svou odstonal; Světýlka přihnala se k oknu, na něž tak bouřiti počala, že všechna chasa strachem z hospody utekla. Bludičky teprve za svítání, když kohout zakokrhal, od okna se vzdálily. Zahvízdne-li někdo na Bludičky, třeba na „záspi“ stál, objeví se rychle, spoličkují jej dříve, než mohl do síně vběhnouti a podupou ho, nebo dostane ránu, až mu tvář oteče. Také tomu, kdo se jim posmívá, zle se daří; porazí ho na zem, dupají po něm tak, že kolik dní sebou ani hnouti nemůže. Napadnou-li Světýlka člověka, kterého nenávidějí a nemohou vystáti, omámí ho a zavedou do propasti nebo ke staré studni, kde bídně zahyne. Kdo se rouhá Bludičkám volaje na ně: „Hou, hou, hou!“, pronásledují ho tak dlouho, až padne mrtev k zemi. Brání-li se jim někdo a tluče do nich, zakouší sám tím větších bolestí, poněvadž rány naň padají.

Bludičky možno si mnohdy také nakloniti, takže zbloudilému poutníku ukáží pravou cestu. Pochválil-li je někdo a poprosil: „Světýlko, Světýlko, doveď mne domů, já se ti pak odměním," doprovodily ho domů se světlem a nic zlého mu neudělaly. Nedal-li jim však slíbené odměny, vskočily na něj, pálily a týraly ho tak dlouho, pokud se jim odměny nedostalo. Čeledín jel za tmavé noci lesem a neviděl ani na krok před sebe. I řekl: „Kéž bych měl světlo, děkoval bych Bohu!" Sotva to dořekl, spatřil před vozem světlo, které dovedlo koně až k cíli Když přijeli ke vratům, pravil pacholek: „Zaplať ti Bůh!" „A tobě také," odpověděla Bludička, „nyní jsme vysvobozeni oba." Nemůže-li někdo v noci vyjeti, pomohou mu Světýlka, ale nesmí si jich všímati; ublíží-li jim, potrestají ho přísně.

Rozmanité jsou prostředky, jimiž možno Bludičky zahnati. Modlitba, jak se zdá, mnoho nepomáhá; dle pověry v Táborsku modlí-li se člověk, který spatří Bludičky, běhají tyto za ním a prosí: „Za mne taky — za mne taky!" Ztratí se však, poznamená-li se člověk třikrát sv. křížem; podobný účinek má nábožná píseň nebo svěcená věc. Radí se také obrátiti si kapsy a vysypati z nich drobečky chlebové, načež Světýlka se rozprchnou. Také tím se mohou Světlonoši zapuditi, vhodí-li se mezi ně nůž anebo nůžky, klobouk nebo čepice. Ale se zlou by se potázal, kdo by na ně hodil kamenem. Mnozí lidé majíce konati v noci cestu, oblékají si košili na ruby domnívajíce se, že jich Světýlka zavésti nemohou. Koho Bludičky obstoupily snažíce se ho omámiti, udělá nejlépe, položí-li se obličejem na zemi; Světýlka po něm poskákají a odejdou. Možno je také neškodnými učiniti, přislíbí-li se jim síra, nebo má-li člověk při sobě sirky, jež jim hodí. Konečně lze Světýlka zažehnati; jedno takové zaklínání zní: „Zaklínám vás, Bludičky, vy ubohé dušičky! Každé z vás dám po drobečku, ať se vrátí do hrobečku," při tom se rozhodí drobečky na různé strany. Neradno však do Bludiček střileti, ježto se za to krutě mstí.

Bludičky se objevují prý vždy v počtu lichém. Ukazují se nejvíce v adventě; na Kladně a v okolí soudí, že vylézají v půl noci o štědrém večeru z bahna. Na hřbitovech zjevují se prý zvláště o dušičkách.

U Slováků jest Svetlonos malý chlapeček s kahancem v ruce, který rád lidem na vůz sedá a strach jim nahání. Drienčanci říkají mu Vodná baba (Dobš. slov. 116. 17).

Kromě uvedených pověr rozšířeno jest i mínění, že Světýlka jsou hořící poklady. Na Moravě se věří, že na tom místě, kde poklad v zemi jest nebo peníze v zemi zakopané se suší, v jistých dobách, zvláště v noci, modrožlutý plamének vyzizuje (vyšlehuje). Kdo se chce pokladu zmocniti, nechať do toho plaménku vhodí růženec, bílý šátek nebo kousek chleba. Jak to učiní, peníze mu na vrchu zůstanou. Ale od železa ničeho nesmí do plaménku vhodit, sice by tím duch po něm mrštil a snadno by ho mohl zabiti. Někdy poklad skrytý vylézá až na povrch země tak, že ho lidé vidí; ale nezřídka opět zaleze zpátky do hlubiny zemské (Kuld. poh. II. 248). Pověru,

že Světýlka se kmítají nad místem, kde leží poklad, zapsal již Bílovský (Zíb. ob. 217—218). Za strážce těchto pokladů vybájila si fantasie lidu Světýlka, Ohnivé muže, duše zemřelých, zlé duchy v podobě černých psů, kohoutů s ohnivýma očima a p.

K bludným duším patří také Ohnivý nebo Žhavý muž. Jest to takový nešťastník, který pro hříšný život nenalezl v hrobě pokoje a v noci v podobě Ohnivého muže bloudil, až ho někdo vysvobodil. Po názoru prostonárodním proměňovali se v Ohnivé muže lidé, kteří mezníky na svůj prospěch přesazovali, sousedům mezí uorávali nebo jinak sousedy okrádali; také šenkýři, kteří lili vodu do piva nebo vína, jezdívají prý po smrti na ohnivém sudě. Rovněž pytláci, paliči nebo ti, kdo při požáru něco ukradli, prokleti bývali v Ohnivé muže. Jsou prý také lidé, kteří po celý život jiným jen škodí a umírajíce litují, že nemohou i po smrti sousedům svým škoditi; tací lidé stanou se po smrti Ohnivými muži.

Ohniví muži jeví se lidu brzy jako plaménky na močálech laškující, brzy v podobě ohnivého sudu, žhavého snopu, hořící slámy, ohnivého kotouče, ohnivého kola, ohnivého sloupu, ohnivého psa, zářící sviňské hlavy a p. V okolí Bydžova zjevoval se Žhavý muž v podobě hořícího snopu, ve kterém seděl mužík, mající hlavu na stranu a ruce na prsou složeny. Po nějaké chvíli počal mužík z dola černati, až se z něho stala malá hvězdička, která se vznesla a v koutě hřbitovním zmizela.

Ohnivý muž, který odsouzen proto, že přesadil mezník, nosívá mezník na rameni volaje: „Kam ho mám položiti?“ Dokud mu někdo neřekne: „Kdes ho vzal, tam ho dej.“ nemá pokoje. Vysvoboditi ho možno také modlitbou, nebo tím spůsobem. že na Velký pátek, když se v Římě pašije čtou, svěcenou vodou pokropí se místo, na kterém „Ohnivec“ sedává. Někdy postačí pouhé pozdravení, aby byl vysvobozen.

Žhavý muž rád lidem ku pomoci přispívá; svítí jim za temné noci na cestu, zabřednou-li s vozem v bahně, pomáhá jim vůz vytáhnouti, jedou-li s nákladem do vrchu nebo přes vodu, pomůže jim vůz tlačiti. Chudé stařeně, která nemohouc si opatřiti světla přádávala při měsíčku, přinesl borovičku, aby si měla čím posvítiti. Chudému ševci, který neměl peněz na svíčku, svítíval sám před oknem tak dlouho, až švec práci dodělal. Kdysi ukázal také pocestnému, kterého Bludičky zavedly do močálu, pravou cestu. Za odměnu svých služeb žádá jen, aby se mu pěkně poděkovalo. Ale zle se daří tomu, kdo mu za prokázanou službu nepoděkuje nebo hrubě ho odbude. Buď mu zapálí stodolu nebo mu sedne na záda a popálí ho v obličeji tak, že dlouho stůně. Trestá také každého, kdo se mu posmívá nebo jej škádlí. Ostatně rád lidi světlem svým mate a svádí, že často do bílého rána pravé cesty najíti nemohou. Někdy děsí Ohniváč lidi a dělá hřmot. Mnohdy varoval prý Žhavý muž mimojdoucí, by se k němu nepřibližovali.

K Ohnivým mužům patří též Dýma či Dýmač, časem zlý, časem dobrý duch. Zjevuje se jako muž bezhlavý. Přebývá na místech bažinatých v lesích, zvláště ve hlubokých roklích. Vyniká ze země

jako oheň a táhne se do oblak. Vyhlíží buď jako malé plaménky, buď jako svíce nebo jako plamenný sloup nebo ohnivý sud. Kdo samojediný k Dýmovi se přiblížil, toho prý roztrhal, poněvadž nemůže snésti lichý počet cestujících; přijdou-li k němu však dva nebo více lidí v počtu sudém, těm ublížiti nemůže. Kdo ho na pokoji nechá, za ním nehledí, jeho světlem se neřídí a s cesty své se neodchýlí, toho nikdy nezavede; kdo za ním běží, ten zabloudí. Někdy Dýma zavede pocestného do rybníka a utopí ho. Proměňuje se také v ohnivého draka a přináší čarodějnicím bohatství (Krol. pov. I. 547 až 553).

Luž. Srbové znají Błudnika, Błuda (Buda), Błudničky, Błudne sviečky.*) Jsou prý to děti, které zemřely beze křtu. Błudnik podobá se člověku, nemá však hlavy a z prsou září mu světlo. Nohy má jako člověk, nosí krátké kalhoty, modrý kabát a na kabátě sedí mu plamének. Jinde se vypravuje, že se podobá malému, starému muži a oblečen jest v krátký kabátek; má prý jen jednu nohu a rámě maje natažené drží v ruce světlo. Časem září mu světlo na hlavě. Dříve bylo Błudniků mnohem víc a podobali se malým dětem, které světlo v ruce držely. Jednou se Błud ukázal jako malé dítě, které tisklo ruce na důlky oční a z úst zářil mu ohnivý plamen. Také se povídá, že není Błud větší než plamen lojové svíčky, že brzy běhá po zemi brzy vznáší se vysoko nad stromy.

Rozeznávají se dva druhy Błudniků: jedni jsou viditelni, druzí neviditelni; jen neviditelní čili černí zavádějí pocestné. Cestuje-li člověk pod večer, právě když tma nastala, a nemůže-li cesty najíti, zavedl ho černý Błudnik. Byť sebe lépe krajinu a cestu znal, Błud neviditelně pobíhá kolem něho a uvede ho na scestí. Mnohdy ho vede kolem vlastního domu do kola a tak ho omámí, že člověk umdlen jsa klesne, domnívaje se, že jest v neznámé krajině, ale když se probudí, ocitne se nedaleko svého domu. Velmi rád sedal Błudnik lidem na klobouk a zaváděl je do Sprevy. Kdo spatří Błuda, nesmí ani klíti ani zlořečiti, sice ho hned zavede. Zjeví-li se Błud a chce-li člověk, aby ho bezpečně domů dovedl, třeba mu něco slíbiti, obyčejně to bývá starý „krošyk“ (groš); avšak krošyk nesmí se mu holou rukou podati, nýbrž třeba jej zastrčiti do rozštípeného dřeva, ježto Błudnik všecko spálí, čeho se dotkne. Kdo nesplní, co slíbí, toho Błud potrestá. Muži, který mu nechtěl zaplatiti, když ho domů dovedl, povátel všecko na dvoře, hlomozil a soptil oheň tak, že ustrašený člověk byl nucen slíbený krošyk na práh položiti; skulinou dveří viděl, jak malá ručka po penízi sáhla a zmizela. Jindy dovedl Błud sedláka, který s koněm a vozem po cestě zabloudil, domů; sedlák uvázal koně v stáji a řekl Błudovi, že dojde do světnice pro krošyk. Ale jak byl ve světnici, nechtěl nic dáti. Najednou zdálo se sedláku, že běhá kůň kolem domu, proto běžel ven, aby ho chytil. Avšak Błud odvedl ho zase od domu, tak že daleko zabloudil a nemohl najíti cesty domů. Konečně Błud se nad ním slitoval, a sedlák mu rád zaplatil. Dívky, které šly v noci z přástvy, slíbily Błudovi jáhlovou kaši, když je domů

---

*) Srv. můj článek v Koledě VI. 1881. č. 28.

dovede. Když slibu svého nesplnily, vodil je po Sprevě sem tam. Jednomu muži sedával často na vůz; když jel naposled, poděkoval mu slovy: „Tys mne vysvobodil.“

Kdo byl Bludem zaveden, nejlépe učiní, když si sedne a zastře si oči rukama, po té se znovu vzpamatuje. Před Bludem jest také ten jist, kdo ví z evangelia poslední neděle aspoň jedno slovo.

U Sprevy zjevovalo se dříve devět Bludů, nyní jsou tam pouze tři. Nejčastěji možno Bludy viděti v temných nocech před vánocemi. Každý nevidí Bludnika; mnohdy jde několik lidí pospolu, ale jen jeden ho vidí. Kdo ho chce spatřiti, musí míti u sebe ocel, jmenovitě dvojí ocel (Smol. pěs. II. 266; Č. Mać. Serb. 1848. 49; 1883. 58; Erb. poh. 93; Vecken. 206—213; Schul. 109—114).

Poláci znají Błędniky, Świetliky (Świeczniky), Latańce a Błędne światła; jsou to děti narozené mrtvé nebo zemřelé před křtem. Těkají po bahnech a lukách s lucernami na ohonu. Vyhlížejí jako malé děti, které drží v ruce svíčky, a hledají, kdo by je pokřtil. Světlem svým omamují poutníky a zavádějí je. Kdo se chce před nimi uchrániti, polož se tváří na zemi, jako bys spal (Zbiór II. 128; IV. 194—195; Lud. XV. 49—50; Wisła III. 729). Kromě toho pokládají Świeczniky za duše falešných geometrův (Zbiór IV. 194—195. č. 11).

Rusové považují také Bolotnye, Bluždajuščí ohně nebo Ogonьky za duše mrtvých. Někde se věří, že světýlka ta roznášejí Rusalky (Af. III. 197). Na jihozápadní Rusi míní, že Ogonьky jevící se na hřbitovech jsou duše mrtvých, které zapalují si svíčky, jež byly lidmi neseny o pohřbech. Jinde považují je za světla, která andělé drží nad dušemi lidí spravedlivých. Dle pověry v litinském újezdě jsou světýlka na hřbitovech částí ohně pekelného a hoří na hrobě těžkého hříšníka. Světýlko na bažinách jest prý ďábel, který zavádí neopatrné pocestné (Čub. I. 46—47). Rozšířenější jest však na Rusi domnění, že Světýlka jsou zakleté poklady, které po uplynulé době zakletí těkají po zemi a ukazují se lidem v rozmanitých podobách: jako zlatá větvička, zlatý kohout, zlatá kvočna s kuřaty, beránek, koza, telátko, býk, kráva, bílý kůň, vlk, prasátko, žlutý pes, kočka a p. Kromě toho zosobňují se v rozmanitých podobách. V chersonesské gubernii věří, že poklad zjevil se často v podobě starce v rozedraném a špinavém oděvu žebráckém. Bělorusové zosobnili poklady jako jednooké stařečky ne větší než nehet s bradou na loket. Bydlí na bahnech v malých domcích a kdykoli těkají po bahně, svítí jejich očko jako ohének. Úsloví „Dzědzja hoří“ znamená: poklad svítí (Af. II. 365. 774. 371). Zosobněná Světýlka znenáhla vyloučila se ze zjevu, který představovala, a stala se bytostmi samostatnými, které poklady hlídají. V guberniích velikoruských představují si strážce pokladů jako šedivého stařečka se psem a berlou vetknutou v zemi; naproti němu stojí tři ohromné kotly se zlatem, stříbrem a mědí, a kolem nich hoří svíce (Af. II. 371). Dle víry Bělorusův chrání pokladů Dzědka, který chodí po cestách v podobě žebráka s krásnýma ohnivýma očima a ohnivou bradou; potká-li ubožáka, obdaruje ho pe-

nězi. Na tom místě, kde poklad jest skryt, neukazuje se celý, nýbrž možno toliko hlavu jeho viděti, a lidem se zdá, že to hoří ohník. Kdo se chce takového pokladu zmocniti, má naň hoditi nějakou část svého oděvu. Nejlépe jest naň hoditi čapku, aby poklad zůstal celý na povrchu; neboť podle toho, jaká část oděvu se naň vrhne, zůstane poklad na povrchu nebo spadne do země. Čím nižší je oděv naň vržený, tím hlouběji klesne dolů (Af. II. 371). Na jihozápadní Rusi rozšířeno jest ještě domnění, že na místě, kde Světýlka se ukazují, čert suší (čistí) peníze (Čub. I. 46. 47).

Srbové se domnívají, že děti zemřelé beze křtu nebo po narození udušené vycházejí v noci z hrobů, dusí malé děti v kolébce a ssají jim krev; nasytivše se krve tancují v noci na hrobech, držíce v ruce malé svíčky, které jim brzy shasínají, brzy se rozžehují. Místy se vypravuje, že nosí svíčky ty na vrchu hlavy. Lid nazývá tyto bytosti M a c a r u l i. Když uplyne devět měsíců po jejich smrti, nevycházejí už, nýbrž rozpadávají se jako jiné děti (Vuk rječ. s. v. macaruo; Srbadija II. 73). Kromě toho věří, že duše těch lidí, kteří za živa mezníky přesazovali nebo jinak se prohřešili, bloudí se svíčkou v ruce kolem mezí, dokud jich někdo neosvobodí (Wisła IV. 661).

Slovinci říkají světýlkům, které na podzim náhle se míhají po lukách a vinicích, V é d o m c i nebo V e d ú n c i. Kdo je nechá na pokoji, tomu neškodí, ale kdo se k nim přiblíží s hořícím světlem, tomu rozbijí nejdříve lucernu a pak člověka roztrhají nebo mu něco zlého vyvedou. Nejvíce jich létá z večera, když se soumračí (Ljub. Zvon III. 1883. 565—566). Poněvadž Védomec u Slovinců znamená také Vampira, splynuly u nich pověry o Světýlkách s Vampiry, které jako Bludičky za noci se zjevují a za duše mrtvých lidí se pokládají.

Z uvedeného jest patrno, že báječné názory o světýlkách tancujících po hřbitovech a bahnech jsou v hlavních rysech u všech Slovanů stejného rázu; zároveň lze znamenati, že vyvinulo se o nich hlavně dvojí ponětí: jsou to buď d u š e z e m ř e l ý c h l i d í nebo h o ř í c í p e n í z e. Představa jejich jako duší zemřelých lidí vykládá se přirozeně z toho úkazu, že zjevují se na hřbitovech; pozdější zdá se býti mínění, že jsou to hořící peníze. Časem obojí ponětí splynulo v jedno, a povstaly pověry, že Světýlka dobrým lidem ukazují poklady nebo je penězi štědře obdarují. Že Světýlka považují se jmenovitě za duše takových lidí, kteří nenalézajíce v hrobě pokoje bloudí po hřbitovech a pustých místech, buď že nedostalo se jim křtu, nebo že nějaký těžký hřích spáchali, vysvětluje se z víry Slovanů, že jen počestní lidé odpočívají klidně v hrobě a požívají úplného pokoje, kterážto víra často v představách lidu bývá vyjadřována. Snadno jest si také vysvětliti, proč Světýlka lidi zavádějí. Plaménky nad bahny ukazujíce se brzy tu, brzy tam, upoutaly zajisté mnohého pocestného, který nemaje pozoru na cestu, následoval jich a ocitl se v bahně. Jindy zase naznačovaly pocestnému za temné noci nebezpečnou cestu, kam jíti nemá, pročež se myslilo, že zbloudilým poutníkům cestu ukazují. Z toho povstaly představy o jejich zlé nebo dobrotivé povaze. Ježto

oheň pálí, pokládal se také jejich dotyk za zhoubný pro člověka. Jako oheň hasí se dle domnění lidu chlebem, tak je lze drobečky chleba zapuditi. Také zosobňování jejich jako malých dětiček jest u všech Slovanů stejného rázu. Toliko v jednotlivostech rozmanité pověry o nich v podání slovanském se liší; zejména lze znamenati, že u Slovanů severozáp. převládá o nich představa jako bludných duších, kdežto u Rusů rozšířenější jest domnění, že to hoří peníze. Žhavý muž v pověrách českých povstal bezpochyby zosobněním tlících kmenů stromových; poněvadž strom takový člověku za temné noci ukazuje cestu, vznikly pověry, že má lepší povahu než Bludičky a lidem zbloudilým rád pomáhá.

XII. Čerti.

Pověry o zlých duchách (čertech) vyvinuly se sice na základě učení křesťanského, ale poněvadž s nimi i mnohé představy o bůžcích pohanských se spojily, nebude od místa v hlavních rysech vytknouti, jak lid slovanský zlého ducha si představuje.*)

V kosmogonických skazkách slovanských jeví se Bůh a satan jako stejnoprávní soudruzi, kteří účastnili se společně stvoření světa. Kromě země a člověka stvořili i bytosti sobě podobné; Bůh anděly, satan čerty. Legenda z Bukoviny vypravuje, že jakmile Bůh stvořil zemi, vstoupil na nebesa; ale čert nechtěl bez něho zůstati i letěl v patách za ním. Tu slyšel, kterak andělé Bohu zpívají chválu, i mrzelo ho, že nikoho nemá, kdoby se též radoval z jeho příchodu. I přistoupil k Bohu a pošeptal jemu: Co mám dělati, abych měl také takovou družinu při sobě? Bůh odpověděl: Umyj si ruce i obličej a stříkej tou vodou za sebe! Čert tak učinil, i udělalo se takové množství čertů, že andělům v nebi již ani nestačilo. Bůh poručil sv. Eliáši, aby hřměl a blýskal. Eliáš bouřil a deštil, až všichni čerti dolů na zemi spadali (Erb. báje 15).

Dle maloruského podání Bůh kázal čertu, aby smočil palec v moři a hodil kapku za sebe neohlížeje se; on to nevydržel, ohledl se a viděl čerta podobného sobě, opakoval to několikrát, až byl čertů veliký zástup. Jiná skazka praví, že čert umyl si v moři ruce a třásl jimi za sebou, a z toho že povstali čerti. Báje olьgopolská dokládá, že sv. Petr poradil ďáblu, aby vstal v sobotu ráno, vzal vodu a vrhl ji za sebe. Z toho zrodili se čerti (Čub. I. 143. 185. 191). Podobné podání známo je na Pokutí (Kolberg, Pokucie III. 81 nás.). Dle jiné báje maloruské čert byl u Boha na počátku prvním apoštolem a chodil s ním. Čert prosil ho, aby mu stvořil tovaryše Bůh poradil mu, aby šel do moře a pleskl do vody. Čert to učinil a zrobil čerta sobě podobného. Opakoval to, a povstalo čertů mnoho (Dragomanov, Malorus. nar. pred. i razskazy str. 42).

---

*) Vykoukal, Čert v naší nár. tradici ve Světozoru 1889. 591. 602. 614; Schulenberg 184—196; Lud XIV. 197—250; XV. 75—91; Wisła I. 102 a d., IV. 101; Čub. I. 183—196; II, 360—382; Živaja Starina 1890 otd. I. 117 až 118 a j.

Poněkud odchylné jest podání, že čerti povstali z neopatrnosti Adamovy; bylo mu samému teskno v ráji, a Hospodin chtěl mu dáti přítele lepšího než žena. Velel mu omočit prst rosou a otřásti před sebe. Adam se zapomněl, omočil celou ruku rosou a otřepal ji za sebe. Z toho povstalo pět čertů, kteří máčejíce ruce rosou a otřepávajíce je za sebe, stvořili čertů nesčíslné množství (Dragomanov l. c. 91).

V podání severoruském se praví, že Sabaoth chtěje si stvořiti četu vojska, dal satanu mlat do ruky a poručiv mu tlouci v kamennou horu pravou rukou, sám odešel na východ ráj založit. Boží druh začal tlouci mlatem do kamene, a z kamene vyletovalo světlé vojsko a klanělo se Bohu na východě. Když satana bolela už pravá ruka, vzal mlat do levé a jal se jím dál tlouci. Jakmile v kámen udeřil, vyskočil černý čert a poklonil se satanu; satan tak dlouho levou rukou v kámen bušil, až bylo tolik čertů jako andělů (Barsov, Trudy Etnogr. Otd. Imp. Obšč. Estest. III. 1. str. 87).

Tradice podobné čteme ve spisech apokryfických; ve „Skazanie o sozdanii mira“ satan vynesl na rozkaz boží z moře písek a oblázek. Z písku povstala země, oblázek Bůh rozlomil ve dvě části, jednu podržel a druhou dal satanu. Po té vzal písek a začal jím tlouci o křemen, který v ruce držel; ihned začali z něho vyletovati duchové čistí (andělé). Totéž učinil satan a z jeho polovice vyletovali čerti (Erben v Č. Č. Mus. 1866. 38).

Jinak ještě vykládá původ čertů podání maloruské. Satanail vynesl z moře zemi, část dal Bohu a část vstrčil do huby. Když Bůh poručil, aby země rostla, vyrůstala i země v hubě satanově. Bůh kázal mu, aby zemi rychle vyplivl; jak to učinil, vyletovali mu z úst tvorové jemu podobní. Když všecku zemi už vyplival, kázal mu Bůh, aby plival čistou slinu; z ní vyletovali samí andělé (Čub. I. 144).

Jak už při bájích o stvoření světa a člověka vyloženo bylo, povstaly tyto legendy na základě učení bogomilského a rozšířily se prostřednictvím Rusův i mezi jinorodci ruskými (Čeremisy, Mordviny, Votjaky a j.) (srv. Veselovskij Raz. XI. 6 a d.).

Jinak jest rozšířena víra zakládající se přesně na bibli, že čerti povstali z pyšných andělů, které Bůh s nebe svrhl (Af. II. 235). Kteří z nich spadli na meze nebo do trní, jsou Světlonoši (Světýlka); kteří spadli do vody, jsou Vodníci (Kuld. poh. II. 256). Ve Slezsku vypravují: „Když Pán Bůh pyšné anděly do pekla srážel, nedopadli všichni hned tam, kam náleželo, nýbrž jedni padli na naši zem do lesů, na skály, jiní zase na vodu. Tak povstali duchové lesní (skalní), Vodníci, kteří lidi tak dlouho sužovati budou, dokavad se Pánu Bohu líbiti bude“ (Vlast. I. 1). Poněkud jinak vypravují Malorusové. Starý čert chtěje se rovnati Bohu, velel svým druhům vystavěti vysokou věž. Všichni tam vylezli, aby se těšili ze svého díla, ale Bohu se to nelíbilo, proto ji sbořil; čerti letěli 40 dní a 40 nocí, a kam který dopadl, tam nachází se dosud a má odtud své jméno: Vodjanik (od vody), Lisovyk (od lesa), Bolotjanik (od bláta), Polevoj

(od pole) a j. (Čub. I. 191). Kromě toho se věří, že se rodí druh od druha; čerti se totiž žení a rodí jako lidé, ale neumírají (ib. 190). Proto jest čertů veliké množství; u každého člověka jest prý po pravici anděl, po levici čert.

Čert mívá v podání prostonárodním obyčejně podobu lidskou; od lidí rozeznává se jen koňským kopytem, které mu pod oděvem vyčnívá. Ježto na jednu nohu napadá, říká se mu „kulhavý čert, chromý běs". Nejživěji popisují ho Malorusové; jsou prý lidé, kteří ho na vlastní oči viděli. Vyhlíží jako člověk nevelikého vzrůstu, jest černý, má nohy psí nebo kohoutí, chvost krátký, ústa široká, nos dlouhý, oči žhavé jako uhle, dlouhé a černé vlasy, dlouhé ruce s ostrými drápy, na hlavě rohy beraní nebo kozlí, které pečlivě přikrývá čepicí, oděn jest černým fráčkem a přiléhajícími spodky. Chtěje lidi oklamati a k hříchu svésti, béře na se rozmanité podoby; mladým lidem a duchovním zjevuje se jako krásná dívka, lakomcům jako boháč a j. Rád ukazuje se v podobě myslivce nebo pána zeleně oblečeného; Malorusové říkají mu proto „panyč" (panáček). Sandoměřští Lesováci představují si ho jako panáčka Němce ve fraku. Také béře na se podobu zemřelých lidí nebo kněží. Často mění se i ve zvířata, jako v kozla, kocoura, kočku, psa, v černého kohouta, v černou vránu nebo sovu. Černá barva jest mu nejmilejší. Nebývá ho vždy viděti, ježto má čapku nevidimku, která ho činí neviditelným. Kdo ho spatří, odstůně to.

Vlastním domem jeho jest peklo (ad), ale bydlí i na zemi v pustých a polosbořených staveních, mlýnech, propastech, skalách a jezerech; místní názvy, jako čertův mlýn, čertova stěna, čertova skála, čertův vrch, čertovo jezero, čertovy valy a j. nejlépe tomu nasvědčují. Kromě toho jsou na zemi místa pustá a hrůzná, která lid „peklo" jmenuje. Také na některých stromech, jako na vrbě, pod bezem, v rákosí a bodláku čert rád se usazuje.

V pekle čerti mučí duše hříšníků, vozí na nich dříví a smůlu, smaží je ve velikých kotlích nebo vaří v oleji. V čele jejich jest Luciper, kníže pekel, který jim přísně vládne a kárá poddané čerty, provedou-li něco nemoudře nebo neobratně. Čerti mají v pekle všeho hojnost; baví se spolu, tančí a hrají v karty. U všech národů připisují se jim bohaté poklady, které v pekle skrývají; pokladnici pekelnou má sám Luciper ve správě.

Také na zemi hlídají v rozmanitých podobách mnoho pokladův a střehou věci, kterými tajné a ukryté poklady se otvírají. Mnohdy zavedli člověka ve své podzemní skrýše, které se jeví oku jeho velmi krásné a vyzdobené, pohostili ho skvěle a pobavili hudbou i tancem; po hostině uvedli ho do ložnice na měkké peřiny, kde mohl spáti tak dlouho, dokud nezapěli kohouti. Ale jak kohout zakokrhal, zmizelo vše a ubohý poutník poznal, že leží v bahně nebo na hnojišti nebo na popravišti. Ve starých mlýnech prý čerti melou šňupavý tabák; melou i obilí, ale mouku míchají s pískem. Rádi zabývají se řemeslem kovářským; dle skazek ruských a maloruských

nekují jen železa, nýbrž překovávají i stařeny v mladice, nemocné ve zdravé a ošklivé v krásné (Af. I. 296). Podobně čteme v legendě ruské, že čert vařil v mléce starce a stařeny, dělaje je mladými (Af. I. 624).

Čert žije v poměrech rodinných; žena jeho sluje čertovka. Malorusové znají pořekadlo: „Dočkal se čertovy mateře“ (Af. III. 14). Dle skazek ruských žije u čerta matka nebo sestra, která se jeví blahosklonnou k příchozím, chrání jich před čertem a pomáhá jim dosíci vytčeného cíle. Prší-li a slunce svítí, říkají Malorusové, že „čert ženu bije“ nebo „dceru vdává“. Čechové myslí, že to čert bělí svou babu nebo matku nebo ženu. V Polsku a na Rusi se domnívají, že čarodějnice (věďmy) sbírají máslo v tu dobu, když čert babu tluče (Af. III. 14. 15).

Čert má povahu zlou, úskočnou a škodolibou, jak nesčetné báchorky potvrzují. Úkolem jeho jest odvraceti lidi od Boha a ctnosti, a sváděti je k hříchu, aby propadli peklu. Chtěje uloviti člověka, vymýšlí rozmanité prostředky, aby ho ve svou moc dostal. S lidmi k hříchu nakloněnými nemá ovšem mnoho práce, neboť podporuje jen jejich vášně a hříšné náklonnosti, a nabývá nad nimi znenáhla úplné moci. Marnotratníky podporuje penězi, rozkošníkům opatřuje rozkoš, lakomcům poklady, hráče svádí k falešné hře, marnivým dívkám zjevuje se jako krásný a bohatý ženich, který je navštěvuje, baví se s nimi a tančí, až je úplně od Boha odvrátí a ve svou moc uvede. K oblíbeným prostředkům, jež dle domnění našeho lidu na člověka nastražuje, patří zvláště pití kořalky a hra v karty. Na Rusi se věří, že čert naučil lidi páliti kořalku (Af. I. 380). Jednou zjevil se čert sedláku, který pozdě v noci domů se vracel, a zval ho do svého příbytku na kořalku; sedlák ho následoval, a když mu čert podal kořalku, udělal kříž. Čert zmizel a sedlák poznal, že vězí po krk v bahně (ib. 381). Lidem chudým a nešťastným nabízí ochotně svou pomoc a když se mu krví svou zapsali, nosí jim peníze a splňuje všecka jejich přání, začež po smrti odnese si jejich duši do pekla. Vzpamatuje-li se člověk, který svou duši zapsal čertu, ještě v čas a činí-li přísné pokání, může se z moci jeho vybaviti. Hojné jsou doklady v národním podání, jak čert vynutil otci, kterému pomohl z okamžitého nebezpečenství, zápis, že mu dá, o čem doma neví (Af. III. 313). Když se domů vrátí, pozná k svému úžasu, že se mu narodilo dítě, které zaprodal ďáblu. Obyčejně takové dítě když doroste, samo z moci jeho se vymaní.

K lidem ctnostným nemá tak lehce přístupu, nicméně číhá pilně, aby je při nějakém hříchu dopadl a slabosti jejich pro sebe vykořistil. Stává prý za velikým oltářem v kostelích, pilně se dívaje na lidi a zapisuje na veliké volské kůži každého, kdo při službách božích nebo na kázání dřímá, lelkuje nebo šeptá. Mnohdy lidem přímo se vnucuje a kdo není ostražitým, upadá v jeho moc. Malorusové vypravují, že muž jeden šel z trhu a na cestě našel černého kohouta se svázanýma nohama. Vzal ho domů a položil na pec. V noci čekal, až bude zpívati, ale kohout nezpíval. Když přišli ráno k peci, viděli před

kohoutem hromadu zlata, stříbra a obilí. Člověk poznal, jaký je to kohout, šel s ním na most a vrhl ho do vody. Zdvihla se taková bouře, že sotva domů došel. Doma našel na peci, kde kohout seděl, místo peněz hromadu smůly.

Čerta možno si do služby najmouti; najatý čert vykonává svědomitě uloženou práci, provádí divuplné stavby (kostely, mosty a mlýny) a jest pánu svému věrně oddán. Nesplní-li mu pán, co s ním umluvil, ničí čert vykonané dílo. V přímém spojení jest s čarodějnicemi a kouzelníky, kteří ho dovedou povolávati či citovati. Schází se s nimi také na sněmích, kde vyptává se jich na jejich činnost a uděluje jim rady.

Jakkoliv má neobyčejnou sílu, přece ho lze „vázati"; kováři a cikáni často ho spoutali a tak sbili, že jich z bázně ani do pekla vpustiti nechtěl. Bojí se svěcené vody, hromničky a zvláště znamení sv. kříže. Nahání mu také strach kohout a jeho kokrhání; odtud ruská hádanka: „Dvakrát se rodí, ani jednou se nekřtí, a čert se ho bojí" (Af. I. 519). Bojí se také kozla, o čemž vypravují Rusové. Když prý Bůh udělal člověka, čert ze závisti namísil hlínu a slepil z ní svou podobu — s bradou, ocasem i rohy, ale nemohl v ni vdechnouti života. Tedy Bůh sám vdechl v hlínu — a hned vyskočil kozel, vrhl se na čerta a začal ho nemilosrdně rohy trkati; ustrašený čert dal se na útěk a od té doby bojí se kozla (Af. I. 715). Jinak se ovšem míní, že čerti jezdí na kozlech jakožto bytostech jim podobných. Za to čerti milují psy, v něž se rádi mění. Pes prý byl stvořen bez srsti, ale ďábel mu dal chlupy (Af. I. 729).

Při vší své zlobě jsou čerti přece spravedliví a odměňují se štědře za prokázaná dobrodiní a služby. Z mnohých dokladů uvedu jen skazku běloruskou. Kdysi jel chudý sedlák orat a vzal si poslední krajíček chleba na pole. Když pracoval, přiloudil se čert a ukradl mu jej. Sedlák chtěje obědvati, nenašel chleba, ale neklnul tomu, kdo mu jej vzal, nýbrž vyslovil přání, aby mu byl ke zdraví. Za tou příčinou poslal satan čerta, aby sedláku sloužil. Čert proměniv se v člověka sloužil sedlákovi. V suché léto poradil mu síti v bahno; u ostatních sedláků obilí žárem sprahlo, jen hospodář čertův měl obilí hojnost. V mokrý rok radil zase hospodáři, aby sel na příkrých horách; kdežto ostatním obilí shnilo, měl onen sedlák bohatou úrodu, tak že nevěděl co s obilím dělati. Čert mu poradil, aby zrno rozmačkal a pálil kořalku; od té doby se kořalka rozšířila (Af. I. 380).

V národních pohádkách líčí se čert nejen jako hubitel křesťanských duší, nýbrž i jako hlupák, který se dá snadno přelstíti. Brzy se mu dostane zlé ženy, brzy mu švec, cikán nebo voják notně vymrská nebo upadá pod kovářská kladiva; jindy napálí ho sedlák při dělení uzmutých peněz nebo bába ho ošidí. *) Správně Afanasjev soudí, že podání toto není výtvorem křesťanským, nýbrž prostonárodním (Af. II. 750).

*) Viz seznam podobných látek v List. fil. XV. 382.

Čerti mají rozmanitá jména; nejobyčejnější jsou: čert (pol. czart, hluž. čert, dluž. cart, malorus. čort, čert, bělorus. čort, rus. čërt, čort, původu neznámého, snad od slova črtiti nenáviděti (slovin. E. W. 35), ďábel (z řec. διάβολος), ďas (dem. ďábel), běs; Slovinci neznajíce slova ďábel, říkají mu vrag (také rus. bulh. srb. pol.), zlodi, hudič. Malorusové přikládají mu kromě toho tyto názvy: kaduk, didьko, bolotjanyk, morok, mara, dyvo, lycho, bida, nedolja, oblud (Čub. I. 191). Rusové v tambovské gubernii znají zvláště dva druhy čertů: ljubostaje a farmazona; tento slouží lidem dávaje jim krásu, bohatství, slávu, lásku a pod., onen zjevuje se zvláště ženám v podobě zemřelého muže a svádí je k hříchu (Živ. Starina 1890. I. 118). — Zbožní lidé vůbec jeho jména neradi vyslovují, opisujíce je rozmanitým spůsobem.

Řečeno bylo, že čert v nynějším podání prostonárodním zastupuje často staré bůžky pohanské, zejména lesní, vodní a domácí. Lěšího čert zastupuje v pořekadlech: „Spěchal v les, setkal se s ním běs.“ „Jdi k čertu v les!“ „Přišed z lesa jdi si k běsu.“ „Pod černým lesem potkal se čert s běsem.“ „Z pustého houští buď sýček, buď sova, buď sám satan.“ Poláci věří, že ďábel přeměniv se v sovu rád sedá na staré vrbě, pročež lid bojí se sekat vrby, aby nepohněval zlého ducha; odtud vzniklo pořekadlo: „Zamiloval se jako ďábel v suchou vrbu.“ Rusové říkají: „Zamiloval se jako čert v suchou rokytu,“ Malorusové „v suchou hruši nebo vrbu“ (Af. II. 327).

Vodníka čert zastupuje v těchto pořekadlech: „Dokud hlubiny, budou i čerti“ (rus.). „Každému čertu volno brodit se ve svém bahně“. „Kde bahno, tam i čert.“ „Čert bez bahna nebude a bahno bez čerta.“ „Čert bohaté groše má a v bahně sedí.“ „Honí se jak čert po bahně.“ „Zmítá se jako běs pod hrází.“ „V tiché hlubině čerti se daří (nebo rodí)“ atd. (Af. II. 236).

Nejčastěji se čert stotožňuje s bůžky domácími. Na Malé Rusi sluje čert jako Domovik Dědьko. Jako Domový bydlí nejraději v peci, tak říká se i o čertu: „V staré peci ďábel pálí“ nebo „V staré peci Dědьko topí“ (Af. II. 68). Čert jakožto zástupce bůžků domácích sluje obyčejně špiritus, špírek, rarášek, diblík, pikulík a pod.; pověry o nich jsou podobny jako o bůžcích domácích. Některé z nich buďtež uvedeny.

Špiritus či špírek narodí se z vejce od černé slepice, nosí-li se pod levým paždím; člověk musí usednouti za pec, nesmí se po devět dní ani mýti, ani česati, ani modliti, ani nehty si stříhati. Za devět dní se mu z toho vejce vylíhne špiritus a udělá mu, co člověk chce (Kuld. poh. II. 254). Lze si ho také vytlouci z másla; jedna žena stlúkala (vrtěla máslo) už osm dní, až vystlúkala chlapečka malého a pěkného. Byl to špiritus, který sedláku pomáhal na poli voly poháněti (Slav. poh. 22). Konečně se věří, že ze starých kocourů stávají se časem raráškové, kteří náhle zmizejí ze stavení a odcházejí hlídat podzemních pokladů (Č. Č. M. 1855. 47; Kul. poh. II. 243).

Špiritus představuje se obyčejně jako malý a úhledný chlapeček; mění se také v ptáčka, kočku a j. Ve Slezsku věří, že rarášek čili jarášek létá v noci jako ohnivý „pauz“ (pavůza) a zásobuje lidi penězi. Když letí, možno od něho dostati peněz, zavolá-li se na něho „syp, syp!“ Ale neřekne-li se mu co, sype samou nečistotu (Vlast. I. 44).

Rarášík jest hněvivý a lstivý, ale štěstí dávající (Dobš. slov. 116). Člověk může si ho zjednati a dostává od něho, co si přeje; nosí mu peníze, pomáhá mu na poli pracovati, prozrazuje mu tajné věci a vypravuje noviny ze všech končin a z celého světa. Rarašek hledá tytýž sám pomoci u člověka, začež, pomůže-li mu člověk, slušně se odmění.

Kdo přijme špírka ve svou službu, zaprodává mu svou duši; proto se snaží lidé, aby se ho brzy zbavili. Kdo si od něho chce pomoci, musí chytit divokou černou slepici, přiváže jí špírka na ocas a pustí ji. Anebo vezme láhvici, zacpe ji a pověsí ji se špírkem na jedli nebo na buku a uteče. Na Radhošti ho kdosi tak zavěsil, a jistý člověk šel okolo a slyšel volati: „Pomoz, pomoz, pomoz!“ Muž myslil, že tam nějaký pták zpívá; šel tam a viděl pěkného ptáčka v ucpané láhvici. Láhev odecpal a ptáček vyletěl z ní a hned se proměnil v hezkého chlapečka. Muž onen hned poznal, kdo to jest, a přemluvil špírka, aby opět vlezl do láhve. Špírek udělal se tenkým jako niť, vlezl do láhve a byl opět ptáčkem. Muž hned zacpal láhev, zavěsil ji a utekl (Kuld. poh. II. 254—255). První člověk, jemuž se špírek vylíhl, může ho ještě pozbýti a se ho zbaviti; i druhý, který ho od něho koupí; ale třetí si od něho již nijak nepomůže (ib. 254). Mnohdy má špiritus divné osudy přecházeje z ruky do ruky. Špiritus, kterého selka vytloukla z másla, dostal se prodejem miškéři; ale tomu utekl prořezav do kožené torby díru. Po té utekl k sedlákovi a prozradil mu, že zloději kradou. Avšak dostal sám strach a skočil kravám do žlabu, kde ho kráva se senem polkla. Kráva zdechla a špiritus dostal se opět na svobodu, vyhledal matičku, která ho z másla vytloukla a hospodařil s ní (Slav. poh. 22).

Ačkoliv jest špírek velmi chytrý, dá se přece od člověka přelstíti. Jeden student poradil mu, jak by se zbavil staré baby; za to vyléčil pomocí jeho jednu princeznu a dostal velikou odměnu. Potom raráška tak zastrašil, že utekl do pekla. — Jistý sedlák napálil špírka, zavěsiv nad dutou lipou děravou botu, kterou měl špírek penězi naplniti; ježto se mu to nepodařilo, musil utéci (Č. M. Mor. 1875. 88).

O pikulíku jest rozšířeno na Slovensku toto podání: „Pikulík je chytrý jakýsi chlapík, donáša lúďom šťastie pri stavkach a vo hre. Títo, vraj, majú pikulíka pri sebe vo vrecku v torbě“ (Dobš. slov. 115). V stolici liptovské se o něm bájí, že jest jako pachole asi palec vysoké, ale neobyčejně silné. Kdo ho má, tomu přináší štěstí; hlídá mu dobytek a práci za něho vykonává. Kdo ho první dostane, může ho jistým spůsobem odevzdati druhému a tento třetímu, ale třetí již nemůže se ho nijak zbýti; když umře, pikulík vezme si za služby mu prokázané jeho duši. Známa jsou na Slovensku pořekadla: „A snad

ti té koně pikulík chová, keď sa ti také tučné." „Musí mať pikulíka, keď mu té koně tak skáčú." „Nemohel sem se ho ztriasti jako pikulíka." Ve zvolenské stolici představují si pikulíka jako mužíčka v červeném kabátku s třírohým kloboučkem na hlavě, jenž z bání a děr na zemi vychází. Malému všetečnému a zlobivému děvčeti přezdívají Slováci **pikulka**. Slovenská nár. píseň praví:

Já mám v domě diovčátko,
osiraluo ptačátko,
tenkuo ako topolík,
chytruo ako pikulík (Koll. zpěv. I. 9. 414—416).

Matzenauer srovnává pikulíka se staroprus. **pickuls** čert, lit. **pykùlas** a lot. **pīkals** diabolus (L. fil. XII. 340).

XIII. Věďmy, Můry, Vlkodlaci a Vampiři.*)

1. Věďmy.

Představy o lidech nadaných dle domnění lidu nadpřirozenou mocí známy jsou u všech národův a rozšířily se zejména ve středověku po celém známém světě. U Slovanů jsou o nich také, jak přirozeno, báje a pověry velmi hojné, jež dopodrobna uváděti přesahovalo by úzký rámec tohoto nákresu; proto vytkneme jen některé rázovité vlastnosti jejich.**)

Poněvadž lid myslí, že lidé někteří obdařeni jsou věděním větším než člověk obyčejný, přikládá jim nejčastěji jména odvozená od slova věděti: staroslov. vêštica, slovin. vêšča, vêsna, bulh. vêštica, vještirica, srb. a charv. vještica, sloven. vedomkyně, poł. wieszcza, wiedma, kašub. vieščica, malorus. viďma, bělorus. vědzma, rus. vědьma, věščica, věščunьja; čarodějník sluje slovin. veščec, bulh. a srb. vještac, sloven. vedomec (slovin. vedomec = mora), rus. vědьmak, vědun, věščun. Ježto mnoho znají, nazývají se i znacharky (sloven.), znacharové, znachorové (rus. a malorus.). V Čechách a na Rusi slují čarodějové (čarovníci, čarodějníci) a čarodějky (čarodějnice) od slova čar, čara (kouzlo). Rusky místo čarovati říká se též kudesitь a od toho jest odvozen název kudes, kudesnik, v dialektu ruském též okudnik, což na spojení se staroslov. kuditi (= haněti, tupiti) ukazuje. Kromě kudesitь říká se i koldovatь (malorus. kołdovaty) a s tím souvisí jméno koldun. Se staroslov. vlъsnąti (balbutire), bělorus. volchvić (čarovati) souvisí názvy sloven. volhvica, rus. volchit, volchv, charv. vuchvec, vuchovec, vuchvica. Jiné názvy pro čaroděje a čarodějku jsou: slovin. štrija (strigon = Vampir),

*) Literaturu o těchto bytostech podává Sumcov, Kolduny, vědьmy i upyri (Bibliograf. ukazatelь). Charьkov 1891.

**) Af. III. 422 nás.; Miller, Opyt I. 1. 68—74; Sacharov Skaz. rus nar. I. č 1 nás.; Potebnja O mifič. znač. někot. obrjadov i pověrij III. hl.; Čub. I. 196—205; Zabylin, Russkij narod 188 nás.; Efimenko v Kiev. Starině 1883. XI. 374—401; Zapolьskij v Etnogr. Obozr. 1890. II. 49—72; Čolakov, Bolg. nar. sbor. I. 43; Vuk rječ. 74, živ. i obič. 212; Ilić slav. 289—294; Ljub. obič. 41—42; Srbadija II. 73—75; Krauss v Mittheil. XIV. 13 nás., Volksgl. 110 nás.; Paj. Črt. 18—29; Kul. poh. II. 268—274; Lid II. 37. 176; Veck. 157—172; Lud III. 98—104, VII. 63—68; Zbiór IV. 3—83, XI. 194—199; Karłowicz ve Wisłe I. 14, 56, 93, 136, 172, 213; ostatní literaturu viz u Sumcova, Kolduny atd.

sloven. *stryga*, *strigoń*, pol. *strzyga*; slovo toto přešlo z rumun. *strigoj* a z ital. *strega* do slovanštiny. Slovin. a charv. *coprnica*, *coprnik* od slova côper, odvozeno z něm. *Zauber*; v Srbsku a v Dalmacii oblíben jest název *maćionica*, *maćionik*, *maćija* z ital. magia. V Dalmacii říkají čarodějnici eufemisticky také *krstača* (křížem znamenaná) nebo *rogulja*, *roguša* (rohem opatřená), u Slovinců *hmana* žena (gemeines Weib). Na Moravě slují *bosorky*, *bobonice* (bosoráci, boboníci) a *újemnice* (poněvadž ujímají kravám užitek).

Na Rusi rozeznávají *věďmy přirozené a učené*; přirozené nejsou tak škodlivy jako učené. Věďma přirozená vyznačuje se tím, že jí vzadu vyrůstá chvost jako palec, který roste, když věďma čaruje, v délku jako u psů. Věďma přirozená může lidi kouzlům naučit, což se děje zvláštními obřady. Čarodějnice představují se jako ošklivé stařeny nebo jako mladé krasavice; když čarují, rozpletají si po plecích své vlasy a oblékají se v dlouhé, bílé košile. Kolduni jsou obyčejně starci s dlouhými, šedými bradami a zářícíma očima. Věďmy zdržují se nejraději na křižovatkách a okolo křížů.

Význačnou vlastností jejich jest *možnost proměňovati se*; nejraději mění se ve *psy*, *kocoury*, *kočky*, *ptáky*, *klubko nití*, *ropuchnatou žábu* a p. Mohou také volně lítati vzduchem a to rychlostí křídlatého větru; za tou příčinou maží se čarovnými šťávami, aby byly lehké. Mnohdy osedlávají si spící lidi a jezdí na nich; na Moravě se věří, že maží šlapky a dlaně tomu, na kom chtí jezditi, čímž se z něho stane kůň; nebo dávají mu na hlavu koňský ohlav a jezdí na nich každou noc do sněmu čarodějnic, k tanci a k hodům nočním. Člověk, na němž věďmy jezdí, bídně vypadá a brzy onemocní. Osedlávají si také koně, vlky, krávy, kočky, černé kohouty a jiná zvířata; mnohdy spokojují se jen pometlem, pohrabáčem, lopatou, hřeblem, holí, prutem a p. Mají též *koberce samolety* a *mílové boty*, jimiž rychle cestu konají.

V temných a bouřlivých nocech, zvláště o vánocích, na začátku vesny a v noc svatojanskou *jezdí na sněmy* odbývané na Lysých nebo Babích horách. Věďma strojíc se na sněm snímá se sebe oděv, maže se čarodějnou mastí, rozpouští si vlasy a obléká se v dlouhou, bílou košilku; potom postavuje na krb hrnek s nějakou tekutinou, kterou zapaluje. Když se tekutina vypařuje, chytí věďma pometlo, sedne na ně jako na koně a s vycházejícími parami vylétá komínem. Na sněmích, jimž předsedá čert nebo vědьmak, hodují, zpívají, tančí a jiné nepřístojnosti tropí. Kdyby se někdo čarodějnice chytil, uvidí vše, co dělají; musí s nimi jísti, píti a tančiti, ale musí slavně slíbiti, že nepoví, co viděl. Z nočních hodů přinášejí domů čeládce vdolky, které se nesmí krájeti, nýbrž jen lámati. Kdyby někdo takový vdolek překrojil, čarodějnice by musila umříti.

Věďmám přikládá se moc *ovládati zjevy přírodní*.*) Posílají na zemi kroupy, bouře a vichřice, skrývají rosu, déšť a nebeská

---

*) Srv. Sumcov, Vorožba nad tučami, Sobiranie rosy, Pochiščenie zvězd v Kulьt. perež. § 4. 120. 121.

světla, a mají vliv na úrodu zemskou. Malorusové věří, že věďmy unášejí s nebe déšť a rosu, kladou je do skříní nebo měchův a skrývají ve svých příbytcích. Také slunce, lunu a hvězdy snímají s nebe, zavírají v hrnce a ukrývají v hlubokých jamách nebo studnicích. Chtíce ukrásti s nebe hvězdy, vylézají nohama vzhůru na kříž.

Věďmy znají tajemnou moc bylin a trav, proto slují na Rusi také zelenice, travnice, kolduni pak travovědi. Těkajíce po lesích a polích sbírají léčivé trávy, kopají koření a jiné byliny, jichž užívají při léčení, otvírání pokladů, věštění a čarování. Léčivé byliny sbírají zvláště v tajemnou noc svatojanskou. Za tou příčinou přikládá se jim moc léčiti nemoci, zacelovati rány, zastavovati krev, vyháněti červy a pomáhati při uštknutí zmije nebo vzteklého psa. Na Rusi říká se koldunu také vorožbit od slova vorožbiti = léčiti.

Všeobecně rozšířena jest pověra, že věďmy mohou škoditi dobytku jmenovitě kravám.*) Na Rusi se věří, že věďmy v noci před sv. Jiřím nebo časně ráno vycházejí do polí a prostírají plátno na trávě, aby nasáklo rosou; plátnem tím pokrývají krávy a činí je hubenými a nedojnými. V Čechách, na Moravě a na Slovensku jest domnění, že čarodějné baby chodí před východem s travnicí nebo rozsívkou na pole a stírají do ní rosu, čímž nabývají moci, že mohou vydojiti mléko těch krav, které na oné trávě se pásly. Přišedše domů přehazují trávnici přes bidlo a dojí z ní mléko. Podaří-li se bosorce vyškubnouti po klekání kousek slámy, má k domu právo. Když se telátko líhne, bosorka přijde si do domu něco vypůjčit; dostane-li se jí toho, jest všecek užitek z krávy ten tam. Věří se též, že věďmy proměňují se v telata, psy, kočky nebo ohnivé draky a dojí krávy. Mnohdy zahánějí lunu do chléva, aby při jejím svitu krávy dojily. Bulhaři míní, že čarodějky snímají lunu s nebe, proměňují ji v krávu, kterou dojí. Na Rusi rozšířeno jest domněni, že věďmy 30. července dojí krávy, opíjejí se mlékem a umírají přesycením. Dojí-li kráva krev místo mléka nebo hyne-li dobytek, přičítá se to čarodějnicím, které mohou také způsobiti, že hospodyně nemůže utlouci máslo.

Čarodějníci a čarodějky mohou uhodnouti zloděje, najíti ztracenou věc, předvídati budoucnost, zaříkávati Domového, Kikomoru a jiné zlé duchy; za tou příčinou Rusové říkají koldunu šeptun, věďmě šoptunьja neb šeptucha od slovesa šeptati (tajemná slova).**) Dle víry Bulharů věďmy kradou obilí s cizích polí a přinášejí je svým miláčkům.

Lid zná rozmanité prostředky, jimiž moc čarodějnic lze seslabiti nebo úplně zmařiti. Na Moravě zastrkují večer před sv. Jiřím do oken, do střechy a do chlévů chebzové halouzky křížem a večer před sv. Filipem a Jakubem halouzky vazové doufajíce, že bosorky nebudou míti moci k jejich domu. Na Rusi zatínají nože pod vrchní desku stolu nebo postavují ke dveřím pohrabáč zahnutým koncem vzhůru, aby byli chráněni od věštic. Věďmy bojí prý se také psů

---

*) Sumcov, Porča korov v Kulьt. perež. § 119.

**) Srv. Ivaščenko, O južnorus. šeptanijach v Trudech 3 Archeolog. sъězda 1878.

„perváků“, kteří je trhají. V stájích upevňují trní nebo osikové stromky, aby věďmy nemohly dobytku škoditi. Dle pověry na Malé Rusi chrání před nimi mák, čertopoloh, černobýl, česnek, vrbové proutky a p.

Obecně se věří, že věďmy jsou ve spojení s čertem, s nímž činí smlouvy oddávajíce mu svou duši. Satan v podobě černého kocoura, kohouta nebo draka předsedá sněmům čarodějnic a uděluje jim rady. Dle víry Rusů čerti z jara provětrávají čaroděje a zdvihají je do vzduchu držíce je hlavami dolů.

Věďmy umírajíce trpí hrozná muka; zlí duchové vcházejí v ně, trhají jim vnitřnosti a vytrhují z hrdla jazyk. Duše čarodějnice neopustí prý dříve tělo, dokud je nepronesou ohněm, nebo dokud čarodějnice neodevzdají své umění někomu jinému. Při smrti věďmy celá příroda se třese; země se chví, zvěř vyje, vrány a havrani se sletují. Na Rusi se věří, že kolduni, věďmy a lidé, kteří oddali se zlému duchu, v hrobě nehnijí.

V Srbsku stotožňují vještice s Mòrami; proto věří, že vješticí jako Mòrou stává se dítě narozené „v košilce“. Vještice jako Mòra mění se za noci v motýle, vniká do světnic a lehkým úderem prutu otvírá spícím lidem prsa, z nichž jim vynímá srdce a jí je (Vuk živ. i obič. 211). Člověk takový umírá hned nebo žije tak dlouho, jak mu vještice usoudila. Malé děti, kterým vještice srdce snědla, obyčejně hned umírají.

Věďmy shodují se v některých vlastnostech s Jaga-babou, zosobněným bouřlivým mračnem; mnohé pověry o věďmách možno si také lehce vyložiti, pokládáme-li je za personifikaci zjevův oblačných. Odtud si vysvětlujeme vlastnost jejich proměňovati se, létati ve vzduchu, zakrývati slunce, měsíc a hvězdy, posílati déšť, bouři, krupobití a vichřici. Snad i pověry, že věďmy dojí krávy, povstaly z původní představy, že mraky posílají déšť (mračno-kráva, déšť-její mléko).

2. Můra.

Tajemná bytost, která lidi ve spánku moří, známa jest všem Slovanům. Čechové říkají jí Můra (stč. Móra. mor. Mora), Murák, Morous (na Slovensku Kikomora), Lužičané Murava, Mórava, Myrava, Vurlava, Poláci Mora, Mara, Zmora, Morus, Rusové Mora, Mara, Marucha, Kikomora, Šišimora, Jihoslované Mora. V staroslověnštině znamená Mora čarodějnici; známa jest i Albancům (Morę), Řekům (*Μώρα*) a Němcům (Mar, Mare). Etymologie slova mora není dosud vysvětlena (Mikl. E. W. 201).

Nejstarší historické zprávy o Můrách pocházejí ze XIV. stol.; stavějí se na roveň lat. sugae, u Komenského stryges (Zíb. ob. 210—215). Starodávné pověry o nich shodují se úplně s dosavadním podáním národním.*)

*) Srv. Košťál, Můra v podání prostonárodním v Č. Č. Mus. 1891. 273—281.

V představách lidu slovanského Můra jest živá osoba, muž nebo žena, z níž za noci duše vychází, béře na se rozmanité podoby a moří spící lidi. Vedle tohoto obecného mínění známo jest pouze na Rusi a v Bulharsku také jiné. Na Rusi stotožňují Moru se smrtí; držíc hlavu svou pod paždí těká v noci pod okny domů a volá jména hospodáře nebo domácích. Kdo se jí ozve, musí umříti (Af. III. 79). Dle domnění Bulharů jest Mora duše dítěte zemřelého bez křtu, která dusí lidi ve spánku (ib.). Dle víry Čechův a Poláků Můra rozeznává se tím od ostatních lidí, že má husté, černé obočí nad nosem srostlé. V Polsku známo jest pořekadlo: „Černý jak Morus“ (Č. Č. Mus. 1853. 471; Slav. poh. 80; Lud XV. 38—44). V Čechách kromě toho se věří, že Můra má špičaté čelo a chodidlo zcela ploské bez prohloubení uprostřed (Slav. poh. 80). Kdo chce poznati Můru, která ho dusí, ať bodá do teplých buchet, hned se mu zjeví (Č. Č. Mus. 1855. 46).

Můrou bývá člověk od narození. Dítě, které bude Můrou, rodí se se srostlým obočím nebo se zuby. Dalo-li by se takovému dítěti, než okusí prsu matčina, dřevo do úst, bude choditi na stromy. Ale matce obyčejně bývá dítěte líto, že by zhubenělo, proto mu dá okusit kravského mléka, a tak bude choditi na cizí krávy a bude silno (Lid I. 217). Dá li mu svůj prs, bude chodit na lidi (Kuld. poh. II. 265). Narodí-li dítě se dvěma zuby, třeba mu je vytrhnouti, aby nebylo Můrou (Vlast. I. 44). V Čechách jest také pověra, že dítě odstavené, začne-li se znova kojiti, stane se Můrou. Srbové se domnívají, že Mòrou stane se dívka zrodivší se v košilce (povlaku), které bába na ohni nespálila (Srbadija II. 75). Kromě toho věří, že Mora je věštice, která se zřekla, že nebude už lidí jísti, za to je však v noci dusí; někde se myslí, že je to dívka, která se stane věšticí, až se vdá. Také v Čechách jest domnění, že čarodějnice každé noci v Můry se proměňují a lidem krev ssají; dle jiné pověry jest Můra duše zlé ženy zakleté, která vychází o půlnoci lidi mořit (Grohm. Aberg. 24). Slovinci zase věří, že Morou stane se dítě, s kterým babička při křtu dříve přes práh do kostela vstoupí než kněz (Paj. Črt. 106). V Čechách jest domnění, že Můrou bývá dítě, jehož matka šestinedělka jdouc k úvodu vstoupí s dítětem do kostela dříve, než ji kněz svěcenou vodou pokropí (Slav. poh. 80). V XVI. stol. byla už v Čechách pověra, aby při křtinách nenesli dítě „do sínce nebo kostela“, že by bylo Morous (Zíb. ob. 212). Dle pověry Poláků dítě bude Morou, když rodiče při křtu se opijí nebo když kmotr místo „Chci víru (wiaru)“ řekne: „Chci maru“ (Zbiór VIII. 291).

V noci — dle domnění Poláků od půlnoci do tří hodin — vychází duše z Můry, a tělo leží jako mrtvé. Budí-li kdo Muráka, přiletí duše jeho zpět (Č. Č. Mus. 1856. 59). Vcházejíc do domu béře na se rozmanité podoby; v Čechách jeví se nejčastěji jako stéblo slámy, bílý, táhlý stín, pápěrka nebo bílá kočka, v Lužicích jako pouhý stín, stéblo, pápěrka, kožený měch, kost, bílá myš, had, kocour, v Polsku jako stéblo, moucha, myš, had, kocour, psík, točící se kolo, v Srbsku jako bílá srst, motýl, moucha nebo jiné zvířátko. Lužičané kromě toho věří, že

ukazuje se i v podobě lidské jako bílý muž nebo černá žena (Veck. 132); má prý drsný jazyk, tělo hrubé jako plátno a jezdí na kozlu (Veck. 132; Schul. 150). Poláci zosobňují ji v podobě mladé dívčiny (Wisła IV. 109, 786). Zvláštní jest pověra srbská, v níž Mora stotožňuje se s bílým koněm. Člověk, jejž Mora mučila, chtěje se jí zbaviti, opustil svůj domov a vsednuv na svého bílého koně, jel do světa, ale marně. Kdekoliv se zdržoval, všudy ho Mora mořila. Jednou byl noclehem u nějakého hospodáře, kterému si stěžoval do Mory; když ulehli, slyšel hospodář, jak pocestný stená. Vstal a spatřiv, že na něm leží nějaká bílá srst, přeřezal ji na kusy. Člověk si oddechl a spal tiše celou noc. Když se ráno probudil, našel svého koně mrtvého; poznal, že jeho kůň byla ta Mora, která ho dusila (Vuk rječ. 367—368). Také v Čechách rozšířena jest víra, že i zvíře může se státi Můrou; bývá to jmenovitě hříbě odstavené, připustí-li se znovu ke kobyle.

Před Můrou nechrání zavřené dvéře, ježto může každou skulinou nebo klíčovou děrou se protáhnouti. Na lidi dopouští nejdříve libý spánek a potom když usnou, představuje jim strašné sny, dusí je a ssaje jim z prsou krev (Kuld. poh. II. 265; Lid I. 217). Člověk, jejž Můra dusí, nemůže ani hlasu vydati ani se hnouti. Nejspíš pohne palcem na pravé noze a jím hýbaje přichází pomalu k sobě (Kuld. poh. II. 265). Lužičané míní, že lehá spícímu na prsa a dusí ho; mnohdy tlačí mu peřinu na obličej. Člověk težce vzdychá a nemůže křičeti (Schul. 150). Téhož mínění jsou Poláci věříce, že Mora usazuje se lidem na prsa, tak že se nemohou hnouti, mají těžký sen, vzdychají a chrápou, a ssaje jim krev (Lud XV. 38—44; Wisła IV. 109. 786). Rusové se domnívají, že Mora sedá na spícího člověka a dusí ho; ženám ssaje mléko z prsou; totéž věří Bulhaři (Af. III. 79). Srbové myslí, že Mora zakrývá lidem ústa rukou, aby nemohli křičeti, a ssaje jim krev (Ilić slav. 298); ráno možno na těle takových lidí spatřiti modřiny, kde jim krev ssála (Srbadija II. 75). Také Slovinci věří, že Mora dusí lidi a vyssává jim krev (Paj. Črt. 207). Zvláštní jest mínění na jihozápadní Rusi, že Mora pokrývá oči lidí neviditelnou rouškou a zatemňuje jim rozum, aby je zavedla na místa nebezpečná (Čub. I. 196). V Lužicích, v Polsku a v Čechách rozšířeno jest domnění, že nejčastěji moří lidi, kteří leží na znak; chodí také na toho, kdo pomodle se ještě něco sní. V Čechách a v Slavonii věří, že nejraději vyssává krev nemluvňatům, které slabostí a vysílením hynou. Pověra tato byla již v XV. stol. v Čechách známa. Moří nejen lidi nýbrž i zvířata, zvláště koně a krávy, jimž ssaje mléko; ano škodí i stromům, které pak schnou (Lid I. 217; Veck. 135; Lud XV. 38—44; Af. III. 79; Paj. Črt. 207). V Polsku vypravují, že Zmora chycena byvši zasnoubila se s jinochem a měla s ním několik dětí (Wisła IV. 109).

Poláci znají sedm Mar; jedna jezdí na koni, druhá na hovadu, třetí na plotě, čtvrtá na trní, pátá na metle, šestá na svini a sedmá na člověku (Zbiór VIII. 291). Dle domnění Lužičanů má Murava velikou sílu; sedlák, jejž dusila Murava, chytil na posteli kožený měch a pevně jej držel. Ale ten sebou tak silně zmítal, že sedláka shodil

s postele a vysmekl se mu z ruky. Těžko jest ji poraniti; voják jeden sekl po ní šavlí, ale neuškodil jí (Veck. 133. 134). Nejčastěji prý se zjevuje od narození Páně do tří králův a před velikonocemi (Veck. 131). Komu se učazeného jídla dostane, na toho prý Můra ani Morous nepřijde (Krok II. 356).

V pověrách národních udávají se rozmanité prostředky, jimiž se možno Můry zbaviti. Nejznámější prostředek jest přibiti ji hřebem na stěnu; dle pověry v Čechách učinil to jednou kovář (Č. Č. Mus. 1853. 468), ve Slezsku švec (Vlast. I. 44), v Lužicích sedlák (Veck. 136). Podobný prostředek jest přestřihnouti ji. Člověk jeden vida stéblo děrou klíčivou se protahovati, přestřihl je. Najednou padla mu půle člověka k nohám, druhou půli našli za dveřmi (Slav. poh. 81; srv. Č. Č. Mus. 1855. 46; Wisła I. 99). Dle uvedené pověry srbské přeřezal hospodář bílou srst, která člověka dusila a usmrtil Moru. V Čechách vypravují toto: Na spícího vojáka snesla se Můra v podobě stébla. Soudruh jeho, který bděl, popadl stéblo, utrhl klas a kus ze spoda a ostatek vyhodil oknem. Ráno našli pod okny člověka bez hlavy a bez nohou (Slav. poh. 81). Lužičané radí, že třeba vše, cokoliv na peřině se lapí, pevně držeti, do hrnce zavříti a vlastní košilí pokrýti. Ráno zjeví se Murava ve své lidské podobě. Kdyby ji někdo nechal 24 hodin v hrnci zavřenu, umřela by osoba, která jest Muravou (Schul 151. 152). Poláci věří, že třeba ji jen pevně uchytiti a držeti do tří hodin do rána (Lud XV. 38—44). Radí se také koupiti bez smlouvání nový džbán a v noci lapiti do něho vše, co na sobě člověk najde; ráno se Mora ukáže v lidské tvářnosti (Goł. pol. 156). Zabiti ji není radno, neboť by přišly jiné Zmory a zničily by dobytek toho, kdo jejich sestru ubil (Wisła IV. 786). V rukopise čes. z XV. stol. radí se, aby Můra dítěte nessála, toto: „Tehdy bába, kdy k večeru dítě zmyje, té vody po zmytí nalej do čbánu a což muož' nejlépe, zahraď a tak nech až do zajtří a tuť zví, že ta baba ráno přijde a tu, kdež šestinedělka leží, oznámíť se ta muora“ (Zíb. ob. 212). Podobné pověry známy jsou dosud našemu lidu (Grohm. Aberg. 24). Můry lze se i mírnějším spůsobem zbaviti. V Čechách, v Lužicích, u Srbův a Slovincův radí slíbiti jí nějaký dar (bochníček chleba, chléb se solí, sůl, kousek másla a j.) nebo pozvati ji k snídaní; ráno přijde si osoba ta do domu pro slíbený dar. Stojí pootevřevši dvéře a slova nemluvíc. Dostane-li slíbené, a neradno jí to odepříti, odejde a člověka nechá na pokoji; Srbové míní, že možno se s ní i pobratřiti (Č. Č. Mus. 1855. 46; Slav. poh. 80; Kul. poh. II. 266; Veck. 131; Goł. pol. 156; Srbadija II. 75; Paj. Črt. 207). Chrání před ní také muří či škřítkové nohy (dvojitý trojhran), nakreslené svěcenou křídou na dvéře nebo na kolébku (Lid I. 128; Paj. Črt. 207), zrcadlo vložené do kolébky nebo do žlabu (Ilić slav. 299; Paj. Črt. 207), koště (pometlo) obrácené proutím vzhůru a postavené u dveří (Kul. poh. II. 266; Goł. pol. 156; Ilić slav. 298; Srbadija II. 75) nebo pás položený na vrch oděvu (Srbad. II. 75). Na Moravě kladou tomu, koho Můra tlačí, nůž (dvě vidličky křížem) pod hlavu a potírají mu prsa a okna jizby česnekem nebo olejem, který na zvonech se ustojí, a zapichují do

čtyř úhlův okna šídla (Kul. poh. II. 266; Lid I. 217). V Polsku kladou na práh domu sekery křížem nebo zapichují ve dveřích šídlo (Goł. pol. 156); v Čechách postavují také do postele sekeru ostřím vzhůru (Groh. Sag. 210). V Lužicích postavují střevíce pod postel nebo na práh špičkami ven, aby byli jisti před Muravou. Dusí-li člověka, dostačí hnouti jen palcem u nohy, hned zmizí; přestane také člověka mořiti, když ho někdo jménem zavolá nebo když pomyslí na člověka, který ji posílá. Radí se též lehnouti si na stranu nebo uchytiti cíp peřiny a držeti jej pevně (Schul. 150. 151. 152; Veck. 132). Slovinci opravují se proti ní rozličnými bylinami. Hájek v herbáři radí proti Můře zrna pivoňky černé stlučená a smíšená s medem nebo vínem; také prý zvoneček červený před ní chrání. V Čechách rozšířena jsou některá říkadla, jimiž ji odbývají a zahánějí, na př. „Můro, Můro muří, nepřicházej k mému lůži, Panenka Marie ti zapověděla, abys k mému lůži nechodila“ (Slav. poh. 81); nebo: „Můro, Můro! nepřistupuj k mému loži, pokud nespočítáš písek v moři, hvězdy na nebi, cesty na zemi“ (Č. Č. Mus. 1854. 526); nebo „Můro, Můro můroucí, běž na peklo horoucí“ (Vesna IV. 36). Také Srbové znají modlitbu, kterou Moru zahánějí (Vuk rječ. 367; Srbadija II. 75). Dále chrání před ní růženec, modlicí knížky, svěcená voda, tříkrálová křída a pod.

Poněvadž Můra zjevuje se v noci, říkají jí na Slovensku také Nočnice věříce, že ssaje novorozeňátkům z prsou mléčko (Dobš. slov. 115. 9). V Polsku slove Nocnica (Lud XV. 23), u Srbů Noćnica. Srbové věří, že Noćnica živí se krví mladých lidí, jimž za noci ve spaní ssaje krev. Jak vyhlíží, není lidu známo, věří jen, že je to nějaká bytost, která se sama sebou ze vzduchu nebo z mraku tvoří a oživuje (Vuk rječ. 424; Srbadija II. 75). Na Rusi mají však Ničky (Nyczky) poněkud jiný význam; vypravuje se o nich, že v noci zvláště v pátek v jizbách hlomozí a předou koudel, které hospodyně nesepředla (Zbiór III. 95. č. 27; Af. III. 137). V Rusku vůbec Móram (Marám, Maruchám) přikládají vlastnosti, jež u jiných Slovanů známy nejsou. Mary představují se jako malé bytosti ženského rodu, které sedávají za pecí a předou v noci přízi; ženám, které odkládajíce přeslici se nepožehnají, zmotají neb roztrhají koudel. Na lidi spící rády vrhají cihly (Af. II. 101). Stotožňují se s Kikomorami, o nichž se bájí, že jsou to mládenci, kteří umřeli beze křtu nebo byli prokleti rodiči. Kikomory jeví se jako malé bytosti ženského rodu s hlavou jako náprstek a s tělem jako sláma, které bydlí v domech za pecí, kdež v noci šramotí, hvízdají, skučí a na lidi spící kamením házejí. Rády zabývají se přádlem; v noci před narozením Páně trhají a spalují koudel, kterou odložily přadleny, nepomodlivše se. Mnohdy proměňují se v malé děti a ukazují se pocestným; když se nad nimi někdo smiluje a vezme je na vůz, nehnou se koně s místa. Vezme-li je někdo z útrpnosti do náruče, dávají se nésti až ke vsi, ale tu vyrvou se s divokým smíchem a zmizejí. Mohou udělati se neviditelnými a nestárnou; těkají rychle sem a tam bez oděvu a obuvi. Kikomoru posílají na hospodáře tesaři, když jim nezaplatí za vystavění jizby. Aby se jí zbavili, zametají pec i úhly světnice, říkajíce: „Ach,

ty Kikomoro domová! vyjdi rychle z ubohého domu, nebo tě vyženu kalenými pruty, spálím ohněm a zalejí černou smolou“ (Af. II. 101—102; III. 136. 137). V pověrách ruských připodobnily se tedy Mary **bůžkům domácím**; vypravujeť se o Domovém, že rád přede a za noci možno slyšeti, jak vřeteno vrčí, a ráno znamenají, že příze jim přibylo (Af. II. 102).

Můra jest původem svým zosobněné **asthma nocturnum**, které se projevuje těžkými a děsivými sny, a spojeno jest s pocitem tíže, která dech stěžuje a zadušením hrozí. Římané zosobnili zjev ten jako nadpřirozenou bytost zvanou **incubus**, **incubo** (Rosch. Lex. II. 127—128).

S Můrou souvisí bez pochyby také Vjek a Gnjótek, bytosti v pověrách Sandoměřských Lesováků, které ve spánku lidi dusí (Arch. V. 644).

3. Vlkodlak.

Báje o proměňování lidí ve vlky jsou prastaré a hojně u rozličných národů rozšířené.*) Slované říkají lidem takovým Vlkodlaci; známi jsou zejména Bulharům: Vrъkolak, Vlъkolak, Fъrkulják, Slovincům: Volkodlak, Vukodlak Vulkodlak, Vrkodlak, Srbům a Charvatům: Vukodlak, Čechům ve Slezsku: Vlkodlak, Slovákům: Vlkolák, Vrkolák, Polákům: Wilkołak, Wilkołek, Malorusům: Vołkołak, Vovkulab, Vołkun, Bělorusům: Vołkołak, Vavkulak, Rusům: Volkułak. Od Bulharů přešlo slovo Vrъkolak k Albancům: Vurvolak, Rumunům: Vrъkolak, Novořekům: *Βρουκόλακας*, *Βουλκόλακα* a Turkům: Vurkolak.

Nejstarší zmínku o proměňování tomto čteme v Slově o pluku Igorově. Kníže Vseslav v noci prý jako vlk běhával od Kyjeva do Tmutorakaně, a než bylo kuropění, do Kyjeva se vracel. Také o Bojanovi, mladším synu bulharského cara Simeona († 927), zachovalo se svědectví, že zabýval se kouzelnictvím a mohl se z člověka obrátiti ve vlka. V starosrbském zákonníku z r. 1262 se tvrdí, že Vlkodlaci působí zatmění slunce a měsíce. Bulhaři věří, že Fъrkulják rodí se stykem žen s Vampiry; potomci Fъrkuljáků jsou prý Džadadžiji čarodějové (Jir. Děj. 84; Cest. 634). Slovinci se domnívají, že Volko-

*) W. Hertz, Der Werwolf, Stuttgart 1862; R. Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche, Stuttgart 1878. 62—94; Hanuš, Die Wär-Wölfe od. Vlko-Dlaci v Zeitsch. f. deutsche Myth. u. Sittenkunde IV. 193—201; Potebnja O mif. značeniji někot. obrjadov i pověrij III. hl. 279—287; Kostomarov, Očerk domašnej žizni i nravov velikorus. naroda v XVI. i XVII. st. 273—281; Zabylin, Rus. narod 254—255; Ivanov v Kiev. Starině 1886. VI. 356—364; Nowosielski, Lud ukraiński 1857. II. 96—99; Wasilewski, Jagodne 1889. 91 nás.; Řehoř, Vlkodlak v podání haličských Rusínů v Lumíru XVIII. č. 33; Wiesthaler, Volkodlak in Vampir v Ljub. Zvonu III. 422. 497. 561. 633. 697. 761; ostatní hojnou literaturu uvádí Sumcov v Kulьt. perež. str. 271 a v bibliografickém ukazateli: Kulduny, vědьmy i upyri.

dlak jest člověk, který se může po své vůli ve vlka a opět v člověka proměniti; srdce má zvířecí, proto jest ukrutný. Volkodlakem stává se člověk, který přijde nohama napřed na svět; zrodí prý se také ze ženy matky a vlka otce. Podobá se člověku, jen že mu roste po celém těle vlčí srst a má vlčí zuby. Místy se báji, že Volkodlak je půl vlka a půl člověka; kdo se narodí Volkodlakem, je dole vlk a na hoře člověk; kdo je zaklet ve Volkodlaka, jest dole člověk a nahoře vlk. O člověku hubeném a ošklivém se říká: „Jest jako Volkodlak" (Zvon III. 567—569. 772—773; Paj. Črt. 251). V Slavonii věří, že Vukodlaci liší se od ostatních lidí tím, že mají železné zuby (Ilić slav. 294). Ve Slezsku jest pověra, že Vlkodlak jest člověk, jenž může každou chvíli proměniti se ve vlka, při čemž netřeba mu více učiniti než „kozelek" přes kládu nebo povalený strom převrátiti; vlčí podoby může se týmž způsobem zbaviti. Nadávka „Ty vlkodlaku" má hrubší smysl než „Ty skřítku!" (Vlast. I. 46—47). Na Slovensku se domnívají, že Vľkolák jest člověk, který může se proměniti ve vlka, nebo osoba, z níž v noci duch v podobě vlčí obchází, lidi duse a straše. Píseň slovenská opisuje vlastnosti Vlkodlakovy takto: „Chcela's mi dať muža, dala's Vlkolaka, celý deň nĕrobí, len dudle, haruší; ces noc v krčmie žerie, rano mňa tantuší." Vlkodlak vkrádá se rád na salaše, kdež dáví ovce, ale nežere jich. Kromě toho znají Slovené o Vlkodlaku některé pověry, které spojováním jeho s Upírem povstaly. Vlkodlakem stává prý se umrlec, kterého vynesou na hřbitov hlavou napřed místo nohama. Umrlec takový vychází v noci z hrobu a toulá se po světě. Zvláště rád dáví mladé ženy; opozdí-li se některá na přástkách, vyprovází ji Vlkodlak a zavede ji mnohdy pryč. Také na křižovatkách napadají pocestné, činí s nimi kupní smlouvy a dávají jim závdavek, ale takové peníze proměňují se v uhlí. Vlkodlak nedá pokoje, dokud hrom do jeho hrobu neuhodí (Kol. zpiev. 418—419; Dobš. slov. 116—117; Č. Č. Mus. 1863. 15).

Poláci pokládají Wilkołaky za rod lidí měnících se v určitou dobu ve vlky; stává se to zvláště o vánocích a o sv. Janě (Goł. pol. 173; Zvon III. 561). O člověku zamračeném se říká: Zażarty jak Wilkołak" (Lud XV. 36). Malorusové věří, že Vołkulak jest člověk, který v určitou dobu mění se ve vlka pro hříchy svých rodičů; v podobě vlčí běhá za noci po lesích, načež opět v člověka se proměňuje (Čub I. 206; srv. Zbiór III. 94; IV. 28—29). Na sv. Vlasia (11. února) prý Vovkulaci proměnivše se v psy a černé kočky, ssají mléko krav, kobyl a ovcí, dusí koně a posílají na rohatý skot mor (Af. III. 485). Kromě toho se věří, že věďmy mají moc člověka zaklíti ve Vołkołaka. Člověk zakletý běhá v podobě vlčí po vsi, přichází k domům a žalostně se dívá na lidi. Musí tak dlouho zůstati vlkem, dokud ho neodklne, kdo ho zaklel (Zbiór III. 94). Haličští Rusíni vypravují o původu Vlkodlakově takto: Jedna matka měla dva syny, kteří byli odvedeni k vojsku. Aby je stavu vojenského zbavila, zavěsila jim na šíji šňůrky a kázala jim, aby za půl roku zase se vrátili. Synové těkali v podobě vlčí po lesích a po půl roce se domů vrátili; zatím však matka zemřela a synové marně řvali na jejím hrobě, by jim šňůrku sejmula. Byli nuceni zůstati Vlkodlaky a od nich pocházejí

Vlkodlaci vůbec. — Vlkodlaci liší se tím od obyčejných vlků, že mají tři pracky vlčí a čtvrtou nohu lidskou. Pod paždí mají v kůži jamku, z níž mohou vylézti v podobě lidské. Obyčejně se věří, že schopnost a náklonnost proměňovati se ve vlky mají lidé pod jistými planetami narození; stává se jmenovitě za nového měsíce, že náklonnost tato v nich se vzbudí. Ve Vlkodlaka promění se také člověk, napije-li se vody z vlčí stopy. Ale nejen ve vlka mohou se Vlkodlaci proměňovati, nýbrž i v koně, krávu, psa, černou kočku, husu, slepici a pod. Po smrti Vlkodlakově scházejí se na hrobě jeho vlci a slaví vlčí pohřeb (Lumír XVIII. 395—396). Bělorusové se domnívají, že Volkolak jest člověk, kterého ďábel posedl a proměnil ho ve vlka (Zvon III. 562; Erb. báje 104—105).

Povaha Vlkodlakova jest ukrutná, neboť má srdce zvířecí. Na Slovensku se vypravuje, že Vlkodlak hubil vlastní své děti (Němc. slov. I. 93). Dle mínění Poláků Wilkołak hubí vše, co mu v cestu přijde (Goł. pol. 173). V Haliči a na Rusi jest domnění, že Vovkulak vniká do stájův a dusí ovce (Čub. I. 206; Lumír XVIII. 395).

U Srbův a Chorvatů Vukodlaci stotožňují se s Vampiry; mohouť se Vampiři proměňovati ve vlky, z čehož splynutí jejich s Vlkodlaky si vysvětlujeme. Morláci v Dalmacii věří, že Vukodlak jest člověk, do něhož po smrti vejde ďábelský duch a oživí ho (Ljub. obič. 40). Jinde se věří, že ve Vukodlaka promění se po smrti člověk bezbožný (Slov. Sbor. V. 193). V Slavonii a jinde se domnívají, že Vukodlakem stane se člověk, přes jehož mrtvolu přeběhne kohout, kočka nebo pes (Ilić slav. 294; Srbadija II. 73). Podobně věří Morláci, že člověk počestný nestane se Vukodlakem, leda když přes jeho mrtvolu přeletí pták nebo přeběhne nějaké zvíře (Ljub. 40).

Srbové se domnívají, že Vukodlaci vstávají z hrobův od tří králů do Spasova dne (Vstoupení Páně) a moří lidi, pijíce jim krev. Mrou-li lidé zhusta v některé vsi, přičítají to Vukodlaku. Vukodlak dochází prý i ke své ženě, zvláště je-li lepá a mladá, a má s ní děti, které nemají žádných kostí (Vuk riječ. 88; Ilić slav. 294; Rad 84. 134). Aby poznali, kde leží Vukodlak, vodí černé hříbě kolem hrobův; u kterého hrobu se zastaví a nechce dál, tam leží Vukodlak. Mrtvolu jeho vykopají a prorazí trojhranným hlohovým nebo trnovým kůlem (Vuk riječ. 79; Ilić slav. 294; Srbadija II. 73; Slov. Sbor. V. 193 a j.). Mrtvola Vukodlakova pozná se dle toho, že v hrobě se nadme a zčervená od lidské krve (Ljub. obič. 40—41).

4. Vampir (Upír).*)

Kdežto Vlkodlak jest dle podání lidu člověk, který časem může se proměniti ve vlka, jest Vampir umrlec, který z hrobu vychází a lidem krev ssaje. Báje o něm známy jsou u Slovanů hlavně Bulharům:

*) Srv. Efimenko, Upyri v Kiev. Starině 1883. VI. 371—379; srv. ib. 1884. I. 169—171; Dragomanov, Malorus. nar. predanija i razskazy p. 62—66;

Vampir, Vapir, Vepir, Vupir, Srbům: Vampir, Lampir, Lapir, Apir, Apirina, Polákům: Vampir, Upiór, Upierzyca, Malorusům: Vampyr, Vepyr, Vopyr, Opyr, Vpyr, Opir, Uper, Upyŕ, Bělorusům: Upir, Rusům: Vampirь, Upirь, Upyrь, Obyrь. Slovo Upír vzato bez pochyby z turečtiny, v níž uber značí čarodějnici (Mikl. E. W. 374—375). Kromě toho říkají mu Poláci Wieszczy, Slovinci Védomec, což zakládá se na kořeni vid — jako věďma, věštice a pod.; na Černé Hoře a v Hercegovině nazývají ho Tenac, Tejnac nebo Lorko, Orco (Srbadija II. 73), v Dalmacii sluje Kozlak (Wisła IV. 671).

Nejstarší zmínku o Upírech čteme ve sborníku Paisьevském (ze XIV. st.): „— a pereže togo klali trebu upirem i bereginjam“; v rukopisu Sofijské bibl. Novgorod. (z XV. st.) čteme: „— i začali obětovati blesku i hromu, slunci i luně a jiní Perunu, Chursu, Vilám i Mokoši, upírům i bereginjám, jichž jmenují třikrát devět sestřic“ (Af. III. 557. 152).

Obecně se věří, že Vampir jest mrtvý člověk, z něhož vychází zlý duch, béře na se rozmanité podoby a trápí lidi; za tou příčinou sluje u Poláků také martwiec, mertwiec, u Srbů mrtva nesreća. Odchylky od tohoto mínění jsou řídké; na Malé Rusi věří, že jsou Upíři dvojího druhu: živí a mrtví. Mrtvý Upyr vyznačuje se tím, že má líce červené, leží na znak v hrobě a nikdy nesetlí; živý má též líce červené, třeba byl i stařec, a obyčejně silnou postavu. Mrtvý Upyr bez živého nemůže býti, nemoha sám choditi; proto ho živý nosí na zádech (Čub. I. 205). V kijevské gub. vypravují, že živý Upyr vede stálý boj s mrtvým, před nímž chrání lidi; dokud jest živý Upyr mlád a silen, přemáhá statečně mrtvého, ale když sestará a pozbude sil, nemůže už mrtvému odolati a zhoubnou jeho moc zadržeti. Živý Upyr, který byl za živa dobrým geniem osady, stává se po smrti bytostí zlou, napadá lidi a vyssává jim krev (Sumcov, Kulьt. str. 273).

O původě Vampirů nenalézáme již výkladu úplně jednotného. Nejstarší zdá se býti podání na Rusi, že Vampiři jsou mrtví, kteří byli za živa čaroději, Volkulaky, vůbec lidmi církví zavrženými (Af. III. 557); také o Oborotenu, který je s Vampirem totožný, se věří, že jest to duše čaroděje (Af. III. 302). Ve starých slovnících ruských vykládá se Upyrь jako čaroděj měnící se ve vlka (Af. III. 557). Tomu podobá se mínění Jihoslovanů, že Vampiry se stávají po smrti zloději, vrazi, vůbec lidé zlí (jedogoni, lidé sjenovití), v jichž těla vchází nečistý duch (ib. 559; Wisła IV. 672; Srbadija II. 73). Kromě toho jest u Jihoslovanů domněnka, že ve Vampira mění se nebožtík, když naň padne nějaký stín nebo když jej přeskočí pes, kočka nebo pták nečistý (straka, slepice); proto mrtvolu člověka bedlivě hlídají (Jir. Cest. 633; Wisła IV. 672). Poláci a Kašubové věří,

---

Šapkarev, Bъlgarski nar. prikaski i věrovanija 34—37; ostatní literaturu kromě té, která je v textu uvedena, viz u Sumcova v Kulьt. perež. 271 a v bibl. ukazateli: Kolduny a t. d.

že Vampirem se stane člověk narozený se zuby (Lud XV. 33; Af. III. 560). Po mínění poněmčilých Slovanů Lüneburských dítě dvakrát odstavené, umře-li v létech pozdějších, stává se Upírem (Č Č. Mus. 1857. 171). Rusové pokládají Oborotena (Upíra) za duši dítěte (mládence) zemřelého beze křtu nebo udušeného ve snu matkou (Af. III. 302). Malorusové myslí, že Upyři rodí se obcováním Vovkulaka nebo čerta s věďmou (Af. III. 557). Na Ukrajině jest pověra, že živí lidé proměňují se v Upyry, když je vítr na stepích ověje (Č. Č. Mus. 1840. 238). Malorusové a Poláci se domnívají, že samovrazi stanou se Upyry (ib.; Zbiór XI. 196). Kromě toho věří, že v Upiora promění se člověk pochovaný v staré, dlouho nošené košili (Lud XV. 35). V Bosně netrpí, aby kočka přešla přes rozložené plátno, domnívajíce se, že kdo zemře v košili ušité z takového plátna, stane se Upírem (Wisła IV. 673). Pověra, že člověk pochovaný v rubáši, který není „spravedlivý", nemá v hrobě pokoje, známa jest i v Čechách (Erb. pís. 525).

Obecně se věří, že mrtvola Vampirova v hrobě nehnije. Tvář jeho zůstane červená, proto říkají Poláci: „Czerwony jako upiór" (Lud XV. 35; Goł. pol. 150; Wisła III. 480). Podobné pořekadlo znají Srbové: „Crven kao vampir". Kašubové se domnívají, že líce Wieszczího jest i po smrti červené a levé oko otevřené (Af. III. 560; Č. Č. Mus. 1840. 238). Vampir pozná se nejen dle toho, že v hrobě netlí, nýbrž i že má ruce a nohy strašně ohlodány, a ústa obarvena svěží krví (Af. III. 558. 561).

Vampir ukazuje se v rozličných podobách, jako kůň, vlk, pes, kočka, sova, kohout, krkavec, klubko, sněhová koule, kopa sena a pod. (Č. Č. Mus. 1840. 239). Dle mínění Rusů Vampiři létají v oblacích, jezdí na koních po okolí, šramotí a štěkají, děsí pocestné, vrhají se jim pod nohy a přebíhají jim přes cestu (Af. III. 302. 557). Mohou se protáhnouti každou skulinou, tak že před nimi ani zamčené dvéře nechrání (ib. 560). Přikládají se mu ohromné zuby, jimiž vše může přehrýzti. Stuhnou-li Vampiru v hrobě ruce křížem složené, tak že jich nemůže uvolniti, překouše je zuby; rovněž uzamčené dvéře zuby přehryzává. Kašubové věří, že Vampir v hrobě začne nejdříve hrýzti své ruce a nohy; pokud hryže, druh po druhu jeho umírá. Když tělo vlastní úplně ohlodá, vstává teprve z hrobu a vrhá se na lidi i na zvířata (Af. III. 560. 561). Podobné podání mají Slované Lüneburští domnívajíce se, že Upír má moc nesetlelýma rtoma vyssávati z vlastních prsou částky masité, čímž nejbližším příbuzným odnímá životní sílu, tak že znenáhla chřadnou (Č. Č. Mus. 1857. 171).

Po obecném domnění Vampiři vycházejí z hrobů za noci, zvláště o půlnoci. K životu je probouzí jasný svit měsíce (Goł. pol. 172; Č. Č. Mus. 1840. 236; Wisła III. 480) Jako jiné nadpřirozené bytosti zažene i Vampira kokrhání kohouta (Af. III. 138. 558).

Moc jeho jest lidem naprosto škodliva a zhoubna. Dokud ještě leží v hrobě a ohlodává vlastní tělo, odnímá tím všecku sílu životní

členům své rodiny, kteří chřadnou a umírají. Dle domnění Malorusů vycházejí Upioři z hrobů, kolébají se na křížích a vyjí tak děsně, až měsíc bledne (Zbiór III. 94. č. 23). Wieszczy vycházeje z hrobu ohlíží se kolem do kola, a jak daleko vidí, tam všichni souvěkovci jeho hynou (Lud XV. 33); mnohdy zvoní prý všemi zvony, volaje tím členy své rodiny do hrobu (Zbiór II. 129).

Všichni Slované věří, že Vampiři vyssávají krev spícím lidem; za tou příčinou říkají jim Bulhaři krьvnici, Slovinci pijavice. Nejraději Vampir pije krev dětem (Af. III. 557; Goł. pol. 150); po té teprve napadá i odrostlé. V národní skazce ruské se vypravuje, že Vampir vešed do světnice našel tam starce a dítě. Vzal vědro, postavil je vedle dítěte a udeřil na záda dítěte; záda se otevřela, a čerstvá krev linula se do vědra. Když bylo vědro plné, vypil Vampir všecku krev. Po té obrátiv se k starci naplnil druhé vědro krví a také vypil (Af. III. 558). — Komu ve spaní Wieszczy pil krev, neprobudí se už; ráno leží mrtev v posteli s ranou sotva znatelnou na levé straně prsou přímo proti srdci (Af. III. 561). Na Ukrajině věří, že Upýři honí se za pocestnými volajíce: „Oj maso chci, oj maso chci!“ (Af. III. 585). Vampiři pijí krev nejen lidem, nýbrž i zvířatům (Af. III. 561; Č. Č. Mus. 1840. 234; Jir. Cest. 633; Wisła IV. 672); proto přičítají jim na Rusi dobytčí mor (Af. III. 572). Kromě toho připisují jim krupobití, sucha a mor vůbec (Č. Č. Mus. 1840. 252).

Bulhaři a Rusové věří, že Upír po smrti navštěvuje často svou rodinu a má se svou ženou děti, které jsou bez kostí (Č. Č. Mus. 1840. 237. 245—246). Bulhaři myslí, že děti narozené stykem žen s Vampiry nemají chruplavky v nose a mění se později ve Fъrkuljáky (Af. III. 559; Jir. Cest. 634).

Lid zná rozmanité prostředky, jimiž možno zhoubnou činnost Vampirovu přerušiti. Všeobecně znám jest prostředek mrtvolu člověka, o němž šíří se domnění, že jest Vampirem, vykopati a srdce probiti kůlem hlohovým, osikovým, klenovým nebo lipovým. Povstane-li u Bulharů pověst, že zjevuje se někde Vampir, sejdou se venkované k několika rodinám na noc v jednu jizbu; dva muži hlídají, ostatní spí. Začne-li někdo ve spaní silně chrápat nebo stenat, hlídači vzbudí ostatní spáče a všichni jdou hledat Vampira. Našedše mrtvolu v hrobě nesetlelou, probodnou tělo hlohovým kůlem, spálí je na ohni z hlohového trní a oblévají kypícím vínem (Af. III. 559; Jir. Cest. 633). Srbové vykopají mrtvolu člověka, o němž se domnívají, že se „povampiril“, rozdělají oheň kolem jeho hrobu, probijí tělo nebožtíkovo hlohovým nebo klenovým kůlem a máchají kolkolem ratolestmi, aby ďábel, který jest v těle mrtvém, nemohl utéci (Milić. Glas. 37. 170—171; Milić. Kraljevina Srbija 1884. 156; Wisła IV. 673). V Polsku a na Malé Rusi vykopají tělo domnělého Vampira, hlavu lopatou odetnou a položí mezi nohy; srdce třeba probiti lipovým, osikovým nebo klenovým kůlem (Zbiór II. 129; III. 94. č. 23; IV. 13—24; Čub. I. 205. 206). Dle pověry Slovanů Lüneburských třeba mrtvolu Upírovu vykopati a hlavu jí rýčem urýpnouti (Č. Č. Mus.

1857. 171). Na Rusi sypají kolem postele sůl; znamenají-li se v ní ráno stopy noh Upírových, rozkopávají hroby a kde najdou mrtvolu se svěžím ruměncem na tvářích a speklou krví na rtech, svazují umrlci ruce lýkem lipovým, obracejí jej tváří do země, utínají rýčem pravou nohu aneb i hlavu, vbíjejí v prsa, v pateř nebo mezi lopatky zaostřený kůl osikový a hlavu uťatou kladou mezi nohy. Kůl třeba rázem do těla Vampirova vrazit, poněvadž druhý úder ho zase oživuje a dává mu spůsobilost proměňovati se. Kdyby to nepomohlo, spalují mrtvolu v ohni trnovém (Af. III. 558. 575; Č. Č. Mus. 1840. 237). Téhož prostředku užívalo se v Čechách, jak zaznamenal opat Neplach (1322 až 1368). Roku 1336 umřel prý míli od Kadaně ve vsi Blově pastýř nějaký, jménem Myslata. Ten každou noc vstával a chodil po vsech okolních, lidi děsil a dávil, a k nim mluvil. Kohokoli v noci jménem zavolal, v osmi dnech zemřel. Když ho kůlem probili, pravil prý: „Velmi mně uškodili, davše mi kyj, abych se psům bránil!“ Když pak ho vykopali, chtíce ho spáliti, byl nadut jako vůl a strašlivě řval. Naložen byv na vůz, stahoval a skrčoval nohy jako živý. Když položen byl na oheň, jeden z přístojících popadl kůl, vrazil jej do něho a ihned vyhrkla krev jako z nějaké nádoby. Když ho spálili, všecko zlé přestalo. — Roku 1344 umřela v Levíně žena nějaká a pohřbena jest. Po pohřbu však zase vstávala, mnohé lidi dávila a po každém skákala. Když byla probita, tekla z ní krev jako z hovada živého. I závoje svého polkla víc než polovici, který když vytáhli, všecek byl krvavý. Byvši probita, vždy ještě z hrobu vstávala a lidi hubila. Posléze měla býti spálena; ale hranici nemohli nikterak zanítiti, až jim staré ženy poradily, aby užili k zážehu šindele ze střechy kostelní. Jakmile shořela, přestala lidi trápiti. — Po Neplachovi vypravuje případy tyto V. Hájek ve své kronice l. 306 a 312 (srv. Jireček v Č. Č. Mus. 1863. 13—14).

V Bulharsku kromě toho zaklínají Vampira, aby vešel do připraveného džbánu; po zaklínání zacpou hrdlo džbánu zátkou a odeberou se na vybrané místo, kde zapalují hranici dříví a drnu, a házejí džbán do plamenů. Když nádoba rozpálivši se vybuchne, domnívají se, že Vampir shořel (Af. III. 559). Aby Wieszczy nemohl z hrobu vstáti, dávají v Polsku nebožtíku, který jest jim podezřelý, peníz pod jazyk nebo srp na šíji (Lud XV. 33). Na Rusi podtínají nebožtíku, o němž jest za živa podezření, že jest Upírem, žíly pod koleny nebo ho kladou do rakve tváří k zemi; často nezakopávají hrobu jeho po sedm dní a pak jej zasypavše narovnají naň vysokou mohylu z kamení (Č. Č. Mus. 1840. 236). Hrob Vampirův poznávají též po zapadlém a děravém rovu; proto zasypávají díry u hrobu, aby nemohly paprsky měsíčné vzbuditi Vampira (ib.). Také v Srbsku přeřezávají podezřelým mrtvým žíly pod koleny nebo jim zarážejí pod nehty u nohou trny (Srbadija II. 73). V Bulharsku u Slivna kladou na božič trní do komínův, aby Vapíři nevletěli do domu (Jir. Cest. 531). Na Rusi kladou kousek železa na okno nebo malují na vrata kříž, aby k nim Vampir neměl moci (Čub. I. 205).

Zvláštní pověra jest na Malé Rusi; Upyr zjeviv se ženě, táže se jí, jak hotoví košilky. Chytrá žena prodlužuje podle možnosti svou

výpověď, líčíc do podrobna, jak len se seje, sbírá, močí; po té hovoří o přádle, tkaní, bílení plátna a na konec o šití košilek. Zapěje-li zatím kohout, ujde pohromy, jinak jí Upyr vyssaje krev (Af. III. 138). V tomto případě Upyr podobá se Poludnici.

Představy o Vampiru zakládají se na všeobecné víře lidu v návrat umrlých na svět, kterážto víra má zase hlavní svou příčinu ve snech a viděních.*) Pověra, že Vampíři ssají spícím lidem krev, vysvětluje se bez pochyby z mínění různým národům známého, že duše mrtvých touží po lidské krvi, kterou nabývají sebevědomí.

*) Krauss F. S., Powrót umarłych na świat ve Wisłe IV. 657.

XIV. Zosobňování svátků, částí roku a dní.

Personifikace kalendářních dní, svátkův a částí roku jest zjevem v bájesloví národův evropských dosti rozšířeným. Řekové personifikovali Charilu (národní veselost), kterou se končil devětiroční cyklus slavnostní v Delfách, a pochovávali ji jako u nás Mařenu. Římané vytvořili si Annu Perennu jakožto zosobněný rok (annus), který právě uplynul a vynášeli ji z města. Italové zosobnili svátek epifanií (tří králů) jako zvláštní nadpřirozenou bytost, říkajíce jí Befania, Befana. V Elsasku znají „Dame de Noël", v Rumunsku „Swinta maica duminica (mercuri, vinire a j.)." Němci zovou svátek epifanií Berchtentag a utvořili z toho nadpřirozenou bytost Berchtu, Perchtu; ze svátků velikonočních (Ostern) vybájili bohyni Ostaru. V jižních Němcích říkají čtvrtku Pfinztag a zosobňují ho nadpřirozenou bytostí zvanou „die Pfinze"; kromě toho si představují půst jako „Frau Faste". Ve Švédsku zosobňuje se čtvrtek a pátek jako Thôr a Frigg atd.*) Zosobňování svátků, částí roku a dní znamenáme i v bájesloví slovanském.

1. Sváteční doba slunovratu zimního.

a) Kračun.**)

Doba nejkratšího dne (lat. bruma = brevissima) oslavována byla skoro u všech národů pohanských. U Slovanů zachoval se pro slavnost tuto název kračun (bulh. kračun, sloven. kračún, starorus. koročjun, novorus. koročun, karačun, bělorus. koročun, malorus. kerečun, kračun, srb. kračunište; ze slovanštiny přešlo slovo to do maďarského karácson a rumun. krăčun).

---

*) Srv. Usener v Rhein. Mus. XXX. 182—229; Mannhardt, Baumk. I. 505. 522. II. 184—186; Veselovskij v Ž. M. N. P. č. 183. 272 nás.; č. 184. 66 nás.).

**) Arch. IX. 694—699. 526—527; Arch. XI. 624—628; Petruszewicz, Koroczun-Krak, Lwów 1876; Szulc, Myth. 63 a d.

Někteří mythologové se domnívají, že Kračun byl nějaký bůžek pohanských Slovanů, nemají však pro své mínění žádného podstatného důvodu; spíše podobá se pravdě, že povstalo jméno toto vlivem názvu římské slavnosti brumalií a souvisí se slovem krátký, nejkratší (srv. lat. bruma, brevissima). Za báječnou bytost pokládají Koročuna pouze Bělorusové, kteří se domnívají, že jest geniem smrti; z toho soudí Miklosich, že snad byl kračun původně slavností mrtvých (E. W. 130).

b) Koleda.*)

Rozšířenější název pro dobu slunovratu zimního jest koleda, což zakládá se na latinsko-řeckém pojmenování calendae, *καλάνδαι*. U Slovanů zachovalo se o koledě veliké množství obřadův a pověr, z nichž mnohé jsou patrným zbytkem pohanské slavnosti ku poctě slunce konané. Avšak k starým slovanským předmětům uctívání slunce připojily se dílem křesťanské dílem klassické, jmenovitě římské obyčeje a obřady, obvyklé při slavnostech brumalií, saturnalií a kalend, které původní obřady úplně pronikly.**) Vánoční zvyky rozebrati, elementy domácí a cizí jakož i pohanské a křesťanské rozlišiti s nejlepším zdarem pokusil se Veselovskij.***)

Jako Kračuna tak i Koledu považují mnozí za pohanské božstvo, ovšem mylně. O Srbech tvrdí Dositej Obradovič (Sověti zdravago razumu z r. 1784), že měli v době pohanské Koleda za boha (Arch. X. 352). O Češích svědčí Jan Holešovský, benediktin kláštera břevnovského ve spise „Largissimus vesper seu Colledae historia“ (tiskem v Olomúci r. 1761), že za pohanských časů kněží koledujíce (kalendisantes) chodili po domech s modlou nazvanou Bel a zpívali na poctu její píseň: „Dubecz stojí prostrzed dvora, beli, beli atd. (srv. Památ. arch. XIV. 10. 544). Tento Bel nebyl ovšem žádný bůžek, nýbrž jen refrain vánoční koledy.

Zosobňování Koledy jeví se toliko v obřadech a písních vánočních. Rusové měli dříve obyčej voziti o vánocích Koljadu, kterou představovala dívka oblečená v bílou sukničku. Bělorusové přistrojují dvě Koledy, bohatou a chudou, a vodí je dům od domu; před vchodem do jizby zahalují obě hustou přikrývkou a dávají hospodáři na vybranou: vybere-li si bohatou, bude míti celý rok štěstí, naopak neštěstí (Af. III. 731. 749; Mil. Opyt I. 1. 28). Také v srbských a bulharských písních Koleda se zosobňuje a nazývá se dědo Kolada, Božić, mladý bůh, malé dítě a j. (srv. Voráček v Slov. Sbor. VI. 129. 187). Božići u Srbů přidávají se sestry a matka; vypravuje se také o jeho sporu s Vaskrsem (hodem božím velikonočním) (Milić. Glas. XXII. 84; Maretić v Radu 62. 4).

---

*) Stsl. kolęda, nslov. koleda, bulh. kolede, kolende, kolada, srb. koleda, čes. koleda, pols. kolęda, malorus., bělorus. a rus. koljada. Mikl. E. W. 123—124.

**) Sumcov, Kulьt. perež. str. 130.

***) Razyskanija v oblasti rus. duch. sticha č. VII. a d. v Zapiskách imper. akad. nauk t. XLV.

c) Usenь, Ovsenь.

O vánocích konají se hojné obřady vztahující se na budoucí úrodu zemskou, což patrně na rolnický ráz pohanského svátku vánoc ukazuje. Všeobecně u Slovanů rozšířen jest zvyk sypati (síti) o vánocích (na sv. Štěpána) zrna obilní (oves) na lidi, čímž se má bohatá úroda naznačiti (Sneg. prazd. II. 103—110; Zíb. ob. 269—271; Vlast II. 41; Potebnja Věst. XI. 35 a d.; Veselov. Zap. XLV. 107; Sumcov Kulьt. str. 131—132). Z obřadu tohoto síti (sějati) obilí povstala bez pochyby personifikace Usenь, Ovsenь, Avsenь, Govsenь, který též mylně za nějaké slovanské božstvo se považuje. Snegirev důmyslně dokazuje, že Ovsenь nebyl žádným pohanským bůžkem, nýbrž pojmenováním národního svátku, při kterém hlavním dějem bylo obsívání, posypávání (ovsem); přikloněním k slovům oves a síti povstalo prý také pojmenování Ovsenь.*) Příjezd jeho s novým rokem opěvuje se v koledě ruské takto:

Mostočok mostili,
suknom ustilali
gvozdmi ubivali.

Oj, Ovsenь! Oj, Ovsenь!
Komuž, komu jechatь
po tomu mostočku? —

Jechatь tam Ovsenьu,
da novomu godu.

Oj, Ovsenь! Oj, Ovsenь!
Na čem jemu jechatь?
Na sivěnkoj svinkě,
Čem pogonjati?
Živým porosenьkom atd.
(Veselov. l. c. 110).

Veselovskij srovnává tohoto Avseně, který přijíždí na sivé svince, s římským Saturnem (od koř. sa-serere, síti), jehož vůz vezl vepř se zlatými štětinami, a jemuž obětovaly se svině (ib. 109). Zabíjení vepřův a požívání vepřového masa o vánočních svátcích jest rozšířeno netoliko u Rusů, Bulharů, Srbů, nýbrž i u Rumunův, Italův, Angličanů, Germánův a jinde, tak že Sumcov klade původ jeho v arijskou starobylost a považuje vepře (srv. čes. zlaté prasátko) za symbol slunce (Kulьt. perež. str. 134).

d) Berchta, Lucka, Klibna.

Jak známo, slavilo se do polovice IV. st. narození Páně v týž den jako sv. tří králů (6. ledna). Později teprve přeloženo narození Páně o 12 dní dříve na 25. prosince. Celá tato doba od 25. prosince do 6. ledna pokládána byla za jeden sváteční cyklus**) a působila mocně ve fantasii prvotních křesťanů. Putování sv. tří králů, jimž

*) Veselovskij považuje Useně za personifikaci nového roku a vykládá slovo toto z kořene sě-síti, příčestí min. trp. sěn i usenь (l. c. 107); Potebnja však uvádí Avseně ve spojení s litev. ausz, lat. aurora, řec. ἠώς, ind. ušas, což méně se zamlouvá (Věst. XI. 35—44). Sumcov srovnává s Ovseňem turecký a řecký obřad „Saïn“ (Věst. XXV. 8—16).

**) Na Moravě dosud od Božího narození až do tří králů večer, jak slunce zapadne, nic se nepracuje, i dobytek musí býti do slunce západu nakrmen, sice by se lihl nezdárný (Lid II. 151).

tajemná hvězda cestu do Betlema ukazovala, bylo původem rozmanitých skazek o světcích a nadpřirozených bytostech, jež po způsobu sv. tří králů po zemi putovaly a příbytků lidských vyhledávaly. Z toho si vysvětlíme různé pověry o Befaně, Perchtě, Lucii, Bohorodici, sv. Mikuláši, Tomáši, Štěpánu atd. (Veselovskij v Ž. M. N. P. 183. 272—286).

Už výše bylo poznamenáno, že v Němcích personifikován byl svátek tří králů (Berchtentag) jako nadpřirozená bytost Berchta, Perchta, která jest známa i Slovanům s Němci sousedícím.*) V Čechách sluje Berchta, Peruta, Parychta, na Moravě Šperechta, u Slovinců Pehtra baba, Vehtra baba. Parychtou strašívají se obyčejně děti; když dítě na štědrý den příliš se nají nebo před časem jí, přijde Parychta a rozpáře mu břicho (Krok II. 365). Jinde se věří, že toho, kdo se v štědrý den nepostí, v noci Peruta vykuchá (Č. Č. Mus. 1856. III. 68). Slovinci pokládají Vehtru babu za královnu bílých žen; v zimě přede len, který jí pastýřky v létě poskytnou (Paj. Črt. 2).

Berchtě rovná se Lucie (Lucka, Louce); ačkoliv její svátek před vánoce (13. prosince) spadá, přece přibrána byla jako sv. Mikuláš v řadu bytostí, jež jako tři sv. králové po zemi putují a příbytky lidské navštěvují. V Budějovicku chodili prý s Loucí, potvorně oblečenou, která přišedši do domu ptala se hospodyně: „Shloucely-li vaše děvky koudele?“ (přetřásajíc na přineseném kuželi koudel, jakoby předla). Řekla-li hospodyně: „Neshloucely,“ mrskala metlou nedbalé přádleny (Č. Č. Mus. 1834. 187). Bož. Němcová zmiňuje se o pověře, že v noci na sv. Lucii chodí Lucie, bílá to, dlouhá a rozcuchaná žena, kterou strašili neposlušné děti, že si je vezme (Babička 166). Na Moravě bylo zvykem, že v den sv. Lucie chodila po domech Luca, osoba ženská bíle přistrojená. Na tváři měla škrabošku s velikými zuby kvakovými, na hlavě hrotek, přes něj plachtu. V košíku nosila vařenky, jimiž po prstech tloukla špatné přadleny. Přadleny dobré, přehledši důkladně jich přízi, pochválila. Říkalo se: „Luca počátek (= plné vřeteno) napucá.“ V Podluží na Moravě na sv. Lucu nepředou; kdysi prý Luca svévolně „přástky“ zle přestrašila, odtud pořekadlo: „Vrť sa, vřeteno, vrť sa, než sa sv. Luca dokucá.“ Přadleně, která svátku jejího nesvětí a přede, nashazuje prý komínem plnou jizbu prázdných vřeten a běda jí, jestliže jich nezapřede. Kterou dívku taková pokuta postihne, hledí její následky tím se sebe svaliti, že aspoň nitkou každé shozené vřeteno zapřísti se snaží. Na Hrozenkově chodí na „Lucu“ tři chlapi v bílo oblečení. První nese štětku, druhý vodu a věchet, třetí metlu (koště). Vejdouce do stavení první obličuje, druhý za ním umývá lavy, třetí jizbu zametá. Žádný z nich nic nemluví; když dostanou dar za svou práci, pokývnou hlavou a jdou o dům dále (Lid I. 111; II. 31. 151—152). Na Slovensku představuje Lucku žena přestrojená a v bílý šat oděná, která chodí od sv. Lucie až do vánoc po domech nosíc dary pro děti. Říká se o ní

*) Fejfalik, Perachta bei den Slaven v Zeitschr. f. deutsche Mythologie IV. 388—389.

„Lucka kłucká“, t. j. po prstech chodíc tiše přichází do domu a přešedši několikrát po světnici, zase odchází. Nepoznají-li domácí ženy za Lucku přestrojené, mají před ní jakousi bázeň; poznají-li ji, odkryjí závoj a tropí s ní žert, smích a zábavu (Dobš. Sbor. Mat. Slov. I. 208, 209; Dobš. slov. 179).

Ve Štyrsku přistrojují se dvě ženské nebo dva mužští v Lucii a její služku; Lucie obleče se černě a služka bíle. Chodí po domech a obdarují děti, které se rády modlí, potrestají ty, které se nemodlí (Paj. Črt. 93). Ve Slezsku zastupují Lucku Barborky, které chodily po vsi večer před sv. Barborou. Obyčejně byly dvě, oblečeny jsouce v bílé punčochy, bílé „letnice“, bílé kabátky; na hlavě měla jedna z nich věnec červený nebo zelený, od něhož visela dlouhá pentle; druhá mívala karkuli, od níž též visela dlouhá šňůra. Metličkou zaklepaly na okno a vešly do světnice. Dětem hodným, které se modlily a rodičů poslouchaly, daly sušené ovoce, ořechy a pod., nehodným vyšlehaly metlou nebo zavolaly čerta řetězem obvinutého, jenž čekal v síni (Vlast. I. 140—141). Berchta i Lucie jsou zosobněné svátky a chodí po domech, by se přesvědčily, zdali se jejich svátky světí.

K starodávným zvykům pohanským, jež o vánocích se zachovávaly, patří také rozmanité maskování a přestrojování jako v konč, tura, medvěda a j. (srv. Veselov. Zapisky XLV. 128 a d.; Sumcov Kulьt. 133). Vším právem můžeme sem řaditi zvyk český choditi s „Klibnou“. Klibna byla dle svědectví Jungmannova (ve Slov. s. v. Klibna) maškara, příšera slonu podobná, s nížto ten den před třemi králi se chodilo; jedna osoba postavila se zrovna, majíc v ústech něco podlouhlého, co by zuby a nos představovalo, druhá osoba se za první sehnula, hlavu svou za její záda kladouc, a vše se jakousi plachtou přikrylo (srv. Zíb. ob. 16).

2. Sváteční doba jarní.

a) Marena.

Z jara oslavoval se konec zimy a návrat jara. V době historické spojena slavnost tato s pátou nedělí postní (Judica); slavnost záležela v tom, že vynášela se „Smrt“ a přinášelo se „Léto“. Nejstarší zpráva o zvyku tomto pochází z r. 1366, kdy synoda církevní přísně zakazovala jmenovaný obyčej starým Čechům, kteří prý dle starého a ustáleného zvyku vynášeli postavu představující smrt se zpěvy a pověrečnými hrami k řece, tam ji potopovali a vysmívali se smrti, že jim už nemůže škoditi, že je z jejich krajiny na dobro zapuzena. Týž zákaz opakovala synoda r. 1384, ale marně, neboť obyčej vynášeti smrt trval stále, jak historické zprávy ze XVI., XVII. a XVIII. stol. svědčí, a dosavadní zvyky prostonárodní potvrzují (Zíb. ob. 53—62).

Zima znázorňuje se v obřadech národních soškou zvanou „Marena, Mařena, Mařana, Mořena, Smrť, Smrtonoška, Smrtnica, Smrtholka, Mařoch, Smrťák, Smrťoch, Smrďuch“ a pod. V Čechách vystrojují

Mořenu takto. Dívky oblekou došek v oděv ženský a ozdobí jej pestrými stužkami na spůsob ženské postavy, kterou vezmou pod paždí nebo nastrčí na tyč a nesou za obřadních písní za dědinu, kdež ji zase odstrojí a holý došek vhodí buď do vody nebo do příkopu. Po té utíkají všichni účastníci do dědiny, ježto prý ten, kdo zůstane naposled, do roka zemře (Erb. pís. 65; Č. Č. Mus. 1853. 493). Na Moravě děje se místy totéž jako v Čechách nebo nastrojí se Mařena ve staré hadry, a chlapci, kteří běží za děvčaty nesoucími sošku, perou po ní kamením; taková Mařena hodí se pak celá do vody, nebo na ní chlapci hadry roztrhají, a to chlapci z celé dědiny, sice by z toho domu, ze kterého by chlapec obřadu toho se nesúčastnil, do roka někdo zemřel. Na západní Moravě naznačují Smrtolku (Smrtholku) smrčkem ověšeným výfuky z vajec a věnci ze sečky a hadříků; na vršku stromku stojí panenka z hadrů. V některých dědinách na Hané jest „Smrt“ dutá dýně s vykrojenýma očima, v níž hoří svíce (Suš. pís. 768; Kul. II. 295; Bart. děti 281—283). Ve Slezsku vystrojují dívky došek do bílých šatů, místy do svatebních šatů poslední nevěsty z dědiny vyvdané; na hlavu dávají jí vlasy ze lnu a zelený věneček jako nevěstě. Navěševše na Mařenu co nejvíce pentlí, připevňují ji na tyč. Naproti tomu přistrojují chlapci Mařocha „na škaredo“; oblékají ho totiž v starý kožich, na hlavu dávají beranici, na nohy vysoké boty, na klín kladou smetaník, do úst vkládají dýmku a vozí ho na vozíku po dědině. Uprostřed dědiny setkávají se děvuchy s Mařenou a hoši s Mařochem, aby prý Mařoch s Mařenou jako na rozloučenou se políbil. Potom hoši hodí Mařocha do kaluže, a dívky vynášejí Mařenu za dědinu, kdež ji odstrojí a došek rozškubají. Žádná z dívek nechce býti při obřadu tom poslední, ježto by prý do roka zemřela (Vlast. I. 161—165). Slováci zovou sošku tuto Morena, Muriena, Mamurienda (Koll. I. 4. 400—401).

O zvyku vynášeti na neděli laetare Smrt (smjerć) v Hor. Lužici podává zprávu A. Frencel (ok. r. 1700). Smjerć ustrojila se ze slámy a hadříkův, oděla se košilí člověka, který naposled v dědině zemřel, a ozdobila závojem poslední nevěsty. Soška tato upevnila se na dlouhou žerď, a nejsilnější dívka nesla ji běžíc z vesnice; ostatní účastníci házeli po ní kamením a klacky. Konečně ji vrhali do vody nebo došedše k hranicím nejbližší vsi házeli ji na cizí půdu. Často číhala chasa sousední vsi na průvod a vrhala sošku zpátky za nimi, z čehož povstávaly hádky a pračky (srv. Čas. Mać. Serb. 1882. I. 29—30).

Že v Polsku byl za starodávna zvyk na bílou neděli vynášeti smrt a vrhati ji do louže, dosvědčuje statut synody poznańské dioecese z r. 1420 (Arch. V 688). Kronikář Dlugosz († 1480) tvrdí, že lid polský vynášel na bidle modly „Dzievannu a Marzannu“ a topil je; původ toho obyčeje vykládá takto: Když kníže polský Mečislav návodem choti své Doubravky přestoupil na víru křesťanskou, kázal prý vynésti a utopiti všecky modly pohanské z měst a vsí; výroční památka toho zachovává prý se na neděli laetare (Hist. pol. II. 94. 95). Po Dlugoszovi opakovali výklad ten jiní historikové polští i čeští (srv. Zíb. l. c.). V některých krajinách zachoval se zvyk shora uvedený

až podnes (Gołębiowski, Lud polski 168—169; Lud X. 351—356; XV. 11. 175; Kolberg, Pokucie III. 105; Wisła II. 439—440).

Malorusové vystrojují také Marenu a utápějí ji, ale neděje se to hned z jara, nýbrž až na Ivana Kupala (23. června); Marena bývá obyčejně zhotovena ze slámy nebo z černoklenu a ozdobena vínky, květy a stužkami. Také Velkorusové zvyk uvedený zachovávají (Sneg. prazd. I. 170; III. 11; Věst. IX. 194—195; XV. 174—175). Slovinci říkají tomu obyčeji rezat babu.

Obřad vyháněti a topiti smrt rozšířen jest nejen u Slovanů, nýbrž i Germánův a jiných národů (srv. Grimm Myth. 639—646; Mannh. Baumk. 155—157). Usener (Rhein. Mus. XXX. 182—229) s dostatek vysvětlil, že obyčej dokonanou část roku pochovávati jako božskou bytost, která propadla smrti, jest obecně v Evropě rozšířen; třeba tedy původ jeho klásti do doby pohanské.*)

V obřadních písních, které při vynášení smrti se zpívají, vyzývá se Mařena, aby odevzdala klíče sv. Jiří (sv. Janu, smrtelné neděli, květnému pondělku a j.), který odemkne zemi, aby rostla tráva a obilí, čímž se zřejmě na přechod zimní a jarní doby naráží.

Pokud slova Mařena se týče, podány byly již rozmanité výklady; nejobyčejnější jest ten, že zakládá se na kořeni mar (mer, мьr) = mořiti**) (srv. Krek op. c. 403). Ale ježto Mařena v písních se nazývá krásná, překrásná nebo také klíčnice z nebe, což s Mařenou (smrtí) sotva spojiti lze, proto myslí Potebnja, že třeba ji odvozovati od maritь = pláti, zářiti (řec. μαρμαίρω) (Věst. IX. 194—195). Veselovskij spojuje však Marenu s řec. sv. Marinou (lat. Margaritou, Marketou), která byla vzývána jakožto dárkyně deště (klíčnice z nebe) za zdar obilí (Razysk. II. v Sbor. XXI. 75 nás.). V obřadních písních při vynášení smrti jmenuje se vskutku také vedle Mařeny Markyta (Marketa, Margéta) a vzývá se, aby dala dobré léto na pšeničku, na žitečko a na vše obilíčko. Zdá se tedy, že starodávný a pohanský zvyk pochovávati zimu přispůsobil se časem názorům křesťanským a pojmenován byl po křesťanské světici.

b) Sv. Jiří.

Spojování obřadů pohanských s křesťanskými svátky a svatými jeví se ještě patrněji v charvatském, slovinském a maloruském zvyku o sv. Jiří. Svátek sv. Jiří jest předním svátkem jarním, kolem něhož se řadí rozmanité obyčeje a pověry. V Charvatsku chodí chlapec a

*) Jinak vykládá topení Morany, Kostromy a pod. Kallaš, který myslí, že obřady tyto jsou kulturním přežitkem starodávného obyčeje ubíjeti starce a stařeny k práci neschopné, na jejichž místo později symboly ze slámy, hadrův a pod. nastoupily (Položenie nesposobnych k trudu starikov v pervobytnom obščestvě v Etnogr. Obozr. 1889. II. 160—163). Literatura o zvycích těchto poznamenána nejúplněji v Etnogr. Obozr. 1889. II. 160. 2 a III. 154.

**) K tomu zdá se poukazovati také české pořekadlo: „Proti Mořeně není kořene."

dvě dívky dům od domu; chlapec drží v ruce praporec z červených šátkův a stužek, ozdobený zelenými ratolestmi, dívky mají v ruce mladé pruty vrbové. Zpívajíce obřadní písně sbírají dárky (Arch. XII. 306—307). Ve Štyrsku obalí mládež hocha nebo dívku od hlavy až po patu zelenými ratolestmi bukovými a kvítím, a vodí je po vsi zpívajíce:

> Zelenega Jurja vodimo,
> Jajca (vejce) no masla prosimo atd.

Zeleni Juri slove jinak i Vesnik a kromě něho chodí i Rabolj slamou obvinutý nebo v kožich oděný. Zeleni Juri a Rabolj spolu zápasí, při čemž Juri vždy vítězí (Paj. Črt. 63—65). Huculové a Podhořané pálí o sv. Jiří Jurika, jako se topí nebo pálí Mařena (Veselovskij Sbor. XXI. 99). Na Malé Rusi vyberou dívky večer před sv. Jiřím ze svého středu krásnou dívku, ozdobí ji po celém těle zelenými ratolestmi a na hlavu vloží věnec z čerstvých květin. Dívku tu zovou Ljalja nebo Krasnaja gorka; ostatní dívky tancují kolem ní, a na konec rozdává jim Ljalja mléko, sýr, máslo a pod., což dříve k nohám jejím položily (Čub. III. 29—30). Na Volyni zpívají o sv. Jiří píseň:

> Tu Jiří (Uraj) matku volá:
> — Tu podej, matko, klíče,
> odemknouti nebe,
> vypustiti rosu
> a panenkám krásu atd. (ib. 30—31).

V běloruské písni žádá zase máti sv. Jiří, která po nebi chodí, aby podal klíče sv. Petru, který zemi otevře a trávu vypustí (Buslaev Ist. christ. 1623). Někde vzývá se přímo sv. Jiří:

> Jiří, vstávej ráno,
> odmykej zemi,
> vypouštěj rosu
> na teplé léto.
> na bujné žito (Fam. op. c. 315—316).

Také u ostatních Slovanů slaví se svátek sv. Jiří jako hlavní svátek jarní (srv. Sneg. prazd. III. 65—80; Karav. pam. 211—219).*)

c) Máj.

S obřadem vynášeti Smrt (symbol zimy) pojí se obyčej choditi s májí, lítem (symbol vesny), což se děje buď hned na smrtelnou neděli nebo až na neděli květnou. Máj (maják), líto jest stromek jedlový (borový, vrbový), ozdobený barevnými stužkami, malovaným papírem a pozlacenými výdumky z vajec, s nímž chodí se dům od

---

*) O významu sv. Jiří v bájích slovanských pojednal Kirpičnikov, Sv. Georgij a Egorij Chrabryj, S. Peterb. 1879; Veselovskij, Sv. Georgij v legendě, pěsně i obrjadě (Razysk. II. Priloženie k XXXVII. t. Zapisok imp. akad. nauk. Nr. 3. S. Peterb. 1880; Famincyn, Božestva drev. Slavjan 304—331.

domu. Ve Slezsku nazývá se majíček také „Krásna" a nosí se na smrtnou i na květnou neděli. Poláci říkají ozdobenému stromku, s kterým na bílou neděli dům od domu chodí, latko, nowe latko nebo majik (Szulc, Myth. 80; Lud X. 64. 196—198 a j.). V obřadných písních, které se při průvodech těchto zpívají, velebí se vesměs blahodárné dary jara. Lítem pak znázorňuje se obrazně vesna (jaro), o níž se v ruských písních pěje: „Priletěl kulik (sluka) iz zamorja, priněs vesnu iz nevolja" nebo „Žavoronki (skřivánci) priletite, krasnu vesnu prinosite".*)

d) Baba Korizma.

Srbové zosobňují veliký půst před velikonocemi jako babu Korizmu (z ital. quaresima, z lat. quadragesima). Představují ji jako starou a vysokou ženu v dlouhé černé sukni; v ústech má jen sedm ohromných zubův a nosí s sebou prázdný pytel a konopný provaz. Chodí v postě po domech, kde jsou malé děti, a děti, které se nepostí, strká do pytle, zaváže provazem a hodí někam do jámy. Každý týden postní ztrácí jeden zub; až jí vypadne sedmý, umře a pošle prý dětem barevné vejce. V Risně přistrojoval se v pondělí velikonoční některý chasník v ženský šat a maje sedm hůlek na rameni a vleka za sebou řetěz chodil po domech; vyskočiv z vrat volal: bu-u-u-bu! V Charvatsku chodí děti na zelený čtvrtek a velký pátek s pruty lískovými „Korizmu terati" (vyháněti). Tím označuje se konec postní doby (Vuk rječ. 9; Srbadija II. 76).

3. Svátky rusalné.**)

Svátek rosalia (rosaria, dies rosae, rosationis) konal se v Římě v měsíci květnu (dle zpráv ze IV. st. po Kr.), v Byzantii po velikonocích (v XIII. st.), v Epiru v měsíci květnu a v Albanii o velikonocích. U Slovanů přimknuly se rusalje k svátkům svatodušním, jak staré zprávy dosvědčují (na rusaliju εἰς τὴν ἁγίαν πεντηκοστὴν z XIII. st.); jsou sice doklady, že rusalje slavily se také o vánocích a o Ivannově dьni, ale to jsou jen případy ojedinělé. Rosalia byla původem svým slavnost růžová a slavila se na př. v Kampanii v růžových sadech Amplie Afry; záležela pak v hodech a ozdobování se věnci. Tomaschek ukázal, že rosalie italská byly slavností letní, a že růžemi — královnami květin — oslavován byl příchod léta. Týž význam měly zajisté i svátky rusalné u Slovanův; slavil se o nich

*) U nás o těchto obyčejích nejlépe pojednal Brandl v Č. Mat. Mor. VIII. 59—72.

**) Šafařík, O Rusalkách v Č. Č. Mus. 1833. Sebr. spisy III. 81—95; Miklosich, Die Rusalien v Sitzungsber. d. k. W. Akad. d. Wissen. phil. hist. Cl. XLVI.; Veselovskij, Genvarskija rusalii v Ž. M. N. P. č. 241; Afanasjev, Poet. vozzrěn. Slavjan III. 141—144; srv. Tomaschek, Ueber Brumalia und Rosalia v Sitzungsb. d. k. Akad. d. Wissen. phil. hist. Cl. LX.

začátek léta, kdy veškerá příroda kvítím a bujným rostlinstvem se stkvěla. Není ovšem úkolem řádků těchto líčiti svátky rusalné vůbec, nýbrž jen vytknouti, pokud symbolicky ráz jejich byl znázorňován.

Ve Spassku rjazanském nazývá se neděle po svatodušních svátcích rusalským masopustem. Druhý den v pondělí zhotovují tam slaměnou loutku, oděnou v ženský šat a představující Rusalku; účastníci sestupují se v kolo, zanotují zvláštní písně a odeberou se v pole. Uprostřed kola tančí a šaškuje obratná ženština držíc v rukou slaměnou loutku; konečně utvoří se dvě strany, jedna proti druhé a rvou se o Rusalku; házejí po sobě pískem a polévají se vodou. Boj končí roztrháním loutky a roztroušením slámy po poli. Potom vracejí se domů říkajíce, že provodili Rusalky. V tuljské gubernii tento obřad koná se o letnicích; dívky jdou hledat Rusalky, která prý tehdy „krade obilí"; utvoří ji ze slámy a po žensku odějí. Za pění a tance vrhají Rusalku do vody (Af. III. 150). V piňském újezdě dívky vyberou v neděli svatodušní nejkrásnější družku ze svého středu, ozdobí ji březovím a klenovím, vodí ji po ulicích a dvorech říkajíce ji Kust (keř). V poltavské gubernii a na Malé Rusi vodívají týmž způsobem Topolju (topol), kterou představuje dívka v různobarevné plachetce, se světlými pentlemi ve vlasech a penězi na hrdle. V pondělí svatodušní vystavěli za starých dob v gubernii voroněžské uprostřed dubového lesa malou budku, ozdobili ji věnci, kvítím a vonnými travami, a uprostřed postavili na povýšeném místě slaměnou nebo dřevěnou loutku, oděnou ve sváteční mužský nebo ženský šat; se všech stran shromáždili se tam lidé, přinášejíce jídla a nápoje, vodili kolem budky chorovody a bez starosti oddávali se zábavě. Ve velikoruských guberniích ve čtvrtek před letnicemi (na semik) lid vychází ze vsí i z měst do lesa, pěje starodávné písně obřadné, trhá květiny a vije z nich věnce. Potom hoši useknou pěknou mladou břízu, dívky oblekou ji v ženský šat a ovésí barevnými stužkami a pestrými hadříky. Nosíce břízu takto vystrojenou zpívají obřadné písně. Po té následuje společná hostina, která záleží z darů: mouky, mléka, vajec a jiných příkrmů, které jednotlivci přinesli. Na víno a pivo účastníci se skládají. Po hostině vezmou ozdobenou břízu a vesele zpívajíce nesou ji v průvodě do vsi; tam postaví ji ve zvoleném domě, kde zůstane milým hostem až do neděle. V pátek a v sobotu přicházejí lidé navštívit „gostejki"; v neděli vynesou ji k řece a hodí do vody (Af. III. 705 až 706).

V Bulharsku nosí se o letnicích (rusali) do kostela rusalija, zvláštní dužnatá květina, která nekvete, ale má příjemný zápach; při čtení modliteb kladou si ji lidé pod kolena (Karav. pam. 222. 230).

Velmi rozšířený jest také zvyk představovati Rusalku v podobě koňské. Děje se to především na Rusi buď na jaře při průvodech jarních nebo v létě před svátkem sv. Petra a Pavla. Dva nebo tři mužští pokryjí se plachtou a přední z nich drží před sebou koňskou hlavu s ohlávkou. Někdo táhne vzadu a popohání tuto Rusalku, s kterou jde veliký zástup lidí do polí (Af. III. 164). Podobný obyčej udržel se u Slovinců. Po jaru, když led s řek a potoků sešel, vodí Slovinci

kolem Šťavnice Ruso. Dva chlapci přistrojí se za koně tak, že se sehnou a jeden z nich vezme do ruky metlu a druhý tyč se starým hrncem. Třetí chlapec pokryje je bílým prostěradlem a honí po vsi se zpěvem:

„Belo Ruso vodimo,
konjem srečo prosimo,
zobi (ovsa) je ne dajemo, —
z meglo (mhlou) je napajamo."

Za to dostávají rozmanité dárky, jako vejce, klobásy a sýr. Když přivedou Ruso k potoku, vrhnou chlapci, kteří koně představovali, hrnec a metlu do potoka, a všichni tři zpívají:

„Smo Ruso v vodo stirali (zahnali),
konjem srečo sprosili,
zdaj bomo pa pobirali,
da bomo težko nosili" (Paj. Črt. 12).

Veselovskij (Ž. M. N. P. č. 241. 5) právem se domnívá, že Ruso odpovídá nejen maskou, nýbrž i jménem Rusalce ruského obřadu. Zdá se, že i u jiných Slovanů podobný obyčej byl rozšířen, jak z jednotlivých stop souditi lze. Pro Polsko svědčí o tom citát z latinského rukopisu z XV. st. s glosami polskými, kde čteme: „Item monemus vos firmissime, ut non ambuletis per equam po kobylicy, sz kobyliczą et si de aliis parochiis ad vos veniunt, nolite eis quartenses dare et hoc sub anathemate iubemus (Arch. X. 385). Kdy se s touto kobylicí v Polsku chodilo, nelze ovšem na jisto postaviti. V západním Slovensku slují letnice turice, což vykládá Miklosich z tuří masky, s kterou se snad o letnicích na Slovensku chodilo.

K obřadům letničným patří také hry na krále a královnu. Na Slovensku připomíná se v XVI. st. o rusadelných svátcích zvyk stavěti „rusadelného kráľa", který v Gemerské župě ještě v minulém století u Slováküv a sousedních Maďarů trval (srv. Sbor. slov. n. piesni atd. I. 198). V Čechách, na Moravě a ve Slezsku zachoval se zvyk ten až po naši dobu.*) V Čechách zvolili si v pondělí svatodušní hoši ze svého středu krále, oblekli se i s králem v odění ze smrkové nebo jedlové kůry, na hlavu vzali čepice a král korunu a kvítím se všelijak ozdobivše, s vytasenými dřevěnými meči chodili po vsi dům od domu a zpívajíce při hudbě, prosili, aby jich králi něco bylo uděleno. Potom táhli za ves k rybníku a „krále stínali" srazivše mu korunu do vody. Někde vystrojili kromě toho hastroše ze slámy nazývajíce ho králem a vhodili ho do vody. Podobně slavili se tyto hry na Moravě. Hra na královnu konala se také v pondělí svatodušní. Několik děvčat majíce v čele královnu pěkně vystrojenou, věncem z kvítí a stužkami ozdobenou, chodilo dům od domu a zpívalo písně, v nichž na konec žádáno za dárek pro chudou královnu. Místy chodil s královnou také král, totiž děvče za krále ustrojené, majíc na hlavě korunu z pozla-

*) Srv. J. Štěpán, Pozůstatky rusadelních svátků v Čechách v Č. Č. Mus. 1834. 183; Světozor r. XXV. 31—34.

ceného papíru a v ruce dřevěný meč. Dívky provázející královnu drží v rukou ratolesti vrbové nebo lipové, jimiž královnu nadkrývají, že ji ani neviděti (srv. Erb. pís. 82—86; Sušil pís. II. 755—762; Bart. děti 306—310).

V Srbsku chodí na den sv. Trojice kralice; nejhezčí dívka jest královnou, druhá králem, třetí praporečníkem, čtvrtá komornou, ostatní jejich družinou. Chodí po vsi a pějí kralické písně. Kralice jest oblečena bílým šatem a král ověnčen kvítím maje meč v ruce. Před domem sedne královna na stoličku, za ní stojí komorná, kdežto ostatní tančí kolem nich do půl kola (Vuk. živ. i obič. 35—37). Ve Slavonii v okolí Srěmu chodívají kraljice o letnicích. S kraljicí chodí král v bílém oděvu, na hlavě maje vysoký klobouk ze zlatého papíru ozdobený kvítím a v ruce šavli, na níž někdy bývá nabodnut citron. Nejméně 6 dívek svátečně oděných je doprovází. Přišedše před dům zazpívají, vezmou dárky a jdou dále (Arkiv III. 317). Také v Bulharsku v okolí Bílé Palanky chodí osm dívek svátečně přistrojených po domech, zpívají písně a prosí za dárky (Veselov. l. c. 5—6). Týž obyčej znám jest u Slovinců (Paj. Črt. 5) a na jihozápadní Rusi (Čub. III. 42—46).

Vylíčené obřady rusalné mají hojné obdoby v prostonárodních zvycích ostatních národův evropských; s Rusalkou a Topoljí ruského obřadu shoduje se Pingsterblome ve Vestfálsku, Maienröslein v Elsasku. Také přestrojování v podoby zvířecí, zejména v koně, u ostatních národův evropských jest známo. Králi a králce rovná se v Německu Pfingstkönig, Pfingstkönigin (Maikönig, Maigraf), ve Francii roi, reine de printemps, la belle mai, la reine de mai, Maïa, v Anglii may-lady, lady of the may, queen of may a j. Všude symboly tyto ozdobují se kvítím a ratolestmi, a vodí se v průvodu maskovaném; při tom provádějí se tance a kratochvíle, až na konec živá osoba nebo loutka přistrojená vrhá se do vody.

Již výše řečeno, že o rusaljích oslavován byl původně začátek léta, kdy příroda pestrými květy a bujným rostlinstvem okrášlena jest. Doba tato veledůležita jest pro zdar úrody zemské, proto na Malé Rusi i jinde odchází lid v slavnostních průvodech v pondělí svatodušní pole a pěje písně rusalné „rusalьnyja pěsni, rusalьnyi spěvanki“.*) Obsahem jejich jest hlavně prosba za pohodu a za zdar polního obilí. Za tou příčinou rozšířena jest také pověra, že nemá se v době té na poli pracovati, nýbrž od práce odpočívati a vzájemně se hostiti. Mají tedy rusalje význam hlavně zemědělský, pojíce se těsně k zaměstnání rolnickému v době májové. Mínění Veselovského, že rusalje jsou vlastně slavností ku poctě mrtvých, má sice oporu v ruských dušičkových zvycích o semiku a ve spojování římských rosalií se slavností parentalia, ale přece není přesvědčivým. Jestiť přirozeno, že o velikých slavnostech, jakými byly rusalné, vzpomínáno také mrtvých, že mohyly jejich zdobeny věnci a ze společných

*) Písně rusalné uveřejnil Miklosich v pojed. cit. 394—400 a Čubinskij Trudy III. 187—192.

hodů kladeny části na jejich hroby, tak jako na př. s řeckými Dionysiemi, které mají týž význam jako rusalje, spojováno uctění mrtvých.

Zbývá ještě vysvětliti, co znamenají symboly: Rusalka (loutka), Kust, Topolja (dívka), bříza, Rusalka (kůň), Ruso, král a králice v obřadech rusalných. Po mém mínění znázorňuje se jimi vegetace přírody jarní, která dospěla právě k bujnému rozkvětu; utápění nebo stínání jejich nemůže míti jiného smyslu než jako utápění Mareny. Také jarní část roku propadá svému osudu, postupuje vládu nad přírodou létu a jako uplynulá část roku bývá pochována.

Mnohem obtížnější jest výklad, proč Nymfy u Rusů pojmenovány byly po slavnosti rusalné. Stalo se to asi v době dosti pozdní, ježto o Nymfách-Rusalkách není ve starých památkách, v nichž rusalje často líčeny, žádné zmínky. Snad si to možno vysvětliti takto. Výše při Rusalkách bylo poznamenáno, že Rusalky-Nymfy jako bytosti chthonické staly se personifikací vegetace přírodní. Avšak rozkvět ve přírodě oslavován byl právě svátky rusalnými a podle nich mohly Nymfy u Rusů, které rozkvět tento znázorňovaly, jméno své obdržeti.

4. Sváteční doba slunovratu letního.

a) Kupalo.

Jako slunovrat zimní byl i slunovrat letní zvláštními obřady oslavován, jichž hlavními znaky jest pálení ohňů (kresů), polívání vodou a hádání o budoucnosti. Slavnost letního slunovratu, původně ku poctě slunce konaná, má nyní rozmanité názvy, jako kupalo, sobotka, vajano, kres a pod. Neběží nám zde o líčení slavnosti této, nýbrž jen o zosobňování její. *)

Kupalo pokládán byl totiž jako Koleda, Ovsenь a j. za pohanského bůžka; první zprávy o něm jako o bůžku ruských pohanů pocházejí teprve z polovice XVII. st. V žití velikého knížete Vladimíra, v letopise Gustinském a jinde Kupalo jeví se spolu s Ladou, Koledou a j. v počtu staroruských bohů. V žití knížete Vladimíra čteme: „Pátý z nich byl bůh Kupalo, kterého měli za boha úrody a přinášeli mu poděkování bláznovská a oběti na počátku žní; kterémuž Kupalovi bohu čili spíše běsu na některých místech i nyní památku činí, zvláště večer narození sv. Jana tímto spůsobem: večer shromáždí se mládenci a panny a pletou věnce z různého kvítí, které kladou na hlavu a

*) Popis kupala podává: Snegirev, Rus. proston. prazd. IV. 18—50; Afanasjev III. 710—724; Miller Opyt I. 1. 55—58; Žabylin, Russkij narod 66 sq.; Sacharov Skaz. 85 a nás.; Potebnja v Archaeolog. Věstniku 1867; Čubinskij Trudy III. 193—223; Šejn, Bělorus. sbor. 213 sq.; Moszyńska v Zbióru V. 24—102; Sumcov, Kulьt. perež. § 57; Hrubý ve Sbor. ze světa slov.; Řehoř v Zlaté Praze 1886 č. 32. 33; sobotku líčí Gołębiowski, Gry i zabawy 294 303; Maciejowski Polska III. 234 nás.; Szulc, Myth. słow. 125—150; Dobšinský slov. 163—165; kres popsal Ilić slav. 154—171; Krek v Kresu I. 49—66; Pajek Črtice 56—58.

kolem pasu. Zapalují oheň a vzavše se za ruce skáčí kolem ohně zpívajíce písně, v kterých často vzpomínají Kupala. A potom ohně přeskakují, běsu onomu Kupalovi obětují sama sebe a mnoho jiných výmyslů běsovských při oněch schůzkách činí, že neslušno jest písmem je podati.“ Podobně svědčí letopis Gustinský, jehož původce bez pochyby vážil z životopisu Vladimírova: „Kupalo, jakož mním, byl bůh blahobytu jako u Hellenů Ceres, jemuž nerozumní za zdar úrody přinášeli díky v době, kdy měly nastati žně. Tomu Kupalovi běsu ještě do nynějška v některých stranách nerozumní nezaslouženou památku konají, počínajíce dne 23. června v předvečer sv. Jana Křtitele až do žní atd.“

Avšak v starších památkách ruských o Kupalovi jakožto bůžku nenalézáme žádných zpráv; Kupalo (vlastně Kupaly) má v nich zcela jiný význam. Ve smlouvě litevských knížat s polským králem Kazimírem z r. 1350 srok naznačuje se takto: od takého dne „do Ivanova dne do Kupal“. V listě Vitovta r. 1396 datum určeno: „Psán v úterý před Kupaly sv. Ivana 20. dne června“. Z toho je patrno, že ve XIV. st. slovo Kupaly na jihozápadní Rusi znamenalo předvečer sv. Jana a bylo názvem národního svátku z doby pohanské.*) Teprve později vymyšlen byl z názvu slavnosti pohanský bůžek.

O slavnosti kupalské zachovaly se historické zprávy z XVI. a XVII. st., z nichž na jevo jde, že slavila se v té době podobným spůsobem jako nyní. Pro náš účel dostačí vytknouti jen jednotlivé symboly při slavnosti té obvyklé, které bezpochyby pozdější spisovatele vedly k domnění, že Kupalo byl nějaký pohanský bůžek.

Na Malé Rusi přistrojují večer před sv. Janem „Kupala“ a „Marenu“. Marenu dělají různým spůsobem; někdy jen z prostého věníku, do něhož vetknuli hůl, někdy v podobě loutky ze slámy, z kopřiv nebo šípoví, ale nejčastěji z černoklenu (vrby, topole), který ozdobují vínky, květy a pentlemi. Strojí ji buď jen dívky nebo také hoši. Kromě Mareny dělají slaměného hastroše, oděného v ženský šat, ozdobeného pentlemi, cetkami a velikým věncem, říkajíce mu „Kupalo“ a postaví ho vedle Mareny. Po té rozdělají vedle nich oheň, dívky vezmou se za ruce, točí se do kola kolem Mareny, skáčí přes oheň a zpívají. Za tím přikradou se k nim hoši, vezmou jim Marenu a rovněž skáčí a pějí písně. Dívky udělají novou Marenu, ale hoši jim ji opět vezmou, tak že musí mnohdy několik Maren zhotoviti. Hoši odňatou Marenu roztrhají na kusy nebo ji topí ve vodě, při čemž dívky zpívají:

Utonula Marenočka, utonula,
Ta na verch kisonьka zrinula atd.

Někde topí Kupala a Marenu teprve druhý den zpívajíce:

Chodyli divočki kolo Marinočky,
Kolo mogo vudola Kupala atd.

---

*) Sobolevskij v Rus. fil. Věst. XXII. 184—139.

Významná jest píseň kupalská, kterou Rusíni v Haliči o kupale zpívají:

Smerte, smerte, jdy na ljisy,
jdy na bezvjist, jdy za more!
I ty, moroze, velykyj a łysyj,
Ne prychoď do naz iz svojej komory!
Smerť z morozom tancjuvała,
tancjuvała i spivała,
I za more deś pohnała (zmizela).

Píseň tato ukazuje zřejmě na stejný význam vyhánění a topení Mareny po jaru a na Ivana.

Kupajlo nazývá se též dívka, kterou na Ivana děvčata ze svého středu vyvolí, aby se zavázanýma očima vybírala z jámy připravené věnce buď svěží buď uvadlé. Ostatní dívky tancují kolem ní a Kupajlo rozdává jim věnce; které podá věnec ze svěžích květin, bude v manželství šťastna, které se dostane věnce uvadlého, bude nešťastna. Když dívka Kupajlo všecky věnce už rozdala, rozběhnou se ostatní dívky, aby jich Kupajlo nechytila. Dívka, kterou Kupajlo chytí, nevdá se toho roku (Čub. III. 193—196; Af. III. 720—721).

U Bělorusův vyberou dívky ráno na sv. Jana nejkrásnější dívku, obnaží ji a po celém těle ozdobí kvítím; po té vyjdou do lesa, kde dzěvko-Kupalo, jak dívka sluje, rozdá svým družkám věnce ráno připravené. Oči má zavázané, a ostatní dívky tančí kolem ní. Dle toho, jaký která dívka věnec dostane, soudí se o budoucnosti (Af. III. 724).

Na Volyni a Podole dívky přinášejí vrbu ozdobenou květy, postavují ji v zemi a tančí kolem ní, říkají jí Kupajlo, chorovod a zpívají žalostné písně; zatím seberou se hoši a vyčkavše času podstupují s dívkami zápas, vezmou jim Kupajlo a roztrhají je na kusy (ib).

V Bulharsku dělají na Enëvden loutku ze starých hadříků nebo ze slámy, dívky i hoši ji nosí jako nebožtíka v průvodě a zpívají písně (Karav. pam. 234).

O významu slavnosti kupalské podány byly rozmanité výklady; nejobecnější a také asi nejsprávnější jest ten, že oslavován byl o kupale slunovrat letní. Zvláštní mínění pronesl Sumcov; odvolávaje se totiž na zprávu starého letopisce ruského, že někteří kmenové ruští (Drevljané, Sěverjané, Vjatiči a Radimiči) neznajíce svazků manželských scházeli se k společným hrám a tam unášeli dívky, tvrdí, že se to dálo na kupalo, v době největšího rozvoje síly tvůrčí v přírodě; proto prý v písních kupalských hlavně láska se opěvuje (Kulъt. perež. § 57). Veselovskij spatřuje zase v obřadech kupalských odraz legend o dceři Herodesově, která dle pozdějšího podání zamilovala se do sv. Jana (Razysk. XVI. 303 a d.).

Z výkladů slova „kupalo" nejlépe se zamlouvá mínění pronesené Kostomarovem, že „kupalo" povstalo od slova „koupání"; pohanská slavnost slunovratu letního připojena byvši v době křesťanské k svátku sv. Jana Křtitele, mohla po jeho křtění či koupání pojmenována býti kupalo.*)

---

*) Srv. Živaja Starina 1891. I. 138—139.

b) Jarilo.*)

Jarilo pokládá se také za boha pohanských Slovanů; někteří stotožňují ho s Herovithem Slovanů baltských, jiní s Rugievithem (srv. Af. I. 438—445; Bogusł. Dzieje II. 740—744). Průvodnější jest však mínění, že Jarilo jest pouhý název slavnosti konané za slunovratu letního. V některých končinách ruských stotožňuje se slavnost jarila s kupalem; častěji však slaví se v prodloužení svátku svatojanského 30. června. Považujíť se dni od sv. Jana do sv. Petra za jeden cyklus sváteční.

Ve Voroněži scházeli se lidé dne 30. června ráno na náměstí, aby se uradili, kdo má představovati Jarilo. Vybraného oblekli do pestrých šatův, ozdobili kvítím a stužkami, navěsili naň zvonečky a rolničky, na hlavu mu dali malovanou čepici papírovou s kohoutími péry a do ruky paličku. Tak ozdoben jsa ubíral se po ulicích zpívaje, tancuje a kroutě se, a za ním hlučný zástup s hudbou, zpěvem a tancem. Konečně rozdělili se účastníci na dvě strany, které spolu bojovaly.

V Kostromě měšťané vybravše starce oblekli jej v rubáš, dali mu rakvičku s loutkou, která představovala Jarila s velikým priapem, a vedli za město. Stařec nesl rakvičku, a kolem něho šly ženy, které odříkávaly pohřební písně, posuňky svými žal a bol na jevo dávajíce. V poli vykopali hrob a s pláčem pochovali do něho loutku, načež nastaly hody upomínající na staroslovanskou triznu.

Malorusové vystrojivše Jarila se všemi příznaky mužského pohlaví, položili jej do rakve a po západu slunce vynesli na ulici. Ženy přicházely k rakvi a naříkaly opakujíce často: „Pomer on, pomer!“ Mužští třásli loutkou, jako by chtěli zbuditi usnulého Jarila, a volali: „Ehe, babo, nebreč! ona ví, co jí sladšího jest medu!“ Ale baby nepřestávaly hořekovati: „Jaký on byl hezký!... Už víckrát nevstane! Ach, jak se s tebou máme rozloučiti? A jaké to živobytí bez tebe? Zvedni se aspoň na hodinku! Ale on nevstane a nevstane!“ Když byl Jarilo dosti oplakán, zakopali jej do hrobu (Af. III. 726—728).

Bělorusové představovali prý si Jarilo jako krásného mládence na bílém koni a v bílém plášti, s věncem z jarních kvítků polních na hlavě, držícího v levé ruce hrsť klasův obilních a bosého. K jeho poctě světili koncem dubna v čas jarního setí svátek. Děvčata vybravše ze sebe jednu družku, oblekla ji za Jarilo tak, jak si ho představovala, posadila ji na bílého koně a vyvedla ven do polí osetých. Všecky účastnice měly věnce ze svěžích květin. Venku provozovaly před očima starců chorovod a pěly písně, v nichž vyličovaly blahodárné působení boha, jenž chodě po světě poskytuje zdar obilí a potomstvo:

---

*) Popis jarila podává: Snegirev IV. 51—61; Af. III. 725 sq.; Efimenko, Zapisky imp. rus. geogr. obšč. po otd. etnogr. T. II. a j.

A gdzěž jon nagoju —
Tam žito kapoju,
A gdzěž jon ni zyrne —
Tam kolas zacvine.

Kamkoli vstoupil bosýma nohama, vyrůstalo husté obilí, kam pohledl, kvetly klasy (Af. I. 441—442). V některých krajinách Velké a Malé Rusi svátek Jarila spojil se se svátkem sv. Jiří.

c) Kostroma, Kostrubonьko.

Místo Jarila pochovávají v některých krajinách ruských Kostromu, Kostrubonьko.*) V penzenské a simbirské gubernii dívky vybraly jednu družku, která představovala Kostromu. Chodily k ní s dary, kladly je před ní na stůl a zpívajíce nesly ji k řece; tam ji vykoupaly, při čemž jedna z žen udělala z kůry stromové košík a tloukla do něho jako na buben. Konečně vrátily se do vsi a zakončily den tancem a hrami. V muromském újezdě dělali Kostromu ze slámy, ozdobili ji ženskými šaty a věnci, kladli v koryto a zpívajíce odnesli na břeh řeky nebo jezera; na břehu rozdělili se ve dvě tlupy a druhá chtěla se jí zmocniti. Útočníci zvítězili, uchvátili loutku, strhali s ní oděv, přeřezali slámu, rozšlapali ji nohama a hodili do vody; pokoření obhájci oddali se neutěšitelnému hoři, zakrývajíce líce rukama, jako by oplakávali smrt Kostromy. Na Malé Rusi pochovávajíce Kostruba zpívali:

Pomer, pomer, Kostrubonьko,
Sivyj, milyj golubonьka.

V saratovské gubernii nazývají podobný obřad průvodem Vesny; 30. června dělají slaměnou loutku a ozdobivše ji jako paní, nosí ji po vsi se zpěvem, potom ji svlékají a házejí do vody (Af. III. 725 až 726; Čub. III. 193—198).

Z obyčejů vypsaných poznáváme, že se v nich opakuje týž obřad, jaký jsme už při Mareně znamenali, ovšem s tím rozdílem, že připojen je k jiné době roční.

5. Části roku, měsíce a dni.

a) Roční doby.

V národním podání Bělorusů líčí se velmi názorně čtvero ročních dob. Ljalja (jaro) jest mladá a nad míru spanilá dívka, ozdobená svěžími květinami. Cecja (léto) podobá se půvabné ženě, která v létě objevuje se na polích a okrášlena jest zralými klasy. Žyceń (jeseň) přistárlý, vyhublý mužíček, který má tři oči, rozcuchané a kosmaté vlasy; po žních chodí po polích a sbírá zbylé klasy, které váže do

*) Srv. Sumcov, Kostrubonьko v Kulьt. perež. § 62.

snopův a donáší tomu hospodáři, který obilí pečlivě shrabal. Zjuzja (zima) jest stařec s bílými vlasy jako sníh, s dlouhým šedým vousem, chodí bos, s nekrytou hlavou, oděn jsa bíle, v ruce drží železnou palici. Zdržuje se v lese a jen časem přichází do vsi, kdež mu předkládají kutju (Af. III. 679—681). Malorusové představují si léto jako mladou dívku v jedné suknici, která drží v ruce krásnou kytici; jakmile z jara ukáže tuto kytičku, roztaje led. Léto jest bohaté a štědré. Zimu líčí jako stařenu s ohromnými zuby a kostnatými palci, v kožichu a červených střevících; v ruce drží kus ledu. Jak jej ukáže, všecko pomrzne. Zima jest chudá a skoupá (Čub. I. 12. 13). Na Rusi a v Srbsku se domnívají, že o sretenju (2. února) setkává se léto se zimou a hádají se spolu, kdo z nich má jíti ku předu a kdo se vrátit (Af. III. 672; Čub. III. 6; Milić. Glas. XXII. 138).

b) Měsíce.

Měsíce jsou lidé. Slováci představují si 12 měsíců jako 12 mužů, jimž vládne král času, starý to člověk s hlavou plešivou a bradou šedivou. Muži tito sedí na kamenech kolem veliké vatry na vrchu hory; tři jsou bělovousí, tři jsou mladší jich, tři ještě mladší a tři nejmladší jsou nejkrásnější (Němc. slov. I. 22—23; 239—246); také Slovinci představují si 12 měsíců jako 12 junáků (Erb. poh. 291 až 293; srv. báchorku polskou Lud XIV. 164—166).

Sandoměřští Lesováci vypravují, že jednou sešel se Únor s Březnem v hospodě a dali se do pití. Únor byl chatrně oblečen, ale Březen měl na sobě pořádný kožich a „pasové“ boty, nafukoval se jako pán a začal si dobírati svého souseda. Únor však ho odbyl, háje se, že nepovaluje se v příkopech jako nějaký mazař a nepluje potom do moře se všelikou nečistotou jako Březen (Světozor XVI. 48). Srbové říkají o březnu, že má dlouhý ocas, a o prosinci, že má dlouhou bradu (Rad 62. 4).

c) Nedělka, Pjatnice a Středa.

Z jednotlivých dní zosobňují se zvláště neděle, pátek a středa.*)

Nedilja jest dle víry Malorusů krásná panna jako svaté slunce. Bůh jí daroval neděli, aby lidé nepracovali; ženě, která v neděli tkala plátno, stáhla kůži (Čub. II. 132). V charv. národní písni jmenuje se Nedilja mlada vedle Višnjího boha (Ilić slav. 241; Rad 62. 4); dle jiné báje charv. proměnila se Mlada nedjelja v draka šestikřídlého a čtyřhlavého, aby potrestala kraleviče Marka, který šel v neděli na lov (Mažuranić Hrvat. n. pjes. 1—6). Dle slovenské pohádky bydlila sv. Nedělka ve věži v lese a pomáhala junáku, který k ní přišel, aby dosáhl svého cíle. Půjčila mu svého koně (tátošíka),

*) Srv. Veselovskij v Ž. M. N. P. č. 184. 50—116; č. 185. 326—367; Vasilьev v Etnogr. Obozr. 1890. I. 95—97.

dala mu ostrý ražeň (železné kopí), pověděla mu, kde teče živá a mrtvá voda, a pomohla mu zastřeliti ptáka pelikána; rovná se tedy dobré Ježibabě (Němc. slov. II. 130). Týž význam má velika mlada Nedelja v charv. báchorce (Valj. prip. 111; Erb. poh. 281; báje 125). Srbové věří, že neděle je svatá žena a sv. Petka její matka (Af. I. 242).

Pjatnica (srb. bulh. Petka), o jejíž úctě svědčí Stoglav a jiná ustanovení duchovní, představuje se jako hubená a vysoká ženština v bílém oděvu a v lesklém vínku na hlavě (Karav. pam. 263; Af. I. 233). Ukazuje se hlavně přadlenám, které v pátek předou nebo tkají plátno, a pálí jim za trest palce nebo jim sedře kůži s těla; posílá na ně také nehtojed, housenky nebo bolení očí (Čub. I. 217; Af. I. 233). Na mnohých místech v Rusku v pátky ženy nepředou, neperou, nestříhají plátna, nevynášejí z peci popelu, sedláci neorají a nevláčejí, pokládajíce tyto práce za hřích. Kdo v pátek přede nebo oře, popráší Pjatnici a zasype jí prachem oči. Pjatnica chodíc po domech kárá vůbec lidi, kteří nejdou brzy spat (Af. I. 231. 233). Na Malé Rusi věří, že Pjatnica chodí po vsi zbodaná tolika jehlami a vřeteny, kolik jest na zemi bezbožných žen, které šijí a předou v pátek (ib. 233). Bulhaři se domnívají, že sv. Petka pomáhá ženám v domácích pracích; jest dobrá, chce toliko, aby jí za to poprosily. Ženy předkládají jí na dvoře chléb a barevné vejce míníce, že v noci přijde, vezme pokrmy a sní je. Také na Rusi pohosťují ji kyselem s máslem (Karav. pam. 264). Pjatnice jest kromě toho i ochranitelkou sňatkův a dívek, proto jí dívky prosí, aby jim opatřila muže (Af. I 237). Jsou jí posvěceny traviny, žně a lny (ib. 240). Ochraňuje krávy od moru dobytčího (Karav. pam. 264). Na Malé Rusi představovala ji dříve prostovlasá žena, kterou vodili v procesí (Af. I. 241). Kromě toho vypravují, že Pjatnica chodila se smrtí a pověděla chasníku, který jí dal oběd, kde ho čeká štěstí. Dala mu sice po jeho přání dlouhý věk, ale za to přišel do pekla (Čub. II. č. 130). Srbové znají kletbu: „Ubij ho Bůh i sv. Petka-Paraskevija“ (Karav. pam. 264; srv. Ilić slav. 241; Milićević, Kraljevina 155. 157—158).

Podobně zosobňují na Rusi Středu vypravujíce tuto skazku. Kdysi předla mladá žena pozdě do noci; už bylo po půlnoci, když umínila si zanechat práce. Odloživši dílo modlila se: „Matuško Středo! Pomoz mi zítra ráno vstáti a dopřísti, co jsem počala.“ Časně ráno slyšela někoho v jizbě šukati. Otevřela oči a viděla, jak na krbu hořela louč, a v kamnech bylo zatopeno. Po jizbě chodila starší již žena, oděná bílým šatem. Přišla k hospodyni a řekla: „Vstávej, já jsem Středa a přišla jsem ti pomáhat; niti jsem dopředla, plátno dotkala, nyní vař louh. Dokud v kamnech se topí, přines vodu!“ Selka vzala vědro a šla se poradit se sousedkou. Ta jí řekla: „Běda, na tom plátně tě udusí! Vejdi do světnice a volej: Na moři středovém dítky shořely! Vyběhne ven podívat se, a ty zastrč rychle dvéře!“ Žena uposlechla, co jí sousedka radila, a zbavila se Středy, majíc za odměnu plátno, které ona setkala (Mil. Christ. 85—86; Af. I. 242 až 243).

UKAZATEL.

Vysvětlení zkrácenin.

Af. = Afanasьev A., Poetičeskija vozzrěnija Slavjan na prirodu. Moskva 1866 až 1869. III díly.
Arch. = Archiv für slavische Philologie herausgeg. von V. Jagić.
Ark. = Arkiv za povjestnicu jugoslavensku u Zagrebu.
Bart. děti = Bartoš Fr., Naše děti. V Brně 1888.
Bog. Dzieje = Bogusławski W., Dzieje Słowianszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII. v. Poznań I. r. 1887., II. r. 1889.
Cen. skôrb = Cenôva, Skôrb kaszébskosłow. mòvé. Svjecè 1866.
Č. Č. Mus. = Časopis českého Musea. V Praze.
Č. M. Mor. = Časopis Matice Moravské. V Brně.
Č. Mać. Serb. = Časopis Maćicy Serbskeje. Budyšin.
Čelak. Slov. n. p. = Čelakovský F. L., Slovanské národní písně. V Praze 1822 až 1827.
Čol. sbor. = Čolakov Vas., Bъlgarski naroden sbornik. Bolgrad 1872.
Čub. = Čubinskij P. P., Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspediciji v zapadno-russkij kraj. S. Peterburg 1872.
Dobš. slov. = Dobšinský P., Prostonárodní obyčaje, povery a hry slovenské. Turč. sv. Martin 1880.
Dobš. úvahy = Dobšinský P., Úvahy o slovenských povestiach. Vydala Matice Slovenská 1872.
Erb. báje = Erben K. J., Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských. V Praze 1883.
Erb. pís. = Erben K. J., Prostonárodní české písně a říkadla. Nové vydání. V Praze 1886.
Erb. poh. = Erben K. J., Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečech původních. V Praze 1865.
Etnogr. Obozr. = Etnografičeskoe Obozrěnie. Periodičeskoe izdanie Etnograf. Otděla Imper. Obščestva Ljubitelej Estestvoznanija, Antropologii i Etnografii pri Moskov. Universitetě.
Fam. = Famincyn A. S., Božestva drevnich Slavjan. S. Peterburg 1884.
Glas = Glasnik srpskog učenog družtva u Beogradu.
Glin. baj. = Gliński A. J., Bajarz polski. Baśni, powieści i gawędy ludowe. Wilno 1862.
Gol. = Golovackij J. F., Nar. pěsni galickoj i ugorskoj Rusi. Moskva 1878.
Goł. pol. = Gołębiowski L., Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony. W Warszawie 1830.
Grimm. Myth. = Grimm J., Deutsche Mythologie. 4. Ausg. besorgt von E. H. Mayer. Berlin 1875—1878.
Groh. Aberg. = Grohmann J. V., Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren. Prag 1864.

Groh. Sag = Grohmann J. V., Sagenbuch von Böhmen und Mähren. Prag 1863.
Gruppe Cult = Gruppe Otto, Die griechischen Culte und Mythen. Leipzig 1887.
Han. Kal. = Hanuš J. J., Bájeslovný kalendář slovanský. V Praze 1860.
Han. Myth. = Hanusch J. J., Die Wissenschaft des slavischen Mythus. Wien 1842.
Haupt Sag. = Haupt K., Sagenbuch der Lausitz. Leipzig 1862.
Holeč. = Holeček J., Junácké písně národa bulharského. V Praze 1874.
Hraše pov. = Hraše J. K., Povídky našeho lidu. V Nov. Městě n. Metují 1875.
Ilić slav. = Ilić L., Narodni slavonski običaji. U Zagrebu 1846.
Jir. Cest. = Jireček K., Cesty po Bulharsku. V Praze 1888.
Jir. Děj. = Jireček K., Dějiny národa bulharského. V Praze 1876.
Kap. zpěvy = Kapper S., Zpěvy lidu srbského. V Praze 1874.
Karav. pam. = Karavelov L., Pamjatniki narodnago byta Bolgar. Moskva 1861.
Knjiž. = Književnik, časopis za jezik i poviest hrvatsku.
Kol. zpiev. = Kollár J., Narodnié zpiewanky. V Budíně 1834. 1835.
Korytko, Slov. p. = Korytko E., Slovenske pesmi kranjskiga naroda. V Ljubljani 1841—1844.
Kotljar. pogr. obyč. = Kotljarevskij A., O pogrebalьnych obyčajach jazyčeskich Slavjan. Moskva 1868.
Krauss Sagen = Krauss Fr. S., Sagen und Märchen der Südslaven. Leipzig 1883. 1884.
Krauss Volksgl. = Krauss F. S., Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. Münster i. W. 1890.
Krek Einl. = Krek G., Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. 2. Ausg. Graz 1887.
Kres = Kres. V Celovci.
Krol. pov. = Krolmus V., Staročeské pověsti, zpěvy, hry a obyčeje. V Praze 1845—1851.
Kul. poh. = Kulda B. M., Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry. V Praze 1874.
L. fil. = Listy filologické. V Praze.
Lid. = Bartoš F., Lid a národ (I. Morav. biblioth. č. 5; II. č. 16). Ve Vel. Meziříčí 1883. 1885.
Lud. = Kolberg Oskar, Lud jego zwyczaje atd. Ser. I.—IV. Warszawa 1857 až 1867; S. V.—XIX. Kraków 1871—1886.
Ljub. obič. = Ljubić S., Običaji kod Morlakach u Dalmacii. U Zadru 1846.
Maj. zakl. = Majkov V., Velikorusskija zaklinanija. S. Peterburg 1869.
Mannh. Baumk. = Mannhardt W., Wald und Feldkulte (I. Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. Berlin 1875. II. Antike Wald und Feldkulte aus nordeuropäischer Ueberlieferung erläutert. Berlin 1877).
Metlin. = Metlinskij A., Narodnyja južnorusskija pěsni. Kiev 1854.
M. G H. sc. = Monumenta Germaniae Historica, scriptores.
Mikl. E. W. = Miklosich F., Etymologisches Wörterbuch. Wien 1886.
Mil. Christ. = Miller Orest, Christomatija k Opytu istor. obozr. russk. slovesnosti. S. Peterburg 1866.
Mil. Opyt. = Miller Or., Opyt istoričeskago obozrěnija russkoj slovesnosti. I. 1. S. Peterburg 1865.
Mil. pěs. = Miladinovci, Bъlgarski nar. pěsni. Zagreb 1861.
Milić. Glas. = Milićević, Život Srba seljaka v Glasniku srp. uč. društva knj. XXII. 79—208; XXXVII. 109—179.
Mitth. = Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien.
Nest. př. Erb. = Nestorův Letopis ruský přeložil K. J. Erben. V Praze 1867.
Němc. bách. = Němcová Bož., Národní báchorky a pověsti. V Praze 1880.
Němc. slov. = Slovenské pohádky a pověsti Bož. Němcové. V Praze.
Novaković zag. = Novaković Stojan, Srbske narodne zagonetke. Beograd i Pančevo 1877.
Paj. Črt. = Pajek Jos., Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev. V Ljubljani 1884.

Period. spis. = Periodičesko spisanie na Bъlgarsko to knižovno družestvo v Srědec.
Rad = Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (razredi fil. hist.). U Zagrebu.
Rak. pok. = Rakowski G. S., Pokazalec ili rąkovodstvo atd. I. Odessa 1859.
Rim. pov. = Rimauski. Slovenskie povesti. V Levoči 1845.
Rocz. tow. = Roczniki Towarvšstwa nauk. Krakow.
Rosch. Lex. = Roscher W. H., Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie. Leipzig.
Rosch. Hermes = Roscher W. H., Hermes der Windgott. Leipzig 1878.
Rosch. Gorg. = Roscher W. H., Die Gorgonen und Verwandtes. Leipzig 1879.
Rosch. Sel. = Roscher W. H., Ueber Selene und Verwandtes. Leipzig 1890.
Rybn. Pěs. = Pésni sobrannyja P. N. Rybnikovym I. II. Moskva 1861, 1862; III. Petrozavodsk 1864; IV. S. Peterburg 1867.
Sach. skaz. = Sacharov J., Skazanija russkago naroda. S. Peterburg 1836. 1837.
Sbor. = Sbornik otdělenija russkago jezyka i slovesnosti imperat. akademii nauk. S. Peterburg.
Sbor. fil. = Sborník prací filologických. V Praze 1884.
Schul. = Schulenburg W. v., Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. Leipzig 1880.
Schwartz Natur. = Schwartz F. L., Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer und Deutschen in ihrer Beziehung zur Mythologie. Berlin 1864.
Slavej. = Slavejkov, Bolgarskija pěsni. S. Peterburg 1855.
Slav. nár. poh. = Národní pohádky, písně, hry a obyčeje vyd. spolek „Slavia“. V Praze 1873.
Slavia poh. = Pohádky a pověsti našeho lidu. Pořádá pohádková komisse lit. řeč. spolku „Slavia“. V Praze 1882.
Slov. Sbor. = Slovanský Sborník red. E. Jelínek. V Praze.
Smol. pěs. = Hawpt L. a Smoleř J. E., Pjesnički horn. i del. Lužiskich Serbov. Grymi 1841.
Sneg. prazd. = Snegirev J., Ruskie prostonarodnye prazdniki Moskva 1837.
Sob. Rost. = Sobotka Pr., Rostlinstvo v nár. podání slovanském. V Praze 1879.
Sob. výkl. = Sobotka Pr., Výklady prostonárodní z oboru jazykozpytu, bájesloví, psychologie národní atd. V Praze 1882.
Srez. svjat. = Sreznevskij J. J., Svjatilišča i obrjady jazyčeskago bogosluženija drevnich Slavjan. Charkov 1846.
Sumcov Kulьt. = Sumcov N. F., Kulьturnyja pereživanija. Kiev 1890.
Suš. pís. = Sušil F., Moravské národní písně. V Brně 1868. Nové vydání.
Szulc Myt. słow. = Szulc Kaz., Mythologija sławiańska. Poznań 1880.
Šejn Bělorus. n. p. = Šejn P. V., Bělorusskija narodnyja pěsni. S. Peterburg 1874.
Škult. pov. = Škultety A. H. a Dobšinský P., Slovenske Povesti. V Rožňavě a Stavnici 1858—1861.
Valj. = Valjavec M., Narodne pripovjedke. U Varaždinu 1858.
Veck. = Veckenstedt E, Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. Graz 1880.
Verhandl. = Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte red. v. Virchov.
Věst. = Russkij filologičeskij Věstnik red. A. J. Smirnov. Ve Varšavě.
Vlast. = Vlastivěda Slezská I. Podání lidu. 1888.
Vuk herc. = Vuk Stefanović Karadžić, Srbske narodne pjesme ženske iz Hercegovine. U Beču 1866.
Vuk pjes. = Vuk Stef. Karadžić, Srpske narodne pjesme. U Beču 1841—1865.
Vuk posl. = Týž Srpske nar. poslovice. U Beču 1849.
Vuk prip. = Týž Srpske nar. pripovijetke. U Beču 1853.
Vuk rječ. = Týž Srpski rječnik. U Beču 1852. (2. vyd.).
Vuk živ. i obič. = Týž Život i običaji naroda srpskoga.
Výb. = Výbor z literatury české. V Praze.
Wisła = Wisła, miesięcznik gieograficzno-etnograficzny red. J. Karłowicz.
Zapiski = Zapiski imperat. akademii nauk. S. Peterburg.

Zbiór = Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj wyd. kom. antrop. Akademii Umiejętności w Krakowie. Materjały etnologiczne.
Zíb ob. = Zíbrt Č., Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy. V Praze 1889.
Zpráva star. = Druhá zpráva společnosti přátel starožitností českých v Praze 1890.
Zvon = Ljubljanski Zvon. V Ljubljani.
Żeg. Pauli = Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi. Lwów 1839.
Živ. na Бълг. = Život na Бългaritje iz srjednja Rhodopa od S. N. Š. Plovdiv 1886.
Živ. Star. = Živaja Starina. Periodičeskoe izdanie otd. etnogr. imp. russk. geograf. obščestva pod red. V. J. Lamanskago. S. Peterburg.
Ž. M. N. P. = Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija. S. Peterburg.

Ostatní literatura uvedena jest plným titulem nebo srozumitelnou zkráceninou v textu a v poznámkách.

OBSAH.